

310
2 227

ЗВЕЗДА

ЛИСТ

ЗА

ЗАБАВУ ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ,

ГОДИНА ПЕТА

КЊИГА III

СВЕСКА I

ЈАНУАР

УРЕДНИК

Јанко М. Веселиновић

БЕОГРАД

Милош Велики — Штампарија Божовића и Милутића

(Књижн. Славосин бр. 35.)

1901.

САДРЖАЈ

СТРАНА

1. † Његово Величанство Краљ Милан I.	
2. Млади пастир и царева ћерка, из „Горског цвећа“, песма Милорада Ј. Митровића	1
3. Вођа, прича Радоја М. Домановића	6
4. Сећање, песма Сокољанина	20
5. Кнез Михаило Обреновић и његове идеје о бал- канском савезу, од д-ра Миленка Р. Веснића, пре- вео Велизар Ј. Митровић	21
6. Повратак из туђине, песма † Владимира Васића	38
7. Сељак, роман Јанка М. Веселиновића	39
8. Кад се смири врева... песма Ив. М. Милићевића	51
9. Политички и културни развитак Хрвата, из књи- ге: На Черном Носу, од Јосифа Холчека, превео К. С. Таушановић	52
10. Чини, народна бајка, од Марка Вовчока превео М. Ђ. Гајић	63
11. Пођимо за њим, прича Хенриха Сјенкијевића пре- вод с пољског	73
12. Чудовиште, приповетка Луђи Капуана превео Све- толик Поповић	81
13. Двострука Сунца, астрономска скица од проф. Јел. Михајловића	95
14. Научна хроника, од П. М. Илића	99
15. Позоришна хроника од Commentatora	106
16. Књижевност, ...	114
а) Za Srbskou Zadrugou од Јана Дика, реферат К. С. Таушановића	114
б) Kreuz und Halbmond, од Дионисија Розенфелда, ре- ферат Ј. Адамовића	117
в) Побратимство, реферат У. Петровића	121
г) Историја српске цркве реферат М. М. В.	124
17. Некролози	128

САДРЖАЈ III КЊИГЕ

I Забава

	СТРАНА
Млади пастир и царева ћерка, из „Горског Цвећа“ песма М. Ј. Митровића	1
Вођа, прича Радоја М. Домановића	6
Сећање, песма од Сокољанина	20
Повратак из Туђине, песма † Влад. Васића	38
Сељак, роман Јанка М. Веселиновића	39, 143, 363
Кад се смири врева, песма Ис. М. Милићевића	51
Чини, народна бајка од Марка Вовчока, превео М. Ђ. Глишић	63
Пођимо за њим, прича Хенрика Сјенкијевића, превод с пољског	73
Чудовиште, приповетка Луиџи Кауџана, превео Свѣ- толик Поповић	81
Прича о граду Соколу, балада од Сокољанина	129
Општинско дете, роман Вранислава Ђ. Пушића	131, 259
Из „Повратка“, песма Хенрика Хајнеа, превео Петар Краљевић	140
Дишета, прича Р. Кишмина, превео с енглеског В. Савић	183
Шумска звонца, прича Ф. Херигеса, с чешког Срет. А. Поповић	189
Модерни чиновник, прича од Шчедрина, превео Алек- сандар Н.	196
На погрешном путу, прича Р. Кишмина, с енглеског превео В. Савић	206
Доктор Кварисвет, прича Јана Неруде, с чешког пре- вео Срет. А. Поповић	211
Дивна ти је, песма од Јелене	257
Белешке о животу, од А. Додеа	269
Жудња за славом, песма А. С. Пушкина, превео В. Илић	318

Настран човек, приповетка <i>Ј. Адамовића</i>	331
Последњи Фабије, приповетка <i>Вишер Бетија</i> , превео Др. Б. Б.	383
Новорођенче, приповетка, превео <i>Н. К.</i>	402

II Чланци и расправе

Кнез Михаило Обреновић и његове идеје о бал- канском савезу, од <i>Др-а Миленка Р. Веснића</i> , превео <i>Белизар Ј. Митровић</i>	21
Политички и културни развитак Хрвата, из књиге: <i>Na Černoi Gori</i> , од <i>Ј. Холечека</i> , превео <i>К. С. Таушановић</i>	52
Писма једног Руса о Србији за време устанка 1808. године, превела <i>Јелена М. Вукићевић</i>	156
Чеси и Немци, Хрвати и Срби, од <i>Јосифа Холечека</i> , превео <i>К. С. Таушановић</i>	177
Двострука сунца, од проф. <i>Јеленка Михаиловића</i> Етнографија, Етнологија, <i>Völkerkunde Volkskunde</i> , чланак <i>Др-а М. В. Смиљанића</i>	95
Мостар некад и сад, пише <i>Лука Грђић Бјелокосић</i> Анте Старчевић и Момзен, од <i>Ј. Холечека</i> , превео <i>К. С. Таушановић</i>	288
Етнографија у Србији за последњих десетак година, од <i>Др. М. В. Смиљанића</i>	320
Србија и календарско питање, с француског превео <i>Н. С. Петровић</i>	344
Електричне и светлосне осцилације, написао про- фесор, <i>Коста Стојановић</i>	375
	408

III Хроника

Научна :

<i>Механика</i> , од <i>П. М. Илића</i>	99
<i>Геологија</i> , од <i>П. М. Илића</i>	102, 420
<i>Хемија</i> , од <i>П. М. Илића</i>	104
<i>Етнологија</i> , од <i>П. М. Илића</i>	105
<i>Електрохемија</i> , од <i>П. М. Илића</i>	229
<i>Зоологија</i> , од <i>П. М. Илића</i>	233
<i>Физиологија</i> , од <i>П. М. Илића</i>	423
<i>Технологија</i> , од <i>П. М. Илића</i>	426

Позоришна :

*Позоришни закон. Авторско право. „Позоришни лист“**Први дан, од Comentatora . . . . .* 106

IV Књижевност

Za Srpskou Zadrugou, од Јана Дика, реферат К. С. Таушановића	114
Kreuz und Halbmond, од Дионисија Розенфелда, реферат Ј. Адамовића	117
Побратимство, реферат од У. Петровића	121
Историја Српске Цркве, реферат М. М. В.	124
Кнез Милош у народној успомени, од Јована М. Поповића, реферат М. Ј. Мигровића	237
Велики Орао, илустровани календар, реферат М. Косовића	239
Школарица у нашим средњим школама, од М. Д-в-д, реферат од М.	240
Цртице, од Св. Торовића, реферат Ј. Продановића	241
Гимназија Кнеза Милоша Великог, расправа Љуб. Протића, реферат Ј. Тошковића	243, 443
Кнежевина Бугарека, нешто из књиге: Dr. К. Јуречека, реферат Ј. Ђ.	429
Хигијена дечјег узраста, по професору Н. С. Корсакону, прерадио с руског Dr. М. Р. Живковић, реферат Dr. Ђ. Ј. Николића	437
Henri Bordeaux: Le pays natal. Роман. Реферат (превод)	454
Gabriele Reuter: Ellen von der Weiden. Роман, реферат — (превод)	456
Remy de Gourmont: La culture de idées, реферат — (превод)	458
Amalie Skram: Nachwuchs. Роман, реферат — (превод)	461
H. de Raaf: Елементи Пеихологије, превео Dr. Креван Окановић, реферат од Љотића	442

V Белешке

Књиге и листови	248
Разно	254
Некролози	127, 256

ЊЕГОВО ВЕЛИЧАНСТВО

МИЛАН I. ОБРЕНОВИЋ IV.

ПРВО КНЕЗ,

А ПОТОЊЕ ПРВИ КРАЉ ОБНОВЉЕНЕ СРБИЈЕ,

*преминуо је у Бечу на дан 29
јануара 1901 год.*

Родио се 10 августа 1854 год., за Кнеза проглашен 20 јулија 1868 год., 10 августа 1872 год. примио је кнежевску власт као пунолетан, 22 фебруара 1882 год. проглашен за Краља, краљевао до 1889 год.

Бог да га прости и вечна му успомена.

МЛАДИ ПАСТИР И ЦАРЕВА ТЕРКА

ИЗ „ГОРСКОГ ЦВЕТА“

Јурећ гором зеленом
За хитленим јеленом,
Књи царева
Лепа дева
Залута
Са пута.

Заман у рог труби, заман к себи зове
Витезове младе, што ту с њоме лове,
Нигде живе душе, само пусте стене
Што глас рога врате, или речи њене.
Ах, тешка л' се туга јадном бабу спрема
Кад му једном јаве да му кћери нема.

Старо грмље хучи, хук се с ветром мрси,
И с борова витих подврискују врси,
Вук у чести вије, а сплетено шибље
Нешто тихо шапће, трза се и гибље.
И девица жури. Хита, али куда?
Недогледна шума око ње је свуда.

Сад се опет нађе пред планином неком
И задрхта брижно у срдашцу меком.
Планина се дигла до небеса сами

И врх јој се губи у магли и тами,
Озго клићу орли, а са стране доле
Бурни поток кркла кроз хридине голе.

И заплака мома, силни страх је свлад'о,
Ал' баш тада снази једно момче младо
Ту са стадом близу. „Момче,“ кличе мома,
„Хајде пођи са мном да ме водиш дома :
„А ко дарак за то биће теби дато
„Од мог доброг бабе и сребро и злато.“

Дође момче њојзи. Ну када је згледа
Сав у румен плану к'о сунце кад седа.
„Хоћу,“ рече затим, „идем с тобом радо,
„Ал' шта ће ми благо кад ја имам стадо,
„Ја не жудим за њим, не нуди га ни ти,
„Пољуби ме само па ће доста бити.“

Момчић лец и кршан к'о јаблиан на води,
А срце је срце, чини шта му годи, —
И на те се речи насмејала мома,
И показа гору према њима двома :
„И пољубац даћу кад те жеља мори,
„Однеси ме само на вис оној гори.“

Тако она рече. Ал' тог истог трена
Он већ обви руке око струка њена,
И у вис је горе у наручја диже,
И пови је себи и пригрли ближе,
И к'о ветри плахи, што се гором гоне,
Он појури с њоме на висине оне.

Била стаза нека па је затим нестала,
И он стиже с момом где је папрат честа.
Сад западе опет у окомо стење,

А сад опет мора да се кршем пење.
Наблизу је понор, ту му пропаст прети,
И умор га стиже, ал' он ипак лети.

Тај дах њезин слатки из усташца лепи
Заноси га чудно и поји и крепи,
И моћи му даје. А злаћене косе
Распели јој ветри па их зраком носе,
И по који прамен и њега се такне,
Прوماзи га, стресе и умор му лакне.

Хај, ал' пуста гора к'о да нема краја:
Крш до крша стоји. И те дуго траја,
Па литица наста. И мрачан и свео
Он погледа горе тамо где би хтео,
Ал' је дотле дуго, уз то сметње многе,
А већ под њим дрхте малаксале ноге.

Ну сад опет она ко у санку праву
Сва на њега клону и обори главу.
Дирнуше се мало ти образи врели,
И уморног момка тиха румен прели.
Још милији би му овај терет мио,
И он опет јурну и срећан и чио.

Да те усне рујне дотакну се њега
Та га жеља жива опет прожма свега.
И он јури, лети... Већ му неста даха,
Ал' он за то нема ни бриге, ни страха,
Мора стићи мети... Ал' одједном саде
Он посрну, клону и сустао стаде.

А ту близу мета... Камо снаге, камо?
Три корака само па би стиг'о тамо.
Насмеја се мома: „Узалуд ти труди,

„Не достиже, момче, за чим срце жуди!“
Ал' он онда скупи и последњу снагу
И истрча с њоме на ту мету драгу,

Где је срећу снево... Ал' кад терет сними,
И поднесе уста да награду прими,
Мрак му очи покри к'о у ноћној тмуши,
И несрећни момчић на стене се сруши;
Цела дуга жудња к'о сан лаки оде,
И он само јекну и прошапта : „Воде!“

И царева кћи се ражали над њиме,
И јавкну брижно поплашена тиме.
И ко тица лака кад се лати зрака,
Тако јурну доле низ урвине голе,
Ту се доле поток по равници вије —
Брзо, момо, брзо, док још доцкан није!

И потоку стиже у тренутку тилом,
И ципелу малу с бисером и свилом
Она скиде брзо. Њоме воде лати,
Па се за тим одмах онет натраг врати.
Опет трчи, лети, нити за то брине
Што је умор стег'о и од њега гине.

Ал' кад стиже тамо, где толико жели,
Већ је мртав био онај момчић смели.
И девица врисну са удеса злога,
Ал' и сама клону од умора многа,
Ципелицу с водом испусти на стене,
И увену јадна к'о што цветак вене.

*

То је давно било, ко зна доба које,
На том месту сада до два грма стоје,

Суморни су, стари и без грана вити,
Тек по где-где само лист их зелен кити, —
Да, то беше онда, још у оно доба,
Кад је света љубав трајала до гроба.

Милорад Ј. Мишровић.

В О Ћ А

— Радоје М. Домановић —

— Браћо и другови, саслушао сам све говоре, па вас молим да и ви мене чујете. Сви нам договори и разговори не вреде, докле год смо ми у овом неплодном крају. На овој прљуши и камену није могло рађати ни кад су биле кишне године, а камо ли на оваку сушу, какву ваљада нико никад није запамтио.

Докле ћемо се ми овако састајати и напразно разговарати? Стока нам полипса без ране, а још мало па ће нам и деца скапавати од глади заједно с нама. Ми морамо изабрати други начин, бољи и паметнији. Ја мислим да је најбоље да ми оставимо овај неродни крај и да се кренемо у бели свет тражити бољу и плоднију земљу, јер се овако не може живети —

Тако је говорио некад, на неком збору, изнемоглим гласом један од становника неког неплодног краја. Где је и кад је ово било, то се, мислим, не тиче ни вас, ни мене. Главно је да ви мени верујете да је ово било негде и некад у неком крају, а то је доста. Оно, до душе некад сам држао, да сам целу ову ствар ја сам однекуд измислио, али, мало по мало, ослободих се те страшне заблуде и сад тврдо верујем, да је све ово што ћу причати било и морало бити негде и некад, и да ја то никад и ни на који начин нисам ни могао измислити.

Слушаоци, бледа, испијена лица, тупа, мутна, готово бесвесна погледа, са рукама под појасом, као да оживише на ове мудре речи. Сваки је већ себе замишљао у каквом чаробном, рајском пределу где се мучан и трудан рад плаћа обилном жетвом.

— Тако је, тако је, зашунташе изнемогли гласови са свију страна.

— Је ли б...и...з...у...? чу се развучен шапат из једног угла.

— Браћо! — отпоче опет један говорити мало јачим гласом — ми морамо одмах послушати овај предлог, јер овако се више не може. Радили смо и мучили смо се, па све узалуд. Одвајали смо и од уста својих те сејали, али наиђу бујице па снесу и семе и земљу са врлети и остане го камен. Хоћемо ли ми вечно овде остати и радити од јутра до мрака, па опет бити и гладни и жедни и голи и боси?... Морамо поћи и потражити бољу, плоднију земљу, где ће нам се мучан труд награђивати богатим плодом.

— Да пођемо, одмах да пођемо, јер се овде живети не може — зашунта шапат и маса пође некуд, не мислећи куда.

— Станите браћо, куда ћете? — опет ће онај први говорник — Морамо ићи, али се тако не може. Ми морамо знати куда идемо, иначе можемо пропасти горе, место да се спасемо. Ја предлажем да изберемо вођа, кога сви морамо слушати и који ће нас водити правим, најбољим и најпречим путем.

— Да изберемо, одмах да изберемо, чу се са свију страна.

Сад тек настаде препирка, прави хаос. Сваки говори и нико никог нити слуша, нити може чути. Затим се почеше одвајати у групице; свака групица шушка нешто за се, па и групице прекосе и узеше се за руке, свака група за себе, те један другом говори и доказује, вуче један другог за

рукаве и меће руку на уста. Опет се састану сви и опет, сви говоре.

— Браћо! — истаче се од једном један јачи глас и надмаши остале промукле, тупе гласове — ми овако не можемо ништа учинити. Сви говоримо и нико никог не слуша. Вирамо вођу! па кога би то између нас и могли избрати. Ко је између нас путовао и зна путове. Ми се сви добро знамо и ја први не бих се смео са својом децом поверити ни једноме овде на овом збору. Него кажите ми мени који познаје онога путника тамо што још од јутрос седи у хладу крај пута?...

Настаде тишина: сви се окретоше непознатоме и узеше га мерити од главе до пета.

Човек онај средњих година, мрка лица, које се готово и не види од дуге косе и браде, седи, ћути као и дотле и некако замишљено лупка дебелим штапом по земљи.

— Јуче сам ја видео овога истог човека са једним дечком. Ухватили се за руке и иду улицом. Синоћ онај дечко отишао некуд кроза село, а овај сам остао.

— Остави, брате, те ситнице и лудорије, да не губимо времена. Ко је, да је, тек он је путник из далека, чим га нико од нас не зна; те сигурно зна добро најпречи и најбољи пут да нас поведе. Како га ја ценим, изгледа, да је врло паметан човек, јер непрестано ћути и мисли. Други би се брзоцлет већ десет пута до сад умешао међу нас или почео ма с ким разговор, а он толико времена седи сам самцит и само ћути.

— Дабогме, ћути човек и мисли нешто. То не може бити друге, него је врло паметан — закључише и остали — па узеше опет загледати странца и сваки на њему и његову изгледу откри по неку сјајну особину, по неки доказ његове необично јаке памети.

Не проведе се много разговора и сви се сагласише да би најбоље било да умоле овог путника, кога им је,

како веле, сам Бог послао, да их поведе у свет да траже бољи крај и плоднију земљу, да им буде вођ, а они да га безусловно слушају и покуравају му се.

Изабраше из своје средине десеторицу, који ће отићи странцу, те му изнети побуде збора и своје бедне прилике и умолити га да са прими за вођа.

Отидоше она десеторица, поклонили се смерно пред мудрим странцем и један од њих узне говори о неплодном земљишту њихова краја, о сушним годинама, о бедном стању у коме се налазе и заврши овако:

— То нас нагони да оставимо свој крај и своје куће, па да пођемо у свет тражити бољи завичај. И баш сад, када падосмо на тако срећну мисао, као да се и Бог смилова на нас, те нам посла тебе, мудри и врли странче, да нас поведеш и спасеш беде. Ми те у име свих становника молимо да нам будеш вођ, па куд год ти, ми за тобом. Ти знаш путове, ти си свакако и рођен у срећнијем и бољем завичају. Ми ћемо те слушати и покуравати се свакој наредби твојој. Хоћеш ли, мудри странче, пристати да спасеш толике душе од пропасти, хоћеш ли нам бити вођа?...

Мудри странац за све време тог дирљивог говора не подиже ни главу. Остаде до краја у истом положају како га и затекоше: Оборио главу, намрштен, ћути, лунка батином по земљи и — мисли. Кад се говор заврши, он, не мењајући положај, кратко и ладно процеди кроза зубе:

— Хоћу.

— Можемо ли дакле поћи с тобом тражити бољи крај?

— Можете! — процеди мудри странац не дижући главе.

Сад настаде одушевљење и изјаве захвалности, али на то мудрац не рече ни речи.

Саопштише збору срећан успех, додајући како тек сад виде каква велика намет лежи у том човеку.

— Није се ни макао с места, нити главе подиже бар да види ко му говори. Само ћути и мисли; на све наше говоре и захвалности свега је две речи проговорио.

— Прави мудрац!... ретка памет! — повикаше весело са свију страна, тврдећи како га је сам Бог као анђела с неба послао да их спасе. Сваки бејаше тврдо уверен у успех поред таквог вође, да га ништа на свету не би могло разuverити.

И тако на збору би сад утврђено да се крену још сутра зором.

✱

Сутра дан се искуни све што имаше одважности да пође на далеки пут. Више од две стотине породица дође на уречено место, а мало их је још и остало да чувају старо огњиште.

Тужно је погледати ту масу бедног становништва, које љута невоља нагони да напусти крај у коме су се родили и у коме су гробови предака њихових. Лица њихова коштувава, изнемогла, сунцем опањена, патња је дугим низом мучних година остављала трага на њима и изразу дала слику беде и горког очајања. Али се у овом тренутку у њиховим очима огледаше први зрачак наде, али и туге за завичајем. По неком старцу се слила суза низ смежурано лице, уздише очајно, врти главом с пуно неке слутње и радије би остао да причека још који дан да и он остави кости у том кршу, него ли да тражи бољи завичај; многе од жена гласно наричу и опраштају се са умрлима, којима гробове остављају; људи се отимају да се и сами не би развежили и вичу: „Добро, хоћете ли да и даље гладујемо у овом проклетом крају и да живимо по овим удерицама?“ А и они би сами чисто хтели да цео тај проклети крај и оне бедне кућице понесу, да се може како, собом.

Граја и галама као у свакој маси. Узнемирени и људи и жене, а и деца, што их мајке носе на леђима, у љулкама, ударила у цику; узнемирила се некако чак и стока. Стоке мало и имају, али тек ту је по нека кравица, по неко мршаво, чунаво кљусе с великом главом и дебелим ногама, на кога су натоварили вазда неких поњава, торба, или по две вреће преко самара, па се сирото поводи под третом, а опет се држи у сили па зарже по кашто; неки опет натоварили магаре; дечурлија вуку псе о ланцима. Ту је дакле разговор, вика, псовка, кукњава, плач, лавез, рзање, па чак је и један магарац два три пут њакнуо, али вођа ни речи да проговори, као да га се цела та маса и врева ништа не тиче. Прави мудрац!

Он једнако седи оборене главе, ћути и мисли и ако тек плуцне по кат-кад, то му је све. Али је баш због таког држања популарност његова нарасла тако, да је сваки био у стању скочити, што кажу, за њим и у ватру и у воду. Међу многима могао се чути од прилике овакав разговор:

— Море срећни смо те напћосмо на овака човека, а да смо без њега пошли, не дао Бог, зло и наонако, пропади бисмо. То је памет, мој брате! Само ћути, речи још није проговорио! — рећи ће један, па погледа са страхопоштовањем и поносом у вођу.

— Шта има да говори? Ко говори нема кад да мисли. Мудар човек, разуме се, па само ћути и нешто мисли, додаде други па и он са страхопоштовањем погледа вођу.

— Па оно није ни лако водити оволики свет! И мора да мисли, кад је примио на себе толику дужност, опет ће приви.

Дође време поласку. Чекали су мало не би ли се још ко присетио да пође с њима, али, како никог не беше, није се могло даље оклевати.

— Хоћемо ли се кренути? — питају вођу.

Он устаде без речи.

Уз вођа се одмах груписаше најодважнији људи да му се нађу у случају и да га чувају да му се не би десила каква опасност.

Вођа својски намрштен, оборене главе, коракну неколико пута, машући достојанствено штапом испред себе, а маса крете за њим и викну неколико пута: „Живео!“ Вођа коракну још неколико корака и удари у плот од општинске зграде. Ту, наравно, стаде он, стаде маса. Вођа се измаче мало и луци два три пут штапом по плоту.

— Шта ћемо? питају

Он ћути.

— Шта: шта ћемо? Обаљуј плот: то ћемо! Видиш да човек даје штапом знак шта треба радити, викнуше они што су уз вођу.

— Ено врата, ено врата! вичу деца и показују врата која су остала на противној страни.

— Пссет, мир децо!

— Будите Бог с нама, шта се чини! крете се неке жене:

— Ни речи, он зна шта треба. Обаљујмо плот!

За тили часак пуче плот као да га није ни било.

Прођоше.

Нису макли ни сто корака, а вођа западе у неки велики трњак и застане. С муком се випчупа натраг и узне штапом ударати то лево, то десно. Стоје сви.

— Па шта је сад опет? вичу они позади.

— Да се пробија трњак, викнуше опет они уз вођа.

— Ево пута иза трњака! Ево пута иза трњака! — вичу деца, па и многи људи из позадине

— Ето пута, ето пута! — ругају се гневно они уз вођа — а ко зна куд он води, слепци једни? Не могу сви заповедати. Он зна куд је боље и прече. Проваљујмо трњак.

Навалише проваљивати.

— А јаој! завани по неко, коме се забије три у руку, или га шине оструга по лицу.

— Нема, брајко, ништа без муке. Ваља се и промучити, ако мислимо успети, одговарају на то најодважнији. Пробише после многих напора трњак и пођоше даље. Ишли су неко кратко време и наиђоше на неке врљике. Обалише и њих па пођоше даље.

*

Мало су прешли тога дана, јер су још неколико мањих, сличних препона морали савлађивати, а уз мршаву храну, јер неко је понео сува леба и нешто мало смока уз леб, по неко само леба да бар овда онда залаже глад, а по неко ни леба није имао. Дао бог још летње време те се бар где-где нађе која воћка.

Први дан, тако, пређоше мало, а осећаху много умора. Опасности велике не указаше се, па и несрећних случајева не беше. Наравно да се при тако великом предузећу ово мора рачунати у ситнице: једну жену шинуо три по левом оку, те је привила влажну крпу, једно дете ударила врљика преко ножице па рамје и јауче; један старац се сашлео преко оструге, пао и угануо ногу, превили су му туцан црни лук, а он јуначки трпи бол и иде даље одважно за вођом ослањајући се на штап (многи су до душе говорили да чича лаже да је угануо ногу, већ се само претвара, јер је рад да се врати натраг); најзад мало ко да нема три у руци, или да није огребен по лицу. Људи јуначки трпе, жене проклињу час кад су пошле, а деца као деца, наравно, плачу, јер не појме како ће се богато наградити та мука и бол.

На превелику срећу и радост свију вођи се ништа није десило. Оно, ако ћемо право, њега највише и чувају, али тек, тек — има човек и среће.

На првом конаку се помолише и захвалише Богу што су први дан срећно путовали и што им се вођи није никако, па и најмање зло догодило. За тим ће узети реч један из оне групе најодважнијих. Преко лица му стоји мазница од оструге, али се он на то не осврће :

— Браћо! — поче он — Ево смо хвала Богу већ један дан превалили срећно. Пут није лак, али морамо савладати јуначки све препоне, кад знамо, да нас овај мучни пут води срећи нашој. Нека нам Бог милостиви сачува вођа од свака зла, да би нас и даље овако успешно водио . . .

— Сутра ћу изгубити, ако је тако, и ово друго око, прогунђа љутито она жена.

— А јаој нога! — продера се чича, ослобођен том примедбом женином.

Деца већ стално кељкају и плачу и једва их мајке утишавају, да би се чуле речи говорникове.

— Јест изгубићеш друго око — плану говорник — па нека оба изгубиш. Ништа то није да једна жена изгуби и оба ока за овако велику ствар. То је срамота. Мислиш ли на добро и срећу своје деце? Нека половина нас пропадне за ову ствар, па ништа. Чудна ми чуда једно око. Шта ће ти очи, кад има ко за нас гледа и води нас срећи? Ваљда ћемо због твог ока и чичине ноге напустити ово племенито предузеће.

— Лаже чича! Лаже чича, претвара се само да се врати! — чуше се гласови са свију страна.

— Ко ме се браћо не иде — опет ће говорник — нека се врати, а не да кука и буну друге људе. Што се мене тиче ја ћу за овим мудрим вођом ићи док ме траје.

— Сви ћемо, сви за њим док нас траје.

Вођ је ћутао.

Људи га опет узеше загледати и шапутати :

— Само ћути и мисли!

— Мудар човек !

— Гле како је њему чело !

— И намрштен једнако. Озбиљан.

— Куражан је, види се по свему.

— Куражан, мани га : плот, врџике, трњаке, све то скрши. Само тек намрштен онако дупи питањем и не говори ништа, а ти онда гледај шта ћеш.

*

Тако прође први дан, а са истим успехом прође још неколико дана. Ништа од веће важности, саме ситније препоне: стропоштају се у ендек, у јаругу, ударе на врзину, на остругу, на боцу, сломије по неколико њих ногу или руку, разбије главу, али се све те муке подносе. Неки су старци пропали, али су стари и били. „Помрли би, да су и у кући седели, а камо ли на путу!“ рекао је онај говорник и охрабрио свет да иде даље. Неколико мање деце од године - две дана пропало је, али стегли су срце родитељи, јер тако је Бог хтео, а и жалост је мања што деца мања. „То је мања жалост, а не дао Бог да родитељи дочекају да изгубе децу кад приспеју за удају и женидбу. Кад је тако суђено боље што пре, јер је мање и жалости!“ тешко је опет онај говорник. Многи рамљу и гегају, неки завиле марама преко главе и ладне облоге метули на чворуге, неки носе руку о марами: сви се подрпали и поцепали па им висе дроњци с одела, али ипак се иде срећно даље и даље. Све би то лакше подносили, али их је и глад често мучила. Али, напред се мора.

Једног дана се деси нешто важније.

Вођ иде напред, уз њега најодважнији (мање двојице. За њих се не зна где су. Опште је мишљење да су издали и побегли. Једном је приликом онај говорник и говорио о њиховом срамном издајству. Мало их је који држе да су пропали у путу, али ћуте и мишљење не ка-

зују, да се свет не плаши), па онда редом остали. Наједаред се указа грдно велика и дубока каменита јаруга — прави амбис. Обала тако стрма да се није смело ни корачити напред. Одважни застадоше и погледаше вођа. Вођ, оборене главе, намрштен и замишљен ћути и одважно корача напред, лупкајући штапом пред собом то лево то десно по свом познатом обичају, а то га је, како многи веле, правило још достојанственијим. Никога он не погледа, ништа не рече, на његовом лицу никакве промене, ни трага од страха. Све ближе амбису. Чак и они најхрабрији од најхрабријих дошли у лицу бледи као крпа, а нико не сме ни речи да примети паметном, општром и одважном вођи. Још два корака, па је вођ до амбиса. У смртном страху, разрогачених очију, стукосе и најодважнији и таман да задрже вођа, па макар се огрешили о дисциплину, а вођ у том коракну један пут, други пут и стрмакну у јаругу.

Настаде забуна, кукњава, граја, овлада страх. Неки чак почеше бежати.

— Станите, куда сте нагли, браћо! Зар се тако држи задата реч. Ми морамо напред за овим мудрим човеком, јер он зна шта ради; није ваљда луд да себе упропасти. Напред за њим! Ово је највећа, али можда и последња опасност и препона. Ко зна да још ту иза те јаруге није каква дивна плодна земља, коју је Бог нама наменио. Напред само, јер без жртава нема ничега! — Тако изговори онај говорник и коракну два корака напред, те га несташе у јарузи. За њим они најодважнији а за овима јурнуше сви.

Кукњава, стењање, котрљање, јечање по стрмој обали оне грдне рупчаге. Би се заклео човек да нико жив, а камо ли здрав и читав, изићи не може из тог амбиса. Али тврд је човечији живот. Вођ је имао ретку срећу те се при паду задржао, као и увек, на неком дбуну, те се

није повредио и успео је да се полако искобеља и изиђе на обалу.

Док се доле разлегаше кукњава и дзек, или се чујаше потмуло стењање, он сеђаше непомичан. Ћути само и мисли. Неки доле угрувани и расрђени почеше га и псовати, али се он ни на то не осврташе.

Који су се срећније скотрљали и зауставили се где на дбун, или дрво, почеше с муком излазити из јаруге. Неко сломио ногу, неко руку, неко разбио главу, па га крв залила по лицу. Како ко, тек нико читав сем вођа. Гледају вођу мрко, попреко и стењу од бола, а вођ ни главе да дигне. Ћути и мисли као сваки мудрац!

*

Прошло је још времена. Број путника све мањи и мањи. Сваки дан однесе по неког; неки су напустили такви пут и враћали се натраг.

Од великог броја путника заостаде још дваестак. Сваком се очајање и сумња огледа на мршаву, изнемоглу лицу од напора и глади, али нико ништа више не говори. Ћуте као и вођа и иду. Чак и онај ватрени говорник маје очајно главом. Тежак је то пут био.

Из дана у дан се и од ових поче број смањивати и остаде десетак друга. Лица још очајнија, а целим путем се, место разговора, чује кукање и јечање.

Сад више беху наказе него људи. Иду на штакама, обесили руке о мараме, што су везане око врата. На глави сила од превоја, облога, тифтика. И ако би баш и хтели приносити нове жртве, нису могли, јер на телу готово и не беше места за нове ране и убој.

Изгубили су већ и веру и надање и ови најодважнији и најчврћи, али иду ипак даље, то јест мичу се на неки начин са тешким напорима уз кукање и стењање

од бола. Па и шта би кад се натраг не може. Зар толике жртве, па сад напустити пут?!

*

Сумрачило се. Гегају тако на штакама док тек погледаше, а вође нема пред њима. Још по један корак па сви опет у јаругу.

— А јаој нога!... А јаој, мајко моја, рука!.. А јаој! разлеже се кукњава, а за тим само крклање, јечање и стењање. Један је потмуо глас исовао вођа, па умуче.

*

Кад се свануло, а вођ седи онако исто као и онога дана, кад га прво изабраше за вођу. На њему се не опажа никакве промене.

Из јаруге избауља онај говорник, а за њим још двојица. Обазреше се око себе онако нагрђени и кржави, да виде колико их је остало, али само је још њих тројица. Смртни страх и очајање испуни њихову душу. Предео непознат, брдовит, го камен, а пута нигде. Још пре два дана су прешли преко пута и оставили га. Вођ је тако водио.

Помислише на толике другове и пријатеље, на толику родбину, која пропаде у том чудотворном путу, па их обузе туга јача од бола у осакаћеним удовима. Гледаху рођеним очима својим рођену пропаст.

Онај говорник приђе вођи и поче говорити изнемоглим-устренталим гласом пуним бола, очајања и горчине:

— Куда ћемо?

Вођ ћути.

— Куда нас водиш и где си нас довео. Ми се теби поверисмо заједно са својим породицама и пођосмо за тобом оставивши куће своје и гробове наших предака, не би ли се спасли пропасти у оном неплодном крају, а ти нас

торе упропасти. Две стотине породица поведосмо за тобом, а сада преброј колико нас је још остало.

— Па зар нисте сви на броју? — процеди вођ не дижући главе.

— Како то питаш? Дигни главу, погледај, преброј колико нас остаде на овом несрећном путу. Погледај какви смо и ми што остадосмо. Боље да нијесмо ни остали него да смо овакве наказе.

— Не могу да погледам!... Ја сам слепац.
Настаде тајац.

— Јеси ли у путу вид изгубио?

— Ја сам се и родио слеп.

Она тројица оборише очајно главе.

Јесењи ветар страовито учи планином и носи увело лишће; по брдима се повила магла, а кроз хладан, влажан ваздух шуште гавранова крила и разлеже се злослуту трактање. Сунце сакривено облацима, који се котрљају и јуре журно некуд даље, даље.

Она се тројица згледаше у смртном страху.

— Куда ћемо сад? — процеди један гробним гласом.

— Не знамо!

Београд, 1901. г.

СЕЋАЊЕ

Често пута тако када месец синс
Ја одем у башту да ме туга мине.

Заборавим за час овај живот клети,
И мисао пустим нек у прошлост лети...

Тек листала гора и свежином дише,
Тек се дуг зелени и мило мирише,

Природа те бујна у нов живот мами,
А ми код оваца у планини сами!

Седимо под жбуном неми, замишљени,
Нит' се ја њој кунем, нити она мени.

Ал' кад је погледим она порумени,
Сјајно јој се лице на мах запламени:

Очи спусти доле, ох, те очи плаве,
И намешта, чупка везене рукаве....

А кад сунце нагне и кад мир овлада
Поскачемо и ми, — али камо стада?

Ветрић љушка лишће мирисно и меко —
А клепка се чује далеко, далеко!...

КНЕЗ МИХАИЛО ОБРЕНОВИЋ

и

ЊЕГОВЕ ИДЕЈЕ О БАЛКАНСКОМ САВЕЗУ

од д-ра *Миленка Р. Веснића*

I.

Источно питање ће још задуго остати отворено. Оно неће бити скоро решено покрај свих комбинација писаца, и покрај свих смерова и интрига кабинета, из тог простог разлога, што још није сазрело за разрешење. Где лежи узрок томе задоцњењу? У најезди турској, која је изненадила Балканско Полуострво у времену националног и политичког врења, које је она прекинула те је остало недовршено, и у томе што нови угњетач није умео повести добром свршетку. Главне расе тога полуострва: грчка, чиста словенска (српска) и бугарска водиле су кроз цео средњи век очајне борбе око националне надмоћности. Византијски и бугарски покушаји у овом послу нису успевали. На крају XIV века Срби су, како изгледа, асимилovali једне за другим Грке и Бугаре. Један владар српски (Душан) изгледа чак да је имао идеју о једној савезној држави на Балкану, будући је носио титулу цара Срба, Грка и Бугара; предмет раздора још и данас, Македонија, била је узела на се српску боју, очувану дандањи у безброју предања и споменика. Али је најезда мухамеданска обуставила овај процес, који би се завршио

образовањем једне народности као на Апенинском Полуострву, и од њега је начинила, са етнографског гледишта, стање вечитог застоја, које је трајало за време толиких векова, а из кога се још није коначно изишло поред трију данас образованих националних језгара: Грчке, Србије са Црном Гором и Бугарске, која су постојала још у средњем веку.

Треба ли још приказати, да је тамо у средњем веку постојала, а и данас постоји, сем разлике у расама још и верска разлика, која је играла велику улогу у овим еволуцијама, а која је имала много већу важност у добу крсташких ратова и вековима за њима него данас? Ова психолошка страна народа занемарена је у проучавању балканских народности, ма да је немогуће, по нашем мишљењу, без доброг познавања те стране схватити развој догађаја на том полуострву и његово савремено стање. Али ми се нећемо на томе овде задржавати. Од првих битака против турског господарства и европске су силе доприносиле одлагању етнографског стапања ових становништава, јер су те борбе потстицале, подржавале и водиле две врло супротне странке: западна, католичка Европа, престављена нарочито Аустријом, и православна Русија.

Безбројни су, а чак би се могло рећи и неисцрпни, пројекти за решење источног питања; и сви они, били практични или теорични, показују политичку амбицију, страну за само полуострво и његове народе. Отуда је код њих један општи недостатак, који се састоји у томе, што они не воде никаква рачуна о главним елементима самога питања, то јест о становништвима полуострвским и њиховим тежњама. Да се зауставимо овде на последњем обрасцу ових пројеката: не предлаже ли публициста француски Г. Шарл Сансерм стварање балканског савеза, заснованог на географској и политичкој основи без склада и разлога, унапред одређеног да остане само као пример безумља,

које још једино чува прашина по архивама и библиотекама.

Одиста је чудновато да се и на крају XIX. века налази људи, који издају књиге, где располажу судбином читавих народа европских као фигурама на шаховској табли! А обазрите се на то да је цео један век протекао од велике француске револуције и да је принцип народности издржао већ толиких бораба.

Други (као Г. П. Агририадес) хоће да створе савез балкански „на основи социјализма“ а не увиђају подсмевање, коме се излажу, дајући нам доказа о нечувеном незнању: развоја социјалних и политичких идеја, као и степена развића дотичних земаља. Социјализам и Албанија! Заиста: *difficile est satiram non scribere*!

Политичари разних земаља, међу којима је оваквих као што су горњи а и таквих, који су оставили трага свога рада, бавили су се такође, и то много, источним питањем или — како они веле дајући ствари практичну форму — деобом Турске. Треба ли набрајати све пројекте овакве природе, које је имала Аустрија, сама или са Русијом, а од којих је већ бар већину изложио Бер (*Die Orientalische Politik Oesterreichs*, Prag u. Leipzig 1893)?

Треба ли се повратити на оне које је разлагао Г. Алб. Сорел (*La Question d'Orient au XVIII. siècle*) или Г. Алб. Вандал (*Napoléon et Alexandre* св. I.)? Треба ли ићи даље до кардинала Алберони или Луја XIV. или и до самог средњег века поради доказа, да је ово питање увек посматрано с једне стране, која је навек схватана са тесног и егоистичног гледишта заинтересованог народа или двора? Међу овим људима су чак и они који су имали особени ток живота, и који су се одликовали љубављу према слободи народној, па и они су вечито уносили у ово и елемент свога народног индивидуалитета; ту долазе: Мазини (*Lettere su la questione d'Oriente*), Комшт (*Tagebuch*),

Тип (*Solution pacifique de la Question d'Orient*), Гарибалди, и т. д., они увек хоће да општој побуди слободе придоду приватну корист своје земље, не водећи строг рачун о самим становништвима балканским и њиховим тежњама.

Да би се дошло до решења источног питања, узеле су велике силе од пре једног века, а и ту недавно истакле, за водиљу ограничавање сфера утицаја, обећавајући при том узајамну толеранцију при делању у дотичним пределима. Ово ограничавање сфера не само да има политички карактер, као и некад, него је оно у исто време економске, трговачке, верске и интелектуалне природе, те би народи балкански имали овим пројектима само да се потчине, да потуре главу под нов јарам, овог пута толико хришћански! Ну не изгледа, да би се они драговољно томе приклонили. Напротив, они желе да живе и напредују за свој сопствени рачун и да сами буду, како вели једна стара пословица, ковачи своје среће или по Теновим речима: кујунције својих судбина, ма да им се оспорава организаторска способност, као што је то скоро учинио Г. Беноа (*Revue des Deux Mondes* од 15. јула 1898.) Ова тежња није ниуколико нова код балканских народа: она се распрострањава и захвата све дубљи корен више по некад. Од почетка овога века она је имала својих апостола нарочито у Грчкој (песник Рига) у Србији (Карађорђе, Сима Милутиноваћ) у Румунији (Мано и т. д.) Бујица мијења о идејама савеза на Балкану постала је данас убеђење целих народа: тамо има листова, који су посвећени искључиво овој идеји и она би била још популарнија, да је страни утицај, њезин непријатељ, не супречава.

Шта више тамо је био један моменат у скорашњој историји балканских народа, у коме је идеја о споразуму и савезу балканском узела доста тачан облик и у коме патриоте разних њених народа удисаху атмосферу лепих

нада. Ми већ у погледу тога живимо у успоменама, али су ипак те успомене утешне и забавне, и оне, како мислим, заслужују пажњу овог одабраног скупа. Да би вам их изложио укратко послужићу се нарочито студијама, скоро издатим у мојој земљи у облику мемоара и расправа, а особито једном студијом покојног Милана С Пироћанца (Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа. Београд 1895. год.) поузданика и помоћника Кнеза Михаила, чија је појава изазвала једну серију публикација, међу којима су две Г. Ристића старог намесника и политичког агента Кнеза Михаила у Цариграду.

II.

Пошто је био збачен с престола 1842. год. Кнез Михаило, други син оснивача династије Обреновића, провео је педесет година у изгнанству, где је се посветио студирању и служби српског интереса. Тако је он проживео готово у свима европским центрима политичким и интелектуалним и повратио се у своју земљу са својим старим оцем 1858. год. обогаћен познанствима и искуствима, да опет седне на српски престо по други пут 1860. год. Начело његовог унутрашњег управљања било је *lex suprema voluntas*. Што се тиче спољне политике — у колико се може о њој говорити имајући пред собом једну вазалну земљу — његов је циљ био да начини своју отаџбину средиштем реда и уједињења, да би се отргла на првом месту од турског сизеренства и да начини ако не Пиемонтом балканским а оно бар и на првом месту Пиемонтом српским и југословенским.

Основна мисао ове политике није била нова. Али она до тад никада није пчврела тако као под владом кнеза Михаила у Србији, који је био срећан да има покрај себе старог Илију Гарашанина, помоћника и државника првог реда, каквога потом Србија није имала.

На великом простору Балканског Полуострва, плодног по земљишту и богатог у минералима, пуног дрвећа и изукриштаног рекама и речицама живе три или четири народа, који се јединаче, или готово јединаче, бројем и цивилизмом, а који се налазе, као што сам баш сад константовао, у сталном врењу, тражећи за свој политички живот једну позитивну и солидну основу, коју до данас не могуће пронаћи. Тамо постоје две моћне тежње, које воде сталну борбу у овоме делу старе Европе: прва престављена самим балканским народима тражи да разори садашње стање ствари, замењујући га другим, а друга оличена Турском а донекле и Аустријом, жели да очува *status quo*. Овакво стање компликовано је са утакмицом, коју чине на овом полуострву Аустрија и Русија, а која је врло опасна по развитац народа и слободне државе на Балкану. Из тога узрока политика ових земаља из дана у дан осцилује између Беча и Петрограда. Кнез Михаило је увидео свеколику жаловост такве политике, па је зато желео повести сасвим другачијем правцу. Полазећи за политиком своје рођене земље, Србије, овај кнез није желео потчинити је ни једном од ових великих такмаца, а са Русијом је ишао за време највећег дела своје владавине само за то, што је држао, да је у овој великој словенској сили нашао потпору за постизање својих сопствених циљева и у нади да ће Русија сиречавати Аустрију да се меша у балканске послове. У овом тренутку интересантно је саслушати кнез Михаилово објашњавање са Кошутом у Лондону још 1859. год. Овај велики револуционар угарски сам је уписао у своје *Мемоаре* ове мисли српског кнеза: „Ми хоћемо да будемо независна држава, рекао је овај последњи, и имајући нашу рођену земљу, држимо да се можемо хватати у коштац са Турском, будући се смо се могли са њом борити у почетку овога века под Карађорђем и мојим оцем. Приморани смо да чекамо повољан

тренутак и једино наше зло то је: блискост Аустрије, чије су намере за ширењем на Исток јавне и целој Европи познате, и која вреба најмањи покрет на полуострву, па да се умеша поради своје личне користи. Ако бисмо отпочели борбу за независност двор би се бечки умешао без оклевања, изузев случај кад бисмо то чинили под заштитом Русије. Али ми желимо да смо и да останемо независан народ; а ако би нас Русија потпомагала у ослобођењу од Турске, учинили би смо само промену господара.“ Долазећи до идеје о дунавском савезу, који је Кошут толико подпомагао у своје време, као што је познато, кнез је рекао: „Ми смо једни другима потребни; савез између нас видљиво се истиче, и ако ваш уговор (познат ми је) са кнезом Кузом показује да је за вас циљ овог дунавског савеза одбранбена алианса Угарске, Румуније, Молдаве и Србије, ја вам могу са своје стране изјавити, не улазећи у појединости, да се слажемо.... Има још једна тачка код које се наши интереси сусрећу.... Ја држим да је распад Турске само питање времена, а готово сам сигуран, да се не варам кад мислим, да ви нећете пожелити, да разни њени делови постану аустријски или руски; наследници Турске попре треба да су слободне државе балканске.... Ове би се могуће случајности могле избећи само сједињењем Словена на Балкану у једну чврсту масу, која би се одушевљавала својим сопственим животом. Сем тога ја не сматрам Хрвате за позване, да образују језгру једног таквог сједињења с обзиром на то, што се они налазе на периферији, док се ми, Срби, налазимо у средишту круга.“

Француска 1859. године а Русија 1866. год. сиречиле су Србију да извуче корист из забуна у којима је била Аустрија, чинећи удаљавање од Турске. Са овога гледишта *Мемоари* Кошутови објашњавају нам савете, које је Кнезу Михаилу дао Наполеон III. уочи поласка у Ита-

лију; архива београдска садржи једно интересно писмо, које је писао 2 марта 1859. год. у истом смислу италијански министар у Цариграду, Дирандо, српском агенту у истој вароши, а тако исто и једно писмо, које је писао кнезу Михаилу руски посланик у Бечу, барон Стакелберг, 26 јуна 1866. Један став овог последњег писма уводи нас *in medias res* овога мог саопштавања, те са тога узимам слободу навести вам га. „Општа потреба свођења компликација, које данашње стање производи, пише руски државник, спречава могућност, да се изазове судар на Истоку. Ми не знамо шта будућност скрива, било да се рат заврши о јесени изборним судом, било да се борбе покрај свеколиких нагађања распростру и на друге народе. Али интерес српски заповеда вам, да штедите своје изворе, да чувате слободне руке и да не прилазите никоме макар ко то био. Велики дан ослобођења, изгледа нам, није још близу; *сиоразум између народа словенских и Грчке тек је у зачећу*; а и материјална средства чине недостатак, те Русија не би желела, а не би ни могла ободравати, какав корак, који сматра прераним.“

Сувишно би било да се распрострањујем на овом месту, пред скупом толико компетентним за овај предмет, и да се задржавам, и ако за један тренутак, на општем стању европске политике у доба од 1860—1868., које обухвата другу владу кнеза Михаила, и на распореду дотичних сила. Морам се задовољити тим што ћу привући вашу пажњу ма и узгредно, на велике тешкоће, које је имала да савлада политика српскога кнеза у тешком задатку: да створи симпатије за народе балканске и њихове тежње у јавном мишљењу Европе, које никада није без извесних празноверица и које је много конзервативније но што би се мислило. Споменућу само да су једино Русија и Италија, тај последњи успех принципа националитета, искрено подржавали кнеза Михаила у његовом задатку. У том по-

гледу Француска је имала две периоде: у првој до 1866. год. она је имала све симпатије за народе балканске; од прашког мира, она је морала штедети Аустрију у којој је гледала јединог савезника против порођене претње од стране Немачке. Енглеска је стално у овој епоси подржавала Турску, а Пруска с једне стране била је мање заинтересована у овом питању, с друге пак стране она је била незадовољна кнезом Михаилом што се није год. 1866 удружио с њом против Аустрије.

Остаје нам да видимо шта је Србија учинила у овој епоси да приволи савезу и општој слози своја становништва и друге народе балканске потчињене Турској потпуно или вазално.

Кнез Михаило и његова влада бунили су цело Полуострво Балканско. После Босне, Херцеговине и Старе Србије, покрајина чисто српског елемента, где организација релативно лака беше, дође ред на Бугарску, којој Кнез Михаило поклони нарочиту пажњу.

И ако притешњен, народ бугарски садржавао је у себи већ у овој епоси доста многобројну елиту образованих људи, по стању изнад средњег, који су живели у народу делећи с њим добро и зло. И раса, и вера, и опште стање, и претрипљена судбина, а и она која се још скривала, све доприносаше да покаже исти пут Србина и Бугарина; њихови одношаји били су и с једне и с друге стране испитивани са овога гледишта. Делање кнеза Михаила нашло је тамо већ готово земљиште. Средиште за овај народни рад биле су већ створиле прве патриоте у Букурешту, далеко од турских власти и организација општег устанка обухватила је била велике пределе насељене народом бугарским. Бугарски комитет радио је у потпуној сагласности са београдским кабинетом и њени преставници утврдише 14/26 јануара 1867 год. следећи *Програм*:

„Чл. I. Народи српски и бугарски, словенске расе, истог положаја и исте вере, који имају исти корен и који станују у суседним земљама, позвати су и самим Провиђењем да у будуће живе под истом владом и под истом заставом.

„Чл. II. И пошто они образују једно тело, одушевљавају се истим осећајима, имају исте тежње, а могу достићи своје циљу само у заједничком животу, ова два брата народа носеће у будуће име Србо-Бугари или Бугаро-Срби, а њихова заједничка отаџбина зваће се Србо-бугарска или Бугарско-српска.

„Чл. III. Њ. С. Кнез Михаило чији је патриотизам доказан толико пута... проглашен је за највишег поглавара народа Србо-бугарског и заповедника све војске.

„Чл. IV. Народна застава биће састављена и сложена из обеју застава српске и бугарске.“

У даљим члановима (V.—XII.) улази се у појединости ове заједничке организације и говори се о законодавству, новцу, метарској системи, о вери, о влади, о заједничкој скупштини и о престоници овога савеза.

Месеца априла исте године био је у Букурешту скуп главних особа и изасланика бугарских, сазван на захтев српске владе (види писмо Гараганиново упућено диплом. срп. агенту у Букурешт 2/14 фебр. 1867 год.) и он је у начелу усвојио одлуке његовога комитета, проширујући их до извесне мере. По одлуци овога скупа нови савез мора носити име: Југословенска Царевина, у којој ће обема народностима бити ујемчена потпуна једнакост, и у којој ће влада и цело преставништво бити организовано сразмерно становништвима ова два брата народа.

Главна сила ове опште револуције противу Турске налазила се очигледно у Србији, у Грчкој и у Црној Гори где је се систематски и правилно спремало за очајну борбу. Али поред истоветности интереса ових земаља, која је

падала у очи целом свету, тешко је било постићи сагласност јер земљиште није било ниуколико приправљено за овај ред идеја. Између Србије и саме Црне Горе, двеју земаља једног истог народа, сагласност је могла бити постигнута тек 1866 год. кад су ове две државе одлучиле, да ништа не предузимају једна без друге у рату Пруске и Италије против Аустрије. У јесен исте године између двеју влада истог народа закључен је био уговор, који је најважнији догађај за српску расу у другој половини нашега века. Србија и Црна Гора удружиле су се овим уговором, да сложено раде на ослобођењу своје угњетаване браће, постављајући чврсту основу јединству српске државе. По овом уговору кнез Никола обећао је да ће се одрећи престола црногорског у корист кнеза Михаила, те је на тај начин двојство начинило места јединству престола. Од своје стране кнез Михаило се обвезао да ће прогласити кнеза Николу за свога наследника српског престола у случају да не имадне потомака у правој линији. Заједнички рат против Турске год. 1876 вођен је по уговору закљученом у пролеће исте године између кнеза Николе и наследника кнеза Михаила на српском престолу, тадањег кнеза Милана.

Преговори са Грчком у циљу заједничког рада дуго су трајали и показали су велике тешкоће. Границе грчких тежњи често су се простирале и по покрајинама насељеним чисто словенским становништвом, те је, покрај свега богатства у пристаништима и лукама, желела себи ујемчити Солун, који је био толико потребан словенском елементу. Грчка је рачунала на потпору западних сила и на њихово неповерење према Русији и словенском живљу; навикнути на лаке успехе Грци се нису могли драговољно решити на заједнички рад са другим народима балканским. Тек после разочарења у својим очекивањима од западне Европе у критском питању, Грчка се по савету

Русије решила на споразум са Србијом закључујући с њом један уговор о политичком савезу (у јесен 1867.) и једну ратну погодбу (у пролеће 1868.). Заједничка радња против Турске била је утврђена за септембар 1868 год., а мерило за деобу покрајина мешовитих са етнографског гледишта, требало је да буде одређено плебисцитом. Кнез Михаило умре, а влада атинска огласи овај уговор за неважећи.

У то доба Румунија је имала већ на своме престолу садашњег владоца Н. В. краља Карола. Ова земља има својих тежњи више ка Угарској где обитавају неколико милиона њених сународника. Са тога је се кнез Михаило задовољио тражењем уговора о пријатељству и савезу са својим суседом, и тај уговор, изложен у четири члана, потврђен је био у Букурешту 20 јануара 1868 год. Текст његов објављен је већ у изредној књизи *Aus dem Leben Königs Karl von Rumänien, Aufzeichnungen eines Augenzeugen* св. I. (Штутгарт 1894) страна 242. Већ 8/29 фебруара 1867 год. овај је кнез споменуо у Цариграду пронесени глас по коме су Румунија, Србија, Грчка и Црна Гора закључиле уговор о савезу у намери да истерају Турке из Европе. У њој је још забележено, да га је 1/13 априла исте године кнез Михаило, по повратку из Цариграда, приволео, да сложено са њиме ради на курталисавању турског сизеренства. Под утицајем и световањем српског кнеза послао је кнез Никола свога рођака Станка Радоњића у Букурешт (2/14 јуна 1867.) да однесе кнезу Каролу знаке Даниловог ордена са једним својеручним писмом у коме га моли, да буде добар те да прими одличје као „залогу слоге, која мора постојати између источних кнежева, да би постигли циљ, који им је опредељен.“

И Хрвати су радили у заједници. Учесће, које су они узимали у овоме покрету моћи ће бити обзнањено тек после смрти једног патриоте, архиепископа, што и ми желимо на сваки начин одложити. Овај је догађај за исти-

цање нарочито у нашој епоси, када је се доста добро успело, да се створи, од пре тридесет година, између ових двају братских народа бујица идеја врло супротних њиховим узајамним осећајима.

У овој политици слоге и савеза за будућност, кнез Михаило није пренебрегао ни Албанију ни Албанце. Његова је влада била у сталној вези са главарима албанским и генерал Игњатијев, који је тада био у Цариграду, помагао је врло енергично ову сагласност у име Русије.

Није без интереса прибележити утисак, који је на тадањег престолонаследника пруског (потоњег цара Фридриха) учинило питање о савезу балканском. Тај је утисак доставио он своме рођаку и датиран је у Берлину 15 априла 1868 год. „Цео свет у осталом себи задаје муке, вели он (стр. 264. поменутих *Мемоара* краља Карола) да очува мир на истоку, а то може само учврстити стање у кнежевинама. Игњатијев изјашњава се врло отворено и као добар Рус у овом смислу, да цар никада неће пожелети Цариграда, али исто тако неће ни допустити, да друга каква велика сила тамо ногом згази. Нацрт особите наклоности Руса била би Византија, престоница и средиште једног савеза држава.“ Све ово доказује опет да је се сагласност балканских народа стварала у то доба уз припомоћ Русије. Ова је сила опет предузела ту политику у последње време, ово истина излази из оквира мога саопштења, али тежимо да констатујемо супротно тврђењима нашега пријатеља Г. Н. Политиса изложеним у закључку његове студије: *Грчко-турски рат са гледишта међународног права*. (Париз, Педон. 1898. стр. 165—171). Сагласност је ова била већ готова у лето 1867. и учињене су биле озбиљне припреме за ступање у борбу у години, која наступа, поради опште користи.

III.

Турска је наравно прва била поплашена овом савезном политиком кнеза Михаила. Њој је у овом страховању следовала Аустро-Угарска. У Бечу се с незадовољством утврдило, да кнез српски није сачекао султана у Београду, да га поздрави при повратку из Париза и Беча почетком августа месеца 1867. год. Ма да је био извештен у бечком посланству о проласку свога суверена кроз Београд, кнез Михаил је остао у Гаштајну „због здравља“ како је он то писао туреском посланику Хаидар-Ефендији. *N. Fr. Presse* од 11. авг. прекорава га за ову непажњу према султану и утврђује „да је разлог здравља у томе само изговор, будући је кнез наскоро после тога отпутовао у Париз, да тамо поздрави цара Наполеона“. После четири дана исти лист желео је приметити, да је кнез, пролазећи кроз Беч у повратку на своје имање Иванку у Угарској, учинио неколико посета шефовима посланстава, а да се некако није ни видео са турским послаником, и већ 19. истог месеца телеграфирани су из Цариграда, да је држана једна министарска седница под председништвом султановим, да су 7000 људи испослати на српску границу где ратна припрема задаје бригу. Исти лист објавио је још (у броју од 21. авг.) некакав допис из Београда, од 18. августа, који одаваше свој извор. По њему у Београду се је образовао комитет, заштићен владом, за подржавање буне у Бугарској. Говораше се још, да су чете прешле српску границу и упутиле се Бугарској; да се чине велике ратне припреме у кнежевини, да нарочито крагујевачка тополивица ради дан и ноћ. Још доцније (4. септ.) *Levant Herald* цариградски јављаше новост, да су услед покрета у Србији, испослани редићи ка граници ове кнежевине. У Бечу, изгледа, били су врло узнемирени оним што се радило — или боље рећи оним, што се држало да се ради — у Србији. Конзулат аустријски у Рушчуку

у Бугарској издао је био Митад-паши два српска поданика, занатлије, ма да су били снабдевени правилним пасошима. У једном од њих желели су гледати некаквог руског генерала од високог положаја, који је шест месеци надгледао српску војску. Оба ова несрећника бише убијени усред дана и вучени кроз удице, да би се заплашило становништво. У исто време бечки листови узели су за задатак, да посеју клице неповерења између Београда и Цетиња (види *N. fr. Presse* од 23. и 27. авг. 1867. г.).

Изгледа да је Наполеон III. уочи свога поласка у посету аустријском цару у Салцбург, саветовао кнезу Михаилу политику резерве, чекање и већег поверења у свога моћног суседа. Изгледа такође да су у истом Салцбургу цареви много претресали балканска питања у својим поверљивим разговорима са бароном Бестом и кнезом Метерником и сада је ван сваке сумње, да је у сједетву ових разговора гроф Андраши отишао непосредно и готово тајно (јер и бечки и пештански листови ни речи о овоме не рекоше) у посету кнезу Михаилу на његово имање Иванку и отуд се вратио право у Беч. Гроф Андраши, како изгледа, наговорио је тада кнеза Михаила, да обустави припреме за рат и да одложи акцију против Турске. Има разлога веровању, да се није задовољио саветима, да је овима приложио обећања и да је чак узео на се обвезе. Један чланчић објављен у *N. fr. Presse* од 31. авг. (у облику дописа из Београда под 26.) помаже да се то разуме врло јасно. У њему се прориче да ће кнез Михаилу по повратку у Србију променити министарство, и да ће русофили као Гарашанин и Христић уступити своја места западњаку Ристићу. Томе додаје: да је ова промена последица пројеката, које кнез доноси из посета у Паризу и Бечу, и да је она мотивисана одлуком, да више не иде у источном питању са силама, које раде на разорењу отоманске царевине, као са Русијом и Пруском, већ да

сложно корача са царевиnama које желе одржати Турску. Још су кнезу обећали у Паризу и Бечу, да ће му у накнаду за ову промену уступити Босну (чак и Црну Гору?) на управу под сизеренством Порте.

Састанак кнеза Михаила са грофом Андрашијем у Иванци, имао је доста непосредних последица за српску политику. Вредно је приметити, да о целом овом разговору, који је трајао више од пет сахата, кнез Михаило није ни речи рекао своме првом министру, који му је био дошао у посету овамо, и да је ускоро после повратка у Србију Гарашанин удаљен од државних послова једним својеручним писмом кнежевим, којим му захваљује на услугама земљи учињеним.

Још није расветљено ово питање: да ли су претње и застрашавања или попре дата обећања произвела одлуку кнеза Михаила: да се одрекне бар за неко време своје савезне политике и да тако рећи погази себи задату реч? Постоји још претпоставка, да је захтевано од српскога кнеза, да бди над миром на Балкану и да се потруди, да га одржи за неко време те да тако остану слободне руке Аустрији и Француској у њиховом рату против Пруске чије се прозорје указиваше на хоризонту. У својој земљи овај је кнез морао претрпети велику борбу између својих идеја, до тада милих, и потребе дужности, обуставити их и угушити ма и за најкраће време. У пролеће 1868. г. изгледало је да се он понова решио, да прихвати конач онамо где га је пресекао на састанку у Иванци, нарочито се је трудио, да себи приближи старог Гарашанина, овог огледаног апостола политичке сагласности балканских народа. Када је све било на прагу обновљења кнеза Михаила убише у једној шуми близу Београда; то је убиство утаманило и ову политику, једину коју прави пријатељи ових народа могу истима саветовати а такође једину, коју они сами могу пожелети. Сви политичари

овог полуострва убеђени су, да спас балканских народа лежи само у њиховом узајамном споразуму, па при свем том не долазе до овог споразума, а кад то покушају врло брзо буду побркани, ну, никад разложима унутрашње политике.

Али се морам добро чувати да не улазим овде у развоје, који више нису историјски. Заустављам се на константовању, да је ова епизода балканске политике извор у пустињи, оаза, коју смо из далека назрели ми остали Балканци; да наша срца сада исто онако силно куцају при сећању на ово као и наших отаца, када то беше њихов сан о будућности.

с француског

Велизар Ј. Мишровић.

Говор овај Г. Веснића, држан на хатској конференцији *друштва за дипломатску историју*, на француском језику, штампан је у чувеном часопису француском: *Annales Internationales d' Histoire*. Уредништво поменутог листа пропратило га је овим речима: «Наш одлични колега М. Веснић намеравао је да прегледа овај чланак; али прилике добро познате приморавају нас, да публикујемо његову расправу онакву каква је читана у Хагу.»

Такав је и ми предајемо нашим читаоцима, пошто нам је њен писац изјавио, да му остали послови не докунтају да је сад допуни и поправи, а нама се чинило, да је и оваква од интереса за наше читаоце.

Уредништво.

ПОВРАТАК ИЗ ТУЋИНЕ.

Весео сам, радујем се,
Мили Боже мој,
Као цветак јарком сунцу,
Зори руменој.

Како неће мило бити
Младом срцу мом:
Кад се ево на пут спремам,
Враћам роду свом.

А већ има од то доба
Трећа година:
Како не чух слатких речи
Милог Србина.

Па ни оне дивне песме
Јавор гусала,
Што је Србу, робу тужном,
Вила певала...

Еј, то опет све ћу видет',
Све ћу чути ја,
Јер ће скоро српско сунце
Да ме обасја.

Владимир Васић.

Прим. Песму ову пок. Владимира Васића, рано преминулога песника, послао нам је у оригиналу, г. Мих. С. Милојевић свештеник у Мрђеновцу. Она је написана плајвазом на једном листићу хартије, на коме се познаје да је очупан из укоричене књиге, а над њом стоји руком пок. Васића опет плајвазом забележено: „24 јулија узраженије у баталјону (Као сам илубио кулавију). 27 јулија 1863. билих пољска служба у баталјону. Предпоследњи дан маневра билих маневрирање 4½ сата, а после жарин 8 сати. У целом само 1½ сат одмора.“ Као што је познато пок. Васић био је војник.

Уредништво.

С Е Љ А К

РОМАН

Јанка М. Веселиновића

1

Сунце је било на смирају. Уморни радници враћаху се из поља и потесџа својим домовима; поље се разлегало од узвика ратарских, двојница и шкрипе неподмазаних колечки; ваздух је мирисао на разорану земљу; по путу се дизала лака, паучинаста прашина.

И Степан Пгњатовић журно се дому. У рану зору већ је био у пољу да би само довршио изор, јер му сутра ваља ранили и одвести сина Рајка команди у чаршију, пошто је извукао „коцку“ да иде у војнике.

Брижан је Степан, брижан као да је Бог зна шта изгубио. Није њему жао што му син у војску иде — да је ереће да их тројицу има, па све да их пошље — али је инокосан. Имања има али ручица нема. Што год погледа све тражи руку човечју, тражи чобанина. А он, сем Рајка, има још Милутина, дечка од дванаест година, с којим му ваља сада кућу кућити. Оборио главу по најлак корача за плугом а у себи мисли:

„Боже милостиви, куда ћу сад? На коју страну пре да се окренем? Овамо ваља покрпити оно плота, па ваља углавити оне врбе у ади, па ваља засадити онај вођар што сам почео, па ваља“...

И ту му се низао посао за послом све већи од већега, све пречи од пречега. Осетио је сву своју немоћ пред толиким пословима за које су потребне многе снажне руке.

Кад је кући стигао он окну волове и пусти из јарма па рече Милутину да иде и да им положи, а он скиде гвожђе, затури га на раме па уђе у кућу.

Ватра је горела на огњишту на којем је врио лонац с пасуљом. Он назва Бога, спусти гвожђе у један крај, затражи мало воде те опра руке, па се онда спусти на столицу крај огњишта.

— Иди-де, снајо, донеси ми мало хладне воде, нешто ми се грло осушило — рече Мирки жени Рајковој.

— Тајо, ако хоћеш да донесем ракије? — рече Мирка.

— Хоћу, роде, пићу и ракије, ама дај ми најпре воде, жедан сам.

Мирка, ведро, насмејано чељаде, отрча с ведрицом на бунар.

— А где је Рајко? — упита Степан жену која је нешто по долану пословала.

— Отишао је до бате Вилина.

— Јесте му спремили све што сам рекао?

— Јесмо.

Он обори главу и загледа се у једну жишку што се беше одвојила, али се одмах трже, јер зачу женино јецање.

— Шта је, Станице? Немој, брате!... Ти, ваљда, мислиш: сад ће га тамо убити!

— Не мислим; али не знаш ти...

— Ех, не знам ја! Али то треба! Мислиш да неко од бела босиљка одвлачи људе од посла. Треба књазу војника да бране, брате, ову земљу. А војник, брате, није лако бити. Сваки се посао мора изучити.

— Па баш на њега спало!

— Није само на њега, има ту пуно. Шесторица само из нашега села. Хвала Богу те га оженисмо, те нам бар ово дете оста ту, на послу. А после, није ни то до века! Доћи ће и он, па ће стићи и Милутин. Мало ћемо се промучити, али нека само Бог дā здравља па ће све добро бити! Моли се ти само Богу!...

— Ти само зато жалиш што га од посла одводе!

— Па, Станице, и то јесте! Шта ће нам и имање ако га нема ко радити! Али не жалим ја само зато. Зар ти мислиш да је мени мило отурити своје дете од себе? Ко зна шта носи дан а шта ноћ! Смртни смо. Зар ти мислиш да мени би било мило склопити очи, а да га не видим крај себе? Немој грешити душу!

Она ућута. Мирка се врати носећи ведрицу пуну воде. Метну ведрицу на полицу, узе кутао, плакну га, захвати мало воде и плусну на ватру, па онда захвати наново те га пружи Степану. Он се напн и врати јој скоро празан котао бришући бркове.

— Умрех од жеђи! Осушило ми се грло па једва говорим!

На то му нико не одговори него опет заћуташе... Он опет оборио главу те се предаде својим мислима.

Вече се већ спустило. Пламен са огњишта осветљаваше кућу и укућане. Станица је само крила главу послујући то у овом то у оном ћошку да јој не би сузе опазили. У тај мах Рајко бану у кућу. Пошто назва Бога, узе столочицу те се и он примаче огњишту.

— Што се ти толико задржа? унута га отац.

— Био сам код бате Вилипа; после одем до попе и учитеља те се поздравим.

— Јеси говорио што учитељу о Милутину?

— Нисам. Био код њега комшија Новак, па не хтедох пред њим. Онако смо разговарали. Новак пуно прича.

— Шта прича?

— На онако.... кад је он био у солдатима.

Степан рече да се постави синија. Мирка одмах оде долапу те стаде прибирати судове. Није много прошло а вечера се пушила на синији, те сви седоше да вечерају. Али разговор никако да се отпочне. Свако се предало својим мислима. Степан је гледао Рајка онако протегљаста, његову лепу главу коју је тек науеница гарила, па је мислио :

„Боже! Шта ли је све суђено овоме детету? Шта ли ће оно преко главе претурити?... И што сад да иде, сада, кад је дорастао до снаге, кад се оженио и окућио, кад је свикао послове и стигао да помогне?... Што? Зар је то правда? Ја гајио и хранио, па — ха! да рекнем: Боже помози! — а они га лепо за руку на хајд у војнике!“...

И све му се чинило да му је неко нешто отео, да му је лепо свезао руке и запушио уста, па му се није дао ни бранити ни кукати.

Та мучаљивост узбуни Рајка

— Шта је, по Богу брате, те сте ућутали! Што не разговарате штогод?

— Па разговарали смо, рано, до мало час.

— Шта је, брате! Идем — идем! На мени ни остало ни нестало. Зар не треба нашој земљи војника да је бране? Ово је наше, што оно кажу, отечество, а за своје отечество треба сви да изгинемо. — Отпоче Рајко да их теши речима што је тих дана овде онде чуо. — Зар има што лепше него бити војник? Ето комшија Новак. Шта је он само света прошао: био је чак у Крагујевцу и видео.... чисто да не верујеш шта је све видео. Био је и у Ваљеву. Па још у војсци је и књигу изучио. И мени вели: „Јеси чуо, Рајко! Ако ти будеш слудовао па не будеш хтео учити, онда ниси ништа!“ „А зар тамо има школа?“ — питам ја. — „Ја где је! Што год хоћеш

можеш у војсци изучити. Шта је мане мени? Ја ето, хвала Богу, одам се књизи па — данас сам писар у општини!... Ти страхујеш и за њиву, и за марвинче, а ја — сербез! Мени се моје зна! Мој месец град не бије!“ Па јест! Право и вели! Што да и ја тамо не учим! Седнем лепо кроз пола године па кад вам накитим књигу!...

Станица се заплака.

— Благо мајци! — рече.

— Хвала је Богу те ти је дао расположено срце! рече Степан. — Добро, сине, ако! Ја волим што си расположен и што се унеш сам разговарати! Ми ћемо ти јављати све шта је и како је овамо.

— А ја ћу вама опет како је мени.

Кад довршише вечеру, Мирка диже синију, ичисти мрве уз огњиште, па приђе свекру да га изује. Милутин се диже те оде спавати. Степан и Рајко остадоше седећи крај ватре, а жене још успремаху по кући и долапу. Рајко као да се одушевио војском. Он је непрестано разговарао све о војничким стварима, видело се по свему да му је Новак напунио главу.

— Нека само Бог да здравља, па дођем до године. На мени војничко руво, па сабља! Ја идем, а она само чини: звец! звец! звец! — а наши сељаци стали па гледе. А сељаци из ових села питају: Чији је оно солдат? — „Степанов.“ — „Ког Степана?“ — „Степана Игњатовића!“...

— Знам, знам, али шта ћеш ти дотле муке видети?!

— Е, тајо, без муке, Бога ми, нема ништа. Без муке нисам научио ни орати, ни копати, ни косити.

— Оно тако је!

Станица приђе огњишту, узе столчицу па седе уз Рајка и загрли га.

— Моја лепа кућо! Мој лепо разговоре! Ал' не знаш ти како је мени! Ја, болан, ја сутра нећу моћи мрве

окусити. Моја ће памет за тобом! Што је Бог створио мајку овако проклету!? — рече и заплака се

— Е па за то се и зове мајка! — рече Степан, не знајући ни сам шта говори, и окрете главу да сузе сакрије.

— Ал' ти ми се, рано, добро владај. Слушај старијег! Млад си, здрав си, можеш послушати, а не треба да те мрзи. А старији је старији, кад види да свесрдно слушаш, блажије ће те и прекорити ако што погрешиш. Па већ кад се старијем умилиш, онда ће ти добро бити свуда! Само све добро и све лепо. Што не знаш питај! Ја, вала, да ме метну, не знам на какав посао, ја бих га урадила!

— Не брини! — умирује је Рајко — Ти знаш да ја нисам никаква ленштина и да ме не мрзи потрчати! Све ћу ја то! Само док научим писати!...

— Срећо моја!

— Него — рече Степан. Како ваља ранити, да идемо одспавати један сан. Хајде, хајде и ти лези!

И дигоше се. Мирка узе закретавати ватру, и кад би готова диже се с Рајком у вајатић.

За мало па завлада тишина. Али у целој кући нико није спавао сем Милутина. Степан и Станица тешкаху се узајамно и мољаху се Богу само да здравље подржи; а Рајко и Мирка седе на кревету у вајатићу и разговарају.

— Видиш! — вели јој он. Ја сад идем и морам ићи, а ти овде остајеш. И ја хоћу да ти овде њих слушаш као свећа, и да се они на те никад не потуже. Јер, ако се потуже, онда ти велим: слободно ме немој чекати! Ја ти нисам ништа, ја сам овај опанак ког можеш бацити за врата па свеједно! Али они! Је с' чула?

Она климну главом.

— Упамти: као зеница! То ти је! Мени ти можеш што год хоћеш, ја сам твој, што оно кажу, друг, ја ћу ти опростити; али они! Знаш што је родитељ? То је као

једна светиња! Немој се главом шалити да им што на жао учиниш!

— Ја ћу слушати све што ми заповеде!

— Тако! И још: они треба да виде да ти њих волиш! Што послушаш, послушај свесрдно! Ти си видела како ја! У мене нема оглушака! „Рајко?“ — а ја као пушка, у часу! Тако хоћу!

— Добро!

— И још нешто! — рече и ухвати је за руку. — И онако . . . на себе пази! Немој да ја чујем онако што год што не ваља! То нећу да чујем, јер . . . јер кадар бих те био зато удавити! Ти сад што ти је — ту ти је! Сад више нема кола и прела — то је твоје прошло! Сад само да гледаш кућу и ово двоје! Они су ти сад све!

— Добро!

— Ја сам, знаш, тебе пазео и девојком, а од како сам те узео пазим те као 'но ти свога друга, што кажу и тако. Ја теби нисам био зао — ето реци: јесам ти би зао?

— Ниси, баш си био добар.

— Ето видиш! А то је зато што си ти била добра, и гледала моје родитеље, и мене пазила онако како треба. Па ко онда на добро да буде зао? Зато ти велим: владај се лепо као до сад што си, па не брини!

— Ја друкчије и не уmem!

— Боље не треба! Него још да ти нешто кажем! Знаш онај Милосав Крeманов, знаш већ, ја нећу да чујем да са њим имаш икаква посла! Једнако он око тебе облеће, видео сам ја, — једном сам му хтео и ребра наместити, али некако се то размину — али теби нисам ништа рекао зато, што сам мислио да ниси ништа крива. и што сам ја ту. Али сад ти кажем и после немој рећи да ниси знала!

— Ја се једнако уклањам од њега!

— Видео сам ја то! Тако ради и сад. А он што тражи наћи ће! Сад више немам шта да ти кажем!

Али није рекао истину, јер су целе ноћи нешто шапутали.

II

Игњатовићи су староседиоци у Салашу. За свакога се зна ко је од куд доселио, али за њих не. Они су ту од вајкада. Истина, прича се да су доселили отуд из Рађевине, али то се не зна насигурно. Била је то старинска задруга, која је некад бројала на осамнаест до двадесет мушких глава, а сад спала на тројицу. Шта ћеш — тако је Богу воља.

Први устанак затекао је Игњата као домаћина. Онда су се презивали Кретићи. Игњат је био човек наочит, поносит, виђен међу својим сељацима, а чувен мало даље од свог села. Он се умео некако поносито држати, да су чак и Турци с неким поштовањем прилазили његовој кући, и како причају, никад никоме није „водао опанака“. Свакојако да су зазирали и од задруге Игњатове.

Није чудо дакле што је у првом устанку и он уз Чуџића, Катића, проту Смиљанића и друге чувене људе тога доба. Он се у тим славним данима наше историје одликовао једном великом особином: кадар је био проћи кроз све тешкоће и опасности, дотурити књигу или реч коме треба, и то је било тако сигурно, да никоме није ни на ум пало да у то посумња. Шта се и шта пута протурио кроз турске чете и вазда односио и доносио поруке здрав и читав.

Био је оно што се у нас зове: „сила од човека“, неодољив а бујан, јер је у бојевима био јунак за причу. И стотинама се прича о њему причало. Катић га никако друкчије није ни звао него: моја десна руко.

Степан га се сећао једва као кроз сав, управо сећао се онога часа кад га је видео у мртвачком сандуку. Али је о оцу слушао многе лепе приче, многи су га људи по оцу познавали па су га по оцу и прозвали.

Кућа Игњатова по његовој смрти поче нешто ударати уназад. Народ поче умирати; никако да крене напред, а дође време па не могаше никако бити више од три мушке главе у кући. Као да је неко проклетство на њу бачено. Међутим то беху честити вредни и поштени људи. Степан се метнуо на своје старе. Он није могао ни помислити да се може живети друкчије него што су они живели. Ако је добро: хвала Богу, а како снађе каква недаћа: Божја воља!

Било му је тек тридесет година кад је постао домаћин. Имање прилично велико, мала доста а он инокосан. Али је ту била младост и снага па се све савлађивало. Међутим и дечица му стадоше мрети. Од четворо оста само Рајко. Али се Степан само Богу молио да му макар њега одржи, и није клоњавао у раду нити је ма у чему попустио. Једва је чекао да му Рајко колико толико до снаге дорасте да макар може стоку причувати. И Бог му се смилова.

Рајко поодрасте, пође за стоком, пође већ и за плугом, а нађе се Милутин. И Степан и Станица Богу руке. Беху већ заборавили жалост за ранијом децом, само су се молили Богу да ово подржи.

И Бог услиша молитву. Деца беху здрава. Рајко поста вредан момчић. Кад се машио косе и одбио први откос, он већ беше поуздан. Могао га је Степан без бриге слати свуда, знао је да ће све бити свршено како треба. Рајко је не само слушао он је и мислио. Многе је ствари сам видео, многе је послове порадио и без очеве наредбе, јер је видео да треба.

— Чујеш, тајо, — рекао би — како би било да ја отшаркнем један час до аде да прегледам ограду на пруду?

— Па добра је ограда.

— Ама прегоне многу стоку у аду: може бити какве штете.

— Па добро, иди.

И заиста имао је право. Ограда је на једном месту била проваљена. Он је већ био понео секирицу, насече одмах шибља те затвори стругу и притврди свуда где је слабије.

Милутина је Степан дао у школу и то на Рајково наваљивање.

Кад му је било седамнаест година почеше га момчити. Мати му среза танкаче рубине на ождреље, а Степан му наручи руво код терзије. Он беше поодрастао па му је лепо пристајало. И девојчице сеоске погледаху га радо.

Ни сам не зна Рајко како се у Мирку загледао. Он с њом није растао ни одрастао, она је била чак из доње мале и никад се као деца нису заиграли. Виђао је Мирку доста пута, али виђао је још и других девојака и биле су му све једнаке.

Али тога лета, кад се замомчио, беше нека моба код Кузмановића. Слегло се света као на сабор. Свако ти то понело свој сри па кад паде на посао као чавка. Мирка је била ту и нађе се некако уз Рајка.

Радило се својски. Младеж се поче надметати ко ће пре и боље. Полегла Мирка по земљи па само брише оним сриом а левом руком прихвата руковет па влатића не испушта. Види Рајко да ту треба прионути ако хоће да га девојка не осрамоти.

„Умориће се она! Неће моћи са мном мегданити!“ — мислио је.

Али она не попустила, ради као ватра. Забулила се белом неком марамом па јој само види једну румену ја-годицу на лицу.

„Деде да ја мало одмакнем!“ — помисли он и пожури. Али она не заостаје него убарабарила па с њим напоредо.

„О, аватема је било! ала та ради!“ — поче јој се он дивити.

Није чуо ни подвизивања, ни шале, само се журио да не заостане за Мирком, и чудно се како она ни часка не застаде да бар одане.

— Ужина! Уја, ево ужине! повикаше са свију страна.

Све ти то забаци срп на раме и потрча у хладове да место ухвати. Он рече Мирки:

— Алал ти вера! Жестоко радиш!

— И ти, вала — вели му она и погледа га својим великим црним очима.

Њега као да нека мека рука помилова по образима, тако му би од њена погледа.

— Ех ја! Па ја тако већ радим свакад — рече јој.

— И ја.

И онда заћуташе па најлак одоше ужинати.

По ужини они се опет нађоше једно крај другог.

— Волим ти то што не просицаш него купиш сваки влат! — рече јој он скидајући срп с рамена.

— Бога ми, било би од мене триста чуда да то урадим, па да за мојим трагом пође „бата“ (отац).

— И мој ти је таја таки! Деде, Боже помози!

И опет падоше на посао.

Још је сунце било с копља, а већ њива беше дигнута. Снопље повезано и садевано у кретине. Сав се народ диже домаћиновој кући где се спремала господска вечера. Диже се песма до неба.

Рајко и Мирка иђаху најлак једно поред другог и разговараху. Он је њој причао о својим њивама, колико су жита нашли, колико се нада да ће кукуруза набрати, о своме таји и матери; а она њему опет о својима, о сво-

јим радовима, колико јој је платна мати саткала тога пролећа; о свему, о свему су разговарали.

По вечери се поче игра. Они су играли заједно и онда су се лепо разишли својим кућама.

Он је те ноћи сањао Мирку како ради и како и он с њом, па он се уморио, мртви га зној понао, али неће да одујми, чека да она прво стане....

После те моће чешће су се виђали и у потесу, и на прекрсту. И кад се год виде застану, те по мало разговарају. Све што би радили за време растанка, они би испричали једно другом. Он чак поче причати њој шта се у његовој кући ради, никакве тајне није од ње крио, као ни она од њега.

Станица је прва смотрила ту њихову пажњу. Степан је и онако једва чекао да га ожени те да добије још једног радица у кућу. Ту је ишло све као подмазано. Кад је Рајка мати запитала: би ли се женио и узео Мирку, он је одговорио са свим мирно:

— Не бих се још женио; али кад је Мирка, онда хоћу!

И тако Степан ожени Рајку. Радовао се колико њиховој толико и својој срећи.

У кући је живот текао сасвим у реду: сви беху задовољни и весели.

У томе дође време да Рајко иде у војску.

— Наставиће се —

КАД СЕ СМИРИ ВРЕВА.....

Кад се смири врева и ноћ тиха падне
У црноме плашту к'о да жали дан, —
Да ли чујеш, душо, очајничке крике.
Који пуне страхом мирни ноћни сан?

То је крик очаја и безмерног јада.
Оличеног бола крик је тешки то,
Њега шаље срце разривено муком.
И он дети висом и походи дђ..

Он би причат' мог'о исплакано око.
Живот, који собом понире у кал.
И који се муком ка светлости креће
И љубави сад тек ког захвата вал.

Живот, који куне и проклиње небо.
И сатанском клетвом испуњава крик,
Што је тако позно, тако доцкан јако,
Невиности чисте угледао лик..

Да, доцкан је, позно.... Врх руина жића
Лебди пала младост и пропали над,
Што је пало никад не диже се више —
Све то прича криком исказани јад:

Проћердани живот у безумној худи,
Сазнање да теби ја не могу доћ'.
Теби чистој, светлој.... С тога крик се диже
Теужасом пуни тиху, благу ноћ....

Ив. М. Милићевић.

ПОЛИТИЧКИ И КУЛТУРНИ РАЗВИТАК ХРВАТА

ИЗ КЊИГЕ: NA ČERNOU HORU

од

Јосифа Холечека¹⁾.

После поравнања с Мађарима г. 1868. (познате под хрватским називом *Нагода*) прихватили су се Хрвати културног рада. О томе, како су се развијале ствари у Хрватској после тог поравнања, често сам се разговарао с пок. Dr. Леополдом Гајтлером, који је 1874 позван био за професора славистике на тек установљени загребачки универзитет. Он се одушевљавао резултатом поравнања, али није био задовољен радом самих Хрвата; по њему они су радили мало и површно. На против мени се још онда није допадало хрватско поравнање. Сматрао сам ја то за погрешку и за почетак целог низа погрешака; али сам се при том дивнио живости Хрвата, с којом су после поравнања прионули раду. Мислим да су догађаји од тог времена потврдили моје веровање.

¹⁾ 1897. г. кренуо је Ј. Холечек из Прага да после дуже паузе посети јужно-славенске земље. Своје утиске с тог пута он је свео у две лене књиге, од којих једна носи наслов: »У Црну Гору и Црна Гора крајем 19-тог века« 1—310 стр. из које видимо данашњи одломак, а друга, »Босна и Херцеговина за време окупације« (1—301 страна) Прва половина ове друге књиге штампана је најпре у књижевном чешком листу »Оsvěta« под именом »Двадесетогодишња окупација Босне и Херцеговине«, и под тим именом ја сам је превео и предао српској публици у »Делу« за 1898 јануар—јуни. Она је затим и прештампана у засебну књигу.

Српској читалачкој публици из тога превода у »Делу« довољно је позната сва озбиљност рада Јосифа Холечека и његов начин посматрања. Он је усвојио облик путописа као најзанимљивији, да на лак начин упозна своје земљаке са животом и радом јужних Словена, од најстаријих времена до данас. У свом посматрању значајнијом дубоко продире у душу народа који посматра, и не зауставља се само на томе да упозна истину у њеној суштини, већ критичким

Хрватско историјско право, које је поравнањем било признато и утврђено, сводило се на признање самоуправе троједници у оквиру угарског краљевства. Државно-правни однос Хрватске према Угарској по њему није потчињен (вазалски), али се не може узети ни да је независан од Угарске, нити је пут који води независности. Од почетка XI века Хрватска је непрекидно била зависна од угарске круне, уживајући при том пространу самоуправу, која се оличавала у хрватским бановима. Банови нису били обични чиновници угарске краљевине; њихов је положај био виши, они су у неку руку били заступници краљеви. Али такве разлике у схватању достојанства данас су од мале практичне вредности. Од веће је вредности околност, што су Хрвати за тај свој историјски однос према Угарској сами утирали пут и изнашли, да је још у XI веку, кад се бан Звонимир ожењо угарском принцезом Јеленом Лепом, кћери краља Владислава, ова по убиству свог мужа, као удова, позвала угарског краља у Хрватску, не да јој помогне да јој се признају наследна права, него да сам Хрватску заузме. Па тако је и било. Од тог времена Хрвати стоје у „добровољној зависности“ од Угарске. Тај добровољни однос нису одређивали Хрвати, већ старословенски политички систем, који је тада владао у Угарској, а који данас видимо у Русији. Русија и дан данас оставља народима, који дођу под њено окриље, најширу са-

бачеу шибом све махне и пороке који су утицали било на одржавање национално-било на крвареж политичку, која је у неких Словена отишла у крајност до те мере, да су постали прости измеђари пангерманске мисли „Drang nach Osten“.

Одломак који овде износимо и који се бави политичким и културним развитком Хрвата, у збијеним редовима казује како Холечек посматра ствари, и како шибом и лечи махне које раздвајају братску душу два племена истог народа, који би богдице у заједници и слози били и срећнији и задовољнији.

О Холечеку и његовом раду ја ћу ускоро опширније говорити, јер он то у пуној мери заслужује, кад предам јавности други део његове књиге „Босна и Херцеговина за време окупације“, који се бави искључно двама питањима: аграрном историјом и социјално-политичким положајем Босне и Херцеговине.

Али за разумевање Холечекова рада сматрам за потребно да напоменем овде још и то, да је он једнак према свима Словенима па и према свом народу. Једнако добар да похвали све што је у њих добро и што води и служи заједници и зближавању словенском, и једнако ошор и готов да осуди сваки њихов себични прохтев и сепаратизам, којим на штету других Словена траже привидне добитке у противника, те на тај начин из кратковидости жртвују најсветије интересе свога народа у будућности.

Н. С. Маушановић.

моуправу, и не дира им ни у језик, ни у обичаје, ни у њихову културу, ако какве имају.

У тај однос добровољне зависности од Угарске Хрвати су упали. Из почетка он је био само веза за персоналну унију. На Модрушком пољу је за тим углављен о том уговор између угарског краља Коломана и домаћих побуњеника против престола. Тај уговор, чија садржина није сачувана, потврђен је тиме, што се Коломан крунисао краљевском хрватском круном 1102. год. Од тог времена угарски краљеви су непрекидно и краљеви хрватске а историја Хрватске се све више и више спаја с историјом Угарске.

Не треба заборавити, да је у свему томе посредовала папска столица. Пре тога су Хрвати тежили Цариграду и православљу, ком се приљубио био народ с оне стране Дунава и Саве и заволео га је ради свог народног језика у црквеним обредима. Сам Држислав, син Крешимира Великог, потражио је заштиту византијских царева, од којих је примио и знаке краљевског достојанства год. 994. Али у то време свемоћне папе нису хтеле признати ту краљевску титулу и забрањивали су употребу словенског језика при богослужењу. Тек је папа Грагор VII 1076 г. признао хрватског бана Димитрија Звонимира за краља и послао му круну, којом се крунисао. Звонимир је пребегав под заштиту папску, а тиме је признао папској столици да за њега води политику. Папа је затим и спословао те се и Јелена Лена преудала за Звонимира, а његовим посредовањем закључен је и уговор с Угарском о наследству, по коме би Арпадови потомци постали наследници хрватског престола у случају, ако би Звонимир умр'о без потомка у правој линији, што се и догодило после насилне смрти Звонимирове, ком је пре тога умро син јединац. Папској столици стало је било до тога, да од Угарске направи тврд бедем против православља и Цариграда. Тако су схватиле доцније свој позив и угарске династије Арпадоваца, Анжуоваца, Луксенбурговаца, Хуњадјеваца, Јагелона и Хабсбурговаца. Везивањем за Угарску папа је хтео да отргне Хрвате од православних саплеменика њихових и да створи од њих поборнике за себе на Балкану. То му је сасвим испало за руком па и данас папе у томе успевају у Хрватској. Хрвати су се у оба ова правца показали врло услужни. Угарски су краљеви имали у њима небројено пута најверније поданике и јачи ослонац, него у свом сопственом народу. Ни сама Зринџи-Франкопанова завера није била наперена против угарског краља, него против аустријског цара, не против Мађара већ против Немаца, не против Будима већ про-

тив Беча. Протестански покрет, који је у Угарској био веома велики, није захватио Хрватску. Само су га поједини Хрвати подржали, али њихово протестанство није значило заједница с Мађарима већ са Словенцима.

Персонална унија чувала се пажљиво до XVI века. До тог времена Хрватска је била самоуправна држава у оквиру Угарске, али није с Угарском имала заједнички сабор (скупштину). У XVI веку заведен је најпре заједнички сабор за Хрватску и Угарску, али је Хрватска у њему била заступљена само с два преставника (говорника, *oratores*), који су као гости (*hospites*) седели у сабору на узвишеном месту поред председништва. „Оратори“ или „нунције“ износили су представке хрватских сталежа, а кад се већало о краљевским предлозима, који су се тицали засебно Угарске а засебно Хрватске, резервирао је о њима најпре угарски а за тим хрватски пренотар. Хрватска је самостално упућивала своје предлоге краљу.

Заједнички сабори ретко су се састајали. А земаљски хрватски сабори били су обично неспособни за доношање одлука, јер сталешки чланови, који су те саборе састављали „*more soliti*“ нису на њих одишали, јавно презирући право своје отаџбине. Последица тога била је осетна. Достојанство бана изгубило је од свог значаја. Бан, који је првобитно имао бити прва личност после угарског краља, постао је тек треће лице иза краљевског намесника. Најпре је бан имао право врховног заповедника — војводе над хрватском војском, доцније није о томе ни питао, већ је хрватска снага потчињена генералству карловачком. А кад су банови покушали да притом укажу на своје право, ни одговора нису добијали. То исто било је и с њиховим правом дозвољавања пореза или уписивања регрута, постављања подбанова и жупана. Првобитно се по себи разумевало, да хрватски бан може бити кандидован и изабран само из редова хрватских племића. Доцније се није ни о томе водио рачун, кад је хрватско племство од чести изумрло, од чести кад је после погубљења два моћна племића, Кнеза Франа Франкопана и Петра Зрињског, скрхано, те се почело крвно мешати са угарским племством, и кад су се у земљу доселиле неколико туђинске племићке породице.

Државно правно поравнање Угарско-Хрватске, закључене пре тридесет и две године, само је законско констатовање, признато од обадве стране, колико је много хрватских права нестало. Од тог

времена Мађари неуморно раде да Хрвате потисну још даље са правних положаја, које они себе присвајају.

Управљање духовног живота Хрватског још од најдавнијих је времена потпуно у рукама католичке цркве, за коју је понајпре радио калуђерски ред павлијанаца. Њему су доцније притекли у помоћ језујите, али су их ускоро потисли сасвим и њихово место сами заузели. Од 1660 г. језујите су радили на томе, да се у Загребу оснује универзитет. 1693 г. хрватски сабор дао је за вечита времена језујитској колегији право вирилног гласа. Језујите су руководили сву нижу и средњу наставу у народу. 1724 основали су језујите правну академију, а те исте године и штампару у којој су штампане школске и друге књиге. Многи Хрвати одликовали су се као језујите. Хрват Никола Платић био је у претпрошлом веку глава језујитског краљевста Парагужског.

Као што је хисторија признала Угрима право на политичку превласт над Хрватима, тако је исто католичкој цркви дала право на духовно вођство у хрватском народу. Такав је значај хисторијског права хрватског у погледу политичком и културном.

Врло је занимљиво и поучно посматрати, како се та два надмоћна чиниоца од поравнања (погодбе) понашају према хрватском народу и једно према другом.

Поравнање је задовољило првих година сва три чиниоца. Народ је био задовољан што су се Мађари с њиме поравнали, јер су га тиме признали за јачег и важнијег од осталих немађарских народности у Угарској. Сам је себе озарио, сам је себи ласкао, те су му у души засели егојизам и шовинизам. С младићском бујношћу улази у посао. Трибут за који се обрекао Мађарима плаћати за призната права, чини му се незнатан, износи нешто преко једне трећине непосредног данка (35: 65) што Хрватска и Славонија плаћају. На све се од једном заборавило што су раније Хрвати имали против Мађара. С Мађарима је настао мир, и енергија Хрватска, коју је поравнање с Мађарима тек пробудило, морала је потражити одушке на другу страну, да би задовољила своју жудњу за радом. И Мађари су задовољни, јер су са хрватским поравнањем победили немађарске народности и уклонили ону, која је позвана да им буде вођа.

Старија хрватска хисторија, то је одсјај угарске хисторије. Тај однос сам по себи прешао је и у најновију хисторију. Хрвати, изравнати с Мађарма, почели су да им у свему подражавају. Што су као противници код Мађара осуђавали, то сад узимају од њих

за углед. Свој однос ка осталим народностима у Угарској Мађари регулисавају путем добрих закона, које оног часа газе, чим се доброћудне народности спријатеље с њима. То исто чине и Хрвати. Измире се са Србима, признају им слободу вероисповести и употребу ћирилице, поставе за доглавника бану Мажуранићу Србина барона Живковића, али све то раде без најмање искрености према Србима. После кратког миловања почињу поступати с њима онако, као што Мађари поступају са Словенцима, Румунима и Србима у Војводини. Све што су недавно признали, одузимају им и постепено прелазе према њима у тако страсну борбу, да им прете истребљењем.

Резултат је, да су Мађари с хрватским поравнањем више добили но Хрвати. Признањем хисторијских права Хрватима, Мађари су отклонили од себе једну силу и упутили је против оних, који су Хрватима требали бити саветници и вође. Борба с народностима је у програму Мађара. Они су поравнањем постигли да су се Хрвати разбратимили са Србима, и бездушним ударцима, које су им наносили, сами су себе сатирали. Свики хрватски ударац, погађао је обоје: и Србе и Хрвате. Хрвати су се тако понели том небратском борбом, да не виде, како сами себе чупају душу из груди, ударајући у преа Срба. Страсност, коју су распалили противници, тако је овладала Хрватима, да заборављају е са Србима чине једно народно биће и да сами себи сатиру сатирући Србе — да са осудом Срба сами себе на смрт осуђују. Срби виде у Хрватима опасније противнике но што су их имали у Турцима, или што су им данас Мађари и Немци. Извесно не без узрока. Хрвати би требали о том да размисле и да дају себи одговора на питање; зашто непријатељи Словена виде у Србима, овако политички разједињеним и до малаксалости ослабелим, као што су данас, већу сметњу за себе него ли у Хрватима, који мисле да врше неки виши хисторијски позив, кад с пуно напетости и несавладљиве снаге, употребљавају према Србима право јачега. То значи, при свој народној истоветности Хрвата и Срба, Хрвати предузимају према Србима не само борбу нечасну, узалудну, безцелну и неуспешну, него у исто време, и поред данашњег положаја српског народа, борбу неравну, при свој својој лукавости.

Ако за тренутак пређемо преко тога, да су Хрвати створени за заједницу са Србима, па посматрамо Хрвате и Србе као два хрвача у каквој арени, пре ћемо се кладити да ће Србин надјачати него ли Хрват, јер је Србин сачувао више првобитних особина од Хрвата. И баш то, што је битност српског елемента до данас врдо

мало порушена, урпаво, ако сравнимо Србе с другим народима, готово је потпуно сачувана, то је баш узрок, зашто крвни непријатељи сматрају Србе за опасније по себе него Хрвате. Битност хрватска на хисторијском жрвњу веома је јако окруњена и затупела, а тај недостатак не може се вештачки заменити ничим другим, већ црпљењем из сачуване готовине српске битности, другим речима приљубљивањем к Српству. Ако Хрвати хоће своју народност да усавршавају и уздижу, морају сву снагу напрегнути да учврсте везе које их спајају са Србима, у којих је извор, који је освежио њихову народност, пробудио народну свет, као што су то запазили Јудевит Гај и његови савременици.

На жалост Хрвати после поравнања с Мађарима изневерили су завет Гајев, па су тиме изневерили и свој историјски позив, на место којег им је потурен туђински под видом привидних политичких успеха у оно време. Хрвати нису међу Словенима једини који војују за туђ рачун, за рачун својих природних непријатеља, али ником у тој борби не грози тако велика опасност као баш Хрватима, јер су узети сами за се једно од најслабијих, најсиромашнијих и морално најнесамосталнијих словенских племена. Само заједница са Србима, која им је већ дала диван језик и основ за леп развитак књижевнога рада, може их извести из ћорсокака, у који су их невидимце увукли Мађари варљивим политичким уступцима и тамо их опшанчили тако, да су се отиснули у јаче ropство државне мађарске мисли, него што је њихова вазална државна мисао. А државна мађарска мисао је раширење мађарске моћи на целом Балкану, а понајпре у земљама српским као најближим.

Као што рекосмо, против-српска политика Хрвата после погдбе с Мађарима била је подражавање мађарске политике, које све немађарске народности у Угарској свима средствима хоће да истреби и да их претвори у Мађаре. Али и то није доста: Хрвати су почели подражавати Мађаре и у спољној политици, премда нису проценили, да се проширење њихове борбе са Србима изван граница Хрватске и Славоније може свршити само са великим губитцима по њих. Јер се уплетају тамо са живљем још једријим, још очуванијим, по што су домаћи Срби у Хрватској. На тај начин распају сувише своју снагу, а заборављају да су они у Хрватској и Славонији у већини према Србима, док су у Босни и Херцеговини у мањини.

Хрватска политика бацила се у спољне авантуре пре него што се уверила о својим унутрашњим неуспесима. Ускоро после по-

годбе с Мађарима, још пре устанка 1875. г. развијен је преко Саве, у Босни, барјак велике хрватске мисли, у тој намери да распростре државно-правни однос Хрватске на све српске земље, да Србима силом надену име Хрват и да их одвоје од православља и преведу у католиштво или бар у унијатство.

Колико је борба њихова са Србима код куће несрећна и немишљена, толико је она у Босни и Херцеговини очајна и просто безнадежна. У тим земљама они истина могу чинити Србима сметње, могу их слабити и натеривати у туђе мреже, али осим тога ништа више. Победити могу или Срби или њихови противници, али ни у ком случају Хрвати, који су слабији и од једних и од других, а два пут слабији кад своју нејаку снагу распу у два фронта.

Тако је с политичким развѣтком. Да видимо како стоје с културним.

Треба признати да су после поравнања с Мађарима високо полетели и да су у том лету напрегнули сву своју снагу. Најречиџи доказ за то је сам Загреб. Тај град по себи доста мали пун је културних установа. У њему су: Југословенска академија наука и вештине, универзитет, народно позориште, виша гимназија, виша реалка, виша трговачка школа, мушка и женска педагошка школа, митрополитски лицеј, католичка семинарија, племићски конвикт, унијатска семинарија, индустријска школа, ткачка школа, школа за примаље, земаљска музичка школа, женска индустријска школа, два дома за находчад, две више девојачке школе, 4 основне школе за децу, 5 за женску децу, три конфесионалне школе (евангелијска, православна и израјелитска) итд.

Осим тога у Загребу постоје: Хрватска матица, друштво св. Јеронима, друштво инжењера и архитекта, археолошко друштво за вештине и вештачку индустрију, природњачко, стенографско, педагошко друштво, савез учитељских друштава хрватских, певачка друштва хрватско и српско итд. Затим у Загребу је Штромајерова галерија слика, археолошки музеум, природњачки музеум, музеум за вештине и вештачку индустрију, универзитетска академијска и митрополитска библиотека. Тако исто постоји читав низ индустријских, трговачких, занатлијских, гимнастичких и хуманих друштава. У Загребу излази око 40 разних новина.

Културна тежња Хрвата постиже лепе успехе, о чему су доказ два велика књижевна друштва, „Хрватска Матица“ и „Друштво св. Јеронима“.

Задатак „Хрватске Матице“ је издавање научних, класичких и обичних корисних књига. Основана је 1842. а обновљена 1877. Од год. 1877. до 1890. издала је 110 дела, која су штампана у 625.000 егземплара, а стада су 258.334 форината. Има 7787 чланова, године 1847. имала је свега 487, дакле више за 7300. Имаовина друштвена која је износила 1877. преко 30.000 форината, попела се у 1890. г. на 126.119 фор.

„Друштво св. Јеронима“ издаје јефтине популарне књиге за народ. Основао га је 1869. г. Кардинал Хаулик. До 1890. г. издало је 84 књига, садржине пероаконске, поучне и забавне. Те су књиге штампане у 808.600 егземплара. Свака се књига штампа у 9300 егземплара. Осим тога, друштво издаје сваке године коледар „Даницу“ у 35.000 егземплара. Има преко 9000 чланова и за 124.580 форината имања.

Рад оба ова друштва, од којих прво утиче на интелигенцију а друго на народ, заслужује признања. Ако погледамо на њих из близа пашће нам у очи, да католичко свештенство игра у њима главну улогу, ону исту улогу, коју су у прошлим вековима играли павлијанци и језуите. На челу народно-културног покрета хрватског у новије време видимо два чувена свештеника: владика Штросмајера и каноника Рачког. То су људи велики, узвишени и идеално чисти. Па ипак њихов рад потребује многе поправке. Ствар је у томе, што они као католички свештеници никад нису могли да говоре сасвим отворено пред целим народом. Најважније тачке њиховог мишљења, уверења и народног признања познате су само неколицини њихових најближих пријатеља. Маса образованих личности избрала је из рада Штросмајеровог и Рачкога само ове две девизе: хрватски језик и католичка црква, а то у пракци значи: хрватски језик нека води пропаганду за католичку цркву.

Католичко свештенство до сад је главни радник на народном и културном покрету хрватском, а отуда и потичу махне и недостатци што се на њима опажају. Пре свега народни табор хрватски карактеристичан је са недостатка искрености. Ако читате његов главни орган „Обзор“, на сваком ћете кораку приметити, да тај лист много више прећуткује но што каже, много више прикрива но што објављује. Он зна где је истина, али је чува за себе, и пре него што би је објавио, врло често и радије помаже неистину и нетачност.

Превласт католицизма у народном покрету хрватском постала је судбоносна за сам покрет. Католицизам је вуче на странпутицу

с преда, а Мађари је гурају остраг. Они напред не виде оне остраг, већ вуку и вуку не видећи, да је хрватска ствар већ давно проиграна. Рачки је пре неколико година умр'о. Штросмајер је човек дубоке старости. Ускоро ће остати у место њих само њихови епигони, који ће народ одвести у нову борбу за туђ интерес, у нове штете и губитке.

Та махна хрватског покрета, што је католицизму припала у део улога вође, показује се на културном стању хрватског народа. Неискреност, која лежи у његовом основу, разрила је и онако велику провалу између интелигенције и народа. Народ, без довољне грађанске интелигенције, остављен је потпуно управљању свештенства, које га одржава у духовној помрчини самим тим књигама што за њега издаје у стотине хиљада примерака.

На последњим изборима 1897. г. за земаљски сабор у Хрватској, спојиле су све народне странке против странке владине. И Срби су им помагали, и на неколико места победа је добивена помоћу њихових гласова. Опозиција је добила 29 посланичких мандата, а један се имао добити на ужем избору. Тиме је бан Куен Хедервари добио неочекивани удар, од којег се не би могао лако прибрати. Кад би се с 30 опозиционих Хрвата здружило 25 Срба из владине странке, опозиција би добила већину и Куен Хедервари морао би се чистити. Али такво спајање Хрвата и Срба за сад је немогуће, јер је изборни успех хрватске опозиције у ствари успех клерикализма, који су остале странке помагале да победи само за то, да се сузбије веће зло, које би настало кад би сва та посланичка места добио Куен Хедервари за своју странку.

Али католичка црква није се борила на изборима против Куена за то, што би бански положај требао да је у рукама каквог Хрвата, или што је бан оруђе мађарске владе у Хрватској и т.д., управо она се није никако ни борила против бана, већ против мађарске владе. Но и против ње није се борила за то, што би тиме хтела да одбрани политичка права Хрвата од ње, већ зато, да јој се освети за нови закон о браку који је пре избора протурила у угарском сабору.

Тиме је коалиција хрватских странака много изгубила од своје вредности — готово све. Као год што Хрвати све што раде, раде за туђ рачун, тако је и то спајање странака успех туђег интереса, а не хрватског. Нико од Хрвата не може сумњати, да ће их католичка црква помагати против Мађара само дотле, док у Угарској буду одлучивале противкатоличке струје. Чим Мађари дођу у по-

ложај према Ватикану, у ком су били до XVI. века, Рим ће напустити с места Хрвате као далеко слабије од Мађара. Ратоборно католичко свештенство било је главни чинилац при здружавању хрватских опозиционих странака за изборе 1897. А биш та околност, што католичко свештенство, фанатички разјарено за рачун Рима, игра прву улогу у целом јавном животу Хрвата, чини немогућим измирење између хрватске опозиције и Срба, и довођење српских посланика у опозициони табор. Сам начин поповске агитације убија политичку важност изборноме успеху. Попови су с предикаоница постицали свет против Мађара клеветењем, да Мађари хоће да поруше брак и породични живот, да су у Мађарској довели закон, по коме жене морају бити свима мужевима опште, и да сад хоће такав закон да уведу и у Хрватској. Хрватске гласаче је овакав начин агитовања фанатизирао, али на жалост не за истиниту ствар. Ван је слао против опозиционих бирача војску која је без милосрђа пуцала у њих. Они су крв пролевали али, не за праведну и истиниту ствар, већ за неистину.

Политички и културни живот Хрвата баца сумњиву сенку. Хрвати су приморани да застану у свом развитуку, они су смакнати с висине на коју су се били уздигли, кад им је поравнањем с Мађарима полет био слободнији. Полет њихов био је полет ловачког сокола, који се на ланчићу држи, и који где које тице намамљује ловачком домашају свога господара, а где које хвата „самостално“ али опет за свог господара.

Кад размишљамо о садашњем стању хрватског народа, ништа не видим код њега што би служило за утеху. Налазимо да је главна, улога и први задатак Хрвата да сломију надмоћност католичког клерикализма над собом, и да се измире са Србима.

Од државно-правног поравњања с Мађарима протекло је тек нешто преко 30 година, а изгледа као да је читав век. Историја тог поравњања врло је поучна за остале народе у Аустро-Угарској. Две су поуке од особите важности из ње: да се поравнање не сме учинити на штету финансијске снаге народа, и да народ мора добро пазити да се поравнањем не одвоји од оних народа, који с њиме заједнички трпе и заједнички се боре. Хрвате је одвојио од Словенаца дуализам, а од осталих немађарских народности одвојила их је само њихово поравнање (нагода) с Мађарима.

ПРЕВЕО *Ж. С. Маушаневић.*

Ч И Н И

НАРОДНА БАЈКА

НАПИСАЛА

Марко-Вовчок

I

Било је то давно, врло давно, а чини ти се јуче је било. Младост! Лепо је речено: што чујеш и видиш док си млад, чини ти се — гледаш док си жив. Као да сад гледам, како наша стара бака преде вуну и приповеда нама, девојкама, а ми сваку њену реч чисто гутамо и тувимо како је некад било у свету и каква су се чуда догађала.

Био тако неки стари козак Задорошко и имао жену (прича нам наша бака). Даде им Бог те одгајише сина као сокола. Био вам је то одрастан, кршан козак! Па тек кад коња јаше, па тек кад оружје паше, па како се владао, као витез! А у кући добар свакому. Оца и мајку поштује и слуша. Родитељима мило, весели су што имају таког сина, па захваљују Богу.

Стари Задорошко проживе свој век, и Господ га позва к себи. И стари козак благослови сина и опрости се са женом, остави им аманет да не жале за њим и да га лепо сахране, па усну за навек.

— Не плачи више, нано, вели Тимош својој старој мајци, — не срди Бога!

— О, чедо моје мило ! Како ћу уставити сузе, кад ми саме лију од очију ? Провела сам с њим своје весело, младо доба у миру и у љубави, па ето дочеках да сад под своју старост останем сирота ! Куд се год осврнем, синко, било по кући, било по вотњаку, било по дворишту, све ме на њега подсећа.

— Нано, мени ваља ићи на рад, вели јој Тимош. — Хајде да те одведем до суседе Хане, ако ти је тешко остати овде самој.

— Па добро, добро, мој соколе сиви ! Хајдемо до Хане, сине.

И Хана беше удовица, као и она, а имађаше кћер јединицу, звали су је Хима. Била је то лепа девојка, као леп цветак, а ока сјајна и весела. Хима је одрасла заједно с Тимошем, као брат и сестра. Заједно су се играли, заједно и зло подносили, све заједно и пазећи се. А кад су већ одрасли, заволели су се од свег срца. Ако се деси те Тимош не види Химу један дан, већ му је некако необично ; а и она лије девојачке сузе, кад не види свога црнооког јарана. Стари су то опазили, па су рекли : „Нека их, нек се пазе деца ; може дати Бог и да се узму. Бићемо пријатељи.“

А зар ти је мало било момака што су пристајали за Химом као опчињени ? Кад год она изиђе на вратнице — ето их одмах ; али поносита девојка прође поред њих, а не погледа ни једног.

Њој је на уму био само црнооки Тимош, њега она погледа и чека, и јутром и вечером. Не буде ли га — њу туга обузме ; угледа ли га — весела је и радосна, и све јој се мили на свету.

II

Прича нам стара бака о тим људима, као год да их ту гледа, а сама вели како је то било давно, врло давно. Преде, па нам прича :

Кажу, да на свету не бива без зла, па ни Химу није минуо зао удес.

Нема Тимоша једно вече, нема га ни друго, ни треће. Не спава Хима, хода по свом вртићу, хода и газе мири-саво цвеће које је својом руком садила и заливала; ни за што не мари, јер јој њено искрено и верно срце тишти велика туга и јад.

Већ почиње свитати. Иде Тимош улицом, весео је, упутио се право својој кући. Истрча Хима пред њега, заустави га, па му вели :

— Реци ми бар речцу једну ! Не бй те ни јуче, ни прекјуче. Ако не мариш више за ме, кажи ми право !

— О, девојко, девојко ! вели јој Тимош, — како ми те жао ! Али ти морам казати твој зао удес : није нам суђено да се узмемо.

— Није суђено ? ! Ваљда си нашао другу, лепшу од мене ? Можда те она воли од срца, као ја ? Па кажи ми чија је ? Кад због ње пропада моја младост, хоћу бар да је видим каква је !

— Не ерди се на њу. Химо ! То је скромна и добра девојка. А уз то је сиротица.

— Та то је Олена Бондаривна ! Она, је ли ? Њој ли ти идеш свако вече ? Ја хоћу овде да исплачем очи своје, свет ми омрзну, а ти с њом љубав проводиш ! Еј, туго моја ! јаде мој ненадни ! Наумио си ваљда и да се оже-ниш њом ?

— У недељу ћу послати просиоце.

— Та што хиташ тако ? Можда ти то неће бити на добро.

— Не слути ми зла, злосрећна девојко !

— Чуј, Тимошу ! Прођи се моје супарнице. Прођи је се, ако ниси рад да се до века кајеш ! Кајаћеш се, али ће бити доцкан !

— Да се ње прођем?! Залуд трошиш речи. Нећу ја ту девојку изневерити, док сам год жив и док ме сунце греје.

— Нећеш се ње махнути? Промисли се, Тимошу, па ми реци последњи пут: зар се нећеш оканити те девојке?

— Очи ми се врелим песком засуле, ако је оставим!

— Видећемо! рече Хима и оде у кућу.

— Пакосна девојка! проговори Тимош и тешко се замисли.

И дође му на ум Олена, која беше лепа као сјајна звезда, па послушна, па нежна, као сива голубица. Помисли он на њу, па узвикну:

— Свет не знао за ме, ако те изневерим, грличиче моја!

III

И науми Тимош да пошље просиоце у прву недељу. Рано у јутру рече својој старој мајци:

— Нано, заволео сам девојку и хоћу да је узмем; дај ми благослов!

— Бог те благословио, синко! Ожени се, мој соколе. А коју ћеш то да просиш? Је ли Химу?

— Није, нано, него Олену Бондаривну.

— Олену? А ја сам се све надала узећеш Химу. Лепа је девојка, а и мене поштује. Али сад што му драго: кад ти се допада Олена, узми Олену. Мени ће свака снашица бити мила: само нек тебе воли, сине мој.

Одоше просиоци, испросише девојку, примише јаглуке.

Чу то стара Хана, па вели кћери:

— Ваљда ти, ћерко, није суђено да се удаш за Тимоша. А ја сам већ поуздано мислила да ћете се ове јесени венчати.

— А шта је поуздано на свету, мајко? одговара јој Хима невесело.

— Не брини се, чедо моје! Наћи ће се за те још и лепши момак. Ти си ми, хвала Богу, млада и лепа, као јагода.

Кад би у вече, а пошао Тимош својој вереници: весео је и лак, и свет му је мио. Кад на један мах створи се пред њим Хима, као авет, бледа и натмурена, па га запита:

— Хоћеш се ти ње оставити, или нећеш?

Он се мало трже, па јој вели:

— Иди с Богом, махнита девојко! Зар не знаш да сам се већ верио?

— Зар нећеш да је оставиш? Питам те!

— Волим умрети него без ње живети.

— И последњи те пут питам!

— И последњи ти пут велим: нећу је оставити.

IV

Кад би сутрадан, моли Хима своју мајку:

— Пусти ме, нано, да одем тетки у госте.

(А тетка јој беше у другом селу, сасвим близу.)

— Па иди, чедо, иди; можда ће ти и срцу мало одлакнути.

И старица испрати кћер до сеоских вратница.

Али Хима није хтела да иде тетки, него у пуну планину. Знала је да тамо има друкчија тетка. Чула је да у тој планини борави нека стара чинилица, али је није никад видела. И сад она беше добро дошла ојађеној Хими.

Изиђе Хима изван села, види — вијугају се два пута. Осврте се у наоколо — нигде живе душе, само шупти витка врба и чује се како негде хуји вода кроз лакомице. Хима се унути оним путем што води у планину. Иде она тако, иде, пролази и каменита брда и зелене долине. Сунце је пече, тек превалило подне; подбија беле ноге по голом камењу, њена дуга коса закачује се за грање,

али она иде и иде, и ни на што се не осврће. Наиђе на мост преко једне бистре речице, погледа нехотице у бистру воду, и не мђже саму себе познати. „Јесам ли ово ја?“ рече у себи. „Куд се дела моја девојачка лепота? А и што ће ми сад? Нека вене; само нек ја учиним што сам наумила!“

Уђе Хима у планину. Зелена је, густа и непроходна та планина; мрачно је и глуво у њој. Обазре се Хима, а сунце готово на западу, небо око њега већ поруменило, чисто гори. Иде она кроз планину и чује како час нешто поред ње шушне, час затрепери бреза, час нешто зовне: „Химо! Химо!“ па се то разлиже и одјекује кроз мрачну планину. Колико је тако ишла ни сама не зна, али на једанпут угледа пред собом два врло висока храста, а међу њима седи нека стара баба, стара, престара, већ и маховина је попала.

Хими се чисто окрете мозак, кад је угледа, а чинилица је упита:

— Које добро, мила девојко? Куд си пошла тако млада и лепа?

— Теби сам дошла, бако, помагај!

И приповеди јој свој јад и невољу.

А чинилица јој рече:

— Ако хоћеш начићу те чинима.

— О, научи ме, научи! замоли је Хима.

Чинилица извади нож и некако мађијско перце, па рече:

— Пружи ми леву руку, девојко!

Хима пружи.

Сину општар нож и румена крв лину из јагодице на прсту. Чинилица умочи оно перце у крв и рече:

— Хајде, девојко, иди! Што год хтеднеш, то сад можеш учинити својим злотворима.

Изиђе Хима из планине, а сунце се већ смирује. Опажа она у себи неку надземаљску снагу... На једанпут

се претвори у ластавицу и полете. Долете у село, а већ се ухватио мрак. Слете ластавица на земљу, прометну се у стару бабу, па дође под прозор Олени. Завири унутра, а Олена, лепа као пуна ружа, седи окићена цвећем међу другарицама; око ње све весело, да је милина погледати. Младе другарице жуборкају око ње као златне челице; окружиле сто као цветићи с росе узабрани, а Олена међу њима у врх стола.

Погледа их Хима, а срце се у њој преврте. „О таман су се искупиле код ње на девојачко посело“, рече у себи; „нисам задоцнила!“

Уђе унутра. Девојке је поздравише лепо, питају је одакле иде, а она — тек отвори прозор, пружи леву руку и рече:

— Хајд' одлети, заручнице, као тица, и ви, њене другарице, одлетите за њом! И ва век векова летите и цвркућите!

Чим Хима изрече те мађијске речи — девојке се створише тичице, прхнуше једна за другом кроз прозор, лепршајући криоцима. И одлетеше све, а Олена пред њима.

V

Колико тад би плача, колико граје, колико страха по селу! Нема девојака! Нестало их као да су у земљу пропале!

Тимош лута; од тешка јада и изненадне несреће не може нигде да се смири. Лута он тако из улице у улицу, кад спаси Химу — стоји на вратницама. Он је погледа, па се сети шта му је говорила.

— Опака девојко! рече јој. — Ти си мени прорекла несрећу! Да Бог да никад не дочекала весела часа!

Она погледа за њим, би јој га жао; али се осмехну и рече:

— Видећемо!

Прође година дана. Моли Тимоша стара мајка :

— Сине, сине мој! Ожени се, мој голубе! Што би ми венуо? Убијаш се тако јадом, а Олена се вратити неће! Обрадуј ме стару, те да ово мало дана својих проживим у радости, захваљујући Богу и теби, чедо моје!

— Мајко моја добра! Тешко ми је женити се, јер не могу ваћи онаке девојке.

— Узми Химу, сине. Девојка је добра, па како тек мене поштује! Бог јој срећу дао! А и тебе она од срца воли.

— Та, Хима ми је најгори злотвор! Она ми је и наслутила моју несрећу.

— О, сине мој! Зашто то сад спомињеш! Све је то Божја воља. Ако је девојка од јада и рекла што, од тог се није догодила несрећа; већ онако... није ти било суђено.

И тако стара мајка поче, нешто сузама, нешто молбом, салетати Тимоша и говорити му да узме Химу.

Кажу: „вода и камен дубе,“ па тако и то. Салети и салети сваки дан, сваки час: „ожени се, те ожени, смилуј се на стару мајку која те је одгајила, која је своје здравље изгубила док те је на ноге подигла,“ и — Тимош пристаде, испроси Химу и ожени се њом.

Доби старица снаху, па већ не може доста да се на радује: толико јој је снаха добра и удворна. И послуша је што треба, и разговори је, и угађа јој као рођено дете. А већ око Тимоша се тако свија, из очију га не пушта; и ако је он непрестано суморан и хладан. Хима се на то не обзире, него се стара око њега и угађа му, као малом детету; а кад дочека да се Тимош осмехне — јао, Боже! као год да је сунце огреје, па јој се очи заблистају, па лице порумени!

VI

Седи Тимош једном у вотњаку, а жена поред њега. Он седи и ћути. Она му погледа у очи, а он обори главу

— невесео је. Кад на један мах чују : нешто над њима цвркуће, цвркуће!

Погледаше, кад — над главом им се вију тичице, а једна тичица највише се вије над Тимошем. Чињаше му се, да чисто осећа како ће га сад дохитити криоцима!

Хима га шчепа за руку.

— Тимошу! убиј ми ту тичицу! вели му, а сва пребледела.

— Што да убијам невину тичицу?

— Убиј је, Тимошу! Убиј, слатки мој! моли га она и стискује за руку.

— Окани се! Нећу да је убијем.

— Нећеш?! Не мариш што те жена моли, јер ти жена није мила! рече она, а сузе из њених очију показаше га по руци и опекоше га као жеравица.

— Жено! трже се Тимош. — Твоје сузе жегу као огањ!

— Јер су горке, Тимошу! И зар сам их мало пролила?

И опет га стаде молити, да убије тичицу. Али је он не хте послушати.

— Махни ме се, вели јој, — зла душо, махната жено!

Хима скочи и нестала је из вотњака.

А она се тичица све ниже и ниже спушта над Тимошем. Гледа је он, па му та тичица беше нешто мила, учини му се : не би никад очију од ње одвајао, не би се никад сит наслушао њеног слатког цвркутања! И обузе га нека туга : сузе му тек грунуше из очију. Паде ничке на земљу и ороси је сузама. У том на један мах зашумта нешто високо над њим. Погледа он, а вран гавран растерао тичице, а ону најлепшу стиже и ухвати. Скочи Тимош, као ван себе, одјури у кућу, зграби пушку и устрели гаврана; паде гавран на земљу пред Тимоша. Кад погледа Тимош, а то није гавран, него његова млада жена; испод леве руке лопи јој црна крв, а десном држи његову прву вереницу — мртву. Исто онака, као што је била онда на

девојачком поселу, онако накићена цвећем, лежи пред њим Олена, лепа, као цвет с росе узабран!

Сахранише Олену код цркве под вишњом. Чим јој ударише крет више главе, слетеше ситне тичице, попадаше по крету, с врха до дна, и зацвркуташе тужно. То су биле њене другарице, што су онда жуборкале код ње на девојачком поселу.

Тимош није ходио дуго по свету; туга га је изела. Кућа му се раскопала, двориште зарасло у коров, и вотњак се сасушио, и кладенац се засуо. Све је обрасла маховина и попао прах.

с малоруског превео

М. Ђ. Г л и ш и ђ.

Марко-Вовчок је псеудоним једне одличне малоруске књижевнице. То је Марија Александровна Марковић, жена Атанасија Васиљевића Марковића, малоруског патриота и етнографа, а по рођењу је Русиња.

Марију је муж заинтересовао за малоруски народни живот и она је под његовим утицајем написала један низ приповедака на малоруском језику.

Прве, две њене приповетке штампао је 1857 године Кулиш у свом журналу: „Записи о Јужној Русији.“ А у години 1858 издао је збирку њених радова под насловом: „Народне приповетке Марко-Вовчка.“ Те су јој приповетке имале огромног успеха. Сам Тургењев превео их је на руски и већ су изишле 1859 године на руском језику. Чувени руски критичар Доброљубов написао је о њима веома симпатичну и опширну оцену. А затим су сви главнији руски књижевни листови отворили своје стране Маријиним радовима.

Такав неочекиван успех намамио је младу књижевницу да се пресели у Петроград. Ту је почела писати на руском језику романе из руског отијеног света, и три така романа штампана су у Некрасовљевим „Отечественим Запискама.“ Али су јој ти радови, уопште узети, слаби, а према њим приповеткама из малоруског народног живота нису никакви. Око 1870 године удала се по други пут; затим је отишла у унутрашњост Русије и није се више јављала на књижевном пољу.

Међу приповеткама из малоруског народног живота најлепше су јој оне у којима су обрађене чисто народне бајке и народно веровање. Од њених приповедака, које су до сад преведене готово на све европске језике, изишло је неколико и на нашем језику у „Вили“ у преводу покојнога Алексе М. Радовановића.

ПОЋИМО ЗА ЊИМ!

— *Хенрик Сјенкјевић* —

Кајо Септим Ђина био је римски патриције. Своју младост провео је међу легионима, у суровом војничком животу, а за тим се вратио у Рим, да се наслађава славом и раскошношћу. Као гладан, навалио је на све, што је истоимени град могао дати: ноћи је проводио пијући у раскошним летњиковцима изван града; дани су му пролазили у вежбању код ланиста (учитеља мачевања), у разговору с риторима, у ћирковима, међу трачким врачарама и дивним играчицама с архипелашких острва.

Ђина је уживао животна блага не као грамзив војник, него као утанчан патриције. За његовом трпезом служили су грчким вином, шкољкама из Напоља и претилим, у меду пирјањеним скакавцима од Понта. Осим тога он је мислио, да има наклоност ка производима уметности, па је набављао различне древности и реткости.

Најпосле Ђина се упропасти, и када му имање разграбише повериоци, њему остаде преситост, умор и неко чудно, нејасно неспокојство, као да је пропустио да учини нешто врло важно.

Благодарећи породичним везама, Ђину поставише управитељем Александрије, не без тајнога циља, да у тој богатој земљи поправи своје растројено стање.

* * *

Нespoкојство се укрца заједно са Ђином на лађу у Брундузији, нити га остави у Мисиру. Он покуша да га

угуши расејаним животом, али му то не пође за руком. Тада се Ђина придружи мудрацима. Најчувенији међу њима био је Атињанин Тимон, човек знаменит, римски грађанин. За њега се говорило, да нема пергамента ни папируса у библиотекама, који он не би прочитао — говорили су, да је он поцрпао сву човечју мудрост. Ђина се удружи с њим, тим јаче, што је Тимон био човек оштроуман.

И тако једнога вечера, када су њих двоје седели на батрици, са које се видело море, Ђина се обрати Тимону, да му објасни своје неспокојство.

Дуго гледаше овај у мирно водино зрцало, у коме се одбијао двуроги месец.

— Да ли се виђао, рече тихо, јата птица, која зими долећу овамо? Знаш ли ти, шта оне траже у Мисиру?

— Знам... Топлоту и видело.

— И човечије душе траже топлоту, која није ништа друго, него љубав, — видело, које је истина. Али птице знају, куда им ваља летети за овим благом, а људи не знају, па лутају сетни и неспокојни, не знајући пута.

Али ни Тимон не знаде излаза и само умеде рећи, да чека спасење. Откуда? Ни на то питање мудрац не даде јасна одговора.

Тек је овај разговор свакако донео Ђини велику олакшицу. Дознавши да сав свет болује, чисто му се учини, да се терет, који је њега тиштао, разишао на тисуће других плећа.

Пријатељство, које је младога Римљанина уздружило са старим Грком, дође још тешње, када Ђина угледа Тимонову кћер.

У Александрији није слава Антејина била мања од славе њезина оца. Мисирци су је звали Лотос, можда

зато, што су том цвету давали божанске почасте на оба-лама Нила. Антејина лепота била је равна њеној мудрости, а осим тога имала је она пророчке снове. Често би говорила, да јој се на сну јављају неки душмански створови и неко дивно видело, за које није знала, да ли ће бити источник живота или смрти.

Што се Тина чешће виђао с Тимоновом кћером и слушао њене речи, тим већма га је она заносила. Виђао је многу женску, од чеда севера са власима боје зрелогa класа до Нумиђанака, црних као лава, али такво лице и такву душу видео је први пут. И брзо је заволи љубављу ненадном, дубоком, непоколебаном. И као што у мору вир с неодољивом силом вуче све, што у његов круг доспе, тако је и Тинина љубав обузела њему душу и срце. А после обузе љубав и Антеју.

— Срећан си, Тина! рече он у себи, када су уста лепотице изустила блажене речи :

— Где си ти, Кајо, тамо сам и ја Каја!...

Али срећа није вечна. Мину година дана ведрa су-пружанска живота, а онда патрицијева млада жена паде у страшну, непознату болест. Снови њезини окренуше се у страшна виђења, која су из ње сисала живот. Када би око подна сунце обасуло свет јарком светлошћу, Антеји би се причињавало, да око себе чује брзе кораке некак-вих невидовних створова, а у даљини да види сухо, жуто лице трупине, које у њу гледа црним очима без живота. Њојзи се чинило, као да тај упорни поглед њу зове у мрачну незнан, пуну тајанствености, и да јој збори :

— Пођи за мном!

Тада би се тело у Антеје стало трести, на лице би јој пала бледоћа, хладан зној пробио би је и она би се бацала мужу на груди, понављајући побледелим уснама:

— Недај ме, Кајо, недај ме!

Лекари и врачари ништа не могоше. Један Грк рече Ђини, да се то Антеји привиђа Јеката. А ко види Јекату тај мора умрети. Али Ђина све удиљ још се надаше. Према савету чувенога јеврејскога лекара Јосифа, који је уверавао, да Антеју гоне демони и мисирска мочарска испарења, Ђина оде у Јерусалим, где нема испарења и демона. Тим радије послушао је тај савет, што је у Јерусалиму био управник његов знанац, чији дедови некада су били клијенти Ђинама.

* * *

Бели мрамор угрејао се од пролетњег сунца. Код свију чесмама, сенастого портика и раногајутра, беше у атрији јака запара. Антеја лешкаше под старим, гранатим финиковим дрветом, у тетривану окићену зумбулом и цветом од јабука. Ни у Јерусалиму није је се оставила страшна болезања и од некадашње лепотице остала је само сенка.

— Кајо, запита мужа, који је поред ње седео и гледао јој је у руке бледе као алавастар; је ли истина, да се у овој земљи појавио философ, који болнима даје исцељење?

— Такве људе овде зову пророцима, одговори Ђина. Чуо сам за њега и хтео сам да га доведем до тебе, али је он хулио светиње и веровања ове земље, па га је прокуратор осудио на смрт. Данас ће да га распну.

Антеја спусти главу и опет наста мучање. Око ње мицаше се и предиваше се злаћане пеге, скакавац цврчаше све јаче, а из пукотина у камењу измилеше мале гуштерице и грејаше се на врелом камењу. Зачуше се нечији кораци. Антеја пребледе. Њој се учини, да је настао страشان час.

— То нам Понтије долази, похита Ђина да је умири.

И заиста, на савијутку стазе указа се прокуратор и за њим два роба. Беше то човек већ не млад, округла, брижљиво обријана лица, на коме се виђаше траг од бриге и умора. После обичних поздрава седе на одломљену стену и погледавши у Антеју, малко набра обрве.

— Самоћа и досада доносе болест, рече. Овде нити има игралишта, ни тркалишта, и када би се нешто отворио цирк, фанатици би га срушили сутра дан. Само чујеш реч закон, а том закону све је ускосно. Данас можете се користити позорјем. Антеја треба у подне да је међу народом. Три човека умреће на крсту, па како је пасха, то ће бити много света. Ја ћу заповедити, да вам даду добро место, баш поред крстова. Ја се надам, да ће осуђеници умрети храбро. Један од њих, чудан човек, назива себе сином божијем, кротак је као голуб, и ништа није учинио, зашто би га требало казнити...

— И ти си га осудио на смрт на крсту?

— Хтео сам да избегнем непријатности и нисам марио дирати у осиње гнездо, да не буним осове око храма. И онако шаљу у Рим жалбе на мене. Најзад не тиче се римскога грађанина...

— Не сија сунце само над Римом, примети Антеја.

— Божанствена Антејо, када је пресуда једном изречена, само је Тесар може изменити.

— То ће рећи, да може погинути човек ни крив ни дужан.

— У свету нема човека без какве кривице. Осим тога, он проповеда чудне ствари. Ако бих га послушао, морао бих своју кућу дати оним одрпанима на јафским вратима. Он себе назива сином божјим и дрмуса основе, на којима стоји свет. Најпосле, томе Назарећанину смрт није страшна; он вели да ће ускрнути.

Ћина и Антеја згледаше се пренеражени.

— Да ће ускрнути?

— Да, после три дана. Тако веле његови ученици. Заборавио сам, да баш њега питам. А баш и да не укрене, он ништа не губи. Како он учи, права срећа, заједно са вечним животом, почиње после смрти.

— Чудна наука, прошапута Антеја и даде се у мисли.

Походња се кренула из града на Голготу и са висине, на којој је био Антејин тетриван, све се видело до најмање ситнице. Напред идоше деца, у пола гола, онасана око бедрица комадићем крпе, ошишаних глава, осим двеју кудра на слепим очима, смагнута, плавих очију и пиштајући у говору. Уз дивљу грају она кидаше камење из пукотина у стењу, да га после бацају на распете. За децом јураше на хум измешана гомила. У свију лица се зажарила од узбуђености и жеље за занимљивим позорјем, у загушном ваздуху орише се гласови криком. Зачу се звек оружја и тешки ход леђионарски. Између њих видела су се три преклада од крстова, који изгледаше, као да плове по ваздуху, јер који су их носили повијали су се под њиховим теретом.

Назаретанин иђаше за крстовима у багреници пребаченој преко хаљине, под трновим венцем, испод чијих бодља спушташе се капље крви. Беше блед и креташе се спорим, непоузданим кораком уз поруге од стране гомиле, погружен у мисли, као да и не чује крике мржње, кротак и тужећи великом тугом свега. Светина, наваљујући на њега, окружила је војнике тесним колом и они су морали смакнути своје редове, да би осуђеника заклонили од народне јарости. Сам би погледао око себе и као да би да пита: Шта сам вам скривио? — дигао би очи к небу и молио се.

Антеји дође тешко дисање. Из очију јој грунуше сузе, и заборавивши на своју бољетицу, издаже се на тетривану, па дрхћући, од жалости, саучешћа и негодовања на

безумну светину скоро ван себе, стаде кидати зумбул и цвет од јабуке, којим јој тетриван беше окићен, и бацати га њему под ноге.

— Ти си истина! шапуташе јој дрктаве усне.

Светина се пренерази, када виде племениту Римљанку, како частвује осуђеника. Назарећанин баци поглед на бледо, изболовано Антејино лице и уста му се мицаше, као да благосиља. Она осети, како се на њу излива струја видела, доброте, милосрђа, среће и надања, и наново прошапута:

— Ти си истина!

Када војници приђоше Назарећанину и са њега стадоше скидати одело, из гомиле заорише се подругљиви крици:

— Царе! царе! Недај се, царе! Где ти је војска?

Осуђеника међутим повалише наузнако, прибише му руке на преклад од крста, а онда га наместише на главни стуб. Један војник стаде му на стуб прикивати стопале...

Облаци, који су се од јутрос купили на небу, закрише сунце. Кобан првенкаст сумрак обузе сву околину. Врућ ветар духну једном, другом, а онда се притаја...

— Да се вратимо кући, рече Ћина.

— Ја бих да га још једанпут видим! мољаше Антеја.

Мрак обузимаше телеса, која су висела на крстовима, и Ћина заповеди, да женин тетриван ближе наместе до губилишта. На мрком дрвету тело распетога изгледаше, као откано од месечевих зракова. Груди му се надимаше тешким дисањем, али глава и очи му беху окренути ка небу.

У густим облацима зачу се потмула грмљавина, која биваше јача и јача, а онда тресну гром, да се потресе земља у основима. Огромна сиња муња раздера облаке, блестком озаривши небо, земљу, оружје у војника и узнемирену, престрављену гомилу, која се сабила, као стадо оваца. У насталој тишини и у мраку зачуше се поплашени узвици:

— А да нису ту распели права човека?

— Он је проповедао истину, васкршавао је мртве!

Неко викну:

— Тешко теби, Јерусалиме!

* * *

Трећи дан после овога болесница беше необично жива и говораше, да је срећна. Око подне погода беше тиха. Врућина биваше све јача. Загрејани сунцем, бокори лавендуле пушташе од себе тешки мирис, поврх цвећа леткаше лептирови.

Испод клокачева дрвета наместили се Антеја, Ћина и Тимон, који је дошао из Александрије. Болесница заклопила очи, па у тишини жаркога подна као да беше задремала. Уједанпут отвори очи и чудноватим гласом прошапута:

— Кајо, дај ми руку!

Ћина ћипи и сва му се крв следи у жилама — долазно је час страшним виђенијима.

— Антеја, не гледај тамо! крикну он ужаснут.

Уста јој се отворише, очи јој се раширише и безмерна радост озари јој лице.

— Стуб светлости приближује ми се — Видим... То је он, Назарећанин! Он се смеши! Ох, кротки! Ох, милосрдан! Пробијене руке пружа ми, као мајка!... Кајо, он ми доноси избављење, здравље и зове к себи...

А Ћина страшно пребледи и одговори:

— Када нас зове — пођимо за њим!

* * *

После једнога сата, од друге стране, на путањи, која води у град, указа се Понтије Пилат. На лицу му се видело, да носи новост, коју као разборит човек, држи за нову измишљотину лаковерне и глупе светине. И заиста, још из далека стаде викати, бришући влажно чело:

— Помислите — та ови људи говоре, да је васкрсао!

С пољског.

ЧУДОВИШТЕ

— *Луиђи Капуана* —

Волео ју је безумно и ако је знао да не заслужује не само наклоности, већ ни сажалења.

— Волим је! то му је било све.

А кад би му отац, са неумољивом старачком осорношћу, изнео пред очи њено непоштење, Ђовани би оборио као крпа бледу главу, и осетио би како га распиње уздрхтали гнев, али не противу ње.

— Ћутите! — рече једанпут оцу. — Ћутите, или ћу сићи с ума!

— Убиј се! — одговори му старац. — Биће боље за тебе, за твоју кућу и за наше поштено име.

Али он се не уби. Не зато што није имао храбрости: он је у рату, као добровољац, гледао смрти у очи и није се плашио; — али се није умео одвојити од ње, па чак ни онда кад би му она безобзирно рекла у очи: „Шта хоћеш од мене? Не волим те!“ —

Њему би се очи овлажиле, а ноге поткратиле. Постао би малодушан пред звуком онога гласа који га је скроз узбуђавао, пред ватром оних плавих очију, које се светле од презирања према њему, а које га ипак разнежавају, пред изгледом ове дивне женске прилике божанскога склопа, која разблудно шушташе између набора свилене хаљине, са златном сјајном косом и пурпурним уснама, увек влажним од пољубаца.

Доста му је било да живи поред ње, тонећи сваким даном све више у своју повученост, правећи се да ништа не види, а раздиран страшном жудњом да све види, скоро да доспе до дна онога понора, који му је прождирао срце, разум, све, и чинио га животињом. И при свакој њеној новој бестидности осећао се све слабијим и малодушнијим, плачући због ње.

— О, то је нека перверсија организма, то што је гура у благо да се ваља у њему. Јадно створење! Да ли она има свести о злу које чини? Извесно не! У ствари она највеће зло чини сама себи. Здравље јој је пола порушено. А кад би овај ексецес живчани прешао, они би видели како би се она ипак мени вратила, добра и нежна као негда, у првим месецима нашег брака.

Јер његова срећа није ни трајала више од неколико месеца! А од две године на овамо није имао ни једног дана, ни једног сата спокојна, пратећи плашљиво и с трепетом чулну вртоглавицу у којој се налазила његова жена; у почетку не верујући, забезекнут и ердит; затим утучен својим болом; напослетку повучен и клонуо као окупљено псе, које господар више не пушта у кућу, а оно цвили испред врата и ако су га отерали ударцима батине.

И у мало што и сам не доби батине, када јој једног дана хтеде забранити да иде од куће у неку посету, до које јој беше, изгледа, много стало. Беше је сусрео на вратима од салона, лепшу него обично, са лицем у ватри, утегнуту у простој хаљини од црне свиле, те је наљичила на неку грчку статуу; са бујним набубрелим грудима, сјајних зеница испод вела, спуштена до пола лица. Видев је такву, збуњену услед његова присуства, али решену да изиде, Ђовани се осети за срце уједен.

— Ти нећеш ићи! рече јој уздрхталим гласом.

Она слеже раменима и стаде пред једно огледало да удеси шешир.

— Зашто? — упита једва окренувши главу.

— Јер... тако ја хоћу.

Ах, на ово, ја хоћу, које га је стало највећег напора, она прште у проничан и гневан смех, и узе у руку штит.

— Вирђинија!

— Јеси ли луд? — рече она, чувши га да подиже глас.

И збиља, чинило му се да луди, видећи је где пође мирно, као да није ништа било. Он залуни врата да јој препречи пут својим телом, својим очима које више и не разазнаваху.

Вирђинија застаде, сиречена, гледајући га упорно. Затим, устукнувши за један корак натраг, рече му кротким гласом:

— Уклони се одатле! Уклони се!

Ђовани остаде онде као укопан, преклињући је погледом без пједне речи.

— Уклони ми се одатле! — понови она.

Махаше међутим штитом, грицкајући доњу усну, као претећи, тако да се Ђовани уклони и пропусти је да прође, заплашен као када дечко бризне у плач; још и горе него дечко, клонуо услед пораза и кајући се због свога отпора, који ју је само још више наљутио.

О, умела је она потпуно владати овим човеком.

Кад би му својом сиренском вештином као милостињу добацила коју слатку реч, или му допустила да узме који пољубац са оних усана, још врелих од других пољубаца, Ђовани би намах све заборављао и праштао јој, очаран плавим сјајем њених очију и љупкошћу оних белих и отмених руку, које су му претима кроз косу провлачиле, без дрхтаја, канда су руке неокажане супруге.

— То је брука! Ова лукава жена мора бити да га је омађијала! — говораху.

А мати његова, која се држаше својих провинцијалних предрасуда, беше кришом наредила да му се чита од урока над пароховим одеждама; па ни света водица не поможе.

Јадна жена проклињаше и онај час кад се она и њен старац решише да дођу у Милан ради потпомагања каријере свога јединца сина. А уз то се не мога смирити што је она била наклоњена том браку, док њен муж није хтео ни чути о тако лепој и тако охолој снаси, која му се чинила да никако не пристаје уз мирољубиви карактер његова Ђованија. С тога, сада, немаше мира кад би њен муж у очи пребацивао сину за сва снахина непоштења; и изгледаше јој да ће умрети онда кад му стари рече: убиј се!... То му је рекао исправљена стаса, дршћући као судија кад изриче пресуду, а бела му коса падаше у неред у по глави.

Од тога дана овај јадни син свратио је кући својих родитеља два-три пута, кад је био уверен да неће затећи оца. Сажаљиви глас бедне старице омекшавао му је срце: она му је помало давала за право и није му говорила: убиј се! нити је имала опорих речи за несрећницу која, најзад, ношаше њено име.

— Веруј, мама, то је нека болест као и свака друга, — понављао је озбиљно. — Једнога се дана мора од тога излечити. Излечиће се јамачно.

И видивши га тако умирена, тако предана у своме бескрајноме болу, она се не усуђиваше да му призна, како се дан и ноћ моли Богу: еда би смакао с овога света ту проклету жену која толико унесређава њено чедо.

За њу је још увек био дете овај човек од тридесет и пет година, овај знаменити инжењер архитекта, кога су сви тако волели због нежне доброте његова карактера. А у тужнијим тренутцима стискаше она снажно на груди ову лепу, мало проседу, главу и миловаше је као негда

— и то бејаше негда, негда! — кад би га тата покарао због неког ђачког несташлука. Шта више, можда сада њена материнска нежност беше још и већа, јер, ах! она не сумњаше више да га је блудница опчинила.

А међутим ова несрећница гацаше по блату уздигнуте главе, смешећи се и не бринући се ни о чему. Услед слабости свога мужа осећаше да не мора ни лагати. Њени љубазници посташе небројени. Више није пробирала већ је примала све што би јој пало шака. Вођена најчудноватијим прохтевима и каприсима, кад се осећаше уморном или ситом, вратила би се, противности ради, своме мужу. И то су онда биле идиличне недеље, које су усређавале овога кукавног човека.

— Лепо сам ја рекао да ће се она излечити! — говорио би.

И тада би предлагао путовања или бављења на селу, — праве фантазије заљубљеничке, — да би је отргао из градске атмосфере, која мора бити да јој узбуркава нерве.

— Да идемо у Ницу.

— Не, него на неко усамљено место у приморју Ђеновском, — одговорила би она.

— Право велиш, у Ђеновско приморје.

Ђовани се није трудио да себи објасни ту изненадну промену: „То су тајне организма!“

Ишао је за њоме, из собе у собу, мучељив и понизан, помажући јој да остави овај или онај предмет, као негда на свадбеноме путу.

У домаћој кашмирској хаљини, божанствено извезеној белим, са косом што јој као златна киша падала низ плећа, Вирђинија је имала у својој спољашности нечега девичанског, нечег бескрајно слатког, док јој је очи покривао неки одсев туге. Ђовали се узбуђивао до сржи у костима.

Није се могао сит наљубити онога грла и онога врата, обележених овлаш позлаћеним тоновима, између плаве косе и беле пене од чипака. Грло и врат као у краљице, Он бих их и изуједао кад се не би бојао да јој не нанесе бола и да тако сруши чаролију сна из кога се није желео будити.

Ови мирни дани, проведени у кући од јутра до мрака у дугим одморцима на неким наслањачама у салону или на прозорима што гледају на улицу Краља Умберта, урезиваху му се у памету баш као какав сан, — кад, на жалост, чаролија би се разбила као што му отац и прорицао. Стари није могао наћи мира.

— Како може један човек тако интелигентан, прави уметник у својој струци, — говорио је, — да трпи без роптања, да га блатним ногама гази једна бедница коју чежња за блатом вуче у олуке, а коју једва помало зауздавају друштвене ипокризије!?

— Па шта би могао и чинити? Ова му је жена већ освојила цело биће. Шта би знао радити, кад је она свемогућна, у његовим жилама, у крви, у сржи костију његових?

А када сазнаде да је и она најзад нашла господара, да се је зауставила у својој вратоломној трци, и нови љубазник њоме влада по своме начину, као какав тиранин, и навија је по својој вољи као што се комад воска моделује само од топлоте прстију, — он се, веселик, обрадова томе догађају као некому неизмерном благослову. И беше захвалан тој малој, мршавај, црној накази, са незгодно насађеним носом и као тиква ћелавом главом; који кепец не могаше успети да префињеном елганцијом свога одела маскира своју наказност; — беше му захвалан што је створио мир у животу ове разуздане жене. Дакле и дотле је било дошло!

Она беше срећна што се осећа потпуно апсорбована од овога човечуљка, који је према њој поступао с мало обзира, и сувише поуздан у се. И кад би јој припретио да ће је без икаквих церемонија напустити, ако се само мало стане противити неком његову деспотском капрису, она би бризнула у плач како никад није чинила. Да јој је заповедио да му ципеле лиже, она би се бацила четворonoшки да то учини, баш као изгладнело живинче; и била би поносита са такве своје нискости. Ипрва је осећала да гори од неке истинске страсти, од страсти која се разбуктава као мина у дубинама нашег организма.

Кад ју једнога дана муж виде пред собом, лепу, и безобзирну, са свима нежностима које је умела произвести у својем гласу, са свима примамљивостима које су вибровале у њеној особи, азурих и ејајних очију, пурпурних усана, што му утискују ватрени печат у месо кад би га се кашто дотакле, — то се она беше удесила ради њега, њена наказног кепеца.

Од неког времена се поче показивати особито пријатна и пажљива. Два-три пута је била долазила у његову канцеларију кад беше сам, да га потражи између оних широких столова, претрпаних цртежима, писаљкама, компасима, регулама, перади и судићима кинеског мастила. Зауостављаше се да посматра у величанственом златном оквиру свој портре, — што га је радио Кремона створивши тиме ремек-дело, — у виду беле женске прилике која се истиче на плавој основи према нежному жбуну, — нешто зелена лишћа и неколико плавих цветова, — који се врло елегантно узвијао на страну.

Оба пута беше ушла са неким оклевањем, не умејући ништа рећи кад је он упита да ли јој треба што; и, прошетавши немарно између столова, бацајући заморене погледе на цртеже и питајући за нека објашњења, она изиде.

— Хоћеш ли штогод? — запиткиваше је Ђовани, пришав јој и отиративши је до врата.

— Не, — одговори. — Хтедох... хтела сам да видим јеси ли сам.

Али остави за собом онај јаки женски мирис који га опија, изазива му несвестицу и не допушта му да више ради.

Затим, после три дана, опет уђе одлучно у тренутку кад је Ђовани хтео изићи ради некога важног посла.

— Чујеш! — рече му, држећи га за руку и гледајући га у очи својим великим погледом... — Немој ми одрећи!

Ђовани осети да омекшава до костију и мораде сести на најближу столицу. Климну главом одобрајући, и чекаше да говори. Она му тада седе на колена.

— Слушај! — поче говорити. — Чини са мном што хоћеш. Нећу ти више чинити непријатности... Била сам луда... Опростићеш ми, ти си тако добар... Али су потребне три хиљиде франака, и то баш данас, кроз два сата!... Немој ми одрећи!... Кројачица... лифранти... неке менице... разумеш.

И заиста, није јој рекао: не!

Гледао ју је немо, а збуњен овом тражњом коју, знао је, не може потпунце задовољити тако брзо као што је она хтела.

— Али ако бих допустио, — мислио је, — да ми се измакне ова прилика која ми ју понова враћа у наручја, да ли бих је могао опет дочекати?

А та га је мисао плашила.

Она седе на столицу да поврати дах, док он преметаше по једном ковчежићу, у најтамнијем углу собе. И кад га виде где се враћа бројећи банчине новчанице, жуте и црвене, што их држаше у рукама, притрча му у сусрет и пољуби га у чело. Ђовани хтеде говорити, али му она ласкаво запуши уста.

— Требало би се извинити што јој не дадох више!

А она наби новчанице у шпаг: очи јој пливаху у изванредном задовољству, руке се тресијаху од узбуђења, образи пламтијаху под одблеском злаћене јој косе, а усне се грчевито скупили услед постигнуте победе.

Идући улицом Ђовани нестрпљиво отериваше од себе досадну мушицу размишљања, која зузукаше око њега поводом ових трију хиљада лира...

— Али то је први пут да тражи од мене новаца! Сем тога на који је начин то затражила!... Ко зна?... Не, није она рђава. Можда, кад бих је умео руководити!... А овог пута, шта више, знаци су оздрављена заиста поуздани.

И издизаше главу, надимаше плућа да би могао боље удисати свежи ваздух што долази из јавних паркова, који су се наоколо смешили на њ својим мањолијама, ливанеким кедровима и расцветаним стазицама.

— Како бих био срећан да сам могао онога часа узети те три хиљаде лира и метнути јој у руку!

Но ипак је знао врло добро камо да иде и да нађе остатак новца, с тога је био миран.

Ах! оне ведре плаве очи, оне мекане пурпурне уснице, оно обиље плавих власи, чинили су да се у његову срцу распламти сунце лепше од онога што расипаше своје златно зрачно прамење на зелене ливаде и жуто-прашине путеве. Нешто је певало у њему, много умилније од чизова и конопљарки, што цвркућу међ лишћем дивљих кестенова у бризгавој оној светлости.

Вило му је хитно па ипак је оклевао.

Нек причекају! Он хоће да ужива потпуно у овоме весељу што се изнеда разбукта у њему, кад му се најмање надао.

Идући по Венецијанском Шеталишту застајао је пред изложима; посматрао је значке на мустрама, златне рибице у маломе акварију једнога кобасичара, метеж света, каруца, омибуса, сву тишму градског живота, која не мога надвладати његову унутрашњу узбуђеност.

Журним корацима попе се уза степенице свога дома, држећи чврсто у песници завој остатка од хиљаду и пет стотина лира што их беше на брзу руку узајмио од једног пријатеља. Чувши у салону неки мушки глас, застале. Затим на претима оде до врата друге собе, одакле је могао боље чути, а да не буде опажен.

Срце му се грчевито стеже кад спази кроз кључаоницу онога наказног љубавника своје жене, како иде тамо-амо по салону са рукама у шаговима и носом дигнутим у вис, док му је она, блажена, говорила, седећи на наслоњачи и пратећи га очима. А он, уместо сваког одговора, слегао је раменима, бекељио се, није јој хтео веровати и само је презриво гроктао, као господар коме не приличи да одговори једној робинји.

Њему се замаглише очи, а уши му зазудјаше.

У овоме тренутку није више мислио на своју срамоту, већ на њено понижење пред овом краставом жабом, коју би требао згњечити потпетицама својих чизама! А кад спази где овај, зграбив из њене руке новчанице и избројав их баци јој у лице, и подиже руку да је удари, њему се учини да је он сам ударен по лицу и уђе на врата. Неки га нагон убаци унутра.

Мала наказа није имала времена да избегне ударац који скоро као да проломи крила на вратима. А она, непомична, са рукама у коси, без и једног узвика, гледаше престрављено како се ова два тела, прикопчана као две змије, гужвају на тапету у жестокој борби. Кепец је цви-

лео у менгелама оних челичних руку и под песницама што су падале на њ као удари маља, да је сав помодрео и подишао крвљу.

— Не, Ђовани! Немој, Ђовани! муцала је Вирђинија загушеним гласом.

Али је Ђовани не послуша док не осети да је ова мрцива згњечена као спласнула мешина, лежећи непомично на поду.

Више мртва но жива допусти да је муж узме за руку. Ђовани, наједанпут умирен, постиђен што се дао навести на један суров чин, изгледао је други човек, сав прљав и разбарушен, разрогачених очију.

— Чувај се! рече јој, гурајући је нагло у собу. — Ако почнеш опет, учинићу с тобом као са побеснелом кучком! Истину ти велим, с тобом као са бесном кучком!

О, овог пута је истину говорио!

На тај се начин у њој изврши невероватан преображај.

— Да ли је добио јак удар по врату? — питала се првих дана забезекута.

И гледала је, срдито и неверујући, овога човека који ју је покорио сурово, на начин који она никако, никако није могла себи објаснити.

— Дакле мој муж није слаботиња као што сам до сада мислила?

И привучена к њему све већим дивљењем жене која се више не може одупрети, посматрала га је са новом жудњом, са чудноватим љубопиством уз које се мешало, с дана на дан, неко неодређено осећање...

Да ли је то захвалност? Или је наклоност?

Она није поимала шта је, али је извесно било нешто што је изненађује и наслађава, нешто што ју држи из-

међу сна и јаве, са слашћу сна и страшљивим сазнањем како то може брзо престати.

Међутим он, као постављен променом своје жене, осећао је велико гушање, велику одвратност према овому створењу, које је тако очајно обожавао док своје лепо тело нештедице допушташе небројеним љубазницима. Једва би је и погледао, одговарао би јој само у слоговима, дајући јој да увиди из његова гласа, из углађеног понашања, нему љутину коју је изазивало понизно женино кајање, — та срамна профанација љубави, као што ју је он квалификовао, размишљајући о томе дању и ноћу. Јер, сад је она њега волела, дубоко потресена оним актом бруталне снаге, кад он подумртва остави оног страшљивца што је хтеде ударити! Сада је њу одбијало хладно држање њена мужа, који ипак беше милостив те јој не откри сву своју јаку одвратност и недољиво гушање. Сад је она обилазила око њега, нема, са заблуделим погледом, понизна као слупкиња, не молећи за сажаљење, док међутим осећаше да јој се у срцу расцветава нешто ново, а сва јој се прошлост расплињава мало по мало са невидљивом љуском коже што се обнавља и постаје тананија и провиднија, без рефлекса, и мраморне боје.

Кад би се нашли на само у салону, он седећи са лактовима наслоњеним за колена, с главом међу рукама, намрштена чела, гледајући је кашто испод ока, а она стојећи подаје, уз прозор или поред којег намештаја, увек лепа, али оборене главе и узбуркана срца — Вирђинија би осећала неискazано задовољство што је налази ту, поред мужа, у положају презрене жене, која се у својим очима одкупљује од свих грехова своје прошлости; плашљива али надајући се вазда да ће га видети једнога дана где устаје са свог седишта, прилази јој да јој рече, узимајући је за руке: „Ја сам ти опростио!

Али се Ђовани не покрете, не рече јој ништа. Једном кад се она беше усудила да му приђе да му стави руку на раме, би кратко одбијена.

— Не, не! Није могућно! — рече јој!

А овај опори глас и ово мрачно лице прободоше је горе него мач. Беше јој као у ропцу. Па ипак није очавала.

— И право је да буде тако! Заслужила сам и гору казну.

На читаву кућу паде тегобан мир. Она више не до-таче прстом дирке клавиру. Крлетка за канарине још је висила празна крај прозора, али један паук беше унутра испleo мрежу, што је давало изглед осаме овој малој тамници од гвоздених жица. Њено цвеће, њезине салонске биљке беху мртве: лишће је падало на тле при најмањему даху који би доспео унутра.

Она се не састајаше ни с ким, не крочи ногом изван одаја за становање, задовољна овим мргодним миром што дође после великога шума њена живота; опијена пожртовањем да за се заслужи ма једну пријатну реч, ма један милостив поглед од овог човека! Напротив, Ђовани осећаше да се одвраћа и гади сваким даном све више од смрада из недавне прошлости, који се ослобађао и испаравао из овога женског тела, умрљаног пољупцима и миловањима других.

Њему се чинило као да ће се распасти од поганих рана због свих оних срамних загрљаја којима се био допустио.

Још је само Кремонов портре, — она божанствена обесмрћена уметничка фигура, чинио да му срце закуца као пекада. Ту је она била насликана у првим месецима њихова брака, кад сјајни цвет њезине лепоте још не беше

упрљан, и сва стидљива невиност девојке, која тек што је постала женом, беше се стекла на овоме чудноватом платну, где сликар беше најобилније разлио магичку фосфоресценцију своје кичице. Ђовани је стајао по читаве сате пред овим портретом, који се каткад пред његовим очима тако рећи покрене уздрман животним дахом. И кад би затим у одајама срео њу, која га гледаше разрогаченим очима у бледо лице, она би му се учинила као нека сенка, нека утвара из тужних дана, — и он би јој окренуо леђа.

Затим више није било ни гнушања ни одвратности, већ управо наступи мржња.

— Што ће овде ова жена? Зашто чека да ју ја метлом изјурим, као што се нечистоћа уклања? Што не умре но ми се залепила за ребра као зли удес? О, Боже, Боже!... А ко ми брани да је одагнам као досадног инсекта?

И кад је једном затече где плаче, разјари се и стаде праскати:

— О! Ви се усуђујете плакати? Ах! Ви се усуђујете да ме на тај начин прекоравате за моју бескрајну доброту?...

Она му се баца на колена пред ноге, мислећи да ће га разнежити, али осети како је зграбише за врат оне зверске канџе које покушаваху да је задаве....

— Зашто ме не пустите да довршим? Зашто? — рече свом оцу који га задржа од зле намере.

Отац га је гледао зачуђено....

— Ох, некада сам се осећао срећнији.... некад! — рече и удари у јецање.

превео с талијанског

Светолик Поповић.

ДВОСТРУКА СУНЦА

АСТРОНОМСКА СКИЦА

ОД

Проф. Јел. Михайловића

— ... —

У доба наших дана ничу проваласци и открића тако обилато, да се човек чисто мора чудити, од куда већ то толико избија. Још се нисмо довољно начудили једном проваласку, а већ се други јавља и тако се један за другим само ниже! И готово смо на то већ и огу-глати те се већ почињемо мање чудити каквом сензационом прона-ласку. Кад смо сазнали да је неки, до тада непознати професор Röntgen пронашао, да се помоћу *X-зракова* може загледати у уну-трашњост затвореног сандука, говорило се овде — онде како то није мање чудновато од проваласка, да се може непосредно разго-варати са познаником, који је удаљен на 500 километара! Или, кад смо видели „кинематограф“ рекли смо да после овога и „фонографа“ нема више чуда на свету!

Ну свет је велики, васнова још више; она је безгранична, па су и проваласци тако разноврсни и тако многобројни. Мало је чи-талаца, који су знали што год о т. з. спектроскопским двојним сун-цима. А навикнути већ на свакојака чуда, неће се много изненадити ни кад им кажем, да су астрономи у стању још од пре 11 година израчунати величину, пречник, време оптицања и растојања двају, колосално великих сунаца, а која су тако близу међу собом, да се ни помоћу највећих наших телескопа *не виде никако*.

То је враџбина! рећи ће који читалац. Али ја ћу им ту „враџ-бину“ објаснити сасвим природним путем. А пре но што то учиним, упознаћу их прво са особинама овог инструмента, помоћу којег се откривају те тајне и да им изложим основна начела ове науке, којој тај инструментат служи.

Свакоме је читаоцу добре позната појава, да се бела светлост, кад се пропусти кроз призму, разлаже у седам основних, бојених зракова, од којих је и састављена. Исто је тако познато, да је Fraunhofer 1815. открио тамне линије у Сунчевом спектру (тако се назива та бојена пантљика од седам основних бојених зракова), које су дивније по његовом имену и назвате *Фраунхоферове*. Ну правилни њихов значај и порекло пронађено је тек после 44 године. То су учинили научници Kirchhoff и Bunsen. И најзад, познато је читаоцима и то, да се спектри усипаних тела могу врло тачно испитивати помоћу једног особитог инструмента, који је назват „спектроскоп“.

У нормалним приликама Фраунхоферове линије заузимају увек исто место. На основу тога се и могло сазнати о овим елементима, који се налазе на Сунцу и звездама у усипаном стању. У извесним случајевима запажено је померање Фраунхоферових линија ка црвеном или виолетном крају спектра. Померање то, тумачи се по т. зв. „Допелер-Физовом“ принципу. Тај принцип гласи: као год што тој парне пиштаљке (на железници) постаје *виши*, кад нам се она брзо приближава, а *нижи*, кад се удаљује од нас, исто тако се померају спектралне линије ка *виолетном* крају, кад се дотични светлосни извор приближава нама, а ка *црвеном* крају, кад се исти од нас удаљава.

На основу те особине, могло се спектроскопски утврдити кретање Сунца, Јупитера, Венере, као и само кретање звезда ка нама или од нас.

Ако се и само то сазнање сматра као велики тријумф науке, опет је он још 1889. надмашен једним још већим, који је за последње две године уродио особитим плодом. Јамачно је свакоме читаоцу позната констелација „Великог Медведа“ или како се у народу назива „Велика Кола“. Онај лук у тој констелацији (процен кола или реп Медведа) има три звезде. Средња од њих назива се „Мизар“ (или γ -Ursae majoris). Већ и малим дурбином види се, да је Мизар двојна звезда т.ј. да су ту две звезде: већа и мања (Алкор). Кроз јаче дурбине ту се види више звездица око Мизара, између њега и Алкора. Чак и највећим дурбином, могла се главна звезда Мизар видети само као светла тачкица. Дакле о њеној природи и саставу ми неби ништа знали, да *спектроскопа* није било.

Тај чудноват инструмент у многоме је развио модерну науку у опште, а астрофизику нарочито. Помоћу њега знамо, не само које се *основне материје* налазе на Мизару у усипаном стању, већ и то да се та звезда састоји од *два веома велика сунца*, која су укупно бар 40 пута већа од нашега Сунца. То, другим речима значи, да су

$2\frac{1}{2}$ милијона пута већа од Земље, са чијом се величином ми тако охоло поносимо, да смо је за дуго времена сматрали као средиште васионе.

Ну то још није све. Ми знамо даље, да су та два грдна сунца удаљена једно од другог за 230 милијона километара, да се једно од њих окреће брзином од 163 километ. у секунди око другог за 104 дана — или да се оба заједно окрећу око заједничких тежишта њихових маса.

Па од куда знамо ми све то? У једној чувеној америчкој опсерваторији (у Кембриџу) много се баве испитивањем звезданих спектара. И кад су тако 1889. испитивали разне фотографске плоче, на којима је био снимљен и спектар Мизара, пронађено је, да му је иначе нормални спектар показивао *двоструке линије*. Пошто су тако у тој опсерваторији непрекидно фотографисали све пределе неба, и то од сваког добили по десетину и више снимака — могло се лако утврдити, да је то удвајање линија *периодична појава*. Поводом тог открића, фотографисан је спектар Мизара сваког дана, те је тако и утврђено, да то удвајање линија нестаје сваких 52 дана, да се пред самим удвајањем и мало после тога виде линије врло замрљане, док су иначе сасвим оштре и просте.

Тако се дакле већ сазнало, да се Мизар састоји од *две* звезде⁴ чије оптицање износи 104 дана, али које су тако близу једна до друге, да у обичним приликама показују спектар једне *просте* звезде. Само у оном случају, кад се те две звезде у току свога оптицања, *највише једна од друге удаље* (посматрано са земље), онда се показује спектар сваке звезде па по се тако, да се најфиније линије показују као двоструке. Кад се једво од та два сунца *приближава* земљи, линије његовог спектра померају се *виолетном* крају, а у исто време, спектралне линије другог сунца, које се *удаљује* од нас, померају се ка *црвеном* крају. То је померање довољно толико, да се може показати у облику удвајања линија.

По величини померања тих линија, може се одредити и *права брзина* оптицања обадва сунца. Она износи, као што је поменуто 163 км. у секунди (дакле је $5\frac{1}{2}$ пута већа од брзине наше земље), те се из тога опет изналази и њихово узајамно растојање, које се само за око 230 км. разликује од растојања између Марса и Сунца.

Што се тиче величине Мизарове, она се може одредити по трећем Кеплеровом закону. Укупна маса његова може се испоредити са масом нашега Сунца, те тако паћи, да Мизарова маса на мањује Сунчеву са више од 40 пута. Толико се само могло сазнати из неколиких финих линија, које се показују удвојене тек при доста зна-

тном увећању! А ако би ме сада запитao читалац, колико је Мизар удаљен од нас, ја му морам признати, да га одговором немогу задовољити. Да се ма и приближно може одредити даљина неке звезде од нас, морали би она бити толико близу, да би јој се паралакса могла измерити. Таквих звезда има тек на стотину, па већ и међу њима, мало их је, чија се паралакса са извесном, приближном поузданошћу може одредити. Само је толико сигурно, да та звезда мора бити удаљена од 3000 билијона километара. То је толика даљина, да је 20 милијона пута већа, но што је даљина нашега Сунца!

Ови се бројеви лако изговарају, али смо ми ипак немоћни да их схватимо. Можда ће читалац о томе створити себи извесан појам, кад му рекнем, да горепоменуто најмања даљина износи око 315 светлосних година т. ј. с претпоставком, да је Мизар „само“ 3000 билијона километара удаљен од нас, онда би његовој светлости требало 315 година да доспе до нас, а зна се већ, да се светлост не креће као пуж већ брзином од 300.000 километара у секунди. То значи, светлост за једну секунду пређе $7\frac{1}{2}$ пута дужи правац, но што је обим наше земље.

И поред све те грдне даљине, ми ипак тако много знамо о том чудноватом сунчаном систему, и то помоћу једног тако простог апарата!

За проналаском, да је Мизар спектроскопски двојна звезда, дошли су још и многи други. Сада се фотографи најозбиљније проучавају у астрофизичким опсерваторијама у Америци (Coppell), у Русији (Белопољски), у Француској и Немачкој, те се непрестано откривају нове спектроскопски двојне звезде.

Међу тим звездама има их и много интереснијих и од Мизара, било по томе, што су она мања сунца, која их састављају, *слабо сјајна* или чак и *никако*; или по томе, што су та сунца тако *наблизу* и *таком брзином оптичу* *узајамно једно око другог*, да им *оптицање траје само по неколико дана*. Ако се на основу неправилности у померању спектралних линија може закључити, да се тамо *два или више невидљивих сунаца окрећу око другог*, или *више њих око заједничког тежишта њихова* — онда међу њима имамо један *интересантан избор најлепших појава васновских*, који нас својом *чудноватошћу* могу *задивити*. Ну о тим чудноватим звездама имаћемо *прилике разговарати мало доцније*.

НАУЧНА ХРОНИКА

МЕХАНИКА

Летимичан поглед на проналаске у деветнаестом веку. — Кад се осврнемо на културне тековине деветнаестог века, онда нам нарочито падају у очи: савлађивање и коришћење свих природних сила за човечје потребе, сасма нов животни апарат за човештво, створен помоћу младих техничких наука, силам преображај живота, чиме се прошло столеће знатно разликује од свих дотадашњих. Тековине деветнаестог века су на свима пољима огромне и јединствене у историји човештва, на пољу проналазака и открића — безбројне, непрегледне. Па ипак су клице за те проналаске чамиле — као искра у камену — у давнашњим вековима; оплођене силним наплетцима науке, ове су се клице бујно, тако рећи муљевитом брзином развиле.

О сјајним проналасцима деветнаестог века изложно је неколике, опште погледе професор и академик Морис Леви у јавној седници француске академије 19. децембра 1900. г. Његове мисли вредне су нарочите пажње. Ево их у изводу.

У свима стварима, за сва времена, практика је ишла пре правила. Корисне вештине јављале су се пре науке, али чим су постале, оне потребовашу науке, као мајке хранитељке, ради развића свога. Оне су је призивале, припитивале. Из ових призивања и припитивања поникла је управ наука. Оне прве беху функција, она постаде органом. Као увек, функција је створила орган, а за тим је орган увећавао и оламењивао функцију. За овај посао природа тражи много времена; у томе је узрок што се наука доцкан јавља. И донеста, научни капитал, подобан да се озбиљно примени у човечјој индустрији, почео је да се образује истом при крају осамнаестог века. Дугле остајаху бесплодне највеће идеје и најлепши проналасци

прошлости. Тако је протекло двадесет и пет векова, од како су учили грчки философи, као аксном метафизике, да од ничега не може ништа да постане и да се ништа не може учинити. Ну требало је равно двадесет и пет векова да ова мисао изиђе из области метафизичких сањарија, те да ступи у круг научне поузданости и одређености, а то ће рећи да постане плодна. Из ове обновљене старине поцрпао је деветнаести век свој најбогатији украс, своју научну величину и материјално благостање своје.

До исте епохе најстаријих грчких философа допире прва знања, што их је човек стекао о електричним и магнетним појавама. Да постоји између ових неко сродство, могли су запазити још и славни морепловци петнаестог столећа; за време бура, кад им бусола беше најпотребнија, они су је виђали као махину под утицајем муњевине. Они мишљаху тада, да се нека ватприродна сила удружила са узбурканим елементима, да би их што сигурније упропастила. Ну требало је да дође год. 1801., требало је да се појави посве нов проналазак Волтина стуба, да Ерстед открије утицај галванске струје на бусолу, да би могао најзад Ампер да утврди ону плодну везу између електричне и магнетичне, из које пониче, уз припомоћ радова Фарадија о индукцији, наша данашња електрична индустрија са свима њеним познатим чудесима.

Свага водене паре проучавана је још у школи александриској. Ама недостајаше науке, и отуда је тек у почетку 19. века, пошто је истекао рок Уатовим патентима, постала слободна градња парних машина; тек тада је она отпочела да узима полета, али још без довољног научног вође. Сем тога, она се ограничаваше на мали притисак. Кад се у последњем полустолећу заснова термодинамика, задоби и парна машина нову моћ; тек тада би могућно да се добију „парни коњи“, који трошаху 4-5 пута мање угља него ли у почетку.

Пушчани прах, који је толико преобразно свет, отпочео је тај преображај јаче од пре пет стотина година. Ну тек у седамнаестом и осамнаестом веку он је дубље изменио ратну вештину, а између данашњег и ондашњег тона од прилике је иста разлика, као између данашње пушке и најстарије кремењаче. Данашњи тон је једна од најпочинијих лабораторија што их има наука. Само немојте никакo помишљати, да у тој лабораторији служи људско месо као реагенс. Пре свега су произишли из модерног тона они други тонови што служе мирољубивим сврхама, који се називају машине за експлозију, или машине за петролеј или праскави гас, које чине толике услуге, нарочито аутомобилизму. Велики притисци, добивени у овим машинама, утицали су да се и код парних машина пређе на при-

тиске од 20—25 килограма, што је пре неколико година сматрано као немогућно. На основу тога могло се појавити моћне машине од 20—30.000 коњских снага, које проводе бродове, насељене као мали градови, преко морских таласа са толиком лакоћом и сигурношћу као да броде мирним језером; локомотиве које, јурећи брзином од 100—120 километара у часу, управљају се у најмрачнијој ноћи исто тако ласно као усред дана. Топ је научно човека да пронађе просте затворе и запущаче за највише притиске. Резултати, добивени огледима за ратне цељи, послужише корисно у свима вештинама и свима научним гранама, у којима јаки притисци задобиваху сваки даном све већу важност: при грађењу машина, у фабрикацији набоја и збојева, при употреби збијеног ваздуха и притиснуте воде и, напослетку при згушњавању најчистијих гасова, тој сјајној тековини новије науке. Потребе које је изазвала војна вештина довеле су последњих година металургију до дивних резултата; оне су нас научиле да од воље мењамо особине челика, додајући гвожђу неколико процената угљена, или никла, или мангана, или друге какве материје; тако можемо прилагођивати особине овог метала најразноврснијим потребама: за велике металургиске послове, за железничке шине, за точкове, за бродарске потребе. Овим путем могли смо сваки даном увећавати брзину возова железничких и путничких бродова. Градећи огледе са топовима, техничари су проучавали она силовита праскава средства, која су касније корисно послужила у машинама, у рударству, при ломљењу камена, при бушењу стена, као и. пр. у Алпима, што се никад не би могло извршити без њих. Испитујући све појединости проласка пројектила кроз шуљбину топовску, задобише се закони, који су од великог интереса за физику и хемију. Ови закони чине предмет унутарње балистике. Спољна балистика пак саставља један од лепих проблема механике, нарочито с погледом на ужасну брзину што се даје данас пројектиlima. Ова брзина достиже 1000—1200 метара у секунди, а то ће рећи да су данашњи топови кадри да избаце своје пројектиле од неколико килограма тежине до мете са три и четири пута већом брзином, него што је природа у стању да испрати прост звук.

Од свих проналазака, који су занимали деветнаести век, једини који није старог порекла, то је пловидба по ваздуху. То је без сумње с тога, што се није могла раније добити помоћ од науке, потребне за потпуно успевање овог питања. Тешимо се тим, што га остављамо као обећање нашим следбеницима у двадесетом веку, који га ипак, може бити, неће видети остварено. Јер не треба заборавити, да је успех био обећан још нашим претцима. Појава првог лон-

големијера (ваздушне лопте) беше наравно велики догађај; о њему се свугде говорило. Араго прича да је маршал Девилроа, који не хтеде у почетку веровати у то, кад је својим очима видео како се подиже прва ваздушна лопта са физичарем Шарлом, узвикнуо: „Заиста, човеку није ништа немогућно; сад сам уверен да ће пронаћи и лек против смрти!“ Тада су сматрали путовање на ваздушним лоптама као блиску ствар; шта више помишљали су и на праве ратове у ваздуху, помоћу балона. Али године пролажаху, а одушевљено очекивање се не испуни. Вредно је упоредити одушевљење, што га је исказао првих година деветнаестог века велики један инжењер амерички, Еванс (Evans), који се може сматрати као један од претеча аутомобилизма у свима облицима његовим: „Ја не сумњам да ће моје машине гонити бродове уз Мисисипиу и кола по друмовима. Доћи ће време, кад ће људи путовати из града у град у колима, покретаним парним машинама, која ће ићи исто тако брзо као што тиче лете, 15—20 миља у часу...“ Овај велики инжењер пронашао је, још пре сто година, да је аутомобилизам најбоља утакмица према типама. Истина тиче представљају машину много савршенију, него што су најлакше машине које ми умемо градити; с тога ће морати још много да се ради, и тек онда може се постићи тичји лет, кад буду физиолози пружили руку механичарима, у погледу животињске машине.

Силни проналасци деветнаестог века нису дошли случајно; они су последица научне еволуције у осамнаестом веку. Наука нашега века сложена је пак од научних трошака растурињих по вековима прошлости; пред нашим очима добила је научна небудоза прошлих столећа своју јасноћу.

п. м. и.

ГЕОЛОГИЈА

Питање о постанку минералног угља. Како је постао фосилни угаљ, који се може назвати свакидашњим хлебом данашње, развијене индустрије? Како је постао каменни угаљ, који се с правом гдешто вазива и првим дијамантом? Ово питање још није потпуно пречишћено у геологији. Нема сумње да су склади минералног угља, мрког и каменог, постали труљењем биља под водом, на сличан начин као што се дан-дањи гради тресет у баруштинама; то је доказао Генерт (Göppert) својим знаменитим радом о постанку фосилнога угља (Харлем 1848 г.). Да би се дрвени и лиснати биљни делови претворили у трајашну масу, која ће се накупити на извес-

ним местима у складове угља, за то је потребан процес угљенисања, посве лагано распадање биља под водом. Ну важно је знати, да ли су биљке што су дале градиво за складове фосилног угља, расле на месту постанка његова, да ли су порекла *аутохтона*, или су биљни делови напесени струјама и ветровима на ушћа речна и затоне морске, према томе порекла *алохтона*. Врло је вероватно да се угаљ у природи градио на оба ова начина, али ваља решити, који је био обичнији, правило, а који представља изузетак. Од старијих научника Геперт и Лајел заступаху мишљење, да је превлађивало аутохтоно порекло. Од млађих геолога Др. Најмајр призиваје у својој „Историји Земљиној“ (1887.), да су гдекоји складови могли постати од сплављених биљних делова, али је главни удео у грађењу угља имала вегетација што је расла на лицу места (аутохтонија). За потврду оваког схватања наводи Најмајр ове појаве: да су шкриљци испод угљених складова често пута испуњени скамењеним коренима угљенисаних биљака; што се јављају усправљена стабла у такој множини и правилности, да нису могла бити сплављена. Француски геолози заступају већином алохтонију. Тако Грандери (Grand' Eury), који се дуго бавио испитивањем складова каменог угља у Француској, претпоставља да је фосилни угаљ постао наношењем биљних делова у језучке басене. Само не треба мислити да је доношење биља било са велике даљине; много је вероватније да су биљке расле на обалама река и језера и да су сталожаване у дубљим деловима језера. И Фејол (Faoul) узима да су биљни делови (стабла, гране, корење, лишће ит.д.) наношени потоцима и рекама у језерске басене, где су таложени и за тим се под водом угљенисали. Мишљење Фејолово усвојио је и познати геолог француски Лапаран (Laparent) у своме великом уџбенику *Traité de géologie* (1885.).

Теорија алохтолије нашаа је присталица и међу немачким геолозима. Тако је у новије време Оксениус (Ochsenius) изјавио у листу нем. геолошког друштва (1893.), да алохтонија несумњиво превлађује, позивајући се нарочито на појаве што се данас опажају на реци Мисисипи, где у споредним рукавима има огромних количина сплављеног дрвећа, градећи тамо читаве спрудове. То ће бити материјал за постанак нових складова угља. Ну најновија истраживања (1893—95.) пруског геолога Др. Потонијеа (Potonié) учинише да језичак на теразијама опет претегне на страну аутохтоније. У окнима мркога угља код Сенфтенберга (у Доњој Лужици), која су близу површине земљине, запазно је Потоније усправна угљенисана дебла од мочарног чампреса (*Taxodium*) у истом распореду и размаку, као што и данас расту ова дрвета на ушћу Мисисипе. Број ових стабала иде

на стотине, пречник њихов износи по неколико метара, а има и појединих оборених дебела, који чине изузетак. Између ових једно је дуго 25 метара. У овом огњу провађени су слични одношаји као у данашњим мочарним шумама на реци Мисисипи. Према томе биће да је већина складица мрког и каменог угља постала од дрвета, која су на истој месту расла у пространим и тајним барским шумама, а постанак угља из сплављеног дрвећа биће да је изузетак.

П. М. И.

Х Е М И Ј А

Ка постанку петролеја. — У питању о поставку петролеја или каменог уља („гаса“) мишљења научника су веома разнолика. Чувени руски хемичар Менделеев узима да је петролеј постао без суделовања организама. Он претпоставља у земљиној унутрашњости једињења двојна са угљеником, т. зв. карбиде. Кад пукотинама доспе онамо вода, наступа разлагање, при чему постају метални оксиди и угљоводоници. Ови угљоводоници испаравају, услед топлоте, у горње слојеве земљине, где се згусну и прожимају стење, нарочито пешчаре. Ну ова претпоставка, као мање вероватна, већином је папштена. Сада се велика већина испитивања слаже у томе, да је камено уље постало разлагањем, распадањем организама. Хунт мисли да су то биле искључиво морске биљке, нарочито окреци, које су својим распадањем у морској води произвеле петролеј; с тога се често пута заједно налазе камења со и камено уље. Супротно овоме поставио је Хефер веома вероватну теорију, по којој је петролеј постао само из животињских остатака (мекушаца, риба, гуштера) поступном дестилацијом, под утицајем земљине топлоте и притиска у доњим слојевима земљиним. Ова теорија о животињском пореклу петролеја добила је јаку потпору у марљивим огледима Енглеровим, који је доказао, да се животињске масти могу претворити у петролеј, кад се дестилују под притиском. Истина, у новије време Сатлер је добио и дестилацијом биљних уља неку смешу угљоводоника, која личи на Енглеров протопетролеј; ну то није ништа необично, кад се има на уму, да су биљна уља глицериди уљне, стеаринске и сличних киселина. Против биљног порекла петролеја може се навести и то, што се уз камено уље не налази увек и каменити угаљ, који би морао постати распадањем биљака у земљи. У најновије време искрсла је теорија, по којој су диатомеје или бациларијацеје суделовале у грађењу каменог уља и земљаног воска. Ту су мисао најпре исказали

Вит и Штаал, али су је брзо напустили, јер је не могаху огледима доказати. Сад јављају листови (Извештаји Нем. Хем. Друштва) за истраживања Кремера, Бајлштајна и Виганда, на основу којих се може закључити да постоји блиска веза између воска у диатомејама земљаног воска и петролеја.

П. М. И.

ЕТНОЛОГИЈА

Геофагија. У многим земљама, нарочито топлим, постоји обичај да људи кадшто једу и земљу. Нарочито се то виђа код Црнаца и Инђијанаца, али гдешто и код белих људи, и ако ређе. У неким немачким рудницима радници имају обичај да мажу на хлад неку масну гливу, под именом „камено масло“. У Персији једе се земља у приличној количини као послastiца, и ако нема никакве вредности као храна. На Малајским Острвима продају се неке врсте земље, као храна, по свима тамошњим трговинама. У Китају уобичајено је једење земље у свима крајевима. Тако исто у Африци. Нарочито су позвате као области геофагије: Нова Гвинеја, Нова Каледонија и Нови Селанд. У Америци влада овај обичај од пајудањенијег севера па до краја Јужне Америке. Красан опис овог чудног обичаја из области реке Оринока имамо од Хумболта.

Геофагија потиче већином^дса патолошких појава. Она се јавља нарочито као последица неких тропских болестина; ну опажена је и при малокрвности. Карактеристично је за патолошког земљоједа: општа мршавост тела, оток јетре, слезине, пунаност. Ну геофагија није увек последица патолошких узрока. Кадшто је земља пријатног укуса; другда садржи нешто соли, те може бити служи као замена њезина. Код неких народа јавља се у вези са верским обичајима, тако н. пр. у Гватемали једу свеце од земље, нарочито приликом хаџдука. На многим местима жене у благословену стању једу земљу, верујући у олакшицу порођаја. Кадшто се сматра земља као лековито средство. На Тимору је геофагија саставни део болјег суда, те спада у верске чинове. Најзад могу бити мотиви геофагије и економске природе: лоша летина и скупоћа животних намирница.

Вредно би било испитати, да ли се дегод и у српским земљама јавља, или се јављала, и у којим приликама, геофагија?

П. М. И.

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА

Позоришни закон. Авторско право. „Позоришни лист.“

Први дан.

Пошто је стара позоришна управа отишла које у пензију које у друга падлештва, дође нова. Све старе установе, што коче позоришни точак већ двадесет година, потресле се из темеља, а највећа светиња прошлости, закон Народног Позоришта у Београду од 1870 г. са својих 11 чланова, пада пред новим приликама и новим временом. Он, истина, још није изгубио своју силу, али позоришне потребе, које су створиле позоришно обичајно право, попуњујући тиме законске празнине, захтевају безусловну промену старог позоришног статута.

Преда мном је пројекат позоришног закона за 1900 г., на ком је радила нарочита комисија стручних људи, изабрана од министра просвете. Овај законски пројекат подељен је у шест делова, од којих први говори о позориштима и њиховом циљу (чл. 1—3); чему она служи, какав им је задатак (чл. 1), подела њина: на стална (два: у Београду и Нишу) и путничка (чл. 2). Као што се види из прва два члана, овај би закон имао да обухвати не само краљевско позориште у Београду, већ све позоришне друштве у Србији, док се закон од 1870 г. простире специјално на краљевско позориште. Сва ближа наређења и упуства прописује министар просвете, и она за све институте у кругу овога закона имају његову силу (чл. 5. зак. од 8 окт. 1870. г.; чл. 3. зак. прој. за 1900 г.).

Други се део бави краљевским позориштем у Београду. На првоме су месту опште одредбе (чл. 4—9). Поред одредаба, које налазимо у ранијем закону (чл. 1—2), овде се налазе наређења, раније не предвиђена. Држава се стара о подмирењу трошкова одржања, преправљања, оправљања и осигурања самих позор. зграда

(чл. 4. став 2. закон. пројекта). Чланом 7. допушта се представљање на страном језику. Одређује се позоришни одмор (чл. 8), а за време истог брани се члановима давање позор. представа у престоници (чл. 9). Ове све одредбе налазе до душе примене до дапас и без законске санкције, али, свакако, није баш најповољније по глумца, ако се његова растегљива права оставе вољи Њудњом управе, којој стоји слободно да по нахођењу попуњава законске празнине. Штрајкови од пре неку годину најбољи су пример, докле се може доћи, кад нису тачно одређене границе појединаца у позоришној скупини. На другом је месту позоришно особље, које се дели на *чланове*, (где долазе и капелници, декоратор, шантач, старешина осветлења и чувар одела, којих има по врсти редовних, сталних и ванредних), и на *приправнике* (чл. 10—28). Према чл. 9. зак. од 1870. Народ. Позориште има глумачко особље, које је састављено из сталних, редовних и привремених чланова којима је управник одређивао плату. Чланом 21—23 ов. зак. глумци добијају систематичну плату, удешену према нарочитој скали растења. Право на ову плату стичу пак само они глумци, који су положили раније глумачки испит. Но, и ако овај пројекат још није постао закон, данашња управа учинила је предходне мере, отворила је приправничку школу, где се данашњи привремени позор. чланови спремају за полагање поменутога испита.

Како се овим законским пројектом много више од глумаца тражи, то је учињено, да им се да јача гаранција за опстанак. Он осигурава глумцу пристојну пензију. (чл. 15 а 18) и издржање (чл. 19), што је и у закону од 1870 г. предвиђено у чл. 9. ал. 2 и 3. Ова се пензија одређује овако: а. за првих 10 година службе рачуна се на име пенсије 30% од последње плате; б. за сваку потоњу годину службе преко 10 год. повећава се пензија са 20%; в. свака започета година службе испод шест месеци не урачунава се у пензију, а свака започета година службе преко шест месеци рачуна се у пуну годину (чл. 16). Пензија ни у ком случају не може превазићи 80% систематичне плате (чл. 17). Према овоме, како је највећа глумачка плата 5000 дин., пензија не може прећи 4000. Овде се изузима случај код ванредних чланова, где се јављају нарочити услови односно саме плате, а што се тиче пенсије, они се изједначају са сталним члановима I класе (чл. 23).

Трећи подео *sub e* говори о самој управи (чл. 29—44). Овде имамо доста новина. Управна је власт сасвим преустројена. Сужавање управничких прерогатива, Управни Савет, редитељско веће и секретар место драматурга. Управник није више носилац свих права и одговорности, његов је делокруг сужен, али и одређенији. Акто-

ритет тиме ни мало не страда. Он је сада само званични представник позоришта према трећим лицима, његов администратор; а све остале функције врши са саветом, састављеним из њега, секретара, седам сталних и два управна члана (чл. 37), коме је чл. 38. прописао задатак. Друга је значајна чињеница редитељско веће, по његова је функција мања: да се стара о реду, раду и потребама саме установе. Његова су решења консултативна, док су одалуке управног савета меродавне. Сем тога управни је савет и дисциплинарни суд за чланове, противу чијег се решења жали министру управне или осуђен (чл. 47. ав. 3). Али овај суд није надлежан за указне позор. чиновнике (чл. 48).

Одредбама својим 49 а 56 побринуо се овај законски пројекат и за глумачку сирочад. Основан је пензиони глумачки фонд (чл. 49), који се образује из: а) досад прибраног новца за „Пензиони фонд Народ. Позоришта у Београду“; б) из месечних улога до 8% од плате свих редовних, вавредних и сталних чланова; в) додатком исте толике суме из позор. благајне, колико се добија по тач. б. (чл. 50). Ову пенсију уживају: а) улагачева удова, ако није сама члан позоришни, или прима сталну плату из државне или општинеке касе; б) малолетна деца до пунолетства, но, ако се женско малолетно дете пре 18. удоми, а мушко пре 21., тада губе то право; в) отац и мати улагача, ако им је овај био хранитељ.

Последњи подео sub б) говори о репертоару, писцима и преводиоцима (чл. 57 а 66). Позориште, према прописима закон. пројекта, дужно је да уноси у свој репертоар дела српских писаца, затим писаца словенских на страних. Управа је дужна давати сваке године бар осам српских, три словенска, два француска, један немачки и један енглески новитет (чл. 57), а у року од три месеца мора одговорити о пријему или непријему поднетог дела (чл. 58). Писцу оригиналног дела које буде примљено, припада тантијема од 10% до 25% од бруто дохотка (чл. 29. ал. 1). Једном одређена тантијема не може се касније смањивати (чл. 59. ал. 5). Члан 60. гласи: *Писац оригиналног дела, које се у репертоар прими, има право на исту тантијему док је од жива, а по смрти његови наследници за тридесет година. Писац оригиналног дела потпуно је господар свога дела, и, ма да је оно на репертоару, има право да га скине с репертоара кад год нађе за потребно (чл. 61). Кад год писац затражи, управа може, ако за добро нађе, откупити оригинално дело једанпут за свагда. У овом случају писац односно његови наследници, губе право на тантијему (чл. 62).*

До данас, од првог немањибшког декрета до овог, и то само законског пројекта, колико знам, ни једно словце не узима у заштиту умну творевину. Међутим налазимо привилегију млетачке републике од 1491 г., којом се штити издавачко право; то је најстарија привилегија, до данас позната. У Немачкој издата је прва заштитна привилегија 1501, исте те године Француска влада такође је издала једну привилегију, Енглеска тек после 18 година. У XVI веку морално правно осећање биле се код Немаца толико развило, да видимо 1522 Еразма, како се јавно диже противу прештампавања, а Лутер 1525 опомине штампаре: *dasz sie sich einer den andern nicht so öffentlich rauben und stehlen und untereinander sich verderben sollten, denn Gott werde sie nicht segnen für solche böse Gücke und Stücke*. 1774 г. устао је научник Питер и на основу теорије својине умну творевину огласио творчевом својином. И немачко законодавство XVIII и XIX столећа под утицајем правним научника издавало је закон о ограниченој заштити противу прештампавања. У Француској је тек у XVIII в. избило на јавност негодовање противу прештампавања. Ерикур, Сегије, Плике беху први браниоци теорије својине, коју је само у овом случају крајем XVIII в. штитио сам Кант, одбацујући теорију својине иначе. А 19 јула 1793 конвенат је издаје први закон противу прештампавања, осигуравајући доживотно право и његових наследника за десет година. У Енглеској постојао је систем привилегија док се није појавио статут краљице Ане 1710 г. Више пута модификован, коначно је замењен статутом краљице Викторије. 1810 г. *Décret-loi o „imprimerie et la propriété littéraire“* дао је автору и његовој удови, ако нема супротних клаузула у брачном уговору, доживотно право заштите, а деци њиној за двадесет година, а за друге наследнике важио је рок од 10 год.*)

На као што је узето у заштиту авторско право од прештампавања, где се подразумева свако механично умножавање умнога производа па било то Гетеов *Фауст* или Бетовенова *Пасторала*, исто тако је дато автору право, да допусти извођење драматског, музич-

*) Као што се види из изложенога у науци постоје ови правци:

1. Теорија својине, која гледа постанак авторског права не у забрани прештампавања или противу правног уживања литерарних плодова већ у позитивно-правној организацији правом припадајуће заштите. Локе, Марије, Ламартин, Самон Талерур, Лабулеј.
2. Теорија поставка авторског права као закона творевине заштитних мера противу повреде истих. Валтер, Безелер, Генглер, Гербер, Ренуар, Фуше, Воловски.
3. Теорија, по којој прештампавање и само власно уживање плодова литерарних производа само по себи не одговара ни праву ни правичи; но овде налази

ког или драматско-музичког дела, и то не само њему већ и његовим наследницима. в. § 50 немачког царевинског закона о „Urheberrecht an Schriftwerken“. По § 52 ист. зак. анонимна и псевдонимна дела, које нису за време првог јавног приказа била печатана, имају законску заштиту за тридесет година од дана првог правилног приказа, а литерарна посмрчад за тридесет година од дана смрти писаче. Одредба, коју су имали на уму и творца позоришног законског пројекта (поменути пројекат не говори ништа о делима безимених писаца). Нећемо се упуштати у даља разматрања о заштити авторског права, јер то би нас далеко довело. Али кад Грчка, где ништа није свето, штити авторско право чак после смрти за 15 год. (1833 г. донет је тај закон), зашто ми да смо толико деценија у натраг?

И зато овај законски пројекат ваља санкционисати, што је он једини, који бар у једном једином случају авторско право штити према једној личности — Народно Позоришту у Београду. Поједине клаузуле овог закона дале су му пуно *ius utendi, fruendi et abutendi*. Ово му је право признато тиме, што је строгим одредбама овог закона уживање плодова од умне творевине, која се износи на позорницу, осигурало автору, као и право отуђена творевине — односно управно откупино право приказа. И свако крњење авторског права, било би уједно и омаловажавање самог закона. А док овај закон не ступи у живот, писце ће, према овдашњем позоришту штитити уговор и обичај. Но надати се са пуно права, да ће данашњи министар просвете узети у заштиту авторско право и по самој дужности својој. А одбор, који би се по његовом избору саставио, имајући пред собом читаву литературу о томе, колекцију разних закона о заштити тога права, моћи ће на тежине према нашим потребама и приликама такав законски нацрт да изради. У ту комисију поред једног или два правника, ваљало би да уђе од сваке гране литературе и уметности по један угледан представник.

се много на хитностажења; једни сматрају авторско право као лично (Блуенчи), други као имовно (по Вехтеру право на радњу), између којих посредује Харумово гледиште, који му даје карактер и једнога и другог права.

4. Теорија награде, по којој писац има право, да ужива плодове свога рада јер је својим саопштењем друштвени умни капитал умножио. Ова теорија наишла је највише приврженика у Француској, нарочито код оних писаца, који виде постанак овог права у законима заштитних мера противу непоштеног умножавања дела. Њен је духовни отац Ајзендор.

в. члавак Варикенигов
„Eigenthum“.

Чл. 63. пом. зак. ограничио је преводилачко право, пошто се само могу они комади преводити, за које управе да своје допуштење. То се већ по себи разуме: она неће примити, што се њој не свиђа, а, ако ко изађе истој жељи у сусрет, што га не би са добродошлицом предусрела, и ако није потребна формалност испуњена. Дакле, њему ипак није потребно њено нарочито одобрење, пошто је то право вољним избором управе ипаче ограничено.

Како код нас не постоји, као што сам већ напоменуо, ни заштита наших автора, то ми по самој логици нисмо ни могли ступити у међународну заједницу ради заштите духовних творевина, јер се овде политично и социјално начело коси са професијским модерним интернационалним правним осећањем. И зато писцу није потребно писчево посебно одобрење.

Награда за преведен чин по наруџбини плаћа се: 30—40, ако је из прозе у прози; 50—60, ако је са стиха у прози, а до 100 дин. ако је са стиха у стиху. Преводи морају бити само са оригинала (чл. 63). Превођење компонованих песама из страних комада за српско певање награђује се по погодби са писцем (чл. 64).

За композитора важе чл. 59, 60, 61 и 62. као и за писца, а по чл. 65. одређује се однос између писца и композитора истог дела.

Чл. 66. је пријатна новина и за композитора и за писца, који има бар два позоришна комада у репертоару, тај стиче право на угледно место у позоришту. Ово се право губи, ако у року од три године не прими се у репертоар његов нов комад.

Трећи део овога закона бави се Народним Позориштем у Нишу (чл. 67—69). Овај законски пројекат осигурава нишком позоришту годишњу потпору, а београдско позориште дужно је, било на послугу било на свагда, уступати му потребна позоришна дела, рукописе и ствари које узмогне одвојити. А редовни чланови тога позоришта уживају сва права редовних чланова београдског позоришта, а исто тако дужна је управа нишког позоришта поступити по чл. 50. т. в.

Четврти део бави се позоришним дружинама (чл. 70—71), којима Управа београдског позоришта издаје патенат (чл. 70—72) и над којима у име министровог врши сталан надзор (чл. 73), по оне се зато користе повластицом чл. 76, ослобођавају се државних пореза на позоришну радњу и општинских приреза, свих ма у ком облику. Сем тога, све друге преставе, као што су: балети, орфеуми и др. плаћају за сваку преставу, односно на дан, таксу и то: у Београду и у местима где нема повлашћених позоришта од 5 до 50 дин. у корист краљевског позоришта, а у местима ван Београда, где има

повлашћених позоришних дружина од 5—30 дин. у корист месне повлашћене дружине (чл. 77).

У петом делу говори се о глумачким скуповима, који се имају држати у Београду једном годишње (чл. 78.), на које могу доћи: сви чланови краљевског позоришта, управитељ и сви редовни чланови нишког позоришта, а од сваке повлашћене дружине управник и два главнија члана, као и сви драмски писци и композитори (чл. 79.)

Шести део бави се прелазним наређењима. Он има 6 чланова (чл. 82—87.).

Са правничког гледишта могла би се овом законском пројекту замерити само несрећеност, али кад се узме, да је то само форма, која се даје лако удесити, смем тврдити, да је ово најлепши, најбољи од свих поднетих и примљених законских пројеката у прошлогодишњој скупштинској сесији. И ако он не продре у идућој сесији, свако, који љуби уметност моћи ће рећи са правим уздахом: То бејаше само пријатан и слadak сан.

Друга новина, којом нас изненађује нова управа, то је „Позоришни Лист“, од кога је до сад изашао седам бројева. Преда мном је у овом тренутку само 7. број, и о њему ћу само и говорити. Поред огласа и позоришних плаката доноси он два чланка, од којих први („Позориште и просветни људи“) говори о немару наших просветних људи по позориште, а други говори о сродности шпанске појезије и наше, нарочито о сродности Каталоније и Србије („Шпанска драма“). По том долазе рубрике: „Позоришне вести“, „Српска позоришта“, „Из позоришног и уметничког света“ и „Листићи“. Лист је брижљиво уређен, штампан солидно, на финој сатинираој артији.

У почетку управо у првој трећини ове позоришне сезоне управа је изнела на позорницу два знатнија покушаја, преко којих је наша јавна штампа са малим изузетком ћутке прешла. Једно је покушај, да се српској опери припреми сигурно земљиште, а то је приказивање „Љилана и Оморика“, о чему сам говорио у последњој „Звезди“ од прошле године; интересантна појава не само као обичај покушај, уметнички наговештај, искра која плаве на се угаси, већ светлост која поуздано води ка правој оперској музици. Друга је новост покушај на историској комедији, која је иначе доста ретка; — „Цар проводација“ Милана Савића остао је само покушај.

Док се с једне стране трудила позоришна управа, да препороди позориште и да га пробуди из мртвила, у које је падало, са друге стране покушала је да ојача доста лабаве везе са осталим словенским позорицима. У том циљу је заступник управника г. Нушић пропутовао западне словенске крајеве, а са осталим уметнич-

ким тачкама она се одржавала у ревносном допису. За сада је учињено, да ће неки од наших глумаца походити сродне нам словенске позорнице, а ми у што краћем року добијамо као госте прашку глумицу Марију Хоржиц-Лаудову, варшавског глумца Романа Желаковског, Јужина из Москве, Јерку Шрамову из Загреба и Ирму Подакову из Љубљане.

У Прагу ће бити представљани неки од српских комада, од којих се за сада припремају „Максим Црнојевић“, „Тако је морало бити“ и „Бидо“. Љубљанско „Звоно“ донело је ваљан превод „Кнеза од Семберије“, и он ће по свој прилици тамо бити приказан. А у Москви се чине пробе из Плићева „Саула“.

Наше позориште није богато у словенском репертоару, нарочито од загребачких ствари сем Кукуљевићева „Потурице“ — колико знам — немамо ништа. Сада се спрема „Трули Дом“ од Срђана Туцића. Писац овога комада је млад и талентован хрватски песник, који спада у оно коло писаца, што желе слогу са нама. Чим ми се да прилика, задржаћу се дуже на њему.

Commentator.

КЊИЖЕВНОСТ

Za Srbskou Zadrugou (За српском задругом). Piše Jan Dyk, učitel měšťanské školy v Kralovicích.

Под овим насловим штампана је прошле године у Пазњу, у Чешкој, једна књижица, у којој њен писац, Јан Дик, учитељ грађанске школе у Краловици, износи у виду путописа своје утиске с пута по Србији, кога је у главном посветио познању породичних задруга наших.

Сваке је хвале достојна заузетост с којом писац ове књижице приступи овом раду. При свој лакоћи саобраћајних средстава не може се спорити, да је само особита заинтересованост могла побрентути писца на овако удаљен пут. Истива, сам писац не износи прави смер свог путовања, али његов начин излагања мисли и утисака јасно показују, да га је у Србију повукла она словенска љубав, која у чешким срцима јаче бије по у осталих Словена, да време свог учитељског одмора употребн, да упозна једну словенску земљу, у којој још живи породична задруга.

Чех, који живи у традицијама свога народа, с тугом изговара ову реч, јер она одичава ону установу, која је у прошлости, за време државне самосталности чешког краљевства, била основица породичног, па и државног живота чешког. Писмени споменници из прошлости и данас сведоче о простодушности и задружности чешке породице и чешке државе. Чешка Лубуша с преслицом за појасом и данас је символ народне гордости чешке.

Зато, ако модерни Чех и не мисли да би породична задруга данас имала, било у културном било у националном погледу, ону важност, коју је могла имати у првобитној и примитивној држави чешкој, ипак он је радо спомиње као реликвију, која га потсећа на државну самосталност, на славу и величину свога народа.

Из свега текста, дакле, види се, да је г. Дик, као народни учитељ, хтео на извору, где још живе према последњи остаци породичне задруге, да завири у њихову организацију, те да тако можда лакше прозре у суштину прошлости свог народа.

Ту жељу своју он је постигао не може боље бити. Пошто је описао оријенталску нечистоћу и несносну калдрму у српској престоници, он се с највећим уживањем вози до Забрежја на српском броду, „на ком је све српско од капетана до најмање послуге“. Српска команда на броду потреса његове словенске жице, јер зна да је све то друштво у његовој отаџбини. Али му и та радост на кратко би, јер чим ступи на обалу код Забрежја и уседе у кола, он види грдне излокане друмове, а страховито труцкање до Уба у мало му не истури црева из утробе. О, како је у том погледу опет све лепше у његову завичају! И још је срећан што је изабрао баш најравнији пут до Уба, и то у августу, кад је све суво и красно. А да га Бог ванесе у пролеће или преко зиме, па још тамо пегде кроз Омоље или преко Букова, он би тек онда умео причати и о београдској калдрми и о српским друмовима! Овако смо, хвала Богу, опет јевтино прошаи.

У Београду су га упутили у Тамнаву и у околину аранђеловачку, где још постоје неколике имућне и јаке задруге. Писац у главноме описује само унутрашњи ред у кући и стајама, спомиње бројно стање задругара и чељади и сраћа пажњу на величину непокретног иметка и живог мала.

О улози коју је задруга имала у прошлости и коју има и сада у културно неразвијеном друштву у погледу моралном и социјалном, писац не говори. Та страна овог питања, види се, мало га је интересовала. Тек на захвештку свог путописа са две-три реченице обележава своје гледиште и у том правцу, које и ако није неправилно ипак је посве скучено: „Неоспорно је да су овакве задруге од утицаја на моралну и материјалну јачину народа. Кад би у којој земљи постојале саме задруге, не би било ни сиротиње ни несрећних људи. Али за напредак људског духа и рада задруга не само да није довољна, већ је, може се рећи, сметња“. „Она је своју улогу завршила: сачувала је народ од унутарње пропасте за време робовања туђинцу; сачувала му је језик и веру, и повратила му је опет слободу. Сад уступајући модерној струји и новим погледима на свет, постепено изумире. Чувати је тако болесну, био би посао који се хрђаво плаћа“.

Чешки читаоци ће из овог путописа г. Дика, до ситница упознати уређење и живот српске задруге. За њих ова друга страна и није од важности. Они су културом толико одмакли, да би занета био залудан посао, па и бесмислица, говорити њима и за њих о важности породичне задруге и њеном утицају на морални и материјални живот народа.

За наше културне и привредне односе та мера не би се могла применити, те с тога и ови погледи г. писца, које горе исписасмо, не могу наћи у свему на наше одобравање.

Без обзира на услуге што их је задруга стекла на очување морала, језика и вере у народу за време туђинске најезде, и без обзира на улогу њену у времену гигантске борбе српског народа за ослобођење од Турака, значај породичне задруге за нас није ни данас такав, да би јој ми смели на кратко и без дубље размишљања изрећи овакву пресуду какву јој изриче г. писац.

На против ми можемо закалити што је у наше породичне задруге несмишљеним пресађивањем туђинских законих појмова насилно и пре времена унесен квасац за распад. Или, боље рећи што је распад задруга у нас несмишљеним поступцима наших законодаваца вештачки изазват и толико убрзат, да већ данас грцамо под теретом непокоштине и наглог сиромашења и расељавања сеоског (привредног) становништва.

Неоспорна је истина, да породична задруга у борби са развитком културним мало по мало уступа и ишчезава, али и у томе има поступности, која се не сме убрзати. Породичне задруге нестају у оној мери у којој јача умпа снага и техничка подобност једног народа за савршеније и лакше стварање добара, или оних неопходних потреба, које су у даном времену пужне да могу подмирити све савремене захтеве породице и државе. У нас, као што рекосмо, ишло је обратно. Задруге су се распале брже од умног и техничког напредовања нашег.

„Добро“ смо изгубили пре но што смо „боље“ упознали, и у томе лежи наше зло и наша невоља, које ми прикривамо и угушимо сад „партијским страстима“, сад „преким судовима“, али за то дефицити стално расту и растиће док се год свом снагом не бацимо на свестрану спрему народа за савршенију производњу. Привреда се мора организовати, а привредник извежбати у свом послу као најспремнија војска. Само смишљен и брз рад у овом правцу може зар још помоћи да се зауставимо на нибзрдици на којој се налазимо.

Неколико синова наших, гледајући нагло пропадање народа, прегли су приватном иницијативом да модерним задругама прихвате и замене породичне задруге. Благодарени дакле тој увиђајности неколицине приватних људи поникле су наше земљорадничке задруге, које за неколико година рада показују особите резултате. Њих је и држава допекле прихватила, и нема сумње да ће оне учинити извредне услуге нашем сеоском становништву. Али те услуге нису по каквој такве, да би могле подићи онај општи ниво умне и тех-

ничке снаге, која је потребна да може задовољити све данашње потребе народа и државе. А да се то постигне за то је потребна иницијатива одозго и средства која цео народ — држави — пружа.

Тако гледајући на положај нашег културног стања и наших савремених потреба, које су појачане и самим географским положајем наше земље, налазимо, да ми по примеру посматраоца наше задруге г. Дика, не би смели већ сад огласити нашу породичну задругу као болника, кога треба напустити. У пуном уверењу, да је њена болест без пребола, јер је квасац распада толико нагризао моралну јачину породичне задруге, да је тихе подривен камен темељац на ком је она заснована, ипак зло ће се ублажити, ако се она и тако болна одржи још неко време овако како се може, док техничка спрема за савршенију производњу не ухвати дубљег корена у нас, а дух модерних задруга не освоји шире слојеве привредног становништва нашег.

Писац је на свом путу радо свраћао пажњу и на историјске догађаје, који су везани за места кроз која је он пролазио, нарочито из времена ратовања за ослобођење. У наводима историјских моментата њему су се поткрале две и три погрешке које су од мањег значаја за читаоце којима је његово писање намењено, те их за то нећемо овде ни исправљати. Али не можемо да пропустимо да не исправимо један навод који наше културно стање представља горе по што је оно у ствари.

Улазећи у кућу прве задруге (Ђурђевића у Врелу код Уба) и описујући до ситница унутрашње уређење њено, писац се зауставља на огњишту, на ком гори бујна ватра коју он овако карактерише: „Огањ је светиња у кући задругиној, он се никад не гаси, а кад се случајно деси да се угаси, онда се не распаљује више жижицом или жаром, већ трвећем дрва о дрво?!“ Из каквог је извора писац ово номадско стање распаљивање ватре подрпео, не знамо. Извесно је толико да о њему није могао чути ни сазнати у Тамнави или ма где у Србији, јер оно нигде не постоји.

К. С. Таушановић.

Kreuz und Halbmond. Skizzen aus der Türkei, Bulgarien, Griechenland, Montenegro, Rumänien, Serbien und den österreichischen Reichsländern. Von Dionys Rosenfeld-Buchenau. Leipzig 1901.

Преданом лежи друга књига овог фамозног дела, чији је писац ставио себи у задатак да њиме упозна Европу са „правим“ стањем на Балкану. Са повареношћу, дрскошћу, глупошћу и свима могућим мананама, које су по веома меродавном мишљењу господина писца, кроз и кроз овладале балканским народима. Мане које јасно

показују како смо ми сви на Балкану не само сада, но и од најкада били неспособни за сваки самостални рад као независне државе. Упозоравајући Европу с једне стране на наш апсолутно немогући опстанак, а износећи с друге стране утехе и благодети „џенијалног организаторског рада Венијамина Калаја на пољу цивилизовања Босне и Херцеговине“, господин Розенфелд уверава Европу да ће та корупција на Балкану све дотле трајати докле и балканске државе — шта мислите шта? — не осете благодети Калајевог режима.

Истина поштовани господин Розенфелд не тражи јавно и отворено да се бацимо или да нас баце... рецимо Аустрији у чељусти. Боже сачувај! за то је он и сувише новинар семитске крви. Он прича леним, фељтонистичким стилем како смо ми сви на Балкану јадни и мизерни: како се једин од нас грцају у дуговима, други се даве у корупцији, трећи су глупи и безобразни, а сви ђутуре не вредимо на пребијене паре. Па кад је све то лепо и патетично испричао, он онда са болом у души пита своје читаоце, т. ј. Европу: „На докле ће то тако?“

Јед'те да то није баш тако глупо и да у тој глупости има системе — што рекао Шекспир.

Обе до сада штампане књиге овога дела састоје се из појединих политичких чланака и фељтона, који једно с другим немају истини никакве везе, али сви заједнички служе једној истој цели: да нас, балканске народе, представе у што првој боји, а стање у Босни и Херцеговини у што сјајнијој светлости. Да би писцу у овоме успех био што већи и сигурнији он не штеди ни саму данашњу па ни прошлу политику Аустро-Угарске спрам балканских народа. Господа која данас на Балкану ведре и облаче, па ни само његово привасходство господин гроф Голуховски, пису ни најмање могли својим дипломатским подвизима да задовоље велеуваженога господина Розенфелда. И да Аустро-Угарској случајно не стоје на расположењу велики дипломатски таленти господина Барона Каличеа, данашњег аустро-угарског посланика у Цариграду, и господина Витеза von Шисла, који је на велику жалост поштованог господина Розенфелда, а на огромну штету аустро-угарских интереса на Балкану, смењен са положаја посланика Аустро-Угарске у Београду; да није дакле те двојице од господа дипломата, велеуважени би господин Розенфелд са болом у души и крвавим сузама у очима морао узвикнути: „*Finis Austriae!*“ Али овако хвала Богу и таленту горепоменутих екселенција, још има наде.

У својим чланцима „*Die Orientpolitik Oesterreichs*“ и „*Oesterreich am Bosphorus*“ поштовани господин Розенфелд нештедимиче жигосе

данашњу бесмислену политику Аустро-Угарске. По најдубљем уверењу господина Розенфелда данашња политика господина на Балкану кроз је и кроз штетна по интересе Аустро-Угарске на Балкану. Место да воде политику замазивања очију; место да се народи на Балкану шапоље, маже и милују, и тиме ако не потпуно увере о „искреном“ пријатељству Аустро-Угарске спрам њих, а оно бар да им се подозрење успава, данашњи управљачи онога брода, што се зове Аустро Угарска, не пуштају из руку оно старо, римско, данас већ сасвим захраћало и отупело оруђе, које су стари Фалмерлер и Метерник понова пронашли и служили се њиме; оно злосрећно, већ и најгупљем балканском сељаку познато „*divide et impera*“. Другим речма данашња аустријска дипломатија није по мишљењу поштованог господина Розенфелда довољно лукава, и с тога балкански народи нису још у шакама Аустро-Угарске. Место да Аустро-Угарска, — тако јадикuje поштеђејши господин писац, — доминира данас и економски и политички на Балкану; место да балкански народи падају у несвест од усхићења кад год би чули дично име своје донста искрене пријатељице Аустро-Угарске, место свега тога они се мрште, стежу песнице и кезе зубе без страха да ће им пријатељница исте сасути у грло.

„Као добрим црно-жутиим Аустријанцима срце нас боли када ово пишемо, али само гола истина биће можда још у стању да отвори очи ономе у кога Аустрија своју последњу наду полаже, али који је од вајкада на и данас још нетачно обавештен о правом стању ствари. О како је жалосна улога коју Аустрија на Балкану игра! Овако јадикuje добри, црно-жути господин Розенфелд, на да би доказао шта све сирота Аустрија мора да трпи од тих балканских дивљака и веблагодарника, он са сузама у очима прича како јој се Румунија смеје и језик плази, како јој Грчка изазивачки тура песницу под нос, како Бугарска... о Бугарској вели писац да ће други пут опширније писати, а Србија...? О Србија, та је тек загустила. Слушајте за Србију:

„Serbien liegt offen for den österreichischen Kanonen und dies allein sollte uns einen Einfluss in Serbien gewähren, wie keinem anderen Staate. Trotzdem hat die Reschimpfung Ungarns zur Zeit der Milleniumsausstellung — und Ungarns Ehre ist Oesterreichs Ehre, da jeder Schimpf der einem Theile der Monarchie widerfährt, das Reich trifft — bewiesen, dass selbst das kleine Serbien, das überhaupt nur so lange besteht, als es uns passt, sich über uns lustig macht. Welch eine exemplarische Züchtigung hätte sich ein kleinstaat gefallen lassen müssen, wen es ihm eingefallen wäre, die deutsche oder russische Flagge zu verhöhnen, wir aber haben

uns mit einer lendenlahmen Entschuldigung begnügt, die kaum in der Form, viel weniger in der Sache ausreichend war, ... и т. д.“

Јесте ли чули! Једна гомила београдских ђака усудила се у своје време да протестује, вичући „pereat Мађари!“ што је Мађарска јавно тврдила да је грб српских земаља грб њојзи потчињених земаља. Усудили се да то учине у Београду; у овом Београду који лежи отворено пред аустријским топовима. Извршише ту страховиту сакрилегију и ти топови не плануше, не загрише и не порушише тај нови Јерихон да му камен на камену не остане, те да се прича док је света и века како се кажњавају „die Impertinenzen kleiner Kläffer“, како је то господин Розенфелд изволео назвати. —

Верујте, многопоштовани господине колега, ви чините велику неправду господи на Баллацу. Оставивши, из извесних разлога, на миру те тонове, они се латише другог (истина не толико лепог колико сигурног) средства да нам покажу своју надмоћност. Препречише увоз и провоз наших свиња и на тај начин оштетише наше кесе. Према томе увидећете, драги господине колега, да је ваш напад на поменутог господу неумесан, и ми се — ма како да вам је жао вас — од свег срца радујемо што нам се дала прилика да можемо славну господу на Баллацу узети у заштиту од неправедног напада, дајући тиме видљива знака нашег дубоког поштовања и безграничне благодарности. Да, Србија дугује веома много и поштовања и благодарности господи на Баллацу. Та за Бога и ви сами водите: „Heute ist allerdings der serbische Hof in der Wolle austrophil, aber deshalb, weil er ohne jeden Halt im Volke, überhaupt nur so lange besteht, als Oesterreich über ihm die schützende Hand hält.“ — Дакле, не само да Србија, која постоји само дотле докле то Аустрија хоће, постоји благодарећи Аустрији, но и Династија Обреновића може у Србији да влада само зато што је Аустрија штити. О, хвала, хвала! Дубоко поштујући ту великодушност трудићемо се свима силама да се у Србији заборави изрека: „Сачувај ме Боже пријатеља, непријатеља ћу се и сам сачувати.“

Ви нас називате варварима, поштовани господине колега. О, певате права. Видите, када је један наш новинар назвао једног нашег конзула „конзулчићем“, тада је наша влада тај поступак јавно преко штампе жигосала, па дотични лист и угушила, а ви господине колега јавно тврдите у вашем „делу“ да Династију Обреновића у Србији одржава једино рука Аустрије; да Србија постоји дотле, докле је Аустрији воља, и т. д., и све то не смета вашем делу да се шири по Србији. Ал' да вам још нешто и на уво пришаћем! Знате, ми

смо Срби весео народ, па волимо кад имамо да се чему насмејемо, а ваша је књига за то душу даза!

Ја знам поштовани господине Розенфелде да ће те се наћи са вашим исто тако поштованим колегом, господином Брезницом од Сандакова — ако се не варам, ви се често виђате у предсобљу господина Калаја. Молимо вас поздравите га и реците му да очекујемо и од њега какво „дело“ слично овоме, и то што скорије, јер знате ми смо сујеверни, те верујемо кад год се какво дело слично вашем и господина Брезница јави, да се онда негде ради на побољшању стања у Србији.

Ј. Адамовић.

Побратимство, пјесме: *Омер-бега Сулејман Пашића* — Скопљака, *Османа Бикића* и *С. А. Карабеговића*, Београд. Штампарија Димитријевића, 1900. Цена 2 дин.

Патриотска поезија код нас је дискредитована. И што је интересантно приметити то је да су њу дискредитовали патриотски песници — или бар они што се тако зову. Она је тако постала празна декламација која нема ничег заједничког ни с поезијом ни с патриотизмом. Отуда и заблуда да патриотска осећања нису „поетска“ осећања: као да има неких специјалних осећања која су поетска сама по себи, независно од онога који их изражава; као да такозвана поетичност долази од предмета а не од песника; и као да, и у том претпостављеном случају, патриотска осећања не би била поетска осећања *par excellence*.

Рекло се, уосталом, да је сам човек мера сваке ствари; и то је тачно. Кад се то овде примени, значи ово: само је песник мера своје песме, и, ма о чем певао, песме ће бити добре или рђаве према том колико је он добар или рђав песник: пошто, као што се опет казало, нема добрих и рђавих песама, има само добрих и рђавих песника. И, у даљем реду мисли, значи још ово: патриотизам и поезија то су два разна појма; али не супротна, искључујућа. С једне стране, нема примера да је каквој песми зато што је патриотска то сметало да буде добра. А, с друге стране опет, зацело није довољно што је једна песма најискреније патриотска да буде *због* тога добра; није довољно зато, што се песма мери по том колико се у њу унесе талента а не патриотизма. Кратко речено, песма мора најпре да буде песма, па онда патриотска. Јер, нема сумње, има одличних патриота који нису песници, и обрнуто: има примера изврсних песника који нису били патриоте. Лепоту једне песме, дакле, не чини морална вредност осећања и мисли у њој изражених, па ма они били и

патриотски ; почем би у том случају стиховане моралне поуке биле највиша поезија; лепота долази с друге стране, колико од самог осећања, јачине и оригиналности његове, толико и од начина на који је оно приређено. Могло би се само толико рећи можда, да треба више оригиналности у осећању и имагинацији за патриотску песму да се спасе од баналности и зануји свежином по за песму с мање обичном темом ; по и то би се једва дало бранити. Сви се захтеви у литератури даду свести на крају крајева на ове две просте речи : Имајте талента. Али... али да оставимо ове опште напомене и да се вратимо — другим.

Јер, пре но што дођемо на саму књигу, има претходно да се додирне још једна ствар у вези с њом. Реч је о народности и вери, и оним неразборитим нападима у једном мухамеданском листу у ком се о том водио говор. Мени је мало непријатно што морам, тим поводом, да поновим два три општа места која би, да је среће, требало да су аксиоми.

Данас сваки верује у шта хоће. Религија не носи више народно обележје, као што није више ни друштвена свага. Народне религије више не постоје. Народност и религија су две сасвим разне ствари. У Немачкој, да наведем само један пример, има две религије, и то ништа не смета да сви буду добри Немци; у Швајцарској, тако исто; и тако даље. Тако исто, може ко бити добар Србин, па био катедик, био православни, био мухамедазац, или никакву веру не исповедао — што је опет један начин веровања. А може све вере исповедати па не бити никакав Србин. Примери не оскудевају. Вера је данас постала чисто лична ствар и трпи свачију главу без разлике. Осим тога, један човек може да признаје моралну вредност неке религије, али да не признаје њене догме. Овај анахронизам да се религија и данас идентификује код нас с народношћу, показује само да није без трага што су вековни *народни* непријатељи били Турци.

Народе, дакле, не чине вере као што их не чине ни планинске вериге. Народ је једна широка, духовна породица која почива на заједничким успоменама из прошлости, заједничким тежњама у садашњост, и заједничким надама за будућност. Људе у један народ везује иста историјска судбина; њих спајају у такву заједницу исте жртве и исте патње; исте триумфи и исте жеље; култ исте прошлости и истих хероја, који чине славу те прошлости.

Али ми одосмо у лирику; да се више не задржавамо на овим општим стварима, које је у осталом било потребно најпре пречистити, и да се вратимо књизи.

Ове песме, о којима желим да забележим стенографски неколико утисака, имају једну лепу особину, које се човек зажели кад

дуже време чита досадне књиге. Оне, пису неискрене: неискреност је нарочито убиствена за патриотске песме. (Ако вам се ова особина чини сувише негативна, помислите, да ће нема, шта би било с књигом). Доста, ако се шта има замерити овим песмама, то зацело није афектиран тон. Пре пресиоћа по префињеност.

Ове младе људе инспирише истинска љубав према роду и она племенита и трезвена мисао, мисао која треба да веже и прикупи расуту браћу, и која се сва састоји у овим речима: „Брат је мио које вере био“. Ову инспирацију хране туга и дужност које ова љубав и ова мисао изазивају код сваког честитог Србина који мисли о будућности свога народа. И цела ова књига песама само је природан, прост и речит израз те љубави према роду — кад није израз оне друге љубави, која је још чешћа у двадесетим годинама, бар у песмама.

Но овај други случај или је ређи, (најчешћи код Ђикића, који се и иначе јаче истиче у овој збирци) или неке песме и кад су љубавне остају патриотске, мешајући патриотски елеменат с љубавним, тако да на тај начин постаје — мало парадоксално речено — нека врста еротичног патриотизма.

Али било једно или друго, послем ратоборни или љубавни акценат — прво чешће но друго — оне су, у оба случаја, готово подједнако искрене. Ови млади људи певају само оно што су осетили, и овако како су осетили.

И, врлина не остаје ненаграђена. Они су и у овој измученој и злоупотребљаваној теми умели имати укуса и наћи успеха.

Искрена емоција двадесетих година уапва овој књизи песама ону симпатичну срдачност, ону топлину што нас диже од земље, и онај пламен што загрева и чини те читаочево срце удара заједно с песничковим. Ентузијазам младости их кроз прожима јединим млазом крви, који их каткад узноси до већег полета и речивости. —

Ја бих волео, а и ви бисте зацело волели, да не говорим о слабијим странама њихова талента. Али...

Кад би поезија била нека нервна болешљивост, душевна инфлуенца, њихове песме не би биле — песме. Јер оне су сувише једре, мускулозне, мужанске, јуначке тако рећи, да би могле бити болесне: у Херцеговини још нема нервозе. Али, срећом, поезија није то, или бар није само то. По инак приговор који им се да учинити, не отпада.

На страну имажинацију која би могла бити и пулокрвнија и оригиналнија: осећање њихове нескрености откупљује ову оскудицу која донекле долази од саме природе песама ове врсте. Има нешто друго што је карактеристично. Реч је о осетљивости. Њихово је осећање сувише некако просто, без сунтичности, једноставно као

саој воде; ако није натегнуто речено, то је тек ембрион од осећања; требало би га даље варирати, проталасати, инансирати. Може се неком учинити да је у оваким случајима где је само осећање сиромашно у разноврсним мотивима, ова једноликоост у неколико неизбежна, то јест да би се увек добијале само вариације више или мање сличне, тог тако поабног leitmotiv'a као што је патриотизам, и да те вариације на исту тему, које у музици не вреде много не би вредиле више ни у литератури; и можда би тај неко имао право; али ја сам ипак држао да ово онажање треба да потирам.

Што се тиче стиха, онај који много не изискује може њим бити задовољан.

Њихови су стихови неусиљени, лаки и имају даха — као и садржина. И као садржина — наслеђени су. Млади песници не знају за ону „позу поезију“ која се састоји у гимнастичењу с праскавим речима што голицају уво, у игри и виртуозирању више мање детињастом. Али то не мари ништа, ако није већег греха: толики су песници постали славни пишући овим старинским стиховима. Остаје им још да их ослободе од очевидних реминисценција, и од оних клишеастих и баналних слика и обрта који кваре каткад и стихове најлепше инспирисане. Затим од речи безбојних и неживописних, речи из уводног чланка а не из песме. — Сливови су правилни — у значењу које су српски песници дали овој речи.

У. П.

Историја српске цркве за ученике и ученице средњих школа. По програму израдио *Павле Швабић*, професор Богословије. Књига II. Београд. Штампарија код „Просвете“ С. Хоровица. 1901. Цена 1 динар. Страна 47.

У данашњим нашим средњим школама влада највећа пегова са школским уџбеницима. Од како је изашао нови закон о средњим школама, настала је читава пометња са школским уџбеницима. То се види и у нашем Министарству Просвете и Црквених Послова. Оно тај недостатак јасно опажа јер по новом наставном плану још нису израђени сви програми за поједине предмете, па према томе нема ни уџбеника. Наставници се служе старим уџбеницима, а и ако се појави који нови, Главни Просветни Савет ако га усвоји, препоручи га као привремен. Тако је било са многим старим и новим уџбеницима. Према томе наше средње школе и имају уџбеника и немају уџбеника. Ако се гледа на стаљност, која је можда најпотребнија у васпитању и образовању омладине, ако им се доиста жели дати опште образовање, онда наше средње школе немају уџ-

беника. Ако се гледа на привременост, онда наше школе имају удбеника. Али, како је свака привременост штетна и неодређена, то је она најштетнија у васпитању и образовању омладине.

До сада у Србији за последњих двадесет година ни једна генерација није свршила средњу школу, а да се у току њенога образовања и васпитања није бар два три пута, а често и више пута, мењао и наставни план и програми. Колико то има штетних последица јасно је само по себи. Као што влада несрећеност у целом нашем друштвеном животу, тако влада несрећеност и у средње, школској настави. Мане и недостаци нашега политичкога живота јасно се огледају и на нашој средње-школској настави. Докле ће то тако ићи, ваљда ће сам Бог знати.

Данас можда у ни једном средње-школском предмету не осећа се већи недостатак као у удбеницима за историју општу, историју српску и историју српске књижевности, а то је више по половина оних предмета, који треба да негују и развијају националне осећаје у омладини.

Од како је изашла из средњих школа „Историја Српскога Народа“ од *Н. Ћрстића*, као удбеник, од тада ми немамо ни једне књиге, која би могла послужити као целокупан удбеник за српску историју. А од тада има ће већ 10—15 година, ако не и више. Исто тако немамо ни удбеника из опште историје за средње школе, по се и ученици и наставници служе препотопским удбеником *Иловајсковим* и књигом *Милоша Зечевића*, која је и сувише опширна и није за школе. Историја старог века од *г. Љовчевића*, данашњег начелника Министарства Просвете и Црквених Послова, писана је пре новог закона о средњим школама, те је према материјалу, који је у њу унесен, такође опширна да послужи за удбеник у VI разреду средњих школа.

За историју српске књижевности осим лекција *г. Живојина Симића*, такође немамо ништа друго.

Тако исто нисмо имали до скоро никакав удбеник ни за историју српске цркве. Појавом горепоменутог удбеника у неколико је попуњена та празнина и сад ће ученици имати бар књигу у руци. А да је тиме олакшан и рад наставницима, који предају тај предмет, и ученицима, који га уче, јасно је само по себи.

Да прегледамо овај удбеник.

И ако у књизи није означено, опет се јасно могу у њој распознавати свих пет периода у српској историји. Тако у први период дошли би чланци, који носе наслове: *Хришћанство међу Словенима*

(стр. 3—4), покрштење Срба (стр. 4—7) и *Крсно име* (стр. 7—9). У други период наше историје дошли би чланци: *Старање Стевана Немање око утврђења православне вере* (стр. 9—13), *Старање светог Саве око уређења српске цркве* (стр. 13—17), *Наследници светог Саве* (стр. 17—21) и установа Пећке Патријаршије (стр. 21—23).

У трећи период наше историје дошли би чланци: *Наследници патријарха Јаникија II: Сава IV и Јеврем I* (стр. 23—26) и Пропагандна српске државе и њене последице за цркву (стр. 26—29).

У четврти период дошли би чланци: *Српски свеци: Десант Стеван, Јован Максим Анђелина, Борбз Краговац* (стр. 29—34), *Ослобођење пећке патријаршије* (стр. 34—37) и *Своба Арсенија III у Аустро-Угарску* (стр. 37—38).

И најпосле у пети период српске историје дошли би чланци: *Укидање пећке патријаршије* (стр. 38—41), *Борба Срба с Турцима за ослобођење* (стр. 41—45) и *Данашње уређење српске цркве* (стр. 45—47).

Овим што расподелисмо чланке на периоде уједно изнесмо и садржину целе књиге, али да се осврнемо на поједине чланке.

У првом чланку писац овога уџбеника изнео је како се ширило хришћанство међу Словенима, скрећући нарочиту пажњу на Ђирила и Методија. У покрштењу Срба истакнута је најпре многобожачка вера, за тим покушаји Грка и Латина да распростру хришћанство међ Србе у доба грчкога цара Ираклија. За тим покрштење Срба за владе Мутимирове. При крају истакнуто је и доцније кретање српскога народа између Рима и Византије и але последице те поцеланости.

Врло је топло написан чланак „Крсно име“.

У овој историји, која испоси у прегледу ученицима развитак српске цркве од доласка Срба у ове земље до данас, има неколико крупнијих грешака које истичем, да би их писац поправио у другом издању.

У чланку: „Старање Стевана Немање око утврђења православне вере“ на стр. 9. г. писац вели да је „Немања најпре крштен по обреду католичке цркве, па видећи како католичанство спречава и угушује свест српскога народа о себи и својем племену, он напусти католичку цркву па нареди православном епископу (у Рашкој) Леонтију, те га овај покрсти по обреду источно-православне цркве“.

Према ономе докле су данас дошла истраживања о Стевану Немањи, наведено место нетачно је, јер Стеван Немања преведен

је у православној вери ускоро по своме рођењу. То ускоро може се узети најмање на годину две по рођењу Немањиним, а највише на десет и педесет година. Ни у једном ни у другом случају не може се узети да је Немања био свесан за што се преводи у православној вери. То је била ствар његовога оца.

Писац пише *Хиландар* (стр. 13. и даље) а треба писати *Хиландар*, јер се и у нашим старим споменицама почевши од Стевана Немање, Стевана Првовенчаног и Светога Саве, та реч пише *Хиландарь*, а тако се пише та реч и у хрисовуљама српских и византиских владалаца даним манастиру Хиландару, које су писане грчким језиком.

Исто тако писац пише „пећки и „пећка патријаршија. Придев присвојни од Пећи је *пѣкѣи* и *пѣчка* и тако треба писати (Вуков Речник, издање 1898. стр. 514.).

На страни 18. писац вели да је архијепископску столицу пренео из Жиче у манастир *Пѣћ* архијепископ Арсеније, Савин пријемник, за тим на стр. 19. вели се да су мошти архијепископске *Јевстатија I* пренесене у пећски манастир пошто га је сабор српских архијера прогласио за свеца. Ни једно ни друго није тако било. Архијепископска столица из Жиче у Пећ пренесена је приликом упада видинскога кнеза *Шинмана* са Татарима у Милутинову државу. Тадашњи архијепископ *Јаков*, поплаши се од Шинмана и Татара, узме мошти Јевстатија и побегне из Жиче у Пећ и том приликом премести и архијепископску столицу из Жиче у Пећ. Ово је било 1291. године.

Погрешно је и оно, што писац говори о *Стевану*, сину Ђорђа Бранковића. Он је био намесник са деспотицом Јеленом и Михаилом Анђеловићем, после смрти деспота Лазара (20. јануара 1458. године). Прогнан из Србије отиде у Зету. Тамо се ожени Анђелином, ћерком властелина Аријанита Комјена а свастиком Ђорђа Кастриоте Скендербеге, Ивана Црнојевића и Гојка Балшића. Доцније оде у Италију, одатле га позове немачки цар Фридрих III, те оде у Фурланек, где умре 1477. године. Према томе није никад био деспот Србима ни с ове ни с оне стране Саве и Дунава.

Поред ових исправака имао би да замерим овом убавику и то, што је сувише кратак у погледу историје српске цркве од Кочине крајине до 1830. године. Уосталом мог уће је да то није ушло у програм.

Цела књижица написана је јасно, језик јој је лак. Написана је топло, те се може с пријатношћу да чита. С тога је препоручујемо сваком, ко жели да има кратак преглед историје српске цркве.

НЕКРОЛОЗИ

† **Др. Светозар Свеслав Милетић.** На дан 22 јануара т. год. преминуо је овај велики човек, чије је име везано и са историјом српскога народа и са листовима српске књиге. Велики бејаше и по замислима и по раду, велики и по карактеру и по жртвама.

Немогуће је обележити његову делатност на овоме месту и ми за сад само бележимо овај тешки удар и огромни губитак наш, и кличемо сени његовој:

И слава ти и хвала ти!

† **Веља Миљковић** Био је један од наших најбољих глумаца, велики таленат, који је само унутариња боља могла сломити и не дати му да се развије до генија. Његов Луј XI, његов Турађ Бранковић, његов Лир, још и данас су у нашим очима, и што више гледамо данашњи глумачки подмладак, сви више осећамо губитак драгог нам Миљковића. На позорницу ступио је 20 нов. 1872 г. и само га је смрт са њом раставила. Умр'о је 8 јануара т. г. — Да му је лака прва земља!

† **Ђена Павловић.** 24 јануара умр'о је у Сомбору др. Ђена Павловић, адвокат. У полити-

чком животу бачке жупаније живо је учествовао. Радио је и на књижевном пољу: на приповетци и песми. Први радови изашли су му 1867. године у новосадекој „Даница“ и из њих се већ видео леп дар. Ту је штампана и његова чувена прича „Коминје“. Али му је од свију радова најчувенији превод на мађарски језик Змајевих „Будућа“, које је у стиху, који оригиналу одговара, превео.

Бог да га прости, и хвала му!

† **Јулије Зеир.** Концем јануара ове год (11 фебруара по новом) преминуо је познати чешки песник *Јулије Зеир*, који са Врхлицким и Чехом чинио терцет првих Чеха. Пошто је свршио реалку одао се на зидарски посао, и као предузимачки помоћник отпочео је своју каријеру. Продутовао је пода света, и том приликом изучио је неколико језика неких једанаест на броју. Последње доба провео је у Водњањима, бавећи се само књижевношћу. Од његови дела познат је нарочито осталој публици, која није чешка *Jan Maria Plajhar*, доста угледан роман. Умр'о је у шездесетој години (рођен је 26 априла 1841 у Прагу.)

Бог да га прости!

УРЕДНИК

Ј. М. Веселиновић

ВЛАСНИК

Др. Божа Банковић.

ПРИЧА О ГРАДУ СОКОЛУ

Јутрос рано још пре зоре
Соко град је на ногама,
Свирке, песме свуд се хоре,
Народ врви улицама.
Властелинка лепа Јана,
Поручила нове даре:
Триста и три каравана,
Силна роба на товаре!
Ту је сребра, ту је злата,
Ту кадифе, чохе меке,
Ту безбројно дијаманта,
Из Инђије, из далеке....

2.

Витез Раде, јунак смели,
Три године град је био,
Окрз'о је дворац бели,
И куле је оштетио.
Па то Јана поправила,
И завела ред у граду,
И нов украс поручила —
Све у пркос Витез-Раду...

3.

И тај украс јутрос дође
Кроз сокаке и махале,

Ред за редом тако прође
Уз бубњеве и свирале.
Напред мазге и слонови,
Па камиле једва с' мичу,
Пратиоци и робови
Поневају, гласно вичу.

4.

Радознао свет се згрну,
И слонове гледа јаке,
Гледа пратњу, чудну, црну,
И камиле суве, танке.
Гледа Јана своје благо,
Па се дичи, па се хвали:
Што Истоку беше драго —
То су, ето, и њој дали!...

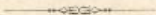
5.

Отворише, али шта је?!
Крај украса, дара нови,
Крај бисерја што се сјаје —
Витез Раде и другови!...

6.

И тек сада град се тресе,
Још заспао нико није,
Сокољани веселе се,
Ту се пева, игра, пије!
А у сјају и милини,
У конаку нагиздану —
Витез Раде гозбу чини,
Испросио лепу Јану!...

Сокољанин.

ОПШТИНСКО ДЕТЕ

РОМАН ЈЕДНОГ ОДОЈЧЕТА

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

ГЛАВА ПРВА

У којој Аника, поводом смрти својега мужа, остаје удовица.

Док други поштовани писци обично свршавају своје романе тиме што неког убију, отрују или га просто пусте да умре; дотле код мене, усљед потребе да имам у овом роману једну удовицу, умреће њен муж одмах у почетку самога романа. Но, да би се видело да ја ту ствар нисам нарочито удесио, ево ћу испричати све редом, како је од почетка било.

Дакле Алемпије из Прелепнице држао је Анику из Крмана. Крманчани су грдно зажалили кад се Аника даде у Прелепницу. Рекоше: „Пустисмо најлепшу девојку те оде у друго село; зар ми нисмо имали момка за њу?“ Тако рекоше сви Крманчани а само неки Јања, за кога кажу да никад не оставља реч да јој не накачи реп, веле да је уз то додао: „Нека је, нек је у Прелепници, нек и тамо кој пут ноћевају капетани!“ А тиме је као хтео да малко прочачка и ствари које су се у селу већ давно и давно заборавиле. Још само Баба Бана и данас кад хоће

да прича ма што из прошлих времена, па макар то било и причу о оној Јоцковој батал-воденици у Прелепници, сваки пут ће почети своју причу овако : „Још док беше Мага (а Мага је Аникина мајка) млада, док оно код нас у селу често спаваше капетан кад је по срезу од куда ишао; за Јоцкову се воденицу говорило да не сме млети средом и петком....“

У осталом за баба Кану се зна да хоће да рекне лошу реч и за мртвацем кад дође ноћу да га чува, а за Јању се зна да је због једне лоше речи изео двадесет и пет батина у сред вароши пред начелством, док је још било батина, Бог да их прости!

Могли су најпосле говорити шта је ко хтео, али Алемпије и Аника проживили су две и по године баш лепо. Шта више, они би и још две и по, или можда много више година, проживили врло лепо, да не потеже Алемпије те умре.

Не може се баш у тврдо казати од чега је Алемпије умро. Једни веле што је пао с крушке, други веле није него од злих очију, а трећи веле: није ни то, него од зле руке. А како то некако све на једно излази, то би се готово и могло утврдити од чега је умро, ако само испричамо цео догађај. Када се из те приче избаци све оно што су дометнули рођаци и пријатељи још оне ноћи кад су чували покојника, остаје оваква гола истина: Алемпије је добио позив да оде среском капетану, где је имао да се узме на одговор што је по где кад имао обичај да у туђем забрану насече по која кола дрва. Па, како ће човек да продангуби читав дан у вароши, да не би му бадава било, намисли да понесе и мало воћа те да узгред прода. Он је то готово врло лепо намислио и једино што би му донекле могло покварити рачун то је, што он нема својега воћњака. Да би и ту незгоду отклонио, он се упути с кошом у туђе воће и попне се на крушку. Пољак га међу

тим спази, свуче га са крушке и тако га душмански испребија, да је једва до куће дошао. Отад ухвати неку бољетицу у грудима и прво време кашљао је онако са свим мушки а за тим поче као маче, па онда, Боже ме прости, није више ни кашљао него је мање више шиштао и све је тако тихо говорио као да није рад никога да увреди. Кад хоће што да каже, а он просто шапће као какав Божићни угодник.

Није много ни боловао, највише месец дана. А лечио се сиромаш свакојако, али, кад је писано шта вреде ту лекови. Гасили су му четири пута углевље, попио је две оке пелина, метао је метлу под јастук; пребацио је ватраљ преко куће; купао се у води са седам извора; облачио је кошуљу неке бабе из не знам ког села, која се није никад удавала, али — бадава, било је писано и то било је писано колико од стране усуда у књизи судбине, толико исто и од стране пољакове по ребрима Алемпијевим. А кад је и судбина већ почела да води овако дупло књиговодство те да на две стране пише, онда шта вреде ту лекови.

Алемпије је дакле свакојако морао умрети ако ни за што а оно за љубав писцу овога романа коме, на пакост, још у првој глави треба једна удовица.

Сахранише лепо Алемпија, а Аника, удовица без и једног детета. Нема јој још ни двадесет и три године, а лепа и снажна. Рекао би човек може да понесе у сваку руку по једно момче и да га олик дигне за једно колено. Многи су због тога сумњали да она није нешто тукла по кој пут покојника, али то није било, они су лепо живили. Свега пет шест пута за те две и по године ако га је ухватила за гушу, бацала га под ноге и месила га као да га је у наћве положила а не на земљу. Али и у таком случају, кад би покојни Алемпије, онако мало строжије викнуо: „Јаој, Аника, пуштај по Богу!“, она би га таки пустила. А какав је и био Алемпије према њој. Он мали,

неодрастао, цгеба, она, болан, израсла као јаблиан. Образи јој румени, пуни крви, као да свагда мрси а држала је, Бога ми, сваки и најмањи пост. Ама у свему је била тако некако од Бога удешена, да јој је баш и доликовало да буде удовица. И оно што је о пратњи и прве суботе мало нешто плакала, ни мало јој није искварило ни очи ни лице, већ остала лепа да не можеш очи одвојити од ње.

Што кажу у селу: „Давно нисмо имали овакву удовицу; оваква удовица као за пона створена!“, то је, дабоме тако уз реч речено, а у ствари нема од тога ништа, осим ако се може за зло узети што поп Пера сврати по кој пут код Анике да је теши. Свакоме другоме могло би се и замерити али попу, као духовном лицу, то се ич не може замерити. Једино ако попови пристану уз то гледиште да је и поп човек; е онда, разуме се, могло би се по где што и замерити попу. Тако на пример, могло би се попу замерити што никад није ишао у Аникину кућу док је Алемпије био жив, премда се и ту може поп оправдати, јер тада није имао кога да теши; нити је Алемпија имао за шта тешити код живе Анике нити је Анику имао зашта тешити код жива Алемпија.

А најзад што ће попу и да се правда. Скупштинари полажу рачун својим бирачима; рачунополагачи Главној Контроли, а попови, они једино Богу могу полагати рачун и то на небу, на земљи баш никоме изузимајући својој жени. —

Бог је до душе добар рачуноиспитач, али изгледа да не може да стигне сам, те још увек има старих непрегледаних рачуна. Жена на против, она стиже, стиже увек да прегледа и старе рачуне као и нове. Ма како ви вешто склопили рачуне, она ће наћи ма какав за њу „неоправдан издатак“

Да ли је поп Пера имао такве „издатке“ видићемо у идућој глави овога романа, у којој ће и многе друге важне ствари да се открију.

ГЛАВА ДРУГА

По селу Прелепници шумка се којешта, а то што се шумка могло би управо послужити као предговор овоме роману.

Прелепница није мало село. Већ трипут до сад изношен је предлог у Народној Скупштини да се прогласи за варошицу и док је тај предлог у Скупштини пропадао, дотле је Прелепница све више напредовала. Три пута је до сада цела Прелепница прелазила из партије у партију, само да би стекла среску канцеларију, и опет је то некако мимоишло. Сад су се становници Прелепнице договорили да се поделе у три странке те ако би се тако нешто помогли. —

Село лежи у равници, под шумовитим осојем, а кваса га два поточића. На једном од њих камена ћуприја са које се слази у чаршију, ако се тако назове онај ред кућа, од којих је једна бакалница, једна механа, једна берберница где је берберин уједно и налбантин. На другом потоку, тамо под селом, лежи она Јоцкова воденица што је већ одавна батал, те сад у њој по одобрењу општине седи нека сиротица Савка, колико да има крова над главом.

Становници села Прелепнице све су красни људи и ако који и има какву махну, човек је, није анђео. Кмет Мића на пример, заиста је и добре душе и срца; он је тако рећи отац својим сељанима а не кмет. Пази сваког, нити ће коме учинити што неправо. Па опет има једну ситну ману: воли ти окусити од државне порезе, него не знам шта. И то није што не би имао од куд да живи, већ као из неког начела. Вели: „Доста, Бога ми, и држава нама заједа!“ А не може се казати да он то хоће да утаји, Боже сачувај! Напротив, кад год га притегне господин начелник те кад већ види да хоће на силу Бога на суд да га отерају, а он извади из свог сопственог џепа па плати. Образан и поштен човек, па вели: „Што би ја

ипшао на суд, волим поштено платити, него се вући по судовима!“

Поп Перица је мана његова ружна жена. Поп здрав, снажан, личи пре, Боже ме прости, на тобдијског наредника него на попа, а његова жена сува, цгољава. Поп сам за њу вели: „сврачица“, а по који пут савије прсте у песницу па покаже коштане жглавкове па вели: „Ево, Бога ми, оваква су јој леђа!“ Да не би пак неко казао како то попу, као свештеном лицу, не приличи да говори о леђима своје жене, ваља одмах да кажем да то поп не говори у цркви. Боже сачувај, он цркву поштује и у цркви је прави светац. Један пут само за време службе што је клисару опалио шамар у олтару, па то тако одјекнуло и зашкрипнуло, да су побожни хришћани мислили отварају се врата олтарска.

Што се учитеља тиче он и не припада селу т. ј. у толико што и не излази нигде у свет. Он за себе вели да је научен, па за то нигде из школе не излази.

Могло би се за ћату Пају Јеремића казати да је такође врло научен јер нигде из кафане не излази, али то ћата не прима да му се каже. Он вели: „Ако сам научен видиће се то у своје време, а не примам то да ми се каже!“ Тако он некако за све. Кажу му: „Ти си, ћато, поштен човек“ а он вели: „Ако сам поштен видиће се то у своје време, а не трпим да ми се каже!“ Овај ћата био је каплар у сталном кадру па за једно „нећу“ одлежао је годину дана апсе, „јер по војничком закону нема „нећу“ — вели он — а ја, Бога ми, и Богу ћу казати нећу кад нешто није право!“ (а то „нећу“ састојало се у томе, што је из неког писма командировог извукао банке.) После је био отворио као неки мали дућанчић, па кад му се на артиклу ракије показало много расхода, онда је управо тај артикал учинио, те ни на другим артиклама није било прихода. Па кад је једног дана све артикле попио, за-

твори дућан, обиће оне који су њему били дужни, а заобиће оне којима је он по коју „сумицу“ дуговао, па оде „по еспап“ како тада рече. И од тад пет-шест година није га нигде било. Он каже да је то време провео у „Немацкој“ и многим се чему поучио. Кмет и сад каже, кад по који из села примети да ћата много пије: „Па нека пије колико хоће; био је по свету па је видео, и тамо људи пију и то још какви људи!“ А један пут му је и сам кмет приметио да је пијан, али му ћата вели: „Ако сам пијан, видиће се то у своје време, а не примам да ми се то каже!“

Има их који кажу да је ћата наученији од учитеља јер је видео доста света и зна много да прича. Он је вид'о људе што једу жабе. „Немци једу, гледао сам својим очима!“

— А је ли истина, Бога ти, ћато — пита Радоје Крња, да Талијани једу змије?

— Истина је, каже ћата, гледао сам својим очима. Нудили ме, кажу: извол'те сињоре Панто (сињоре, то код њих значи господине), изволте, кажу, а ја велим: нека хвала, нисам при апетиту. Апетит, знаш, талијански ће рећи стомак. Тако им кажем, а мислим се у себи: иди, бедо, да су ми се јеле змије, остао би ја у Србији па би био богат човек.

— А како их праве, бога ти, ћато? — пита механија, па пљесну ћату по рамену оном тежином кретања руке, којом у опште кредитори спуштају руку на раме својих поверилаца.

— Како?.... с луком. Припрже мало лука и тако.... метну још нешто да мирише....

И тако у опште, ћата је знао помного што шта из света да прича. А кад се још и напије, онда заборави како је то трезан причао, па све друкше и опширније.

Једанпут тако празник неки, па где ће народ после литургије него у механу, јер тога дана поп Пера је баш

говорио слово у цркви и проповедао како су благодани за то управо, да се хришћани и телесно и душевно одморе. Добра паства отишла је сва са службе у механу, колико да се „душевно одмори“ а паства је затекла тамо ћату мање више већ одмореног душевно. Ћата је баш причао како је својим очима гледао човека како лети као тица. Има три „шрафа“, два испод пазуха и један испод трбуха; и ту ћата покаже где би од прилике стајала сва три „шрафа“.

— Прво одвије она два шрафа испод пазуха, цврр.... цврр.... цвррц.... па му се развију крила, па онда онај шраф испод трбуха вррррр.... врр.... врррц.... па му се нешто измеђ ногу надује — тако нешто као мешина, а везан ужетом за земљу, па тек.... (ту кад виде ћата да је радозналост слушалаца довео до врхунца а он полако, читавих десет минута, испија чашницу).... Кажи, Арсо, нек ми донесу још једну.

Арса, дабоме, наручује.

— Па тек, пфф.... нешто учини и поче она мешина измеђ ногу да се надима и одушује, а крила као у тице ... оде, оде, оде.... Марко кажи!

— Сме ли сваки? — пита Радоје Крња.

— Ко га зна; кажу мени Немци: Извол'те сињор Панто, пробајте ви (сињор знаш, код њих значи господин) а ја рекох: хвала, а жао ми је и сад, требао сам да пробам.

— То си баш требао — додају двојица тројица.

И тако је ћата причао док су га слушали. А слушаоци су један по један одлазили и најпоследњи ипак остао Радоје Крња.

Кад су остали сами, Радоје му се поверљиво приближи, седе за његов сто, поручи му ракију па ће тек почети:

— Овај, ћато.... ти си тако рећи научен човек.

— Ако сам научен, видиће се то у своје време, а не примам да ми се то каже! — вели му ћата, па завуче обе руке у џепове од прелука.

— Молим, молим — додаје Радоје Крња — ја нешто друго хоћу да ти кажем.

— Извол'те, кажи.

— Па ето, да ли ти знаш где је отишао поп из цркве?

— Не знам. Ако није код Анике.

— Јесте, Бога ми, али има нешто повише што ја хоћу да ти кажем.

А ваља знати да је Радоје Крња био удовац, и да није крња, нашао би до сад себи друга ал' овако, чека само где ће која удовица да остане па и ту обично му покваре посао они што теше удовице.

— Шта има повише?

— А што није јутрос кмет био у цркви?

— Па зар му ја знам — одговара равнодушно ћата и луна празном чашом у сто на Радојев рачун.

— И он је јутрос за време службе био код Анике а по селу се каже да му то није први пут што иде.

— Кмет! — плану ћата и луни песницом о сто — а за што он то крије од мене?

Испи још једну па се љутито диже.

Радоје Крња остаде весео у механи да плати ћатиних једанаест чаша, а ћата оде као бесомучан залупив вратима.

— Наставиће се —

ИЗ „ПОВРАТКА“

Heinrich Heine

1.

Не разумјем што ме сада
Горка туга тако згара.
Увијек ми на ум пада
Једна прича врло стара.

Вјетрић пирка, вече иде,
Мирно скори вода Рајна.
Брежуљци се мали виде,
Гдје их љуби румен сјајна.

На врхунцу сједи дјева,
Њежна, мила, капља росе.
Хаљина јој златна сјева,
Она чешља златне косе.

Златним чешљом чешља власи,
А при томе пјесму вије
Чудна пјесма, чудни гласи,
Још чудније мелодије;

То лађару срце крену
Те се душом пјесми преда;
Те не гледа гребен, стјену,
Пјевачицу само гледа.

Ја вјерујем, да је њега
Хладна самрт затим стигла,
И на мјесто тога свега
Лорелај се стјена дигла.

2.

Моје срце туга мори,
А веселко Мај се смије.
На бедему тврдом стојим,
Гдје се липа небо вије.

Варош њемо доље лежи
К'о гробница тихог мира.
У чамцу се дјечак вози,
Рибу лови, пјесму свира.

Девојане бјеле платно,
Играју се, воду грабе.
Окреће се точак тамо,
Клепете му чујем слабе.

На високој старој кули
Стражарница мала стоји.
Један младић у црвеном
Ту стражарећ стоне броји.

Са пушком се својом игра
И свјетлост му њена годи.
Час је спусти, а час дигне —
Бар да хоће да ме згоди.

3.

У шуми сам, врве сузе,
А на грани кое је горе.
Слети брже, пјеват узе:
„Што те бриге тако море?“

„Питај ласте, дјете моје,
Те птичице л'јене, благе,
Јер у гвезду оне стоје
Код прозора моје драге.“

4.

Ноћ је мрачна, тавна, бурна,
Не види се звјезда сјај.
Ја ћутећи испод дрва
Газим пусти шумски крај.

Из ловачке ниске куће
Засвјетли се жарки плам.
Не мами ме свјетлост тамо,
Унутра је покор сам.

У наслону кожнатој
Сл'јена баба сједи ту,
Тужна, бљеда као стјена,
Тешки јади море њу.

Шумар псује, љутит хода,
У оку му дивљи сјев.
Шарку пушку о клин вјеша,
На лицу му бијес, гњев.

А лијена преља плаче,
Лан сузама кваси свој. —
Циктајући пред ногама
Јазавац се ближи њој.

Пешар Краљевић

С Е Љ А К

РОМАН

Јанка М. Веселиновића

— Наставак —

III

Зора тек што беше забелила. Они се већ поздрављаху. Рајко је по десети пут љубио матер у руку, обећавајући да ће слушати старије и да ће се добро владати. Весела Станица просто се залепила за њ па га не пушта. Мирка намешта белу торбу у сену на колима и привезује упр-тама за лотру, а сузе јој се слевају низ образе. Милутин плаче на сав глас. Степану то све додија па викну:

— Ама доста, по Богу брате!

— Шта доста! Теби је доста, јер ти идеш с њим!
— осече се Станица. — А мени оста пусто срце!

— Немој, нано! Па, Боже здравља, видећемо се!

— Дај Боже, рђано! И ја се то Богу молим! Али, тешко ми је, срце моје! Ето све, све ми оде с тобом — рече хватајући се за главу — само пусто тело оста!...

Све је већ било готово. Степан рече да се седа. Рајко још једном пољуби матер у руку, пољуби се с Милутином и рукова с Мирком па скочи на кола прекрстивши се. Степан се тако исто прекрети, рече да му се отвори капија, на што Мирка отрча, па ошиву коње.

— Збогом!

— Збогом!

Коњи излетеше као ластавице на улицу. Рајко се осврну и ману још неколико пута руком поздрављајући се, па кад замакоше за завијутак, он уздахну. Хтеде нешто рећи, али како је Степан ћутао, ућута и он.

Коњи касаху малим касом. Село се већ почело будити. Чула се шкрипа ђермова и творизање врата; петли јављаху зору: лавез паса све већи и већи. Високо, плаво небо над њима већ почело бледети, те се на њему једва виђаше по нека звезда: ваздух свеж, готово хладан, чисто их прожимаше.

Рајку паде глава на груди, обузе га нека сета, не туга него сета, он гледаше та драга места, те кућерке, дрвета крај пута: све су то његови пријатељи, ту је он прескакао плотове, с крстоношама улазио у свако двориште, пузао се уза те воћке; свака и најситнија стварчица, што је сад гледао, беше један део његова детињства. Пред очима му се низаху разни догађаји и доживљаји, и сви му сад беху драги и мили.

Пизиђоше из села и уђоше у потес. Дан је већ освајао; руменило на истоку поче добијати неку златну боју, ено већ и сунце поче избијати велико, сјајно.

Обојица осетише како им се нешто крену у грудима; срца им живље закуцаше. Степан гледаше узорано поље и уздахну:

— Еј, кукавац сињи! Баш је то незгода!

— А шта? — упита Рајко.

Степан ману бичем и показа поље.

— Ето шта! Јауче за тобом плуг и мотика, а ти, ето, мораш сад... Бог те пита где! А ми... сами!

Рајко не умеде ништа рећи, и ако му је знао мисли, него само слеже раменима.

— Не жалим ја себе! Ја, само нека Бог да здравља, могу шта хоћеш! Могу ја радити за десеторицу! Ја се нисам никада бојао посла нити ме мрзи укаљати се! Али ти, ти ћеш се одбити од рада...

— Боже сачувај!

Хоћеш, хоћеш! Знам ја! Кад се две године не држи држаљца у рукама и кад спадну жуљеви, мучно се онда на посао наканити!...

Рајко га је уверавао, а он је само тужно климао главом.

— Баш сам ја несрећан човек! Чега се год машим, изокрене се! Таман рекнем: Боже помози! а оно ето! Мученик, мученик сам ти ја!

— Немој, болањ, тако говорити!

Степан се трже и прекрсти.

— Право велиш! Шта ја опет! Нека сте живи и здрави, па ће све бити добро! И ја се ту нуждим! Бајаги тешко ми! Хвала теби, добри Бogo, на твоме дару, и подржи ти мени овако, па ја — до неба!

Помислио је, веселник, да и већег јада има, па се поплашио. Чисто би хтео да се умили Богу да му опрости оно неколико речи што су роптале на њ.

— А јест, Бога ми! Шта ми је то што ћеш проћи мало света? Што више видиш, више вредиш! Да је мени Бог дао, ја бих данас бољи био: не бих се овако плашио и умео бих те поучити да се у свету владаш. Иди ти, синко, лепо куд те твоја судбина води. Ко зна зашто је то добро!

И онда опет почеше разговор о сасвим другим стварима. Говорили су о орби, о добром изгледу на берићет, о кући, о матери и Мирки. Рајку је годило што му отац Мирку онако хвали, и што је с њом задовољан.

— Хвала теби као оно ти своме оцу, што се каже, који ти њу тако хвалиш! Ја само то и желим, и казао

сам јој да она нема шта друго да мисли, него да гледа и задовољи тебе и нану. Све је друго лако. Не марим ја ни за кога, само кад је вама двома право! Ја ћу писати све како је мени овамо, а и ви мени свакад отпишите. И кажи ми кад год шта погреши. Ја морам изучити у војсци да читам и пишем, или ћу црћи! А кад јој ја на-китим књигу, нека гледа куда ће, ако не буде слушала!

Зауставише кола пред мејаном белотићском и сиђоше да штогод попију. У мејани беше још сељака, многи од њих тако исто водише синове у војску.

— Гле Степана! Ако Бог да ти? — упита Степана Манојло Кандић из Глушаца.

Степан назва Бога, поздрави се с њим и рече куда иде.

— Па и ја! Водим мога Симу.

Кад је човек у невољи па нађе још кога себи равна, њему чисто лакне. Тако и Степану. Њему Манојло поста као нека својта. Одмах седоше за један сто и поручише пиће. Рајко и Сима изиђоше пред мејану и тамо седоше на клупу.

Никад се до тада нису видели, а опет се осетише не-како блиски и ступише у разговор као да су од детињства друговали. Ту ти одмах исприча један другом све: Рајко, како је оставио жену, а Сима како је оставио девојку. Рајко жали жену, а Сима опет што се бар није оженио.

— Теби је лако — вели Сима — сигурно ти је! Али ја док из војске дођем.... Ко зна хоће ли ме чекати! Колико ја знам, она би и чекала, али неће јој дати кућани. Има још две сестре, готово се сустигле. Ко ће мене чекати две године да њу узмем па да се оне две удају!

Они се ту тешкаше узајамно доказујући један другом да је у већој невољи. Међутим Степан, и Манојло мучише своју муку у мејани поред полића. Ту су настали читави изливи јада и бола. Све што им је душу тиштало изјадаше један другом....

Дође време да се крећу. Платише рачун и кретоше се. Степан и Манојло седоше заједно у Степанова, а Рајко и Сима у Манојлова кола, да би се могли лакше један другом изјадати.

Стигли су око мале ручанице у Шабац и одмах одоше команди. Света се беше окупило као на вашаришту. Одакле ти ту људи није било. Степан се промува најпре свуда да види да их нису тражили, па кад му јавише да још „прозива“ није било, он се врати, нађе Манојла те опет заседоше „да по једну попију“. По дворишту поседали овде онде у гомилицама и посебице те се сунчају. Општи један жагор светине, у коме појединца ниси могао разабрати, испунио двориште, па се дигло једно велико брујање те свезало за небо. Сваки ти то говори о својим јадима; никога не беше који би био задовољан, сваки је имао понешто што га тишти.

У мејани тако исто жагор, само мало живљи јер и пиће проговара. Ту беху тужни тужнији а весели веселији; боце се празнише; онамо један масарош части цео сто и испражњује чашу, и узвикује: живела војска! Неки, одушевљени његовим одушевљењем, почеше тако исто падати у ватру; чу се и песма, а песма раздрагава. Они из дворишта почеше се изнајпре надвиривати, па после уђоше те и сами заседоше. Чуло се само: „донеси!“ и глас келнеров: „Молим! Одмах!“

Песма пође и с другог краја. Она је одушевљавала као и пиће. Нађоше се и Цигани; засвираше ђеманета, жагор пређе у галаму; пиће се поче лити па и просипати. Онај масарош командује Циганима:

— Ону моју! Де ону моју па да умрем!

Цигани запеваше:

Пушка пуца а топови ричу,
А јунаци оружани вичу:
Ајте, Срби, ајте у војнике,
Где се купе отаџбине дике*...

— Јој! — викну масарош, па потеже рубљу и баци је Циганину.

Песма се орила; грдна се маса окупила око свирача.

Манојло и Степан сели баш некако близу врата. Док ти тек на врата уђе један наредник. Степан се загледа у њега, загледа па тек викну.

— Мијаило!

Наредник се окрете. Погледа га, погледа па приђе столу.

— Гле сад! Степан!

— Ја!

— А од куда ти?

— Довео сам ти једног солдата!

— Каког солдата?

— Мога Рајка.

— Е?!

— Њега, Бога ми! Него, седи, седи мало!

— Па да седнем — рече Мијаило.

И седе.

— Ама је ли то онај протегљасти дечко?

— Јесте, јесте!

— Е, брате, што та деца расту! — рече наредник.

— А како ти је домаћица?

— Хвала Богу, добро!... Хоћеш пити штогод?

— Нећу, вала!

— Јеси за пиво?

— Не марим. Најпосле, пићу једну ракију.

— Еј, дијете! Донеси г. Мијаилу једну ракију, али добру! — виче Степан.

— О Степане, Степане! Од кад се нисмо видели.

— Има седам година.

— Има, Бога ми! Није ни чудо што је онај твој стасао за војску, доста је прошло од онога доба кад се ја код тебе гостих.

— Ти ниси био овде ?

— Нисам. Био сам у Београду, па у Крагујевцу, па ме опет пре две недеље вратише овде.

Донеше ракију. Наредник се куцну с њима и попи је, па поручи свима још по једну.

Степан ту узе причати Манојлу како је наредник пре седам година био код њега гост. Био, вели, с неким господином официром, обилазили Дрину, па једно вече надоше у њихово село. Господин оде поповој кући, а овај се уврати к њему на конак.

— Лепо сам се провео код тебе, — рече наредник. А беше се спустило неко време па захладило. Никад нећу заборавити ону добру вечеру и јабуковачу. А где је тај твој војник ?

— Ту је, мислим.

Па скочи и изиђе те вађе Рајка и Симу те их оба позва.

— Ето, ово је мој син, а ово је овога мога рођака, овога овде, Манојла. Ето сад. А ви — окрете се овој двојци — ово вам је старешина и сад — пазите.

Младићи се снебиваху. Наредник их оба погледа онако као што обично старешина у војсци гледа, па му поглед застаде на Рајку.

— Велики израстао ! Никад га ја не бих познао ! Добро, добро ! Седите, седите !

— Па сад, као велим, ти си им од јако старешина и нека пазе и слушају ! И ти да ниси слушао не би од тебе ништа било ! А ти ето, Бог ти — душа ти ! Ако што згреше : покарај, па, Бога ми, и ошине ! Неће им од тога ништа бити ! Хоће ли они овде код тебе остати ?

— Сад не знам док не видим где су одређени. Ако остану овде, добро ; а ако баш и пођу куд, ја ћу се побринути ; имам ја свуда својих људи.

Попише још по једну. Наредник зовну да плати, али Степан и Манојло не дадоше. Наредник се диже и оде.

— Ето, велим ја! Ама посеј ти добро по камену, оно ће нићи! Ко би се надао пре својих седам година да ће мени овај човек кад год ваљати; али ето! Дошао озебао, а ја се десио код попа, па велим: „нека попо овај човек пође мојој кући.“ Попа упита официра, а овај рече да може. Кад дођосмо, ја само погледах Станицу, а она двоје јесенчади за вратове па ти спреми чорбу и исприга на кајмаку. Док ми пописмо по ракију и вечера готова. Вечерасмо царски и написмо се сити јабуковаче. Сад.... ко је то онда могао мислити. И видиш, како је то човек: не поноси се... ништа овако као што има...

— Хвала је милом Богу кад на њега намерисмо! — рече Манојло.

IV

Још они у речи, а позваше војнике пред канцеларију. Они скочише и, како је рачун био плаћен, одмах одоше пред канцеларију. Прозив већ био почео. Прозваше Рајка па мало затим и Симу. Стали они па се не мичу с места. А тамо на доксату стоји старешина и наредник Мијаило. Кад се прозив сврши рече им старешина, официр:

— Сад идите те ручајте, па у два сахата после подне дођите овде и онда ћете одавде у град, у касарну.

Почеше се разилазити. Наредник Мијаило ману главом Степану да очекне па оде за официром у канцеларију. Не потраја дуго па изиђе и пришав Степану рече:

— Обојица остају овде. Овде ће служити, неће никуд даље нићи.

Степану нешто лакну на срцу.

— Хвала ти, који ти то мени изрази.

— Нисам ја, брат Степане, него је тако наређено. Мислио сам да нису који у тобџијама или у коњаницима, па нису. Обојица су у пешадији, а пешадија овде служи. Сад можеш без бриге кући, то ти је близу.

— А зар да не долазим после подне?

— Можеш, како хоћеш. А што би долазио? Одавде ће они у град, а ви тамо не можете.

— Опет, ја ћу доћи овде.

— Добро, дођи.

Дигоше се да ручају. И у невољи опет беше утехе. Манојло вели:

— Кад је само ту, брате, ту ми је као и код куће. Пораним изјутра па сам до ручанице код њега.

— А после и овај човек.

— И то је! Знаш ли ти да ми се скинуо неки терет са срца.

Кад су сели у мејани за ручак Степан једнако чита.

— Сад, јесте чули децо! Немојте сад детињати. Ово је војска, а у војсци није оно што и код куће. Ту мораш свакад бити на нокту, па куд старији оком ти — кроком! А, брате, ако ћемо баш по правди, није то тако ни тешко. Треба само мало бити вредан; па кад старији види да ти хоћеш да послушаш, неће ни он бити нечовек. Што не знаш показати ти се. Зато си и дошао да научиш. Ја, видиш, овако матор, кад би се само могло мењати, ја би остао овде, па би прст у уво, па запевао колико ме грло доноси. Ништа ти нема боље, него слушати паметна старешину. Каже ти: иди десно — иди десно; иди право — иди право! Ти низашто не одговараш! Шта велиш, Манојло, да је нама тако?

— Их!... Живео бих, чини ми се, сто година!

Ручак им прође у саветима. По ручку се дигоше и, пошто платише, изиђоше мало у мејанско двориште. Степан узе Рајка на страну, приведе га у један ћошак, па се маши недара и извади кесу.

— Ево, синко, нека ти се нађе, злу не требало, и која пара. Па чувај и штеди! Ми, хвала Богу, имамо свега, ама ти је пара омало. Немој зажалити од свога

тела ако ти се што једе и тако, а пића се мани. Младу телу, као што је твоје, доста је и воде. Ово нека ти се нађе да не будеш коран међу друговима. На, па чувај!

И даде му дукат у злату.

— Вежи у једно перо од мараме па метни у недра и пази да ти ко не измами или не украде, јер има света свакојака. Немој се свуда ни хвалити да имаш, не мора то сваки знати; доста је што ти знаш!

Рајко га пољуби у руку, па завијајући дукат у мараму рече:

— Знам, знам. Недам ја тако лако.

— Па знаш, пара је.

— Па знам ја шта је пара. Зар сам ја једанпут имао паре у рукама?

— Та јесте, али опет није с горог да ти кажем.

Вратише се натраг и нађоше Манојла и Симу где их очекују.

— Па нађи кога нека ти напише што год те ми прати писму и јави како ти је.

— Ја ћу то! — вели Сима.

— Зар си ти писмен?

— Изучио је школу онде у селу.

— Па то је да не може боље бити! — рече Степан.

— И њега бих ја дао у школу, али сам био пнокосан, брате, па кад мало поодрасте, ја га одмах упрегох у посао. Овај ми је млађи у школи. А сад ето, чини ми се да ћу и њега морати тргнути.

— Немој душе грешити! Видиш колико му то сад треба.

— Видим, али шта ћу. Кад дођем: онде струга, онде марва туђа ушла, онде опет моја направила штету. Мораш, брате, мораш!

Рајко и Сима већ се договараху шта ће и како ће. Једно су само страховали: да их не раставе.

Дођоше команди. Света опет онако као и јутрос, много. Они уђоше у двориште и очекиваху да их позову. У очекивању им време споро протицаше. Дан је био леп; сунце је добро грејало, да су неки чак и хлада почели тражити. Али се свима огледала досада на лицу. Да је да се једном сврши то што се почело. Неки питаху војника на вратима: да ли је дошао господин. Он је одговарао зевајући. Из канцеларија излажаху неки и враћаху се опет, и то се тако отегло у недоглед.

Једва једном — сунце је већ било на заранцима — зазвони звонце и онај војник, што је стојао на вратима, уђе у канцеларију. За мало па се врати и оде у другу једну канцеларију из које изиђе заједно с наредником Мијаилом.

Наредник приђе докату и викну:

— Регрути нека стану у ред!

Она се гужва крену. Оно што беше регрутовано из двоји се напред. Рајко пољуби још једанпут оца и Манојла у руку, добаци у хитњи „поздрави све!“ па оде те стаде у ред, а до њега Сима.

Старешина опет изиђе и опет поче прозивати. Кад све прозваше, изиђе наредник Мијаило, постави их лепо у ред па се крену у град с њима.

Степан и Манојло стали и гледе како пролази војска и нешто им се, и као понос и као туга, у једанпут сви око срца. Повосито дигоше главу, та ево доживели су да крв крви њихове постаје војник, снага, сила; али су у исти мах осећали како им се из зграде њихова бића извадио један од главнијих стубова.

Младићи одоше; за час се рашчисти двориште окружне команде, све се разиђе и оде куд које.

Степан и Манојло кретоше у мејану где су кола оставили. Ишли су најлак, нису журили. И куда да журе, и што да журе?... Разговарали су, али се по разговору

видело да је сваки занет својим мислима ; сваки је мислио о своје детету.

Кад дођоше у мејану седоше опет за сто и затражише полуоку вина.

— Баш ми се не иде кући ! — рече Степан.

— Вала ни мени !

— Море, теби је лакше, твој је Сима писмен, он је на коњу !

— Писмен, писмен ! То није ништа ! Људи чине све. Благо теби кад ти се сад нашао онај човек ! — рече Манојло.

— Море, не брини ! Бог се стара за све ! Молимо се ми Богу само !

И тако се тешише поред чаше руменике ; али већ време беше да се и дома иде. Дигоше се, запрегоше коње и кретоше кући.

Сам на колима Степан се предаде својим мислима. То беше смешна нада и зебње. Сâм, нема никога свога код себе, детињаст, може се успавати, може учинити какву лудорију, а у војсци се то никоме не прашта !... Па опет, тамо је онај човек (он је много полагао на наредника Мијаила) он му неће дати, он ће га посаветовати, заклонити, па ако баш буде погрешке за казну, он ће га казнити, али ће га казнити некако друкчије, не онако као они други, него ... родитељски ...

Сунце већ беше зашло. Мрак се лагано спуштао ; свеж ветар од Дрине нагнао га је да пребаци један понаветак преко колена и да законча кожух. Коњи су касали малим касом.

Није гледао поља ; људе, с којима се сретао, поздрављао је више по навици ; није застао ни пред једном мејаном, што није његов обичај, него је ишао кући и ако му се није журило, јер је знао да ће га тамо дочекати Станичине сузе и запиткивања.

Већ је и у селу. Кроз прозорчиће видео је овде онде светлост жишка; неки већ беху легли; лавез паса разлегао се далеко; неки пси истрчаваху из дворишта и лајаху за његовим колима.

СТИЖЕ пред кућу. На капији га дочекаше Станица и Мирка. Утера кола у двориште, баца покровац на коње, откопча итрањке, па уђе у кућу. Милутин оста да коње намири.

Ватра се разјагрила на огњишту и осветлила сву кућу. Он добро виде онај жудни поглед Станичин, па силом разведри чело и рече:

— Добро је.

Она рашири зенице.

— Како добро?

— Остао је у Шанцу.

— Докле?

— Тамо ће служити војску. То је опет срећа. Није, брате, далеко, ту је, пред кућом. А после, да ти кажем још нешто што ће те развеселити.

— Шта? упита она и спусти се на столицу, јер се не могаше више на ногама држати.

— Знаш ли ти кад оно пре неколико година дође са мном једно вече на вечеру један солдат, онај знаш, што теби рече: Сестро! никад твоје вечере заборавити нећу!

— Знам, знам... Како 'но му бй име?

— Мијаило!

— Јест, јест Мијаило! Па?

— То му је јако старешина.

— Та не може бити!

— Па га грли, љуби, као да га је родио! Не може места да му нађе.

Станица се диже па се поче крстити:

— О, Боже, Боже свемогући! Теби хвала! Хвала ти Боже! — шапугала је јадница.

ПИСМА ЈЕДНОГА РУСА

О СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ УСТАНКА 1808 ГОДИНЕ

Године 1808 друге половине априла беше одређен „колешки асесор“ Д. Б. Каменски да дође у Србији и донесе свето миро, јер ондашњи руски агент у Београду, Родофиникин упутио кнезу Александру Александровићу писмо и молбу београдскога митрополита да се у Србију пошаље свето миро. Поред тога ваљда му је била одређена још каква мисија, што се из писма не да видети. Своје путовање описао је у облику писама и штампао их у Москви 1810 године у губерниској штампарији А. Решетникова под насловом: „Путешествіе въ Молдавію, Валахію и Сербію“. Своје име на књизи означао је само почетним словима Д. Б. К.

У предговору вели: „може бити ја се не би решио издати на свет ова своја путовања, која садрже само дневне записке, да ме нису ободрили на то моји пријатељи. У њима има много недостатака, многих sitница, које се тичу лично мене. Молим читаоце да ми то опросте. Још нема ни на туђем ни на нашем језику путописа по Србији, ма да је овај к,ај постао данас интересантан због политичких догађаја. Ако овим дам ма како задовољство својим читаоцима, то ће ми бити најпријатнија награда.“

Писац описује пут почевши првим писмом из Подољска 29 априла 1808 године. У Јаш је стигао 23 маја 1808, а отуда у Београд 3 јуна 1808. Пут овај описан је у 18 писама. А његово путовање у Београд и бављење у Србији описао је у 19, 20 и 21 писму. Како у њима има занимљивих ствари о приликама у Србији онога времена то их предајемо вашој публици.

ПИСМО XIX.

Београд, 3. јуна

У Београд етигао сам 3 јуна у четири часа изјутра, а из Крајова пошао сам 29 маја у пет часова у вече, заједно с двојицом другова, које је генерал Исајев послао са мном у овај град. Први је био *Далматинац*, око својих четрдесет година, који је за указане важне услуге Русији постављен за официра с платом од 300 рубаља годишње и одређен у штаб К. К. Родофиникина; а други је млади Грк око осамнаест година, послани курир од Родофиникина у Крајово и који сад иде патраг у Београд. Обојица су знали српски. Поред тога Далматинац је говорио талијански и помало француски, а Грк је знао такође француски толико, да сам се могао с њиме споразумевати, знао је и влашки. До прве станице возили смо се на коњима, а до друге јахали смо, јер је пут толико рђав био, да се другчије није могло ићи. Прву станицу од Крајова треба добро да памтим за то, што ту у мало нисам платио животом. Далматинац имађаше два пиштоља, а мени се хтело да пуцам из једнога. Далматинац ми рече да пуцам у висину да не би кога убио. Но ја на срећу моју не послушах га но гађах право. Али како сам пиштољ слабо држао, трже се тако јако од силе, да се исправи тако, да сам пуцао по савету Далматинца он би ме ударио по глави. Хвала Провиђењу, које ме спасло на такав чудан начин. Другови су ме добро изгргали за такав поступак.

На пет врата до Дунава на станици нађосмо три пандура (српски војници), који су пошли с нама на коњима до прве српске станице. Преко Дунава препливали смо срећно чамцима 31 маја у пет часова по подне. Признајем, драги друже, ја сам се био страшно улашио и свакога сам тренутка смрт очекивао. Јер, размисли, овде се не прелази на једном чуну преко реке но на два везана један за други дебелим конопцима, између којих протиче вода, а Срби метуше у њих коње предњим ногама у један чун а задњим у други. Чунови се вапуне водом и немају нигде сува места, те се за то мора у води седети. Чунови су уски и дугачки.

Кад смо препливали преко Дунава опет смо појахали и дигосмо се на једну узвишину покривену густом шумом, која се простире

више од 40 врата. Ова шума, на чијој се једној страни налази Неготин, а с друге Паланка, врло је опасна с тога, што Турци, који заузимају ова места, пролазе често овуда из Неготина у Паланку и обрнуто. Баш то је нас и нагнало да ради наше безбедности узмемо на самом брегу Дунава горе поменута три пандура оружана пиштолима, ножевима и пушкама.¹⁾ Не гледајући на велика напрезања да што пре пређемо ову шуму, ми смо ишли осам часова кроз овај страшни лавиринт. Нас је ноћ затекла још у њој. — И муња праћена силним громом и кишом служила је нама као путовођа, јер је тако тамно било, а планина низ коју је требало да се спуштамо, тако је стрменита, да смо морали скакати с кама на кам. Зато смо ишли кораком у дубоком ћутању. Ништа нисмо видели, нити смо управљали коњима, они су сами ишли како су хтели и куда су хтели. Најпосле око пола ноћи изађемо из шуме и задржимо се да ноћимо на брегу Дунава у једној земунци покривеној сламом а која је била српска стражара, где је било до 50 људи. Буљубаша уступи нам ову земунцу и ми се на двоје на троје распоредимо у њој, кад од једном киша поче још јаче падати и поче прокапавати кроз сламу земљаног нашега дворца. Моји другови, а нарочито Далматинац, покрише се потпуно двама капутима, ништа се не бринуше, а хркањем стараху се да надмаше бурну стихију на пољу. А ја? Ја нисам могао никако заспати и право да кажем бојао сам се да спавам у непознатом свету међу овако наоружаним људима. Тако је прошло више од једнога часа. Киша и гром не престајаху, хркање такође. Мокар као миш, опазим кроз врата, кроз која допире ваздух и која се не могу да затворе, где стоји један пандур с пиштолима и хоће да уђе у земунцу. — Ко је то? Запитах ја, али не добих никаква одговора, само се пандур задржа на вратима и не хте даље. Ја одмах пробудим младога Грка, који му је почео српски говорити, да изађе, јер овде нема никога од његових другова и да је њин старешина уступио нама ову земунцу. Пандур је и даље остао на своме месту, не говорећи ни једне речи. У то време, кад ја почнем будити Далматинца, у кога су два пиштола и нож, Грк и војник на-

¹⁾ Сви су Срби тако наоружани; ово оружје као год и одело њихово већином су отели од Турака.

лазећи се при мени, приђу пандуру и стану га гурати на поље. Овај онда потегне пиштољ а напери га на Грка и заиста би опалио да ми сви не повикасмо: *Буљубаша! Буљубаша!* Пандур тада спусти пиштољ од страха и изађе напоље из земунице, војник га је испратио песницом, а буљубаша чувши наше узвике присретње га и опали га неколико пута штапом, потом обезоружа и стави га под стражу. Значајно је, да је мој собар за све то време стајао у углу и није се хтео показати ваљда за то да не уплаши пандура.

Другога дана, то јест 1 јуна пођосмо изнова на пут, и јахајући прођосмо многе горе, што се налазе на бреговима Дунава и најпосле сретно стигнемо око десет часова изјутра острву Поречу, где станује знаменити *Миленко Стојковић*, војвода пожаревачки и најхрабрији после Црнога Ђорђа, предводитеља српскога.

Ту смо оставили своје коње и на једној скели одемо на острво. Кад смо изашли на обалу пођемо Миленку, за кога смо имали писмо од генерала Исајева. Кућа, у којој је овај српски старешина живео, не беше тако велика, дрвена, на два спрата, у дворишту, које је било заграђено плотом. Око куће на више места виде се гомиле топовских ђулади. Приближујући се авлији још из даљине чули смо неку чудновату вику и свирку, и чим смо ушли у двориште, бејаш задивљен, кад сам ту видео групу српских пандура, који беху оружани од главе до пете, а у средини њиховој шест женскиња, обучене у чудновате шарене хаљине и накићене турским новцима. На ногама су имале звечке и оне, држећи једна другу за руке и крећући се готово на једном истом месту, удараху звечкама. Мушкарац, који беше седмо лице, беше такође чудновато обучен, с мамузама, држао је једну од њих за руку, а у другој држаше голу сабљу, којом је махао по ваздуху. Пред њим је стајао један пандур и свираше у трубу. Ево ти, драги друже опис српског кола, које би требало да се види, те да се има о њему јасан појам. Кад смо ушли у одаје Миленку, ми га нађемо на балкону, где седи на ћилиму, ноге прекрестио заједно са тројицом српских војвода, с два православна калуђера и једним Грком, који је био одевен по европски и имао дужност тумача. Сви су пушили на чибукe и гледали на оне, који су играли. Кад смо ми ушли, Миленко даде знак руком и игра

преста. Пошто је писмо генерала Исајева преко тумача прочитано, Миленко рече, да нам се даду три столице, то јест за мене, за Далматинца и за Грка. Ми седосмо као гледаоци у позоришту, у сред собе. Мало после тога, отпоче комедија и ми гледаоци, већ смо били учесници. Један од пандура изнесе пред нас буре, које беше од прилике аршин висине, а други после неколико минута донесе велику оловну синију и метне је на буре. На синији беше пет оловних тањира са овим јелима: на једном од њих беше исечена говеђина на другом лук, на трећем трешње, а на два остала добар бели од ражи лебац.¹⁾

У овоме се састојао наш ручак. Ми хтедосмо одмах да приступимо ономе, чему нас је наш гладни стомак привлачно, али смо били задржани једним пандуром, који је свакоме од нас пришао са плеханим лавором и бокалом, пуним водом, којом смо били дужни умити наше руке; после тога други пандур пружи нам убрус. За време ручка служили су нас непрестано у чашама црвеним вином, које сам ја пио са великим задовољством, јер беше веома добро. Срби се славе својим вином које је боље и од Влашког. После ручка дадоше нам да умијемо руке као и пре. — У то време док ми бејасмо за столом, око десет жена ушло је у собу, у којој смо ми ручали и то једна за другом. Миленко показући ону, што беше прва, рече нам да му је то жена. Ми тада, уставши, поклонимо јој се, али је ја нисам могао добро видети, јер она у том тренутку сиђе доле са свима осталим женама, које су једнако с њоме биле доста богато одевене, турски, у шалварама са сребрним појасевима (шафтама). Све оне, а особито жена Миленкова имађаше много дуката и динара. По нека од њих беше веома угледна и млада. Жена Миленкова је високога раста, с црном косом, принураста у лицу и, чини ми се, имала је више од тридесет година. Сам Миленко је такође доста високога раста, око тридесет и пет година; у лицу му се огледаше снага, ум и јунаштво.

После ручка опростисмо се одмах са Миленком и, захваливши му се на дочеку, пођемо чамцу, који већ беше за нас спреман.

¹⁾ У Молдавији и Влашкој ретко се може наћи леб у путу и тамо место хлеба једу мамазугу (качамак) од кукуруза; она није тако укусна онима који су навикли на француски леб. У Србији ћеш свуда наћи укусна хлеба.

Две српске војводе и тумач допрате нас до њега, али ми смо морали око десет минута да чекамо на весларе, који нису ту били. Тек што смо се одмакли од обале, а веслари нам рекоше, да је у то време, кад смо их ми очекивали, господар Миленко заповедио да се свакоме од њих (њих је било тројица) удари по десет батина за то, што нису пре нас стигли на обалу. Ево вам примера тачности српскога старешине! Ништа се не може сакрити од његове увиђавности.

Острво Пореч није велико; зграде су на њему све дрвене, близу куће Миленкове и на обалама острва находи се довољан број топова.

Од острва Пореча ми се кренемо уз Дунав дугуљастим и узаним чамцом, као што горе рекох. Ми смо морали да се возимо на супрот воде, а пошто је ток Дунава доста брз, то су два веслара вукли чамац поред саме обале конопцима. Стрменити и каменити брегови, са којих су из разних места пробијали са пријатним жубором по камењу кристалини потоци, обкољаваху нас и спречаваху ток Дунава, који у овим крајевима не тече право, већ вијугаво. Слика тамна, а у исто време величанствена! Планине беху покривене густом шумом, а по негде могли смо видети на стрменитим стенама остатке старих српских градова, чије су се рушевине, изгледа ми, носиле својом славом и желеле су да ликују над променљивим временом. Са лево стране уздижу се српске планине, а с десне стране палази се земља, која припада Аустрији, под именом *Банат*. Планине у Банату нису тако високе, као у Србији. Са обадве стране виделе су се карауле, у једнаком одстојању једна од друге. Аустријски војници беху сељаци, који су одевени у пепељаве блузе, преко рамена је кајши са торбом, а у рукама оружје.

Тога дана ноћили смо у чамцу на Дунаву. Ноћ беше тамна, и јака киша падала је као из кабла. Чамац наш био је пун воде и ми смо је свремена на време просипали великом ковом. Покисли смо тако да не имајасмо на вама ни једне суве жице. Чим је свануло, ми смо се изнова кренули на пут; сунце је, које је огрејало нас, у неколико, осушило својим благотворним зрацима и наше одело. Време беше мирно; безбројни златни мехурићи, лутајући по површини воде, губили су се у мирним струјама стихије — када се на један пут

над нашим главама пролomi страшна грмљава, као гром, и у тај тренутак видесмо велики камен, који се котрљао са планине управо на наш чамац. Веслари су хитали да одвуку чамац што могу брже, повлачећи се по каменитим стенама, које се у падини планине налазише; њихово се напрезање једва примећавало, и чамац није могао брже да се креће, борећи се с водом. Јауци ужаса и страха чули су се међу нама — када на један пут, на нашу велику радост, овај се камен задржа у шупљини, на половини планине. Боже! какво је велико твоје провиђење! — Веслари су нас уверавали, да се такве несреће често дешавају путницима; што нам је служило као јасан доказ велико камење, које смо видели, да се скотрљало са планина и лежало у реци. И твој би пријатељ погинуо без гроба и без икаква трага; ниједна суза не би оросила тада гроб онога, кога би покривало само морска пена. Ја се грозим при помисли на то!

Од Пореча до Београда нисмо све Дунавом пловили, већ неки део пута прошли смо на коњима или у великим кочијама, у која је био упрягнут један коњ. У колима је било пет људи, путовали смо лагано око педесет врста. Каква разлика упоређујући са молдованском поштом! Истина, свуда би могли имати коња за јахање, али, због умора, не би били у стању одржати се на њима. На свакој станици ми смо се јављали буљубашама, који су нас врло пријатно примали и почастили лепим вином, трешњама, луком, ситно исеченом говеђином (ћевапом) и свежим јајима. На четрдесет врста од Београда у Смедереву, ми смо променили коње. Овај се град налази при ушћу Језаве, која се улива у Дунав и у њему се налази стари град. У старо време то је била престоница српских деспота. — Ми смо мислили да стигнемо тога дана (то јест 2 јуна) у вече у Београд; али у 12 сахата по подне ми смо се тек приближавали томе граду, и, удаљени од њега на пет врста, другови ми саветоваху да ноћимо на путу, јер Срби за време ратнога стања веома подозревају и никога ноћу неће пустити у град. И тако се решимо да ноћимо у отвореном пољу, предавши бригу о нашим коњима једном пратиоцу, селаци, који је јахао с нама. Ми смо сви редом легли на земљу, која нам је била у место душека, и ја, метнувши свој куфер под главу, заспих одмах не гледећи на мој тврди кревет, али нисам дуго спавао, јер тачно

у три сахата по поноћи пробуде ме другови, — и ми, пошто смо изнова поседали на своје коње, стигнемо срећно у Београд у 4 сахата изјутра.

Овде смо одсели код Б. К. Родофиникина, који је имао најлепшу кућу у вароши, од камења двоспратну, али непримамљиве архитектуре. Ја се користим спавањем свога домаћина, те нишем, драги друже. Већ изби 6 сахата и мене зову ка Његовом Превасходству и тако остављам перо до друге прилике. Сутра ћу ти још писати одавде.

ПИСМО XX

Београд.

5 јуна 1808 године

Драги друже, не знам како да ти опишем Константина Константиновића, Родофиникина. То није човек већ анђео. Ја сам толико био у његовој милости за време мога краткога бављења у томе граду, да ће се моја захвалност свршити само с мојим животом.

Налазећи се у туђој земљи, удаљен за неколико хиљада врата од своје домовине, опкољен непознатица људима, зар сам мислио да ћу наћи на обалама Дунава тако благотворнога и часнога човека?

На дан мога доласка овамо т. ј. трећег јуна, кад је Константин Константиновић прочитао депеше, које сам ја донео од војсковође, позва ме да идемо заједно у овдашњи савет, куда је он одмах по моме доласку послао свето миро, да се преда овдашњем митрополиту. Српски савет наводи се у кући од камена не тако великој; она је у авлији. Чим смо ушли у собу, у којој су седели саветници, и која је више личила на подрум због влаге и нечистоће по сводовима од камена по на собу, то они сви поустајаше и поклонише се Константину Константиновићу. Константин ме представи њима као мајора, који је донео свето миро за српске цркве као дар од нашега цара.

Тада дође на ме ред да се свакоме од њих поклоним и на њихно питање: „Како сте, господин мајору?“ свакоме по наособ одговорим: Хвала Богу — и слушати од њих то исто. После ових узајамних формалности, ми сви поседасмо на своја места, а у то време, када се Константин разговарао са сенаторима, ја сам их посматрао до главе до пете са великом радозналешћу. Њих је било

пет људи у соби, четворица су седели у реду на једној страни, а пети, који је био председник сената, заузимао је место насупрот њих, Сви они, а особито председник, одликоваху се суровим лицима и неуредном одећом. На средини собе беше мали сто. Немој помислити, драги друже, да су за њим седела господа сенатори — не; два грка, који су вршили дужност деловођа (нећу рећи, због неписмености госпoде сенатора, бојећи се да их не увредим овом правичношћу) седели су са својом обичном важношћу за столом и претураху артије, Пошто смо се задржали пола часа у савету, вратисмо се кући, где ручасмо, па се после дигосмо у шетњу иза града. К. К. Родофиникин и двојица Француза, који живљаху код њега, а ја у колима са секретаром, пошто се нисам могао држати на коњу од силнога умора.

Тамо, у малом растојању од града, видео сам минерални извор, који је открио сам К. К. Родофиникин, не далеко од Дунава. Ја сам пио воде из њега која је врло чиста, бистра и има мирис селтерске воде. Земљиште, где протиче, врло је црно. Међутим док смо се ми одмарали и расхлађивали код овога извора, дотле је секретар ловио и врати се нама с пуним шакама, и мало по том вратисмо се у град. У вече дође ка К. К. Родофиникину пешице овдашњи митрополит Леонтије. Он има око 40 година. Одева се врло просто и у полукафтану, камилавка на глави без пананије и у ципелама. Он је Грк, зна по мало француски, и ја сам се које како споразумевао с њим на овом језику, који је он мешао са српским, изјављујући ми благодарност за донесено свето миро.

Другога дана, то јест 4. јуна после ручка К. К. Родофиникин, кога је фелдмаршал молио у писму да ми покаже све што има важно да видим у овом граду¹⁾ дао ми је своја кола и заповеди једном Мацару, који је живео код њега, да ме вози у тврђаву, а после у

¹⁾ Кнез Александар Александровић са мном заједно писао је писмо К. К. Родофиникину ове садржине:

Послао мени писмо митрополита српскога преко Вашег Превосходительства, које садржи молбу да се пошаље у Србију свето миро, био сам послао графу Николају Петровићу Рузјанцову, а одговор новгородскога митрополита Алевросија српском митрополиту испратио сам Вам приликом мога писма од 9 маја, под број 769.

Граф Н. Петровић у другом свом писму од 13. априла јавно ми је са заповешћу а по распореду св. Синода, да ми се миро, пошаље из Москве по на-

посету Митрополиту Леонтију и београдском команданту, председнику Савета Младену Миловановићу, као овдашњем управнику полиције,

Тврдиња београдска, која је, можда, једна од првих у свету, опкољена је с две стране Дунавом, а с треће реком Савом. Ово је утврђење неприступачно. Дели се на два утврђења, на горње и доње. У доњем се налази арсенал, који је од тврдога камена израђен, и касарне. У арсеналу израђују оружје, патроне и штилете, лију звона и т.д. Овим се пословима највише баве Турци, које су Срби заробили. Они су почели такође да лију ~~пушке~~ ^{пушке}, али нешто им не пође за руком, и ја сам видео прву ливену, али не довршену ~~пушку~~ ^{пушку}, коју су они лили. — У горњем граду, који се на брду налази, види се кућа пашина, велика, камена од два спрата. Ту у великој сали, стајале су у углу заставе, које су Срби од Турака отели; ту се показује велика слика, на којој су престављени сви српски цареви и деспоти, између којих се доле види Кара-Ђорђе како сече главу Турчину. Ову је слику направио један од Срба.

У горњем се граду наводи такође и турска џамија, лепо сази-дана, чија је унутрашњост врло висока — али у њој нема ништа. Близу куће пашине види се у једној кули велики бунар, поред кога је сprovedен подземни пролаз к самој реци Сави. Он је имао, као што ме увераваху, више од триста басемака, али куда нико не може проћи због велике влаге, која долази од земље.

У граду су капије гвоздене, а у исто време по двоје.

Пошто смо изашли из града, одемо к митрополиту Леонтију, који станује у малој дрвеној кући, и ја се скоро сат задржа код овог поштованог и у исто време пријатног пастира.

Од њега одемо коменданту Младену Миловановићу, који је ста-новао у доста великој кући од два спрата. Овај последњи одмарао

речитом чиновнику. Ова је порука била испуњена и миро је било послано управ-нику московскога архива државне колегије иностраних дела дејствителном др-жавном саветнику Б. К.

А он ми је то послао по своме сину, који служи такође у томе архиву, дакле по колешкој асесору Д. В. К. кога ради потпуно испоруке шаљем и Вашем Превосходитељству и како је драговољно пристао да иде у Београд, то молим Вас да га лепо пријате и као младом човеку, који жели да се позна са оним што је вредно видети и које би било њему корисно, будите му на руци, а по том кад изврши поруку, молим Вас да предузмете све мере, како би се здрав овамо вратио.

се у то време; њега су пробудили и он нас дочека са сањивим очима, што му још више даваше лепоте његовом црвеном пуном лицу. Господину команданту и председнику српскога сената има преко 40. година; раста високог и његов велики трбух доказује да он ради у корист свога стомака. Ми га затекосмо у црвеном огртачу, бос и у папучама. „Добро дошли;“ „како сте?“

— „Хвала Богу“ — беше само шест речи, које ми је изрекао, премда сам ја пробавио код њега око четвртину сата. За све то време, он је зевао, трљао је своје очи песницама, тражио уши у глави (ваљда чешао се по глави?) гладно је дугачке црне брке, и нудећи нас вином, показивао нам је своју вештину у пићу, испијајући трећу чашу док смо ми пили тек прву. Ево ти, драги друже, елике београдског команданта и председника српског сената. Испраћајући нас, рече нам преко Маџара, да ће ми у вече вратити посету и опростити са мном; јер га је Маџар известио да ћу ја другог дана отпутовати у Русију.

Младен Миловановић одржао је своју реч и те вечери дошао је к мени у пратњи секретара сената и једнога пандура. Ја му пођем на сусрет — и какво беше моје дивљење, кад господин командант скиде са себе сребрну позлаћену турску сабљу, и предаде ми је, а у исто време секретар сената који је био грк и који је добро знао руски, рече ми да је то дар српског сената за труд, који сам имао око ношења светог мира из тако далеке земље за српске цркве. — Ја сам дуго одрицао да се примим те сабље; али командант и секретар не одступаху, и ја нисам хтео више да се противим, већ примим са захвалношћу тако похвални поклон од српскога сената. После тога Младен Миловановић, изјавивши ми преко секретара сената жељу за срећан пут, врати се кући; а ја сам тога тренутка похитао са сабљом ка К. К. Родофиникину, који ми рече, да сам достојно награђен српским сенатом, јер сам заслужио од њега такав дар, — и он је сам предложио да му захвали место мене. — И тако за ово сам био дужан захвалити овом поштованом човеку (мужу)!

Данас у јутру митрополит Леонтије долазио је да се опрости са мном. Међутим сада када ти, драги друже, ово писмо пишем, К. К. Родофиникин занима се артијама, које хоће да пошаље преко мене.

После ручка неизоставно ћу отићи одавде. Немој се на ме љутити што сам се тако мало задржао у Београду. Рат, који може свакога сата да се отвори између Турака и Срба, плаши ме У том случају, за дуго ти не би видео свога друга, који би морао да остане у Београду или да се врати у Русију преко аустријских земаља, што би задало њему труда и бриге. Нећеш веровати како ја почињем да тугујем, што сам удаљен од свију драгих моме срцу; сваког минута бринем за њих; не знам, шта они раде; да ли су здрави — мисле ли о своме другу — сећају ли се како их је он волео и не престаје да их воли; — и тада када о томе помислим, срце ми је веома тужно и тако јако бије, као да хоће да искочи и да им полети. Више пута сам проклињао неразмишљену страст, да видим ове крајеве.

Жалим што у Београду нисам затекао Кара-Ђорђа, тога славнога српскога војсковођу, који је постао познат целом свету својим јунаштвом. Он се сада налази на 80 врста удаљен одавде, у једној кући ван вароши, а која је његова. Ја сам хтео да му тамо идем; али су ме одвратили од тога, уверавајући мене, да ћу пред собом видети једног тако грубога човека, без икаква васпитања, од кога нећу чути ни једне речи.¹⁾

Ја сам имао прилику да се овде са многима о њему разговарам — и што сам дознао, сматрам за дужност да ти то саопштим, драги друже.

Кара-Ђорђе родио се у околини Београда. Од самога детињства гајио је мржњу према Турцима, под чијим је игом његова отаџбина тада ништала.

Једном је срео Турчина на путу, који је захтевао од њега да му се склони: оба двојица су били на коњима и оба двојица беху подједнако охоти. Турчин, видећи јогуњство Србина, вади свој пиштољ и хоће да га убије; али Кара-Ђорђе хоће да предупреди његову намеру — и у тренут насртљиви Мухамеданац паде пред његове ноге. Војећи се да га не постигне иста судбина, Кара-Ђорђе остави своју отаџбину и удаљи се у аустријске земље. Њему тада беше тек осамнаест година. Он ступи као аустријски војник, дође до наредника; али и ту га нова, не мања од пређашње, несрећа стиже.

¹⁾ Није ни чудо, јер се Каменски у Београду дружио само са Грцима, који су мрзели и Карађорђа и Србе.

Капетан тога пука, у коме је он био, хтеде га казнити за учињену грешку; Кара-Ђорђе га убија и понова се крије у своју отаџбину. Тамо он поче ново предузеће; удали се у густу шуму, постаје харамбаша хајдука, више пута нападао је на Турке, побеђивао их је, жене, старци, младеж, једном речју — сви постајаху његове жртве. Турци, који су желели да се освете Србима за убијства, која је извршио Кара-Ђорђе, осуде на смрт 26 најглавнијих српских војвода и једног архимандрита и спреме се да нападну на њега самога наоружаном руком. Са свију страна стичу се Срби ка Кара-Ђорђу; само стари отац, који је с њиме дотле живео, хтеде да га остави — кори га за учињена убијства, проливање невине крви и у неминовној пропасти, која прети свима његовим земљацима, хоће да иде Турцима, да им преда свога сина и све његове саучеснике. Узалуд га је Кара-Ђорђе молио, он га не хтеде чути већ полази у Београд; Кара-Ђорђе иде за њим и последњи пут га моли да се врати; старац остаје при своме и најпосле син је морао да убије оца свога!!

Овде ћу за тренутак да прекинем своју причу; не знам, да ли да осуђујем Кара-Ђорђа или само да жалим, Али није наше да судимо о погрешкама судским... Дуго се Кара-Ђорђе борио с Турцима; тешко му беше да ратује против народа, који је позајмио од Европљана вештину да побеђује. Најпосле мало по мало Срби су се научили ратовати и побеђивати и Кара-Ђорђе после многих сукоба с Турцима улази у Београд, и после дуже опсаде града, принудио је најпосле Турке, који су град бранили да се 1-ог децембра 1806 год. преда. На такав начин овај чудновати човек, без икакве просвете само помоћу свога јунаштва ослободио је од тешкога јарма своју отаџбину, и постао старешина над целим српским народом. — У то време кад је Кара-Ђорђе опсео Београд у Смедереву се састао савет, који се састојао од српског архиепископа и тамошњих богатих људи.

Савет овај, истицаше себе за врховну управу народа, хтеде да присвоји законодавну власт и то како војну тако и грађанску: али Кара-Ђорђе, кад је то дознао, на један пут дође у Смедерево, уништи решења савета и распусти чланове говорећи, да док је он жив неће дозволити да ико буде већи од њега и да нема потребе ни у каквим саветницима.

Од тога доба он сам управља Србија и београдским сенатом, који му се у свему покорава. К. К. Родофиникин исприча ми овај догађај, по коме се може судити, колико је неограничена власт у Кара-Ђорђа. По смрти једнога богатог Србина, који је након себе оставио малолетне синове, српски сенат хтеде да присвоји његово имање, чему се К. К. Родофиникин по своме примерном човекољубљу поче да противи. Он је гледао да раде савесно и човечно ови грозни људи, који само због личних интереса хтедоше да претупе закон. Један од сенатора рече да је он сам био очевица у Бечу, где је један стран човек овладао имањем некакога умрлог богаташа, не гледећи на то, што је после њега остао малолетан син. Сви сенатори беху једног мишљења с њиме и ослањаху се на такав пример. К. К. Родофиникин објаснио им је тада, да је тај стран човек, који је овладао имањем покојнога богаташа, био тугор, који је одређен државом да управља наследством тога малолетног сина; и да је ово имање, по пунолетству, требало наследнику да припадне; и он је тако лепо умео да представи њима њихову неправичност у присвајању тога имања, да су сенатори пристали да не дирају имање покојног Србина. — На један пут после неколико дана сенат добија од куће Кара-Ђорђево писмо, у коме он заповеда њему да се његовој земљи придруже све воденице, које су остале после покојног Србина. — Шта је морао после овога да ради К. К. Родофиникин. Излишно је овде напомињати са каквом је тачношћу сенат похитао да овлада имањем покојника.

Да би ти, драги друже, имао бољи појам, до каквога се степена простире мржња Кара-Ђорђа према Турцима, то ћу ти испричати шта је он урадио са турским пашом, пошто је заузео Београд 7 марта 1807 год. Он је допустио наши да се врати са целом својом свитом у Цариград и да би му пут кроз Србију био сигуран, дато му је пет стотина пандура да га до границе допрате. Кара-Ђорђе му даваше наду да му се неће никаква несрећа догодити и шта? Стари наша остави Београд 8 марта са 270 Турака, који састављаху његову пратњу. Сви су они, изузимајући наше и шест најглавнијих чиновника, који беху поред њега, били обезоружани од оног доба, када је Кара-Ђорђе овладао Београдом. Нису стигли да одмакну неколико врата од овога града када на један пут нападну пандури на обе-

зоружане Турке и све их потуку. Паша са шест својих официра дуго се јуначки бранио од ових убица. Најпосле дођу до једне пештере, која беше недалеко од овога места, убију дванаест Срба и најпосле беху исте судбине као и 240 њихових другова. Тог истог дана Кара-Ђорђе заповеди да се поубијају сви Турци, који су остали у Београду, а којих је било на броју до 40.

Ови несретници затворили су се у једну кућу, одакле су се дуго бранили и која је најпосле заједно с њима у пепео претворена. Тада је неко од чиновника српских запитао Кара-Ђорђа, шта треба да раде са женама и децом погинулих Турака? — „Нека умру од глади,“ одговори он. Ипак немају сви Срби такво сурово срце као њихов вођа, и један од њих предложи да је боље да се ове несретне жртве продаду аустријанцима, што је и испуњено.¹⁾ — Мени би требало да напишем целу књигу, ако хоћу да изнесем праву слику живота Кара-Ђорђевога. Као закључак рећи ћу, да је он прошле године заповедио да му се обеси рођени брат, за учињене разне преступе! Ако се овај поступак може узети као тужба за неиспуњавање права сродничких, то га не мање оправдава у тачном испуњавању правосуђа.

Кара-Ђорђе, као што ми причаху, не више од четрдесет година. Раста високог, широких плећа; лице му је дугуљасто и доле широко, очи мале и упале, нос ка врху заошпиљен; приномањаст; бријао је браду, остављао је само мале бркове, власи је плео позади у дугачку витицу, која му покрива сва леђа, а спреда је веома високо зачешљавао; носи се просто, као овдашњи сељаци, имао је за појасом увек два пиштоља и један нож; нарави ватрене; ћуталица за време каквог говора, ту нећеш од њега чути ни једне речи, осим онда када се напије ракије и када се Богу моли; не зна ни читати, ни писати — и само својим јунаштвом, које је праћено успесима постао је вођа Срба и познат целоме свету.

Кара-Ђорђе има четири кћери, од којих је једна удата за српског чиновника и два сина. Старији који се зове Алексије живи код К. К. Родофиникина где учи руски језик. Њему је 10 година. Он је чудновате бистрине и окретности. Сад му је најлепше задовољство

¹⁾ Овај догађај описан је у француским новинама: *l'Néille du Nord*.

да при лету убија вране камењем; после ће, можда, да подражава своје оцу — и Турци ће заменити вране.

Кара-Ђорђе се бави ловом један пут у години и излази са 200 или са 300 наоружаних пандура. Дивљач, која се добије за време овог лова: вукови, лисице, дивље козе, јелени и остале животиње преобраћа у новац.

Али ја сам и сувише с тобом говорио о Кара-Ђорђу, време је да станем. Свршићу тиме, да му је садање име Ђорђе Петровић; зову га Кара (Црним) не по томе што је црномањаст, већ му је мати дала тај надимак онда, када је свога оца убио.

Београд је доста велика варош. Он се налази на утоку реке Саве у Дунав, што га чини лепим и пријатним. У осталом ова варош представља собом тужну слику ратне пљачке; чему као јаван доказ служи велики део његових здања, која су сасвим опустела и разваљена. У њему има много зграда од камена; прозори на кућама ретко где да су стаклени, већином су или од артије или без ичега, Цамија турских од камена има врло много, и високе куле, које се у даљини беле, чине не мањи украс града. Само у једној од њих могли су Турци да врше службу, а друге све су пусте; у неким су се налазиле бакалнице, а у другима чак, као што су ми причали, затварали су свиње. У Београду је доста велики број Турака; они су већином на раду, живе у великој сиротињи и јако их гоне. Жалост је гледати ове људе, међу којима не можеш видети веселог лица. —

Овде није тако пријатно шетати се по улицама, јер ћеш често срести на путу змије, којих као и гуштера има врло много. Београд је опкољен шанчевима и заштићен је палисадама, над капијама су топови.

У опште Срби употребљавају све могуће мере предохране. У овоме граду броји се становништво на 30.000.

Теби је познато, драги друже, да је Београд неколико пута био под аустријском влашћу, они су га отимали од Турака и опет им враћали. 1717 године он је био покорио чувеним принцем Евђенијем, који је тада одржао знатну победу над Турцима. У почетку овога века Кара-Ђорђе га је за свагда ослободио од јарма ових варвара. Срби много мрзе Грке, Немце и Турке, који су их наизменично подвлашћивали.

Свршавам ово писмо са дужношћу да ти кажем, драги друже, како К. К. Родофиникин зна да угађа Србима и да их за се задобије. У његовој башти видео сам један доста велики камен, доста занимљив, који је он нашао на обали Дунава, и који му сада служи место стола, када пије чај или кафу у башти. Какве је ноге наметрио? Погоди; — ја ти их нарочито овде нећу назначити, да дознам колика је твоја досетљивост.

Али ја видим, да се ти већ љутиш на мене, узалуд лупајући о томе главу; и тако да би те умирио рећи ћу ти да су ноге, које држе горепоменути сто, направљене од турских надгробних споменика, од којих је К. К. Родофиникин нарочито запозедио да му се донесу четири са гробља у његову башту. Ови су споменици направљени од суровог камена и представљају чалму онога, на чијем су гробу: у једном Ђошку чалма дервиша, у другом Јаничара и т. д. — Срби су ван себе од радости због овог стола. Треба човек да се приволи природи свакога народа!

Идем да се опростим са К. К. Родофиникином. Из Крајова ћу ти писати.

ПИСМО XXI

Крајево,

1. јуна 1808 године.

Из Београда пошао сам 5. јуна после ручка на скели Дунавом. Праштајући се са К. К. Родофиникином ја нисам могао да се уздржим од суза. Он ме је неколико пута загрљао, желећи ми срећан пут; ја сам му обећао да ћу се увек сећати његове љубазности, коју ми је указао — и одржаћу своју реч.

Буљубаша Глигорије Гузоња човек од 40. година и четири пандура, који су с њиме путовали у Крајево, беху моји сапутници.

Чамац наш нису вукли конопцима, већ су веслари секли дугачким веслима таласе Дунава, који су непрестано ударали у чамац и претили да нас прогутају. Ми смо пловили по току реке, због чега је крманош, што је могао више управљао чамац на обали, бојећи се да не наиђе на какав подводни камен, којих у Дунаву

има врло много. Пандури су певали војничке песме на српском језику; мој слуга заједно са војником трудни се да их надмаши веселим причањем; а ја сам се у то време разговарао са Глигоријем Гузоњом, од кога сам дознао да је сабља, коју ми је сенат поклонио, некада била његова и да ју је он уступио за веома малу цену. — Тога дана поћили смо на скели на Дунаву и кад је свануло изнова се кренемо на пут. Ипак ја нисам могао дуго да пловим због тога што нисам научио и мени се на једанпут смучи тако, да сам био принуђен да молим моје другове да се задржимо код *Кличевца*, у селу које је припадало *Миленку*. Ту изађем на обалу са војником и својим слугом, а буљубани са пандурима настави своје путовање по Дунаву. Из *Кличевца* одем ја у једним великим са једним коњем колима у варошицу *Голубац*, која се налази од првога места удаљена на 25 врста и једва сам стигао тамо тек пред вече. У *Голубцу* остао сам да ноћим; другог дана то јест 7 јуна, поћем ја опет Дунавом у *Пореч*, где сам приспео у подне. Миленко ме је веома лепо примио, у толико више што сам имао препоручено писмо за њега од К. К. Родофиникина. Он се извињавао преко тумача, што није знао ко сам ја кад сам путовао за Београд, јер генерал Исајев није у писму ништа рекао за мој чин; он ме је исто тако као и првог дана нашег састанка почастио с ручком; затим, пошто ми је дао три наоружана пандура из своје пратње, да би слободније прошао кроз шуму, пратио ме је до саме речне обале, где се са мном и опростио. Тога истога дана у вече у 8 сахати проћем ја на коњу срећно и без умора тај опасни лавиринат, који горе описах и наградивши издашно српске пандуре, прећем преко Дунава и наћем се у Влашкој. Ти нећеш веровати, драги друже, како сам се обрадовао, кад сам се видео ван Србије; треба да је човек на моме месту и да издржи све оно, што сам ја претрпео, па да разуме, моју радост. Са каквом се радошћу удаљавао од мрачних српских планина, од бистрога и без дна Дунава¹⁾! Сваки прошли тренутак мишљах ја тада, донеће тренутак моје смрти; сада пак сваки тре-

¹⁾ Када Срби не би имали рата са Турцима, то мени најближи пут из Крајова у Београд, као и обратно, био би низ Дунаво. Али пошто сад многа острва, која се налазе на Дунаву, припадају Турцима, то сам ја принуђен да их на страни остављам, и да се кроз српске планине провлачим.

нутака приближава ме драгима моме срцу, мишљах, — и заборавивши умор свој, свакога тренутка терао сам брже свога коња, да би убрзао радосни час мога састанка са онима, без којих жалосан створ ја, изгледах још жалоснији. — Сад ћу ти нешто рећи о Србима. Народ је овај јуначан, храбар, али веома непросвећен. Они су веома побожни; строго посте, и у то време ништа не једу меса. Жене им нису лене; у лицу су веома принурасте и са црном косом: због чега многе од њих имају поред себе Туркиње, од којих сам ја видео доста лепотица. Сељаци српски стоје боље од молдавских и влашких. Они ни у чему не оскудевају и у Србији није као у Молдавији и Влашкој: кокошака, јаја и скорупа можеш наћи колико хоћеш. Ја сам тамо први пут у животу јео месо од дивље козе, коју Срби исеку у ситна парчад, нанижу на штап (ражањ) у облику урме или сувих јабука и пеку. Месо је ово веома слатко и укусно.

У Србији по селима нигде нема цркава хришћанских; у Београду сам видео једну малу дрвену; можда их има тамо и неколико — али признајем, нисам их приметио. Занимљиво је то што се у сваком селу наводи по један кнез (тако се у Србији зову старешине). Назив овај добили су од Турака, који су хтели да тиме понизе достојанство пређашњих кнежева српских. Одео кнежева ни у чему се не разликује од сељачкога.

Срби јако воле Русе. Ја не могу доста да се нахвалим гостопримства овога народа; они ме нису друкчије звали већ брате; поносили су се дружењем са Русима, с којима су се неколико пута борили противу Турака, и говорећи, о нашем Владару, увек су скидали своје капе и пили у његово здравље! — Таква љубав и оданост њихова према нама, која је основана на искреној благодарности, неколико пута изазивала ми је сузе искренога задовољства.

Језик српски, који има један корен са руским, потпуно личи на њ. Прилажем ти, драги друже, неколико српских речи, да би видео разлику ова два језика.

Господар — господин

Како сте? — каковы вы?

Хвала Богу — Слава Богу

Помози Бог — Богъ въ помощь

Добро јутро — Добро утро
 Добро вече — Добрај вечеръ
 Благодарствују вам — Благодарю васъ.

Син Кара-Ђорђа Алексије, пред мој одлазак, покљонио ми је неколико српских песама. Износим ти једну од њих.

Насъ покрива восточная звѣзда,
 Отъ Благотворца буди е'й мзда,
 Гласи наши горѣ да слышу'ся,
Александръ всуду нѣк славіся,
Родобѣйникъ долголѣтан да буде,
 За Сербов дѣлатъ не забуде.

Код Срба броји се 60 хиљада војника у мирно доба; а за време рата број њихов може се увећати до 100 хиљада.

У Крајово стигао сам данас то јест 8 јуна, у 4 сахата по подне и одсео сам у кафани код Аустријанца, где сам и пре одседао. Чим сам стигао у ову варош, одмах се јавим генералу Исајеву, који се веома зачудио моме брзом и неочекиваном повратку. Пошто сам мало код њега поседео, ја се вратим у свој стан, одакле ти и пишем ово писмо, драги друже. У ово време муње севају наизменце, праћене јаком грмљавином; али ја мирно беседим с тобом, благосиљајући небо за то, што нисам више у српским планинама. Ах! зашто нисам већ у Москви и с вама, другови моји!

Одавде мислим да се кренем чим сване. Остављам перо до Букурешта.

Д О Д А Т А К

5 априла 1810.

У последњим француским новинама (l'Heille du Nord) изашао је подлистак о немирима, који владају данас у Србији. — Миленко Стојковић подигао је буну против Кара-Ђорђа и српскога Савета, и удалио се са 1500 пандура на острво Пореч. Овај јуначки вођа

утврдио је горње острво и спремно се да из свију сила брани своју независност. У Смедереву се такође подижу немири. И тако Србија од некога времена постаде позориштем унутарњег рата, који ће, можда, заљулати власт Кара-Ђорђеву. — Ради радозналости мојих читаоца, сматрам за дужност да такође саопштим, да је командант београдски и председник српскога Савета Младен Миловановић, кога сам описао у двадесетом писму свог путовања, на неколико месеци пре овога, био лишен Кара-Ђорђем овога достојанства, за то, што је учинио неке неправде аустријским судовима.

Превела

Јелена М. Вукићевића.

ЧЕСИ И НЕМЦИ, ХРВАТИ И СРБИ

из књиге: **Na Černou Horu**

од

Јосифа Холечека

Налазим за потребно да учиним једно сравњење односа, који владају између Чеха и Немаца и Хрвата и Срба. То у толико пре, што се у великохрватским круговима врло често сусрећамо с тврђењем, да је однос Чеха према Немцима аналогичан с односом Хрвата према Србима. Па нама (Чесима) шта више у таквим приликама пребацују недоследност, што не одобравамо великохрватске поступке и намере према Србима, кад, веле, ништа боље не поступамо код своје куће према Немцима. У подесиој прилици одговорио сам Хрватима с разлозима да ту нема никакве аналогije, али то није помогло, они су и после тога остали при свом тврђењу.

Велико-Хрвати ниште Србима име, ми то не чинимо с Немцима. Крајњи и најрадикалнији наш захтев је да с Немцима уживамо једнаку равноправност. Ако добијемо равноправност, потрудићемо се да је утврдимо законима, како нам је не би могли првом згодном приликом опет узети. Хоћемо да престане превласт Немаца и повлађивање њима од стране власти и моћних фактора државних. Хоћемо да се изједначимо у свему, у добру као и злу, које их постигне као сажитеље на земљишту чешке круне. А нећемо да се зло од добра вечито подваја тако, да све добро припадне Немцима, а све зло Чесима.

До сад је Чех имао првенство само у већем плаћању порезе; хоћемо да се и Немац изравња с нама. Хоћемо слободан приступ у сва државна звања и части, која и Немци имају, и да престане једном то бити искључива њихова домена. Хоћемо да Немци престану натресати се над нама. Ако устврде да вреде више од нас, хоћемо

да се у вредности изравњамо с њима. Покажу ли какву изврвну своју особину, па се почну хвалити да такве особине у нас Чеха нема, ми дотле нећемо мировати, док се и у томе не изравњамо с њима,

Ко је кроз дуже време пратио нашу борбу с Немцима, тај зна и може посведочити, да се с наше стране никад није чуо глас, да неко жели да подчини Немце. У нашем табору нико никада није на то помислио, да би у Чешкој требао настати обрнути однос, т. ј. да би Чеси требали да се докопају моћи и да унесу превласт над Немцима.

Немац нас непрестано дави, а ми се трудимо да га се ослободимо не зато, да после ми њега даavimo, већ зато, што нећемо да у нашој отаџбини ма ко буде даvљен, и што хоћемо да у њој влада мир, задовољство, поредак, право и морал. А што наши осећаји, до крајности дражени и врећани, по који пут прекине, оштре речи наше, у таквим тренутцима изговорене, не могу се никад тумачити тако, да ми тежимо за променом улога с Немцима.

Ако Чех рекне „око за око“, „зуб за зуб“, те речи не значе да се тражи груба одмазда, већ је само педагошко средство, ком је задатак да наше драге немачке земљаке лепше васпита. Али се при том не може одрећи, да се и то признато правило креће у гравицама равноправности и да и оно не значи изазивање на напад, стварање веће неправде него што смо је ми претрпели, јер кад би то хтели, морали би викати: за једно око обадва, за један зуб целу вилицу! Али, тако што се нигда из уста Чеха није чуло. Надмоћност, оходост и насиље радо остављамо Немцима и не желимо присвајати те њихове особине. Зато добро чине они Немци, који и на дому и ван њега, за границом, прикупљају нове крсташке ратнике против нас, и уче немачке добровољце, који су готови да стану под њихову заставу и да завојште на нас, да између Чеха и Немаца зија непрелазна провала, да између њих и нас влада непомирна различност у погледима, осећајима и склоностима, који просто искључују свако измирење. То је истина коју увек можемо потписати.

Изгледи за измирење не би ни у колико били друкчији, кад би се ми угледали на Немце и почели им подражавати, те би зажедали владати над њима онако, као што они владају с нама. Ми смо свесни своје моралне надмоћности над њима, и она нас испуњује уверењем, да наша борба неће бити узалудна. Жалимо што Немци роиу против нас необузганим непријатељством; ми против њих не гајимо такве осећаје. А ако смо уздржљиви и милостиви према својим отвореним непријатељима, с колико топлине тек треба да осећамо према Словенима! Ми не радимо о глави ни једног сло-

венског племена, ни једином не узимамо ни име, ни веру, ни језик. Раздор који је постојао између Чеха и Словака, уступио је место уздржљивости, која је дошла као последица боље оцене прилика и свестраног познања сопствене психологије. Као први задатак и свој и Словака сматрамо одушевљавање насипљу Мађарском; све остало у непријатном положају њиховом споредно је. Кад бисмо продужили са Словацима стару борбу о књижевном језику, ми би их ставили између две ватре и тиме би помагали Мађаре да дођу до победе над њима.

Исто тако повучено држимо се према Пољацима у Шлеској. Немачко новинарство узалуд се труди да у нас пробуди суревњивост према Пољацима. Између словенских племена постоје етнографски прелази, које одређују сасвим други разлози, а не језични, па ма се усвојило једно или друго народно име словенско. Наш је главни задатак да се не отуђују словенске породице.

На Морави је последњих двадесет година преовладало сасвим народно име Чешко. Бечке владе и Немци узалудно су се трудили да до тога не дође, и да се између Чеха и Мораваца одржи народна подвојеност, која би била повод за подвајање и њиховог политичког рада. Пре хиљаду година средиште рада чешког племена било је на Морави. Да је до сад тамо остало ми би се данас звали Моравци а не Мораво-Чеси.

Културни народи не могу се задовољити да буду само етнографски појам. Они хоће да имају извесан позив у реду других народа, хоће да су заступници и борци за извесне културне принципе и идеје. Ако то у себи одличавају, само име не може их раздвојити нити оно може бити повод за узајамна трења.

Тај процес, који је довео дотле да Моравци у добри час усвоје чешко народно име, потпуно свесни да им оно штити заједничку чешко-моравску мисао, довршио се наших дана, те се на њега може показати као на нешто скорашње, поуздано и сигурно. Тај пример може послужити као особити наук оним Словенима, код којих се такав процес још није завршио.

Моравци су усвојили чешко народно име добровољно, мирно и у тишини. Непријатељске сплетке нису то могле омести, па против оне су припомогле да се то питање што пре реши. То је знак политички зрелости племена.

Са свим друго нешто видимо код борбе, коју воде Хрвати против Срба. Ту име игра главну улогу и Хрватима се нарочито чини, да би се губитак омиљеног им народног имена равнао народној смрти, што је из основа погрешно. Народна би смрт наступила само онда,

кад би се претопили у какав несловенски народ, који је од одсудног утицаја на његову судбину; друкчије не. На ту могућност они и не помишљају премда мисао, која их гони у борбу са Србима, није њихова, већ је својина оне културно-политичке струје европске, која се зове *Drang nach Osten*, — оне струје која обухвата у себе и Немштину, и дауашње Мађарство, и католичку пропаганду.

Срби су принуђени да приме ту борбу, која им се намеће И они се врло често тако понашају, као да се борба не води ни око чега другог, већ око имена. И кад не би било ничега другог, Срби у Хрватској су већ једном доказали, да умеју име потчинити мисли и да знају, да мисао живи и ради и без имена. Било је то 2/14 маја 1887, кад је српски клуб на хрватском сабору извојевао закон о заштити најдражих права српског народа у Хрватској и Славонији. У том се закону име Србин не спомиње ни на једном месту, свуда се говори само о „ћирилици“ и „грчко-источној“ цркви. Политички факат, о ком смо мало час говорили.

Врло је добро објаснио природу српско-хрватске борбе Јован Бањанин, у књизи „Народна Мисао,“ коју је издала српско-хрватска здружена омладина.

„Не може бити говора о каквом јединственом народу, под српским или хрватским именом, у оно давно доба. Постојала су тада поједина омања словенска племена, која су поред општег, словенског имена, имала своја племенска имена. Међу тим племенима, било је једно, које се звало српско, а једно које се звало хрватско. Сва су та племена била међу се тако сродна, да би се од њих с временом створио — управо би се морао створити — један народ под једним именом, и то би без сумње било име оног племена, које би било центар политичкога и културнога живота те националне творевине.“

„Али овде су одлучиле *сиољне* прилике и за вечна времена удариле основу ономе стању, против кога се ми данас узалудно боримо. Она словенска племена, од којих је после хисторијским развојем, настао наш народ, нашла су се у својој домовини *на међи два света, две културе, две вере, две противне тежње*. Племена та, неразвијена и необразована, не могаше одолети моћном разноврсном утицају народа далеко напреднијих од себе него заплочише њиховом струјом, не знајући куда ће их она понети, те једна пођоше за Византијом, а друга за Римом. Она племена, која су примила културу и веру из Византије, засноваше засебно и политичку радњу, те се почеше груписати око српског племенског имена, док западна племена, која су стајала под културним утицајем Рима, добише у хрватском имену

центар, око кога су се окупљала. Али ни тада, разуме се, није могла бити са свим прекинута ова природна веза, која је дотле везивала сва племена, особито она, која су била на међи једно до другог.

„Нису дакле биле сасвим прекинуте природне везе између српских и хрватских племена, него су слабиле, и на послетку би биле тако ослабиле да би Срби и Хрвати стајали од прилике онако, као што стоје Бугари према Србима. Али у то настаде преокрет у нашем народном животу почевши XIV и XV. века. Турска је инвазија разрила све државне формације, које је затекла на Балканском полуострву, па је заједно с тим пореметила и етнографске границе (ако се тако смеју назвати) међу Хрватима и Србима, и тако спречила тоталну дигресију њихову.“

Тако, у истини, ствар стоји. Однос Хрвата ка Србима, како га данас гледамо, старински је. Турска инвазија како је сачувала стање социјално и културно, сачувала је непромењен и однос хрватско-српски и оставила га је нерешеног. Да није било турске инвазије, може бити да би онај културни правац, коме су давно подлегли Хрвати, продро далеко и на југо-исток, те би захватио и цео Балкан. То не би било корисно по Словене, као год што не би било корисно по њих кад би се догодило данас, или ма кад у будућности. Хрватско-српски спор не сме се непрестано враћати онамо, где је био пре турске инвазије, већ мора стати на земљиште данашњих погледа. Мора се пре пречистити у мислима (у главама) обе стране, него ли у ствари. Политичка зрелост на обе стране сама по себи учиниће крај спору.

Преставник великохрватства (Старчевић) осетио је добро, да мисао његова стоји у опречи са словенском мишљу и зато је настао радити само за своју — великохрватску мисао. Он је потпуно изабацио из свог програма словенску мисао. На против нама је словенска мисао драга и сматрамо њу за звезду водиљу не само за народ чешки, већ и за друге словенске народе, особито оне, чије лађе блуде по мору туђинске културе. За том звездом ми идемо; на путу за њом надамо се да ћемо се сусрести с Хрватима, док се освесте, да је њихов задатак исти као и наш, да задржавамо поплаву Запада да не завати словенске народе који су даље иза нас, а никако да добровољно постанемо добровољни канали за развођење те западне поплаве. Надамо се, да ће нас и на хрватској страни разумети и схватити, да наши погледи нису непријатељски Хрватима. Ако не одобравамо све што не стоји у сагласности с нашим погледима и тежњама, нисмо зато ни недоследни, ни пристрасни. Док се ствар развије то-

лико, да Хрвати усвоје наше гледиште као своје, настаће победа словенске мисли и на југу и на западу.

У односу Чеха према Немцима и Хрвата према Србима, нема, дакле, никакве сличности (аналогије), на против аналогија постоји само у томе, да онако како Немци поступају према Чесима, да тако исто поступају и Хрвати према Србима.

ПРЕВЕО

К. С. Маушановић

ЛИСПЕТА

RUDYARD KIPLING

С ИНГЛЕСКОГ

Била је ћерка Сону-ова, једног брђанина, и Џадех-е његове жене. Једне године издаде их летина и другог лета постадоше хришћани, и донесоше новорођенче мисионарима да га крсте. Котгарски пастор даде му име Јелисавета, а Лиспета изговараху га брђани или *парје*.

Доцније, појави се колера у Котгарској долини и покоси Сону-а и Џадеху, а Лиспета поста пола слушче, пола другарица, жени тадашњег котгарскога капелана.

Да ли је хришћанство благодетно утицало на Лиспету и да ли би њени брдски богови толико исто учинили за њу, неznam, тек она постаде врло лепа... А кад брђанка постане лепа, онда вреди прећи педесет миља кроз пустињу да је човек види. Лиспета је имала грчко лице — лице које се толико често слика, а тако ретко види. Била је бледе масти као слонова кост и за своју расу необично висока. Такође очи су јој биле дивне: и да није носила одело које је добила од мисионара па да је сусретнете негде иза брда ви би помислили да је то права Дијана, која иде у лов.

Лиспета примаше хришћанство радо и не одрече га се кад одрасте, као што то раде многе брђанке девојке. Њен је народ презираше, зато што је постала, како они кажу *мемсагиб* и што се сваки дан умива; а капеланова жена

не знађаше шта да чини с њоме. Свакако незгодно је захтевати од једне поносите богиње да пере тањире и кашике. Тако се она забављаше са капелановом децом и посећиваше часове у недељној школи, читаше све књиге у кући, и постајаше све лепша и лепша као оне принцезе из бајки. Капеланова жена говораше да треба да ступи у службу у Симли код каквог „великог господина“. Али је Лиспета мало марила за службу. Била је срећна ту где је.

Када путници — није их тада било много — дођу у Котгарску долину, Лиспета се затвараше у своју собу из страха да је не поведу у Симлу, или другде негде у непознати свет.

Једном, неколико месеци пошто беше навршила седамнаесту, Лиспета изађе у шетњу. Она се није шетала као енглеске госпе — једну миљу и по на коњу па натраг. Она пређе око двадесетину миља између Котгара и Наркунде. Врати се у сами мрак, корачајући низ вратоломну низбрдицу у Котгару са нечим тешким у рукама. Капеланова жена дремаше у гостинској соби кад Лиспета уђе унутра сва задихана и изнурена од свога терета. Лиспета га спусти на софу и рече само: — „Ово је мој муж. Нађох га на путу за Баџи. Ранио се. Ми ћемо га надгледати, и кад буде оздравио, ваш ће ме муж венчати с њиме“.

Ово је први пут, да је Лиспета говорила о својим брачним намерама, те капеланова жена узвикну од ужаса. Ну свакако најпре је ваљало притећи у помоћ човеку на софи. То беше млад Инглиз, са разбијеном главом. Лиспета рече да га је нашла где лежи, па га донела. Младић дисаше тешко и беше у несвести.

Наместише га у постељу и капелан га прегледа пошто се разумевао нешто у лекарству; Лиспета чекаше пред вратима да је зову ако устреба. Она изјави капелану да је то човек кога она жели да узме; и капелан са женом даде јој оштру лекцију о непристојности њеног пона-

шања. Лиспета слушаше мирно, па опет понови своју намеру. Хришћанству је прилично тежак задатак да изагна нецивилизоване источњачке инстинкте, као што је тај да се срце заљуби на први поглед. Лиспета, будући нашла човека кога је обожавала, не могла је разумети зашто да ћути о своме избору. Како није имала намере да иде на другу страну, то ће она надгледати овога Инглиза док не оздрави да је узме. То је био њезин мали програм.

После једно две недеље слабијих грозница и ватре, Инглиз се придиже и захваљиваше се капелану и жени му и Лиспети — нарочито Лиспети — на њиховој доброту. Путово је по Истоку вели, и дошао је од Дехра Дуна да хвата лептире и збира биљке међу бреговима Симле. С тога нико у Симли не знађаше ништа о њему. Он држаше да је пао са стене кад је хтео да штапом обије неку печурку са једног трулог стабла, и да су га његови кули (послуга) опљачкали па утекли. Мислио је да се врати у Симлу кад се опорави. Доста му је било брегова.

Није се баш журио да оде, и опорављао се полагано. Лиспета се противила кад је опомињаше било капелан или његова жена; те ова последња узме да разговара са Инглизом и исприча му како ствоје ствари у Лиспетину срцу. Он се смејаше дуго, и рече, да је то доиста красно и романтично, права идила на Хималајима; али, пошто се већ био верио дама, мишљаше да ништа не може бити од тога. Извесно је да ће се он понашати пажљиво. Тако је и радио. Тек било му је мило да разговара са Лиспетом, да се шета са Лиспетом, да јој говори нежно, да јој тепа и надева имена опорављајући се помало да иде на пут. Све то није ништа значило за њега, а за Лиспету значило је све у свету. Она беше срећна за те две недеље, јер беше нашла човека кога је волела.

Будући дивља по рођењу, није се трудила да крије своја осећања, и Инглиз се забављаше њоме. Кад се крену

на пут, Лиспета оде с њиме до на врх брега све до Наркунде, врло узбуђена и врло бедна. Капеланова жена, као свака добра хришћанка, мрзила је све што је личило на срамоту и скандал — Лиспета беше потпуно изван њене власти — и беше казала Инглизу да рече Лиспети да ће се он вратити натраг да је узме. „Она је још дете, видите, и бојим се да је у срцу још идолопоклоница“, рече му капеланова жена. Тако свих дванаест миља Инглиз пређе са Лиспетом с руком око паса, уверавајући је како ће се вратити да је узме са жену; и Лиспета тражаше да јој се закуне опет и опет. И оста плачући на Наркундином впеу све док га не изгуби из вида на путу за Мутвану.

Тада убриса сузе и сиђе у Котгар и рече капелановој жени: „Он ће се вратити и узеће ме за жену. Отишао је кући да то каже својима“. И капеланова жена тешила је Лиспету говорећи јој: „Вратиће се“. После месец дана Лиспета изгуби стрпљење, и рекоше јој да је Инглиз отишао преко мора у Инглиску. Знала је где је Инглиска, јер је читала школски земљопис; али разуме се, није имала појма о мору, пошто је рођена међу брдима. У кући је била нека стара замрљана карта целог света. Лиспета се некад играла њоме као дете. Она је пишчепрка однекуд, састави комаде, узвикну од узбуђења и покуша да пронађе где је њен Инглиз. О даљинама и лађама није знала ништа, сва њена знања беху погрешна. Но то јој не би ништа помогло да је све баш тачно знала; јер Инглизу није ни на памет падало да се врати, па да се жени брђанком девојком. Он је био заборавио са свим док је још ловио лептире у Асаму. Доцније је написао једну књигу о Истоку; Лиспетино име не беше поменуто.

После три месеца, Лиспета иђаше сваког дана до Наркунде не би ли угледала свога Инглиза на путу. То јој ублажаваше тугу, и капеланова жена видећи је веселију миш-

љаше да већ побеђује своју „дивљачку и потпуно грубу лудорију“. Мало затим шетња јој не помагаше и Лиспета постаде врло суморна. Капланова жена помисли да је то згодан тренутак да јој каже целу истину — да јој се Инглаз заверио љубављу само да би је умирио, да он није никад ни мислио на то, и како је то „ружно и непристојно“ што Лиспета мисли на брак са Инглизом, који је од ђи-није иловаче, а поред тога верен са једном девојком свога рода. Лиспета рече да све то није истина јер јој он рекао да је воли, а капланова жена сама је казала да ће се Инглиз вратити.

„Како може бити лаж оно, што сте ми ви казали? питаше Лиспета.

„Рекли смо ти тако да би те умирили, дете“ одговори капеланова жена.

„Дакле сте ме лагали“, рече Лиспета, „и ви, и он?“

Капланова жена обори главу и не рече ништа. Лиспета поћута, такође, за који тренут; онда изађе и оде низ долину, и врати се у оделу брдских девејака — страшно прљава, али без минђуша у ушима и обоца на носу. Косу беше сплела у једну витицу, увијену црним концем како се брђанке носе.

„Идем натраг у свој народ“ рече „ви сте убили Лиспету. Остала је само Цадехина ћерка — кћер *иарија* и поклоника *Тарка Девиа*. Ви сте сви лажови, ви Инглизи“.

Док се капланова жена прибра из запрепашћења кад чу да се Лиспета вратила својим боговима, девојка оде и никад се не поврати више.

Постаде равна свакој дивљој девојци свога племена; као да би накнадила године, које је изгубила изван њих; и замало удаде се за једног дрводељу који ју је тукао, по обичају *иарија*, а њена лепота убрзо свену.

„Нема начина да разумете лудорије незнабожаца“, рече капланова жена „и ја верујем да је Лиспета у души

увек била идолопоклоница“. Знајући да је она примила хришћанство у петој недељи живота, ова исповест не иде у прилог капланове жене.

Лиспета дочека дубоку старост. Увек је говорила савршено добро ниглиски, и кад се мало понапије хтела је који пут да исприча историју своје прве љубави.

Тада је било тешко појмити, да је бледа, смежурано створење, што личи на свежањ издераних крпа, могло икада бити :

„Лиспета Котгарске мисије“.

В. Савић.

ШУМСКА ЗВОНЦА

Из хербаријума Франћишека Херишеса

С ЧЕШКОГ

— * —

У главном, на природу се гледа хладно. Наш сељак, који је с њом у најтешњем додиру, сматра све што расте и цвета само као средство безграничном мудрошћу Божјом нарочито и само зато створено, да би се он њиме користио и тако могао живети. Њему је жито хлеб, а шумско дрво гориво. Грађанин пак не брине се ни за шта ван градског атара, а када баш овај и пређе, он иде само наспом и то не пре, док се не отворе гостионице по вртovima, које често имају вртове насликане по зидовима. И анегдоте о госпођицама, које су тражиле кромпире по дрвећу, нису до краја празне пошалице, ма да новија школа такве примерке лепога пола убрјаја у врло ретке.

О научењацима, који се за природу интересују по своме позиву, нећу овде да говорим. То су лекари; озбиљно и мудро они пипају њезино било, испитују њезин организам, проучавају њезине болести. Али има и таквих људи, којима је природа нешто више, који с њом живе и осећају, уживају у њезиним лепотама и дражима, с њом се радују и тугују, сматрајући сваки цветак за нешто живо, свесно, потчињене судбе као човек... но то су само старе баке и — песници. И они што пишу и штампају своје мисли, одевене у гиздаво рухо стихова, и таки чији снови умиру тамо где су се родили, у глави и у срцу гањиву.

Допустите ми, читаоци, да у вашем друштву походим шуму, те да се тамо неки тренутак одам сновима, макар по примеру наших старих бака...

Погледајте шуму за сутона. Круне борова још љубе зраке сунца на заходу али крај ногу њихових мека маховина већ у хладу почива, дрема. Како вам се свиде они плави звончићи, што издижу красну главицу своју изнад мекане кадиве разастрте по земљи? — То су звона и звончићи, већи, мањи, негде као лоретањска звона, читаве гротуље, негде два, три на једној гранчици, а тамо опет ниха се једно једино звоно на крају изданка, пољубљивано топлим вечерњим поветарцем. Ниха се озбиљно, али не пушта звука. Па и остала се љубљају ћутке, немо. Али сада — слушајте само — шта је то? — Зар и звона говоре? — —

„И осећају. Зар не знаш да звона имају и срца? Бим-бам, бим-бам — чујеш ли им откуцаје?“

Недавно утонух у размишљање. Мисли ми залетаху далеко у прошлост и учини ми се, као да сам још недорасло дете а крај мене стоји ми мајка, те и сама, скретивши руке, својим благим гласом позва ме на молитву. — И збиља — то беше онај стари познати звук. —

„Јесте, ја сам душа звона светог Марка, које те негда позиваше у Храм Божји са звоника роднога ти места!“

Бејаш потресен, као када нађемо давно невиђена пријатеља. И — бим-бам, бим-бам — одјекнуше и остала звона у звучном збору. И са достојанственим, узвишеним тоновима големих црквених звона мешаху се дрхтави и плачни гласови малих сеоских звонцади — цин-цин, цин-цин — — и бим-бам — — шума поздрављаше вече, насталу ноћ. И звуци занемеше. И сада се испунише поједини цветићи и травчице, па почеше певати, ћеретати и привчати своје пригоде из живота, баш као што чине то

и људи. Ено тамо читаве гомиле самих шумских звончића!
— Како ли је то паптање међу њима! —

„На мене је ред, ја ћу да причам“, поче једно звонце, па се разбашкари на меку крилу маховинаста душека.

„Ха, ха, зар и ти имаш каквих доживљаја, ти — —“ смејаху се остала.

„У осталом нисам ни доживео ништа особито, ма ипак био сам срећан“, одговори на то звонце. „Нисам жудео ни за чим неостварљивим и био сам задовољан својим малим светом.“

„Е, па ајде причај.“

„Живот мој беше идила. У ловачкој кући отели се крава. И на црвеној траци привезаше ме теленцету о врат. То беху златна времена! Скакутасмо по шуми, играсмо се и скривасмо дубоко у чести. А када би се много удалили од стада, да нас не би могли наћи, тада бих ја гласом својим јавно се чобанину. Дан по дан, па теленце поодрасти у лепу, танану кравицу, али нас нису раздвојили; нихах се и даље под њезиним подбратком. Затим настаде и друго, озбиљно време, имали смо чак и много бриге, материнска старања — око нас поскакиваше мали несташко, кога не могасмо задржати. Утицаше нам сваког часа и једном тражисмо га по шуми васдан. Сећам се са страхом како сам брижљиво звонио: где си? — где си? — одзови се! — И не нађосмо га. Шта више чусмо, да га је одвео сам господар и жаљасмо за њим дуго, дуго — па се најзад опет развеселисмо: бесмо одједном опет обдарени двојицом других. —“

„Но доста, доста —“ чу се глас слушалаца. „Престани, молим те; свршетак нам је већ познат. Једнога дана дође и крај тој твојој кравици и тебе одвезаше с укочена врата њезина и отурише те —“

„Јесте, на таван међу старудију и тамо мирно почива

моје тело, а ја сам дух тога звона, прометнут у шумски цветак.“ —

„То је наш живот био бурнији,“ зачу се слаб глас; „ми не живљасмо тако спокојно.“ И из маховине изви се гранчица, на којој сеђаху тесно једно уз друго, у једном реду, неколико малих прапораца. „Прво нас привезаше коњу на бокове и овај поиграваше с нама по снежну путу, ржући весело уз наш звекет, који управо беше разуздан смех. А зашто се не би радовали? У санкама сеђаше дивна дама и тисуће очију окреташе се за њом и тисуће осмејака излажаше нам у сусрет. О, то беше живот весео, весео — али свршетак, момци, свршетак! — Након неколико година састасмо се сви — и коњ, и дама и ми прапорци. Нисмо се могли ни познати! — Образи јој беху упали, чело пуно бора и на њу нико више ни главе не окреташе. Седела је у колима у закопару и тресијаше се од зиме... а коњ с напором вуцијаше кола, и није рзао од бујности, већ од глади; био је веома мршав... тукоше га... ми смо истина поскакивали на његовим плећима, баш као и оно пређе — ма то сада беше сетно звекетање! Истина тада нас је још било десет, али девет су распуштена дечурлија пробушила и из њих извадила срце, а само један остаде здрав, те тужно звекеташе на плећима бедна кљусета... и сада прича ову причу“.

Гранчица се заљуља и поједини се цветови затресосе, али не пуштајући звук, осим једнога, који зазвони промукло, болно. —

„Па ни нама не беше боље“, ступи нов говорник. „То управо беше читав збор. Сеђаху заједно на једној гранчици, нагињући се један другоме, „Ми бисмо прапорци на капи лакрдијашевој... И данас нам је жао нашег кукавног господара! — Како су му плескали гледаоци и како се орио смех, када би у циркусу изводио своје пошалице.. ми би цинкали при сваком покрету његове главе — али не весело,

више тужно — у истини то беше плач, али га људи не разумеваху, сматрајући га за смех, који прати лакрдијашеву шалу... А како би се збиља и могли веселити, када смо знали да је наш пријатељ, наш господар несрећан... О, он нас је добро разумео! И када би дома отурио лудачку капу, притиснуо би нас увек са очима пуним суза к уснама својим и причао би нам о својој пошлости..."

„Молим вас, прекидајте причу“, упаде други глас из збора, ступивши напред некако охоло. То ће бити јамачно она стара историја о презреној љубави! Знамо то, знамо, нисмо ми у залуд служили велику господу. Са мном се нико не може тако лако испоредити, не, господо, једнога ми Бога! Ја сам се вазда кретао у узвишеном свету, ја нигда не избијих из салона! Лежао сам на господареву столу, у блиском сусеству кипа Венусе, даме доста пристојне. То су била значајна времена, а рад никакав. Гроф ме узимаше у руку, и ја бих општро довикивао: Јоване! — И — то беше све. Затим би се одмарао махом цело после по дне — само упитајте ону даму онамо“, и немарно указа на једну лепојку свога рода, која се стидљиво помањаше са маховинаста пода.

„Истина је“, потврди она. „Више година служила сам госпођу тога истог грофа. Али нисам била на столу за тоалету, већ бејаш о зиду окачена у предсобљу, над собаричином постељом, а у грофичиној соби налажаше се само моја врвца. Но то је била зла жена, та наша грофица! — Покашто би трзала за врвцу тако непрекидно, да не бејаш у стању ни зазвонити. Анка, воду... Анка, чиоду... Анка, где је псетапце... Дај ми књигу, Анка — Анка... А то беше красно девојче, та Анчица. Имађаше добро срце, а тако мало среће у животу... Како би се јадна увек поплашила, кад би чула мој изненадни глас. Скочила би и побледела, дршћући као прут. Бејаше ми је збиља жао! — Али она није ни слутила, да студено звоно с њом осећа...

Ноћу, када би уморна посведневним радом заспала, по-
сматрала сам је брижљиво са своје висине. Покашто би
се осмејкивала — вероватно је имала дражесне снове.
Срећа, која ју је у животу обилазила, походила је ноћу —
Тада би се у госпођиној соби затегла врвца... До душе,
ја сам чинила што сам могла; зазвонила бих пажљиво,
несмеоно, полако, једном, два пута, угушујући ваздух и
трудећи се да звук буде пријатан, успављив... но знате,
звонце је ипак само звонце, а грофица је госпођа... бесно
би тргла за врвцу — три пута, десет пута једно за дру-
гим... о, с Богом, латни снови, драга Анчице..."

"То је саопштено врло пикантно", прозбори звонце
грофово, поклонивши се галантно, и говорница се сакри
застићена испред безобзирна погледа његова. —

"А сада је ред да и ја о себи причам", рече и по-
диже се из скромне позадине звонце у неколико извештале
спољашности, али са срцем, које одсејајиваше као сребро.
"Живот ми беше као једна епизода. Мирно отпочивах у
трговчеву дућану, а једнога ме дана однесоше и положише
на сто крај болесникове постеље, да звоним када би год
што зажелео. И једном прихвати ме се суха рука његова.
Беше ноћ — сви домаћи спаваху. Глава му утонула у
меко узглавље, а око упрто у таму... Гледа тако укочено
преда се, а усне му се развукоше у болан осмех. — —
„Ноћ — ноћ —“ прошапта, „па и на твоје је небу ноћ
— народе, мој народе..." И тада ме се прихвати, напре-
жући и последњу снагу. Зазвоним страхотно, а срце ми
за дуго силно куцаше, док је рука, која ме се прихва-
тила, већ одавна, студена и непомична, почивала на гру-
дима чешког песника... Ноћ — ноћ, кукавни песниче!
И по тисућу пута кукавни народе!" — тужно заваши звонце.

И сада се високо над целом околином подиже огромно
звоно.

„Није кукаван — ја сам символ будућности — и доћи ће дан ускреса. Велики, славан дан! — — И народ подјармљен многим вековима, народ у окове спутан, потлачен, коме су писивали и срж из костију и срце парали — ускренуће у нов живот — слободан, убав народ! — —“

И звоно, као да је тај дан већ настао, заљуља се и захори достојанствено и узвишено: „Осана! — Осана на висинама!“

А у тај свети звук упадоше гласовима својим сва звона, звонцад и звончићи, што их ту бијаше, и у шуми се захори радосно клицање: „Осана! — Excelsior! Excelsior!“

У крунама борова свиташе...

Срет. А. Поповић.

МОДЕРНИ ЧИНОВНИК

— САЛТИКОВ —

с руског

Док се готово свако предаје нераду и ђути, Атанас Аркадић Бодрцов има пуне руке посла и није у стању да довољно речи нађе. Он познаје цео град и трчкара по њему од јутра до мрака. Час га овде нестане, час ето га тамо! За време док други чиновници седе по канцеларијама и биро-има, он скупља материјала за „летећи лист“, који се у одређено време на Невском проспекту у његовој бичности јавља, и нуди дневне новости најуслужније и бесплатно. Бодрцов је рођени *flâneur*¹⁾. Радо стоји по улицама, али никада дуже од једне четврти или по минута.

Тек што је једном свом познанику саопштио свој резевоар новости, већ хита даље да нађе каквог другог а међутим је спреман и за трећег...

„Познајете ли човека с ким се сад видесте?“ пита он важним тоном једног познаника кога је срео.

„Не. Зашто?“

„А! То је опасан патрон; нећете веровати како је он са својом рођеном сестром поступио. Свога оца тестамент фалсификовао је, само да би њу наследства лишио!... И с таквим се човеком ви опходите?“

---

¹⁾ Бесвласничар.

„А зашто не! Он има приступа у свима кућама и зна, што готово нико не зна. А да ли ме се тичу његове приватне ствари?“

Атанас Аркадић уме цео свет да занима, јер увек има по што ново да саопшти. Новине лажу, у салонима се лаже, па ипак се радо хоће да зна шта се у свету дешава. Наравно да и Бодрцов истину обилази, али само за читав дан раније, и у томе се састоји његово преимућство. У оној, руским одношајима карактеристичној полусенци, у којој све стоји као у пола под велом, изврсно годи самољубљу, да се *прво* ма где испица какав глас те да се може другом рећи: „Знате ли ко је у изгледу за ово или оно место? . . . . Готово је већ свршена ствар . . . . али ви нећете веровати . . . .“

Но, Атанас Аркадић никад не наиђе на неверовање. Нпр. X. је за кратко време предмет сваковрсних гласова и нагађања. Бодрцов саопштава једном свом познанику: X. добије положај војног гувернера у II.; другом каже, да је X. већ саставио програм свога рада и т. д. Трећег дана излазе у новинама све ове промене и премештаји, услови и планови, као „гласови“. Дан по том показује се да постављење X-а није потврђено и да Z. шта више остаје на свом положају. Z. обавештен о опасности која му је грозила, обратио се је грофици И. и с њом савез склопио; грофица је са своје стране . . . . То се све већ зна . . . . Тако се све расветљава, а никоме и не пада на ум да Бодрцова сматра као лажова. На против већина мисли: Нама је то још раније саопштено; али што је у једном моменту било истинито, у другом већ није . . . . А, у осталом, и како се је могао Бодрцов обавестити о правом стању ствари за пет минута? Ал' опет зар није било много од њега, што је он најмање по часа умео да заинтересује јавно мишљење и залудним људима време да скрати?

Нарочито је био радо виђен у кафанама и ресторанима, које је он у многome волео, и ако их није врло често посећивао, јер га позивају породични кругови. Он у ресторанима прво наилази на масу познаника међу којима може свој резервоар новости да допуњава; и друго, наш је јунак волео да добро, а притом на туђ рачун једе.

Радо га примају, јер уз његово занимљиво причање ручак или вечера брже протиче, баш као што разговор за столом оживљава присутна музика.

А какав му је огроман популаритет донело само бугарско питање! Он је прорицао судбину Батенбергу трима речима: Отићиће, вратиће се и опет отићи за навек.... Ти си на погрешном путу, пријатељу! говорили су му. — Чекните само! — И заиста он је имао право: Александар је отишао, вратио се натраг и опет отицао за навек.

Сад дођоше на ред кандидати за бугарски престо. Сваки дан доносио је по каквог новог кандидата на кога се је најмање мислило. Атанас Аркадић крстарио је по Невским проспекту и према приликама јављао: Принц од Вилманштранда! Херцог од Херолштајна! Кнез Сампантре! Нико није веровао својим рођеним ушима и ако се на скоро по том чџ: да херцог од Хокштајн-а има највише шанса.

Страни кабинети беху у забуну услед делатности Бодрецова и питаху: Откуда ти све то знаш пријатељу? — Одгонетајте, одговараше он. — А одговорка је била врло проста: Атанас Аркадић беше у пријатељству са собаром кнеза Откровени-а, и из овог извора дознаваше он што је хтео. Оваква пракса није погрешна, стисне се собару рубља у шаку, и више никаквих тајни нема.

Порекло Бодрецова није баш сјајно, а и материјална ерества његова, која су му од родитеља остала, била су врло ограничена. Али он је служио при двама надлештвима при министарству војном и министарству унутрашњи послова

и примао је за мало рада лепу плату. А пре том је увек чинио утисак оскудна човека, становао је у врло јевтином стану, одевао се више но што скромност налаже, а хранио се само на рачун других људи. Друштво се беше тако навикло на то, да су га високе личности при свој његовој бедној униформи радо у своје салоне и за своје столове позивали.

Сем масе новости које су сачињавале, тако рећи, темељ његове егзистенције, знао је он особитом услужношћу да буде омиљен код људи, па и жена. У сваком погледу био је зналац! Знао је где се може наћи најлепша јагњећа меса, иверака,¹⁾ морских ракова и ајвара. Налогe је извршавао савесно, и у место да је за то награде тражио, он је тражио да још што на потпуно задовољство свога патрона испослује.

Страст за номадским животом развила се код Бодрецева још врло рано. Он је убрзо једно за другим био у трима гимназијама, по том ступио у кадетски корпус, али и тамо није баш најславније пролазио, те најзад ради свога здравља пође чиновничкој каријери. За време исте, он је готово све провинције царевине, чак и најудаљеније, упознао; и свуда је умео да стекне мнозину пријатеља и протектора. Важио је као изврстан играч мазурке и аранжер свију врсти свечаности, тако, да су се формално отимали о њега највећи чиновници губерније и генерали, па чак и њихове жене, да код њих буде у својству „чиновника за особите налоге“ и да га са свим од других отуђе давањем све већих и већих положаја.

И кад се по том Бодрецов, већ као државни саветник (у рангу генерала) у педесетој години, а после двадесетогодишњег одсуства, у Петроград врати, нађе тамо такву масу познаника и пријатеља, — а из провинције донео

¹⁾ Врста морских риба.

је опет масу препорука од својих заштитника, — да му је лако било да прибави себи приступа у најотменије кругове и да наклоност свију стекне.

При том се говорило како је он на чудноват начин младост сачувао, а он се сам не устручаваше да и са онима од пређашњих познаника општи, који су у животу мање успевали него ли он. Само кад је који од њих са свим ниско био пао, он би га остављао, али ипак с извесном опрезношћу, јер ко зна . . . . И тако припремајући да заузме користан *sûreté*,¹⁾ разви Бодрцов сву своју делатност као доносач новости и пријатељ целог света чак и у Петрограду, и то с потпуним успехом. Размажен великим гозбодавцима, умео је он да се угнезди и у скромније породичне кругове — задовољавајући се и с телећим бутом. Он је готово за сваког имао лепе речи, за децу каквих слаткиша, за гувернанте стисак руке и убеђивање да је њено лице „дивне свежине,“ за собара напојницу, чију је маленкост умео он кордијалним нахођењем да изједначи.

„Па, брате, како је, шта ради стари?“ пита Атанас Аркадић застајкујући један тренут у трему да од собара што сазна.

„Ништа особито. Његова екселенција устала је јутрос раније него обично . . . . затим је теј попио и од ађутанта извешће примио; сад се баш спрема да доручкује.“

„А, глас што се пронео? Ти знаш . . . . Час ово . . . час оно . . . . Управо и не треба веровати, није ништа . . . .“

„Јуче у вече кад је екселенција отишла да спава, рекосте ми ви: Пази, Иване, ако ноћас дође курир кнеза Г . . . , а ти ме одмах пробуди. И данас кад сте устали било је прво питање: Је ли долазио курир? Није, ваша екселенција! одговорих ја. Тада ви опсовасте . . . .“

¹⁾ Звање (плаћено) без посла.

„И сад ништа?“

„Данас сте много мирнији него ли до сад. Раније, кад вам се што хрђаво случи, одмах настане севање и грмљавина. А сад тако тихо говорите, да се човек мора просто чудити. Ви сте ми по кат-кад говорили: Нас су, брате Иване, сасвим заборавили, јер се жутокљунци дижу у висину, но видећемо како ће се најзад свршити.“

„Али можда већ.... Чини ми се да у трпезарији чујем звек у тањира; могу ли ући?“

„О, дабогме да можете, ђенерал ће се веома обрадовати!“ Атанас Аркадић прво помаља главу кроз одшкринута врата, и тек кад чује: О добро дошли! Изволте, молим! увлачи и остале делове тела у собу.

„Па, шта има? Је ли већ ко наименован? Говори!“ обраћа се госту нестрпљиво ђенерал.

То је још држећи, снажан човек с проседом косом, руменим образима и обојеним брковима. Испод откопчаног горњег капута сија бели прслук.

„До сада још ништа није решено“ лаже дрско Бодрецов „зна се да је твоја екселенција ушла у комбинацију, док други опет веле, да се грофица Митмаховска крије иза барона фон Fish, да....“

„Свога Артурчића постави? — Но, у коме има нешто и права!....“

„Али то не може нико у граду да верује. Да хоће Бог дати да се то оствари, те да твоје заслуге....“

„Веома завијено, ја сам готов.... Поставити ме, не поставити ме, лежи у божјој руци. Само је досадна неизвесност! Говори се и шушка по свима буџацама час овај, час Артурчић; ко ће ту бити паметан!.... Еј, Мишко!“ прекида самог себе генерал „постарај се да куне кроз један сат припремиш!“

Баш кад се Бодрецов вратио у Петроград, наступили догађаји, који северну Палмиру доведоше у узбуђење. Ја-

више се одмах, као што то често у нас бива, истражи-вања, ваздух беше пун сваковрсних гласова. Веома озбиљне прилике захтевале су „буде — мужеве“, а таквих је недостајало, или се чак на такве и наплазило, али и поред све своје добре воље да помогну, налажаху се у забуну.

Бодрецов се умео овим стањем с изврсном умешношћу да користи. Од јутра до мрака, носио се је он најновијим вестима нигде не изрекавши се. Час ово, час оно је открио; тамо негде пронашао је листу с именима компромитованих лица, тамо опет . . . Међутим он је ћутао, као да је хтео тиме да покаже, како он још много више зна, али држи да је паметније ћутати.

„Без сумње да ће се ово несносно стање у скоро окончати!“ вели поверљиво један познаник.

„Још ће дуго трајати. За то треба врло енергична рука, а наш ђенерал је слаб и немоћан. Али даће Бог да се већ освести јавно мишљење.“

„Требало би управити на становништво позив. — То се и намерава. Јуче у вече је о овоме дебатовано, може се надати . . .“ и т. д. и т. д.

Најзад и то се смири, али тада искрену рат у Србији, поче се говорити о зулумима у Бугарској и нагињало се рату с Турцима ради „спасења хришћанства.“ Сан-стефански мир, доцније трактат берлински, пружише делатности Бодрецова издашно поље. Па и сада беше он, у тој неизвесности са својим из свију буцака прикупљеним новостима добро дошао.

„Ми ништа баш не добијамо, Аустријанци су све приграбили!“ шапуће једног дана, „узалуд смо се излагали опасности!“

„Хм. . . . За то имамо . . . . Бизмарку да заблагодаримо.“

„Бизмарку и другима . . . . Само Француз беше уз нас!“

„Ах, Француз! Он је сад расположен, кад је све већ свршено!“

А другог дана јавља се Бодрецов с лицем које сија од задовољства.

„Све је наше“, клицао је он „добијамо Бугарску, а и Молдавију. Србија ће бити независна, Босна и Херцеговина припашће Аустрији. Једино још због Источне Румелије није споразум постигнут, а Енглези би се радо машили Крита.“

„Је ли могуће?“

„Јуче сам био на ручку код кнеза Котилона (раније сам с овим заједно у Варшави служио) — кад он доби шифровану депешу. Чита он, чита — а ја гледам како се смешка. „Честитајте ми, пријатељу!“ узвикну он „Молдавија и Бугарска су наше!“ Одмах нареди да се шампањ донесе — Ураааа! И док ми један другом честитамо, сазнасмо и остало.“

„Штета само што су Босна и Херцеговина изашле нама из шака.“

„То и ја рекох Котилону! „Зашто,“ упитах ја „пустите јарца у башту?“ „Није могло другојаче,“ — одговори он. — „И ја сам вашег мишљења, пријатељу, али је ли се могло изменити?“ „А што се тиче Источне-Румелије...“ наставих ја. „Споредна ствар. Ако се тамо постави за гуверниера какав паша, он ће се као наш сусед морати нама покоравати, што хоћемо...!“

У опште, као што је већ споменуто, Бугарска је нашем колпортеру новости дала неисприни мајдан, који још ни данас није потпуно исцрпљен. Садашњи догађаји на Балканском полуострву долазе му као наручени.

Па ипак турско и грчко питање нису једине ствари за које се он интересује.

И вероватност каквог новог сукоба између Немачке и Француске не испушта он из вида.

„Да ви случајно не мислите да Француска своје трупе узалудно концентрује на западној граници? — пита он — Или ако ви мислите да Немачка само шале ради поставља на Рајни нов армијски корпус, онда сте ви на странпутици. Не, братићу мој. Немац се не да преварити, кад он мисли да и данас на један мах непримећено баца по милиона на једну тачку“.

И ако рат заиста отпочне, и кад још никакве вести не буду приспеле, Атанас Аркадић прокрстариће тротоарима и пустити неколико гласова у ваздух.

„Опсада Париза!“ деру се продавци ванредних бројева.

„Само полако!“ опомиње их Бодрцов. — „То је јуче било, кад су Немци Паризу надирали, данас су они сами у Мецу затворени. Да, да, Француска није више она стара, али ми смо још ту!“

Али једном наш јунак наседа. Сретох га недавно, саг'о главу и на моје велико чуђење ћутао је.

„Шта вам се десило?“ Запитах га.

„Вап сад бејах код мог генерала,“ исповедао се он шапћући, „и он ми је буквицу читао. „Како сте могли ви раструбити — рече он — ако Француз Немца потуче, да ћемо ми одмах Аустријанцу песницу показати?“ — А ја сам међутим то мојим рођеним ушима у министарству чуо!“

„Па шта му ви одговористе?“

„Био сам збуњен. „Извините, екселенцијо,“ одговорих, „у будуће ћу обазривији бити . . . .“ И шта би? Наскоро за тим сам стари попусти и рече: „Слажем се са вама, ви имате право; али има ствари које треба само за се задржати.“ —

На овај начин Бодрцов преживи један дан, као биро новости који путује. Је ли он тога свестан? Готово ми

се чини да је код њега све инстинктивно. Кад га чујем како сва савремена питања прикупља за јавност, тада ми се натура мисао, можда и његова: на што је нама у Русији цензура, кад људи као што је Атанас Аркадић Борецов слободно трчкарају? —

Парот 1900 г.

Александар Н.

НА ПОГРЕШНУ ПУТУ

Rudyard Kipling

с илустрацијама

Има увек наде за човека који се јавно опија, чешће него што би требало; али без наде пропада онај који пије тајно и сам у својој кући — човек кога нико не види кад пије.

То је правило; дакле мора имати изузетка да би било доказано. Мориартов случај тај је изузетак.

Он беше инжињер, и влада, увек благонаклона, посла га готово по његовој жељи у један забачени округ, где није имао другог друштва осем урођеника, али за то пуне руке посла. Посао је отаљавао добро за четири године док је био сасвим сам; али се одаде пороку да тајно пије, и поврати се из дивљине изнуренији и старији него што би то долазило од пустињачког живота. Ви знате причу да човек, који је више од годину дана проведе сам у дивљини, никад више није потпуно здрав. Познаници приписиваху самоћи Мориартовој чудно понашање и ђудљиву нарав, говорећи да то показује како влада упропаштајује будућност својих најбољих људи. Мориарти је био стекао врло добар глас у друштву. Али је знао да је сваке ноћи један корак ближе да тај добар глас сахрани са „кристофором“ и малим чашицама ликера, и других напитака ове врсте. Био је здрав, лепо развијен и паметна глава,

иначе би био сломљен и умр'о би у округу као каква болесна камила. Тако су прошли многи пре њега.

Пошто је дошао из пустиње, влада га посла у Симлу, и он оде тамо у намери да добије једно упражњено место. У то доба, госпођа Ревер, — ви је се сећате можда, — беше на врхунцу своје моћи, и многи људи ношаху њен јарам. Све што се рђаво могло рећи о госпођи Ревер већ је било казано у другој једној причици. Мориарти беше развијен и леп, врло миран и нервозно узнемирен, желећи да угоди својој околини кад се не би био одао пијанству. Ако би га ко ословио изненада или чуо какав нагли шум, он би скоро поскочио; и ако би сте га посматрали кад пије воду за ручком, могли бисте видети како му рука дрхће полако. Али се све то приписивало нервози, а мирно, стално, „сип-сип-сип, налиј и опет сип-сип-сип“, које се догађаше кад је био сам није нико дознао. А то је чудновато, кад се зна, да је приватни живот сваког појединца овде јавна својина свију.

Мориарти беше пао, не у коло госпође Ревер, јер оно није било његове врсте, већ под њезин утицај, и паде јој пред ноге и обожаваше је. То се приписа томе, што је скоро дошао из дивљине у велики град. Није могао ствари јасно распознавати, нити видети какав је ко.

Како је госпођа Ревер била хладна и строга, он рече да је поносите и достојанствена. Пошто није имала ни мало мозга и није знала о чему да говори, он говараше да је повучена и плашљива. Госпођа Ревер плашљива! Како је није нико могао поштовати ни ценити, он је обожаваше из далека и украси је свима врлинама које су у Светом Писму, и већим делом оних, које налазимо код Шекспира.

Тај крупни, мрачни, расејани човек, који беше тако нервозан, кад какав пони прокаса иза њега, свиче се да к'о сенка прави госпођу Ревер, црвенећи од задовољства

кад му она добади једну, или две речи. Његово дивљење било је чисто платонско; чак и жене знађаху и одобраваху му. Он није ни корак крочио изван Симле и тако не чу ништа против свога идола; и то је било добро.

Госпођа Ревер не поклањаше му нарочите пажње, додаваше га просто листи својих удварача, и излазећи који пут у шетњу с њиме колико да му покаже да је он њезина својина и да тако с њим и располаже. Мориарти мора да је био разговоран, јер госпођа Ревер није могла дуго разговарати са човеком његова кова; а оно мало што је рекла није било од користи. Мориарти је веровао у једно, и за то је имао довољно разлога, да госпођа Ревер има чудну моћ над њим, и у тој вери озбиљно покуша да се ослободи порока који је он једини знао. Мора бити да је било интересантно његово искушење док се борио с њиме, али га он није никада описао. Често је провео по читаве недеље пијући само воду. Па онда једне, кишовите ноћи, кад није био нигде позван на вечеру, а велика ватра пламтијаше у камину, и беше тако удобно у соби, он се затвори да бди целе ноћи гутајући напитак за напитком, правећи при том велике планове о поправци, док не би легао на постељу мртав пијан. Сутра дан био је болестан.

Једне ноћи наступи криза. Био је врло узнемирен у мислима због својих покушаја да постане „достојан пријатељства“ госпође Ревер. Прошлых десет дана провео је врло рђаво, и на крају имао је да прими награду за две или три године пијења, која се састојала у једном нападу *delirium tremens*-а особите врсте: почињући са самоубилачким очајањем, прелазећи у нападе и раздраженост и хистерију, и свршавајући се са немоћним јаукањем. Седећи у наслоњачи спрам ватре, или корачајући горе доле по соби цепајући неку мараму у комаде, он се исповедао шта доиста мисли о госпођи Ревер, јер његови односи

с њоме беху предмет његових узвика. Говорио је и говорио све у ниском тону као да шапуће самоме себи, и томе не беше краја. Изгледало је да зна да му није добро и покуша да разумно говори са лекаром.

Два пута покуша да се прибере и да разумно говори са лекаром; али му се дух одједном помрачи и он понова поче да шапатом прича историју својих јада. Страшно је видети маторог човека да избрбља као дете све оно што се обично крије и храни у дубини срца. Мориарти откри целу душу своју пред свима онима, који се нађоше у његовој соби између пола једанаест и пола три сата ноћи.

Из онога што је рекао видело се јасно колики је био утицај госпође Ревер на њега, и како је осећао свој сопствени пад. Није могућно донети овде његово шаптање; али је оно било врло поучно — показујући колико је погрешан његов суд.

Кад га прођоше муке, и његови познаници сажаљеваху га због страшног напада те грознице, која га је тако сломила, Мориарти се заветова страшном клетвом самоме себи, и отпутова са госпођом Ревер све до краја сезоне, обожавајући је мирно и с пуно поштовања као правог небеског анђела. Доцније поче да јаше што је био јасан доказ да се поправио, и тада сте могли лупити врата иза њега, а он се не би тргао. Све то даваше наде.

Како је одржао заклетву и колико га је то муке стало у почетку не зна нико. Извесно је да је имао да издржи најстраховитију борбу у којој пијанице обично подлегну. Пио је мало вина и ликера при јелу; али никад више није пио сам, нити је пустио да се примети да је пио.

Једанпут исприча целу историју својих јада једном присном пријатељу, и како га је спасао „утицај једне чисте честите жене, анђелу равне.“ Кад се пријатељ —

чудећи се свему што се добро рекло о госпођи Ревер, — гласно насмеја, изгуби сасвим пријатељство Мориртово. Мориарти, који је сада ожењен женом десет хиљада пута бољом него што је госпођа Ревер, женом која мисли да на земљи нема још једног тако доброг и паметног човека као што је њен муж, — отићиће у гроб кунећи се и доказујући да га је госпођа Ревер спасла на овоме као и на ономе свету.

Нико није ни за тренут веровао да је она што-год знала о Морнартовој слабости. Али нико није сумњао да би га она на самртне муке ударила и упознала све своје пријатеље са тим својим открићем само да је дознала о томе.

Мориарти је њу замишљао онакву, каква она није никад била, и та га је вера спасла. То је било право и добро и она је најзад била све оно, што је он о њој замишљао.

Питање је само колико ће се њој признати у рачуну Морнартовог спасења, кад дође дан њезиног разрачунавања?

В. Савић.

ДОКТОР КВАРИСВЕТ

ЈАН НЕРУДА

— * —
с чешког

Нису га увек тако звали, већ после једног догађаја, који је био тако чудноват, да је ушао и у новине. Управо се он звао господин Хериберт, а крено му име бејаше сасвим необично, само га се ја већ више не сећам. Господин Хериберт био је лекар, то јест. да речем истину, он је збиља био промовиран за доктора медицине, али није лечио баш никога. И сам би морао признати да од онога доба, када је као слушаалац походио клинику, није имао ни једнога болесника. И можда би то баш и радо признао, само кад би уопште с ким говорио. Али је то био сасвим особит човек.

Доктор Хериберт био је син доктора Хериберта, негда веома омиљеног малостранског лекара. Мајка му је рано умрла, а отац пре синовљега промовирања, оставивши му једносипратну кућицу на Ујезду¹⁾, а можда и нешто новаца, али не много. И у тој је кућици боравио др. Хериберт јуниор. Два приземна дућанића с улице и стан на првome спрату с лица доношаху му нешто кирије, а он сам живљаху на првome спрату из дворишта, куда су непосредно водиле особите степенице, дрвеном решеткастом оградом доле затворене и непокривене. Не знам како је

---

¹⁾ Улица у Прагу на Малој Страни.

код њега у стану изгледало, али знам да је живео сасма просто. Један је од она два дућана држала пиљарица, и она послуживаше господина доктора, а син јој Јосиф беше опет мој друг, но већ смо давно, доста давно престали друговати, будући је Јосиф постао владин кочијаш, те се тиме понео. Ну од њега сам сазнао, да господин доктор сам себи кува доручак, на ручак иде у неку појевтину гостионицу у Старој Вароши,¹⁾ а о вечери тек само премаже зубе.

Др. Хериберт млађи био би на Малој Страни доста лепо приман, само да је хтео. По очевој смрти болесници преношаху поверење своје на њега, али, дошао богат или убог, он не примаше никога и не одлажаше никуда. Мало по мало, па то поверење ишчиле, околни га мештани почеше сматрати као онога који се зове „пропали ђак“, а касније му се и посмеваху: „Какав доктор — та ни мачку му не бих поверио!“ Ну, како се чињаше, доктор Хериберт није за то хајао. Изгледаше да у опште ништа не полаже на људе. Нити је од кога Бога примао, нити га коме називао. Када би ишао улицом, изгледаше као увели листак, који ветар гони тамо-амо. Раста је био скоро малог — по новој мери имао је од прилике око метар и по — а том својом сухом приликом крманио је улицом тако, како би од осталих људи био на растојању бар за два корака. Отуда је оно његово веругање. Плаво му око беше пуно неке узверености, као око ударена пса. Лице му беше обрасло загасито светлом брадом, а тако чупаво. Лице, по тадањим назорима, било је нешто сасвим неуљудно. Зими би носио сури млинарски капут и тада му глава, под сукненом капом, упадаше дубоко у огрлицу памучног астрахана, а лети, када је имао на себи сивкасто, коцкасто лако одело, или још лакше платнено рухо, ни хаше му се глава непоуздано, као да је на слабој дршци.

¹⁾ Прашко предграђе.

Лети би, већ око четири часа изјутра, ишао у градину на Маријанским Утврђењима, и ту би засео, с књигом у руци, на коју од удаљенијих клупа. Бивало је да понеки простодушни малострански сусед седне крај њега и отпочне разговор. Али тада би се др. Хериберт подигао, склопио књигу и удаљио се не одговоривши ни речи. И тако се сви од њега отуђише. Шта више, др. Хериберт је у томе дотле дотерао, да на њега не обраћаше више пажње ни једна од малостранских удавача, ма да му не беше више од четрдесет година.

Али се на један пут догоди нешто, што је, као што сам већ казао, ушло и у повине. И ето, о томе хоћу да причам.

Беше красан јунски дан. Такав дан, када нам се чини да се неко свечано расположење разастрло по небу, по земљи и по лицу свакога човека. А тога дана, касно по по дне, креташе се Ујездом величанствен погребни спровод. Сахрањиваху господина Шепелера, саветника земаљског рачуноводства, или, како се то онда говорило, сталешког рачуноводства. Нека нам Бог опрости, али нама изгледаше као да се и на тај спровод разастрло оно свечано расположење! Мртвачко лице, дабогме, није се могло видети. јер у нас не влада јужњачки обичај, где се мртваци носе гробу у отвореном сандуку, те да их сунце још и последњи пут огреје, пре но што их покрије вечна тама. Али ако одбијемо ону обичну пристојну збиљу, некако опште задовољство није се могло порећи. Као да се оно овога прекраснога дана разливаше људма по целом телу!

Најзадовољнији су били, од прилике, они практиканти земаљских надлештава, који су носили господина саветника. Ту дужност никако не уступаху другоме. Два дана беху узбуђени и трчкараху из једне канцеларије у другу. Сада су корачали поносито и одмерено под својим теретом, сваки уверен да је на њега упрт поглед целог света

и да тај свет шапће: То су сталешки практиканти!!! Задовољан је био дугачки господин доктор Линк, који је само за осмодневно боловање покојниково добио од његове удовице двадесет дуката награде, што је већ знала сва Мала Страна; сада је корачао оборене главе, као човек који се дао у мисли. Задовољан је био сусед Острохрадеки, сарач и најближи сродник господина саветника. До душе, стриц га је за живота заборављао, али је сада Острохрадеки већ знао да му је завештао пет тисућа форината, па неколико пута рече пивару, господину Кејрику: „Ипак је имао добро срце!“ Острохрадеки је корачао одмах за сандуком, а поред њега дебељушни, здрављем напредни господин Кејрик, најбољи и највернији покојников пријатељ. Баш за том двојицом ишла су господа Кдојек, Мужик и Хоман, саветници земаљског рачуноводства, али по положају млађи од преминулог Шепелера; јамачно и они беху задовољни. Шта више, и то морамо с тугом рећи, да се ни госпођа Марија Шепелерова, која сеђаше усамљена у првим кочијама, није могла одбранити од тога општег задовољства, само на жалост, то њезино задовољство не потицаше непосредно из јунског расположења. И та је добра госпођа већ трећи дан предмет тоцлог саучешћа толиких људи, и то јој је необично говело. Виту телу њезину дивно пристајаше црно рухо, а блеђано јој се лице особито лепо истицаше у оквиру мркога завоја.

Једини, коме је тешко падала смрт господина саветника и који се никако није могао одбранити од непријатног утиска, беше пивар, господин Кејрик, још неочењен и, као што је већ речено, најбољи и највернији пријатељ покојников. Још јуче му је млада удовица изјавила већ своје очекивање, како ће јој се сада јамачно одужити за оно, што му је још за мужевљева живота била — тако верна! Када му је сусед Острохрадеки данас први пут рекао: „Ипак је имао добро срце!“ одговори му господин

Кејрик тужно: „Није имао, јер да га је имао дуже би поживео.“ И после тога је мјукотом замукнуо, не одговарајући ништа.

Спровод лагано стиже и до ујеских вратница. Тада се није туде лако пролазило као данас, јер се ту дизаху огромни опкопи, а крај њих два дуга и крива тамнина као увод заграничних робова.

Парадне погребне кочије претекоше сада спровод, па се уставише код самих вратница. Свештеници се окретоше, младићи полако спустише носила и отпоче кропљење. Затим кочијаша извукоше покретну подлогу мртвачких кола и носиоци дигоше мртвачки сандук, да га положи у кола. И ето, тада се то зби! Било за то, што је на једну страну налегла сувишна снага, или на обема страна сасвим неједнака невештина — сандук нагло ужим крајем својим слети на земљу, а поклопац с треском одскочи. Мртвац истина остаде у сандук, али се сроза до колена, а десна му рука испале преко сандука напоље.

Запрепашћење беше опште. На мах наста тајац, да је друг другу могао чути куцање часовника у цецу. Сви упреше поглед у непомично лице мртвога саветника. А управо према сандуку стајаше — доктор Хериберт. Баш у том часу стиже на вратнице с неке шетње. Крманио је, истина, у тој гомили тамо-амо, но убрзо би принуђен да се устави и то одмах иза свештеника, те тако сури му капут бејаше баш поред црна мртвачка одра.

То потраја тако за један тренут. Некако мимовољно лати се Хериберт мртвачеве руке, која вишаше, да је поврати у сандук. Но задржа је мало у својој руци, прети му се немирно титраху, а очи с испитивањем почиваху на покојникову лицу пред њим. Затим подиже руку и отвори капак десног ока мртвачког.

„Но, шта је то?“ чу се глас Острохрадсков.

„Шта се једном не доводи у ред? Нећемо ту годиновати!“

Неки пратиоци већ пружише руке.

„Чујте!“ кличе мали Хериберт гласом за чудо обимним и звучним. „Овај човек није мртав!“

„Глупост! — Ви сте лудак!“ гундораше господин доктор Линк.

„Ама где ли је полиција?!“ повика у том Острохрадски.

На лицима свију беше оцртана забуна. Само пивар Кејрик брзо приђе мирноме Хериберту. „Па шта сад да чинимо?“ питаше га радознало. „Зар збиља није мртав?“

„Није. Само је обамр'о. Брзо га пренесите у који од оближњих домова, да окушамо помоћ!“

„Највећа лудост!“ викаше доктор Линк. „Ако тај није мртав, онда..... —“

„А ко је то?“ упита Острохрадски.

„Кажу да је доктор. —“

„Доктор Кварисвет! — Полиција!“ викну из гласа сарач, коме на мах падоше на ум оних пет тисућа.

„Доктор Кварисвет,“ поновише господа саветници Кдојек и Мужик.

Али пун пожртвовања пријатељ, господин Кејрик, већ лагано ношаше сандук са неколико младића у блиску гостионицу код „Кречане.“

На улици наста бурна граја. Погребне кочије окретоше назад, остала кола такођер, господин саветник Кдојек завика: „Хајдмо, та и иначе дознаћемо све!“ али нико не знађаше шта да ради. „Ваш добро, што долазите господине комесару!“ узвикну Острохрадски, када угледа полицијског чиновника где долази. „Овде се одиграва страшна, недопуштена комедија — обесвећење мртва тела у сред бела дана пред толиким народом“ — и отпрати комесара у поменућу гостионицу. Доктора Линка несташе. Мало

затим Острохрадеки изађе из гостионице, за њим комесар. „Молим, разиђите се.“ говорише овај искупљену народу, „нико не сме тако! Доктор Хериберт тврди поуздано, да ће господина саветника повратити у живот.“

Госпођа саветниковица хотијаше изаћи из кола, ал' паде у несвест. Радост може по кашто и да уемрти. Тада журно изађе господин Кејрик и приђе колима, где се госпође беху ужурбале око онесвесле саветниковице. „Одвезите је полако кући, тамо ће се пре разабрати.“ световаше их Кејрик. А опет за се промрмори: „Ипак је пријатна!“ Затим се окрете, скочи у кола и одјезди онамо, где га беше послао доктор Хериберт.

Кочије се разиђоше, као и сва пратња. Ама Ујезд беше код вратница једнако прецун народа и полиција је морала пред домом одржавати ред. У појединим гомилицама причаху се најчудноватије ствари. Докле једни негодаваху доктора Линка и оговараху га на сва уста, дотле се други исмеваху доктору Хериберту. Овда-онда појавио би се у хитни господин Кејрик, па би рекао весела изгледа: „Имамо најбољу наду!“ — „Већ сам и сѐм осетио му било.“ — „Тај је доктор чаробник! — „Дигне!“ кличе напоскон сав усхићен и ускочи у припремна кола, да радосну вест однесе госпођи саветниковици.

Најзад, око десет часова у вече изнесоше покривена носила. С једне стране ишао је доктор Хериберт и господин Кејрик, с друге комесар.

Ама не беше ни једне крчме на Малој Страни, која није била дупке пуна народа па чак и после поноћи. И ни о чему се није друго говорило, до о ускреу господина саветника Шепелера и о доктору Хериберту, и говорило се грозничаво.

„Па тај зна више, но што је записано и у једној латинској књизи!“

„Ама то се и на први поглед на њему види. Па и

отац му бејаше одличан, одличан лекар! А то се наслеђује: с оца на сина“.

„Ама што неће да прахтикује? — Та тај би се брзо обогатио!“

„Јамачно има новаца, отуда је то“.

„А шта ли га зову доктор Кварисвет?“

„Кварисвет? ја то нисам чуо.“

„Данас се то чуло по сто пута“.

После два месеца отправљао је службу господин саветник Шенелер, баш као и пређе, па би говорио: „Бог на небу, а доктор Хериберт на земљи!“ А други пут опет: „Кејрик је дијаманат!“ —

Сав град збораше о доктору Хариберту. Новине о њему писаху јамачно по целоме свету. Мала Страна поносаше се. Причаху се чудновате ствари. Барони, грофови, кнезови настојаваху, веле, да задобију доктора Хериберта за свога личног лекара. Чак и некакав талијански владар, учинио му је нечувену понуду. У опште се о њега отимаху сви они, чијој би се смрти многи радовали. Али се доктор Хериберт беше са свим повукао. Шта више, чак се и то причало, да му је госпођа саветниковица однела пуну кесу дуката, но он је није хтео ни пустити преда-се и, напослетку, кажу, да је с балкона полио водом.

И опет се могло видети, да га се људи баш ништа не тичу. Поздрављаху га, ама он не окреташе главе. Крманио би улицама као и пређе, а прозрачна, сува прилика његова бојажљиво се тресла као јасика Болесника нијда није примио. Па ипак му се сада свуда говорило „доктор Кварисвет“. Пало је то као с неба.

Има томе више од десет година како га нисам видео. Не знам, да ли је још жив. Мала му кућица стоји и сада на Ујезду. Мораћу једном за њ разабрати.

Срет. А. Поповић.

ЕТНОГРАФИЈА, ЕТНОЛОГИЈА, VÖLKERKUNDE, VOLKSKUNDE

И ако Географија беше код старих културних народа и сувише као наука цењена, ипак питања са којима се она занимаше не беху никад чисто географска, већ увек имађаху по коју причу о животу којег народа, о његовим обичајима, вери, ношњи итд. Поље Географије беше исто које и Етнографије, границе прве што и границе друге, па ипак о Етнографији као науци ни помена не беше. Појам ових двеју дисциплина се потпуно идентификоваше. Ово се идентификовање одржало врло дуго, кроз цео стари и средњи век, у такој мери, да се под именом Географије имала увек подразумевати и наука, која се описом народа бави. Путници овога доба, којима је падало на памет да поред своје званичне дужности описују и земље, кроз које пролазе, сматраху за дужност истаћи и етнографске одлике народа, који у њима живљаше. Тек у 18. веку избија мисао на површину да се од Географије одвоји онај део, који се бави са описом народа и њихових обичаја. Тад се појављује први пут име Етнографија и Етнологија. Али нити је као име нити као наука остала дуго у употреби, јер се даље о њој није скоро ништа знало све до половине прошлог века. Ступајући тада поново али сигурно на научно земљиште, Етнографија је морала поћи истим путем, којим су ишле и остале научне дисциплине у првим данима свога развика. Географија, као мати Етнографије, тоторисала ју је дуго и безусловно тражила да се у етнографским списима уступа прво место географској грађи. При свем том границе етнографске области бивале су сваки даном веће, а њена научна грађа сигурнија и потпунија, тако, да је она ипак за врло кратко време успела да створи себи сигурно место у реду осталих наука и тиме будућност своју осигура. Међутим неодређеност како у границама њеног простирања, тако и у дефиницији самог имена беху давнашње па још и данашње препреке, са којима се има борити. Велика је

потреба да се оне отклоне, тим пре, што није далеко време, како Винтерниц рече, када ће ова наука бити на свима европским универзитетима заступљена бар са по једном катедром.

Угледајући се на Винтерница, који се са задатком и односом Етнографије према другим наукама доста опширно бавио,¹⁾ ја ћу навести неколико цитата и мишљења признатих европских етнографа и антрополога, из којих ће се видети како разноликост тумачења овог питања тако и важност саме Етнографије.

Вајц, у своме делу *Anthropologie der Naturvölker* одређује Антропологији четири главна задатка: 1. однос између физичког и психичког живота човечијег; 2. да ли сви људи припадају једној специји или би можда један део човечанства требало уврстити у Зоологију; 3. питање о природном стању људи, и то одговорити емпиричким путем, а не апстрактним појмовима; 4. главни задатак Антропологије јесте задатак Етнографије или Етнологије, који се испитивањем сродности племена или народа занима. (*Globus* 178 № 22).

Из овог се види да Вајц сматра Етнографију као једну грану Антропологије, која се бави племенским сродностима, а изразе Етнографија и Етнологија као синониме.

Герланд, који је Вајцову Антропологију прерадио, довршио и 1889. год. у 6 великих свезака издао, назива Антропологију науком о човечанству као једној целини, а Етнологију сматра као науку о физичким и душевним особинама појединих народа. Етнографија је по његовом мишљењу наука о садашњем распрострањању људи на земљи, о начину њиховог распрострањања и бројним односима. Јасно је дакле да је код Герланда задатак Етнографије оно, чиме се Антропогеографија бави, т.ј. географска страна њена.

Пешел, један од најгенијалнијих географа и етнографа не даје у своме делу „*Volkerkunde*“ (1874.), које је до данас 7 издања доживело²⁾ никакву дефиницију о науци, чији наслов исписах.

Милер, (*Allgemeine Ethnographie* II Ausg. 1879.) сматра изразе Етнографија, Етнологија и *Völkerkunde* као синониме. Разлика између њих с једне и Антропологије с друге стране не лежи у разноли-

¹⁾ *Globus* Bd. 78. Nr. 22 и 23.

²⁾ Седмо је издање изашло 1897. год. у Лајпцигу и то верно првом издању, јер Рихтхофен, који га је на позив г-ђе Пешел издао, каже у уводу да га издаје у првобитној форми за то, што држи да ће тада имати највећу вредност због Пешелових идеја, које се чисте само у првом издању налазе.

кости предмета него у разноликом схватању овог предмета. Док Антропологија изучава човека као примерак зоолошке специје Ното по његовим физичким и психичким особинама, дотле нас Етнографија упознаје са човеком као друштвеном индивидуом, која на заједничким обичајима, навикама, језику и т.д. почива.

Рацел, највећи поборник Ритерове школе и творац Антропогеографије, „која са Етнографијом у тако интимној вези стоји, да их је тешко једну од друге одвојити“, одређује задатак ове науке (*Völkerkunde* 2. Bd II usg. 1894.) следећим речима: „Упознати човечанство, као што данас живи, у свима његовим деловима јесте задатак народописа (*Völkerkunde*). Како је одавно уобичајено да се само културнији народи темељно проучавају, тако, да нам само они представљају човечанство и у историји извесну улогу играју, то пада у део народопису у толико више проучавање некултурних народа“. Да би се човечанство могло правилно схватити, нужно је нарочиту пажњу обратити на некултурне народе, јер ће се само ту моћи спазити ступњи постепеног развика културних народа. Како су по развика ових народа морале бити од великог, негде од пресудног значаја локалне прилике као положај, природа земљишта клима, хидрографски односи и т.д., то је први услов за решавање ових питања, познавање географске стране Етнографије.

Енглески етнолог *Кин* публиковао је ту скоро једину књигу под насловом „*Ethnology*“, у којој се третирају питања већином из области Антропологије и Преисторије а врло мало из Етнографије и праве Етнологије.¹⁾ Област Антропологије своди се према њему само на Анатомију. Етнографија је по његовом мишлењу чисто дескриптивна наука, која се бави са карактерним одликама, обичајима и социјално-политичким односима народа без обзира на њихове могуће сродности, у кратко, она прибира материјал за Етнологију. Етнологија пак срањује прибрана факта, да би могла решити питање о старости, пореклу и колевци човечанства, о главним и основним његовим типовима, апсолутној и релативној вредности расених одлика, о мешању раса, развика фамилије, племена и народа, о уливу околине на развика разлика код народа, на њихово занимање, темперамент, религиозне погледе, ступањ културе и т.д. Нека од ових питања спадају према нашем схватању у област Антропологије а нека опет у област Антропогеографије.

1) *Globus* Bd. LXXVIII № 22.

Антрополог *Ранке* у своме делу *Der Mensch* сматра Антропологију као науку о човеку, чије су главне гране: Соматологија, Преисторија, Етнографија и Психологија народа.¹⁾

Х. Шури, ученик *Рацелов*, у своме делу *Katechismus der Völkerkunde* дели народописе (*Völkerkunde*) на два дела: Етнографију и Етнологију. Етнографији припада опис народа, а Етнологији, која је могла постати тек онда, пошто јој је Етнографија земљиште спремила, припада упоређење разлика и сличности између појединих народа или народних група.

Енглески етнолог *Диникс* разликује Антропологију од народописа (*Völkerkunde*). Антропологија има за задатак испитивање соматолошких одлика специје Човек у односу према осталим животињама или у његовим варијететима. Наука, која се са етничким особинама народа бави, зове се Етнологија (*Völkerkunde*).²⁾

Холандски етнолог *Штајмец*, расправљајући питање о дефиницији, задатку и положају Етнологије према другим наукама, каже да је њен задатак упоређење свих социјалних појава живота код неисторијских народа да би отуда могла добити законе њиховог културног развитака. „Материјал за ова истраживања пружа јој Етнографија, која се са студијом појединих народа на лицу места бави“.

Штајмец ставља Етнологији у дужност испитивање само неисторијских или како неки етнографи кажу полукултурних народа. Овакво схватање је на први поглед погрешно, јер ако хоћемо да сматрамо човечанство као једну целину, чији развитак имамо да упознамо од почетка до његове кулминационе тачке, онда је јасно да се морају узети у обзир и историјски народи. Осим тога сваки од данашњих културних народа има више или мање предања, обичаја и других етнографских одлика, које се из његовог детињства датирају те нас и они упућују да не издвајамо ове народе од неисторијских. И напослетку било би сасвим уместо поставити питање да ли данас икако има неисторијских народа и ако их има, онда, где је граница између њих и историјских народа? Јер, ако се историја неког народа састоји у љутим бојевима, дворским бунама или народним револуцијама, онда тога има више код некултурних него код културних народа. Улазе ли у њу још и важније културне тековине, то можемо рећи да данас нема ни једног народа на земљи, који не би бар неке од њих познавао и са њима располагао. По

1) Globus 77 № 32.

2) Globus 77 № 22.

моме мишлењу споредна је ствар да ли је историја неког народа писана или се у предању одржава, а главно је да сваки народ па и културно најнижи становници Аустралије имају неку врсту историје у предањима, дакле су ипак историјски народ.

Ахелис, у своме делу *Moderne Völkerkunde, deren Entwicklung und Aufgaben* (Stuttg. 1896) третира у одељку „Појам и задатак народописа“ (S 300—302) опширно задатак ове науке и каже да нас она „упознаје са развратком човечанства и његовим разним ступњима и тиме нам у пркос свих непотпуности ипак даје слику целокупног јединства његовог“. У исту погрешку као и Штајмец пао је и Ахелис, јер и он поље Етнологије ограничава само на полукултурне народе. Под именом *Völkerkunde* Ахелис разуме Етнографију (описни део) и Етнологију (упоредни део).

Е. Шмит, проф. Антропологије на лајпцишком универзитету, у своме делу *„Das System der anthropologischen Disciplinen“* разликује у Антропологији: 1) природњачку групу, где долази физичка или соматична Антропологија, и Етничка Антропологија (Етнографија и Етнологија) и 2) Историјску Антропологију или Преисторију.

Као што се види, Шмит као и Ранке сатра Етнографију и Етнологију за једну грану Антропологије. Колико су ова мишлења оправдана показао сам горе, а биће о том рочи и доле ниже.

Напоследку да споменем како Винтерниц „Етнологију или *Völkerkunde*“ дефинише и задатак јој одређује. „То је“, каже он, „наука о психичком и социјалном човеку; она се занима са човеком као духовном индивидуом, која припада једној друштвеној групи (народу) и са самим овим групама. Како у главном заједница језика, вере, обичаја и навика, социјалних односа, вештина и науке, у кратко заједница културне тековине, сачињава један народ, даље, како се духовни живот човечији састоји већином у стварању и развићу оних добара, које ми са именом културе означавамо, то држим да је главни задатак Етнологије испитивање народа на земљи у погледу на њихову културну тековину и њихово културно развиће.“¹⁾

На питање откуда Етнологија добија материјал за своју грађу, Винтерниц даје следећи одговор:

1. Од полукултурних народа. Они јој дају најважнији материјал, јер стоје у почетку културног развика а рад етнолога и почиње од овог почетка. Са описом живота и описивањом културног стања ових народа занима се Етнографија. Неизбежна потреба за

¹⁾ Globus Bd. 78 № 23 S. 373.

разумевање и правилно схватање Етнографије јесте наука о географском распрострањању људи на земљи, која нас са поделом народа, њиховим путовањима, сродством и другим односима упознаје (Антропологеографија).¹⁾

2. Од данашњих живих културних народа, који су нарочито у својим предањима, обичајима, празноверицама, причицама, песмама, изрекама и загонеткама задржали многобројне остатке њихове старе културе. Са скупљањем и испитивањем ових остатака занима се *Völkskunde* или како је Енглези зову *Folklore*.

3. Од старих културних народа.

Из свега доведе изложеног види се да се немачки етнографи и антрополози слажу сви у имену *Völkerkunde*. Ова реч има код њих исто значење које код Француза има Етнографија. Кад би само то било, онда не би постојале никакве пометње у употреби ових имена, у одредби њихове дефиниције и њихових задатака. Пометње међутим постоје и њих изазивају Немци због неслагања у горњим одредбама. Оне се повећавају још и именом *Völkskunde*, које дају науци, која према одредби Вајнхолдовој „има задатак да испитује народ т.ј. једну одређену, историјски и географски ограничену, хиљадама или милијонима људи велику групу, у свима појавима њиховог живота“. „Она је историјска и национална наука, кад се правилно схвати. Она испитује прво један народ, па тек по том приступа упоређењу и закључцима, који се напоследку са Антропологијом суверести морају“.

Из ових се редова види да Вајнхолд ставља овој науци у задатак оно, што по мишљењу других припада Етнографији и Етнологији.

После наведених цитата о задатку, границама и именима народописа, вредно је задржати се на истима и мало детаљније их разгледати. Значајно је да се сви цитирани антрополози слажу у том да народопис (*Völkerkunde*) спада у Антропологију, чинећи једну грану од исте. Етнолози пак или како их ми и Французи етнографи зовемо, сматрају народопис као засебну, од Антропологије одвојену и потпуно самосталну науку. Оно, што антрополози називају историјска, аналитична, географска и описна Антропологија, означају Етнолози општим именом *Völkerkunde*, а Антропологију упућују на чисто физичку страну човека, на Соматологију, која се према Шми-

¹⁾ Скрећем нарочиту пажњу читаоца на ову тесну везу између Етнографије и Антропологеографије.

тојој теми дели на зоолошку Антропологију и науку о расама. Гледајући самона имена Антропологија, Етнологија и Етнографија и преведећи их буквално, значиће нам прва науку о човеку, а друге две науку о народима. По мојем мишлењу питање о том да ли треба сматрати Антропологију као главну науку, а Етнологију и Етнографију као њене гране, или узимати ове последње за самосталне науке, сасвим је споредне вредности. Главно је међутим то, да се све три узајамно потпомажу у колико то потреба захтева и да данас независно једна од друге освајају катедре на европским универзитетима, ступајући на тај начин у ред осталих факултетских дисциплина.

Што се пак специјално имена Етнографија, Етнологија и *Völkerkunde* тиче, види се да и ту влада највећа несугласност. Антрополози Вајц и Ранке и етнографи Милер, Ахелис и Диникс не праве никакве разлике између Етнографије и Етнологије. Код њих су ови изрази синоними и замењују се код Немаца са народним именом *Völkerkunde*. Исто тако и Рацел а са њиме Шмит, Шурц, Кин и Винтерниц употребљују израз *Völkerkunde*, али увек при том чине разлику између описног дела (Етнографије) и дела, који се бави са упоређењима и испитивањима сличности и разлика код разних народа (Етнологија).

Да споменем овде још и то, да Герланд и Бринтон под именом *Völkerkunde* разумеју такође Етнографију и Етнологију а Општом Етнографијом,¹⁾ која са првима у нераздвојној вези стоји, називају науку о садањем распрострањању људи на земљи, о начину њиховог распрострањања, о локалном утицају на њихов развитак и т.д. Из ове дефиниције и задатка Опште Етнографије види се да се иста тачно поклапа са Рацеловом Антропоеографијом, другим речима Антропоеографија чини једну врло важну грану Етнографије.

Овде је место да изнесем и остале помоћне науке Етнографије без којих она не би могла напредовати и свој задатак отпразљати. Ово чиним и за то, што код нас има још непрестано приличан број читалаца, који и не знајући прави задатак Етнографије, мисле, да је етнограф сваки онај, који из уста каквог старца или бабе позајми и под својим именом публикује неколико предања, или опише неколико народних обичаја. Вредност овог материјала је за Етнографију велика, али то још није Етнографија. Заслуга скупљача је такође велика, али он није за то етнограф. „Такав дилетант“, каже Винтерниц, „може често драгоценог материјала Етнографији дати, али се овај материјал мора претходно научно прера-

¹⁾ Globus 78 № 23 S 371.

дити“. „Ко прикупи лепу збирку камења није за то минеролог, чак ни најлепши хирбаријум не прави ботаничара. Дилетант може народна предања сабирати, али их не може у њиховом историјском развиту пратити“. „Да би могао неко Етнограф постати, нужно је да има научну спрему, научни систем, научну методу“.¹⁾ За ову спрему тражи се поред Етнографије, темељно познавање њених помоћних наука, у које поред поменуте Антропоеографије, долази још Географија и соматолошка Антропологија. Говорећи о помоћним наукама Етнографије, Ахелис каже „да *Völkerkunde*, као наука, која утврђује законе социјалног развоја, има за своју индуктивну грађу само Географију да благодари, као и да сви даљи проблеми о зависности човека од спољашњих утицаја климатске и метеоролошке природе, од флоре и фауне морају овде њихову полазну тачку тражити. Није према томе никакав случај, што у самој ствари обе науке иду руку под руку и што се више час географски час етнолошки елемент у њеном раду испољује“.¹⁾ „Само од Географије добија *Völkerkunde* свој позитивни материјал, без кога би метафизичке куле зидала“.²⁾ Антропологија је такође врло важна помоћница Етнографије, нарочито њена грана звана Соматологија, јер резултати до којих је она испитивањем појединих људи дошла, служе често Етнографији, у недостатку других доказа, да донесе своје закључке о читавом народу или групи народа. Поред ових трију главних, у првом реду стојећих помоћница, помажу Етнографији још и Наука о језицима, Историја, Етика, Статистика, Философија и т.д.

Према овоме јасно је да данашње tutorство Географије и Антропологије над Етнографијом има свог оправданог разлога с једне стране у начину постанка и развоја Етнографије од Географије и количине географског материјала у њој, а с друге стране у идентичности предмета Етнографије и Антропологије. На свима данашњим универзитетима, на којима је Етнографија прокрчила пут и осигурала себи самосталну катедру, одржава она још непрестано врло јаку везу са катедрама Географије. Географски часописи били су, па су још и данас на многим местима и етнографски часописи, па географским скуповима читане су пређе, па се још и данас непрестано читају и расправљају етнографске расправе. (Види извештај са географског конгреса у Берлину у прошлој години. *Geogr. Zeitschrift*, Heft. 6 и 7).

¹⁾ Globus 78 № 23 S. 374.

¹⁾ Achelis *Moderne Völkerkunde* u s. w. S. 340.

²⁾ Achelis *Moderne Völkerkunde* u s. w. S. 348.

Неговање етнографских наука развило се нарочито последњих 20—30 година. У томе су као и у многим другим наукама, нарочито у Географији и Философији, били први Немци. Интересантно је да баш од оног времена, од кад се код Немаца услед њихове велике експанзије појављује тежња за прекоморском величином, Етнографја почиње да добија своју факултетску самосталност.

Ја сам још претпрошле године у једном мојем раду¹⁾ нагласио да су Етнографија и колонизација ишле упоредо и да ће тако и у будуће још дуго времена морати ићи. Није прошла ни година дана, па да се моји погледи на ову ствар и са званичне стране потврде. Интересоваће читаоце, држим, једно писмо управе немачког колонијалног друштва у Штутгарту, које о том говори, а које је управа упутила свима владама немачких савезних држава. Писмо гласи: „Услед непрестаног растења наших колонијалних поседућа и све јачег суделовања наше отаџбине у привредним предузећима у свима деловима земље, намећу се и нама све веће дужности према нашем народу. Тако се све више осећа штета, што на нашим универзитетима нису катедре за Етнографију (Völkerkunde) понуђене, а оне за Географију не достижу по своме броју за нове задатке, који им се у дужност стављају. Ради паметне управе и привреде у областима, које у нашу колонијалну сферу и наш прекоморски саобраћај падају, нужно нам је тачно познавање обичаја, навика, културног развика и т.д. народа, са којим у додир долазимо, као и најдетаљније познавање површине и унутрашњости земљине. Модерне етнолошке и географске науке даће нам за наше задаће најважније знање. То су науке које имају најтежње везе са нашом најновијом епохом развика на прекоморским областима. Исто се тако примећавало да се у нашој вишој настави не даје Географији довољно часова. Да би дакле нашим будућим генерацијама, којима пада у део оснивање „Прекоморске Немачке“, пружили темељно научно образовање, нужно за овај велики задатак, то управа „Немачког колонијалног друштва“ сматра за преку потребу порадити, да бројно повећа географске катедре, нарочито пак да подигне катедре за Етнографију (Völkerkunde) на немачким универзитетима, техничким и трговачким школама, као и да ујемчи Географију и Етнографију у привредним школама шири обим. Председник се моли да достави ову резолуцију до знања свима владама немачких савезних држава као и да се свима могућим средствима послужи да се горе изложене жеље у дело приведу“.

¹⁾ Развикак породице и њене фазе. Чуићева Годишњица књ. XIX.

И ако ово писмо јасно карактерише вредни и енергични немачки народ, ипак чини ми се да оно није толико интересантно, колико је важан одговор на њега. Из њега се види прво, како мисли и колико вредности придаје овој ствари један немачки министар и друго, да немачки званични кругови раде на стварању „Велике Немачке“, у договору са незваничним. Он гласи: „На поштовано писмо од 1. фебруара ове године част ми је управи „Немачког колонијалног друштва“, одговорити, да је подизање катедри за Етнографију на универзитетима још од дужег времена предмет моје особите бригае. Међутим је ванредни професор на универзитету и тајни владин саветник Dr Бастијан, директор етнолошког одељења музеја за Völkerkunde овде, сходно гласу, који у науци ужива, а на основу највишег овлашћења Његовог Величанства Цара и Краља већ постављен за хонорарног редовног професора. У исто време сам поставио приватног доцента на универзитету и директоровог асистента у музеју за Völkerkunde Dr Лушана, и професора Dr од Штајнена за ванредне професоре на овдашњем универзитету и истима наредио да предају и то првоме народопис (Völkerkunde) с нарочитим обзиром на Антропологију и Етнографију, а другоме народопис с нарочитим обзиром на Етнологију. Осим тога, побринуо сам се још у прошлом семестру да из завештања Херцога Лубата подигнута професура предузме испитивање нарочите гране народописа, испитивање преколумбијских старина.

У жељи да се и на другим универзитетима етнолошке науке подигну, намерао сам пређашње питање о оснивању једне катедре за народопис (Völkerkunde) на универзитету у Килу поново покренути и за ову целу потребан кредит од државе за идућу годину тражити“.

Што се тиче географске наставе на пруским универзитетима министар саопштава даље у писму да Берлин има три катедре за Географију, а остали универзитети бар по једну, те према томе мисли да је Географији у Пруској довољно пажње поклоњено.

Уједињена Немачка подиже, као што се види, само у Берлину четири катедре за Етнографију због оснивања „Прекоморске Немачке“. Горње писмо показује одзив пруског министра просвете, али у томе не заостају министри ни у осталим савезним немачким државама. Ја мислим да би и Србија у овом акту имала да се угледа на Немачку.

Д-р М. В. Смиљанић.

НАУЧНА ХРОНИКА

ЕЛЕКТРОХЕМИЈА.

Свршетак XVIII века је у историји хемије и физике од великог значаја. Тада је Лавоазје поставио принцип о непропаљивости материје; у то доба је Галвани (1790.) открио галванску електрику, којој би суђено да у хемији игра важну улогу. Применом електричне струје у хемији развила се нарочита грана ове науке, т. зв. *електрохемија*, која није само у теориском погледу донела замашних резултата, него је и на пољу технике довела човека до дивних тековина. То беше знаменит догађај у науци, када је Волта саставио свој електрични стуб, којим је производио галванску струју. Енглески научници Николсон и Карил и немачки проф. Ритер, одмах се користеше Волтиним стубом, те разложише воду (1800.) на њезине гасовите саставке, водоник и кисеонак, и тим извршише прву електролизу воде. Још значајнија беху открића Девијева, извршена применом електричне у хемији; овом хемичару енглеском пође за руком (1807.) да излучи два нова метала, калијум и натријум, помоћу волтина стуба из јетких алкалија. А годину дана касније (1808.) он одвоји истим путем метале баријум, стронцијум, магнезијум и кацијум. То беху сјајна открића, која отворише неочекиване погледе у будућност хемије. Девијева открића могу се назвати првим покушајима да се сила електричне струје примени на материју у правцу практичном; тим је постао Деви творац електротехнике у опште и електрохемије на по се. Двадесет година доцније (1833.) поставио је недостажни експериментатор Фаради законе разлагања материје помоћу електричне струје; а иза њега потиче читава чета физичара и хемичара, који својим проналасцима стадоше богатити нову област електрохемије. Ну тек кад је Сименс изумео динамоелектричну машину (1866.), пређоше ови радови из тихих научничких соба у шумне фабричне дво-

ране, јер се материја могла савладати, као што ваља, тек огромним струјама што их производи динамомашина.

Као најстарији успеси електрохемије на пољу технике, могу се сматрати галванопластика и галваностегија, т.ј. добијање галванских отисака и металних превлака; ове две гране полокоме на основу онажања петроградског научника Јакобија (1838.): да се из раствора плаве галице, под утицајем електричне струје излучује бакар, таложећи се на негативном пољу на подлози, чији отисак верно прима. Галванско бакрење, сребрење и злаћење у новије време тако је усавршено, да смо данас кадри да превлачимо какве било предмете најразноврснијим металима; тако се и гвозђе може лепо посребрити; легуре од олова и калаја могу се лепо и јевтино никловати. Пошто добро никловање спада у најважније послове, то је данас укупна индустрија алумина и новог сребра добила снаог полета. Потпуно је успео је чак толико, да произведе на стаклу и порцулану металне превлаке. Галванским путем добијају се и клишене за слике. Као највећи посао галванопластике ваља споменути Гутенбергов споменник у Франкфурту.

Електрична енергија нарочито је добро дошла у металургији (топионичарству), не само за испитивање (анализу) руда, него и за истапање метала, као сребра, бакра, олова, алумијума и злата. И никал и калај добијају се у најновије време електролитично. Први покушај у овом погледу потекао је од Бекерела, који је опробао овим путем да издвоји непосредно из руда сребро, бакар и олово. Он немађаше до душе успеха, јер тада (1836.) још не беше магнетоелектричних и динамоелектричних машина. Ну од тада употреба електрике узимаше све више маха, тако, да се данас неки метали, н.пр. магнезијум и алуминијум, већином производе електролитичним путем. Новије тековине металургије оснивају се на особини електричне струје да на супрот хемиском сродству, разлаже хемиске спојеве. Триумфи модерне електротехнике освојени су свакако и тиме, што се ради са огромним силама. У Најхаузену (код Шафхаузена на Рајни), где се енергија реке Рајне преобраћа у електричну струју, ради се са машинама од 4000 коњских снага. Произведена струја тако је силна, да се мора спроводити кроз металне жице од 10—20 см. Добра је страна електричне струје још у томе, што се њоме веома економно загрева. Докле се н.пр. у високој пећи, која се греје угљеном, највећи део топлоте изгуби зрачењем и спровођењем, дотле електрична струја скоро сву своју енергију, преобраћену у топлоту, предаје телу на које треба да утиче. Докле се при ковању гвозђа изгуби зрачењем 99% топлоте, дотле се у елек-

тричној пећи стварно употребе око 85% топлоте. Нема сумње да ће електрично загревање високих пећи у будућности све јаче превлађивати, и да ће се тим створити преокрет на пољу металургије.

Цео низ важних проналазака и експеримената из електрохемије извршио је чувени француски хемичар Моасан, знаменити испитивач флуора. Његова електрична пећ за растапање у стању је да произведе температуре од 3000° Ц. За његово славно име везано је вештачко справљање драгога камена, нарочито дијаманата. Истина, пре њега су на томе радили Каулс, Фреми и Парсон, али их је Моасан својим успесима наткрилио, справљајући не само црне, него и бистре дијаманте. Да би добио дијаманат, Моасан је у својој електричној пећи ступао смешу од ливена гвожђа и растопљена сребра, пошто ју је најпре заситио угљеником. Кристалисан дијаманат добио је тим, што је нарочитим поступком постигао веома јак притисак. Драги камен што га је справљао Моасан, парао је рубин, био је $3\frac{1}{2}$ пута тежи од воде и сигоревао је на 900° у кисеонику, градећи угљену киселину; имао је дакле све особине дијаманта. У такмичењу око грађења драгога камења суделовало је, наравно, више научника; али и ако не добише сви дијаманте, ипак пронађоше по неко ново, корисно камење. Тако је Американин Ачесон саградио један производ, који веома много обећава у техници, а то је *карборунд*. Помоћу наизменичне струје добио је Ачесон из смеше угљена и песка један камен, сличан дијаманту по тврдоћи; ово једињење угљеника и сицилије представља изврсно средство за глачање, које с највећим успехом замењује до сада употребљавани шмиргл (корунд). И вештачке рубине справио је Моасан, жарећи алуминијев оксид до 2250° у својој електричној пећи. Из уранова оксида израдио је Моасан на температури од 3000° велики комад метала урана, који имађаше 1200 грама. Под утицајем електричног жара, он је успео да испари угљеник и сицилијум, да стопи магнезијум и креч, који се до скоро сматраху као нетопљиви; платину је растојио тако, да је предестилисала као вода. Најтврђе метале успео је Моасан да испари и да ухвати пару њихову у облику прашка и листића. Занимљива беше дестилација злата, коју је он извршио; при том се развијаше јасан, жутозелен дим, који се у једној цеви сталожу у облику пурпурнога прашка, у коме се под микроскопом разазнаваху сићушна златна зрна. Гвожђе испараваше веома брзо и даваше зелен талог сјајне површине. Особито дивно беше дестиловање бакра, при чем избијаху из пећи сјајни пламенови, праћени жутиим димом. У својој електричној пећи Моасан је градио од угљена — графит, оно градиво што се налази у писаљкама.

Производ електричних пећи је и фосфор, који се овим путем добија по предлогу енглеских хемичара Ридмена и Паркера. Износ овога поступка је веома пробитачан, јер издваја 86% фосфора из фосфоровите сировине. Свака пећ т. зв. фосфорне компаније даје дневно по 150 кгр. фосфора, тако, да је ово друштво у стању да подмири потребу целог света у фосфору. И ново светлило *ацетилен*, које се појавило као такмац електричној светлости и светљиву гасу, поникло је из крила електрохемије, јер се његова сировина, *калцијев карбид* производи, по предлогу Уилсона, у електричној пећи из креча и угљена. Електричне пећи, које имају тако важну улогу у електрохемији, усавршавају се сваки даном. Тако је Селадин главно изменио њихову конструкцију, те може да изазове у њима притиске до 1000 атмосфера, што је за хемиске операције од огромне вредности. —

Електрична свага стекла је велику важност и у великој хемиској индустрији, од како су успели да фабрично производе овим путем соду, хлорни креч, калијев хлорат. Индустрија бељења добила је новог помета, од како се помоћу електричне справљају средства за бељење: *хлор* и *озон*. И сродник озон, *кисеоник*, који има златну вредност у техници грејања, добија се сада у грдним количинама помоћу електричне струје. У Лондону је само једна творница израдила за годину дана око 30.000 кб. м. овога гаса.

Са великим успехом отпочела се примењивати електрика и у *органској хемији*. Тако граде сада у неким берлинским творницама *хлороформ* и *јодоформ* електрохемиским путем; овај пут у неколико се употребљава и у фабрикама боја, даље при штављењу кожа, где струја убрзава усисавање танина у коже. Штављење се овим путем веома убрзава, јер докле је пређе требало јаче од године дана за потпуно штављење говеђих кожа, сада се то постиже за 96—108 часова. Помоћу електрике раде чувене кожарске фабрике Брпон и Дипре, које прерађују годишње око 600.000 кг. кожа.

Велике наде полажу се на предлоге енглеског инжињера Вебстера и америчког хемичара Мартина, који смерају да очисте заражену воду што отиче из градова помоћу електричне струје од свих нечистоћа и заразних клица. За време зараза, када се текуће воде тако ласно загаде, биће овај начин пречишћавања воде од неоцењене користи по народно здравље. У Француској је поникао нов поступак, да се и пиво избистри помоћу ванзменичних струја и да се тако убију клице што производе врење пива.

Братимство између физике и хемије довело је овој последњој лених резултата; употреба електричне снаге у хемији и хемиској

индустрији имала је красних последица; ови успеси бивади су у толико сјајнији, у колико су се усавршавада средства за произвођење електрине. На место галванских батерија, употребљених у почетку, ступише су динамомашине, код којих се водена снага преобраћа у електричну енергију, која се спроводи на место потрошње. Ово је за сада најјевтинији начин производње електрине. Ну дивни се изглед и отварају у будућности, кад се успе да се потпуно употреби сунчана енергија, нагомилана у земљи у облику разних природних производа. Ако би се решио тај велики термоелектрични проблем, онда би наступила сеоба великих електрохемиских средишта индустријских у оне земље, где има највише угљених мајдана. И у овом погледу наша драга Србија има лепу будућност.

П. М. Илић.

ЗООЛОГИЈА.

Из живота пчела. Пчеле су рођени математичари, јер се у свему владају по законима математике. Позната је ствар, да оне граде своје саће и ћелије правилно, по законима геометрије, али се до скоро није знало, да ови занимљиви инсекти у свима својим пословима строго пазе на бројне законе: они су успешно решили задатак максимума бербе за минимум времена; радилице деле између себе цвеће пропорционално броју биљака једне исте врсте; у кошницама је број ветрилица тачно сразмеран свакодневном увећавању тежине меда; ћелије се не затварају, докле мед не садржи испод 25% воде и т. д. А. Нетер, који се у новије време бавио испитивањем живота ових вредних инсеката и о томе подвео извештај Франц. Академији Наука, изјављује да у животу пчела влада потпун аутоматизам, да ниједан чин у њихову животу није извршен намерно, свесно. Тако н. пр. ако се кошница премести само за неколико метара подаље, онда се могу видети пчеле — вели Нетер — где се, натоварене цветним прахом, враћају и збирају на празном месту где беше кошница, благодарећи савршенству топографске слике, која се упечатила у њихова живчана средишта.

Тачнија испитивања новијег времена, што су их извршили Бете (Bethe) и др. доказала су, да се живот пчела не руководи свесним, слободним делањем, него се, крај свега дивног уређења свога, врши у свима појавама својим као несвесна последица инстинкта, налага, тако рећи услед математичке или техничке нужности. Новијим истраживањем исправљени су или оборени многи нетачни погледи за жи-

вот пчелин. Тако се и, пр. од вајкада верује да пчеле морају угинути после пуштања жмоке. То се може читати у многим зоолошким уџбеницима и у многим пчеларским требницима. Међутим то није основано на истини, као што доказује Шилер-Тиц (Schiller-Tietz). Као што је познато, матица и радилице имају жаоку, која је каналом везана са отровном жлездом. У жаоци има стрелица за бодење, са израштајима налик на кукицу. При убуду пусти пчела капку отрова из отровног мехурића, ну услед кукица, стрелица се може откинути и у рани остати. При том се може десити, да се истргну и остали делови отровног апарата из утробе; то би био повод да пчела угине. Ну, вели се даље, да пчела мора угинути и у том случају, кад извади жаоку из ране, јер се убудом јако поремети њезин организам. На основу властитих проматрања, Шилер-Тиц пориче да пчеле које убадају морају у сваком случају угинути. Он у опште сумња, да то бива по правилу и у већини случајева. Са биолошког гледишта пчелина жаока је, без сумње оружје, и то за одбрану; а то оружје треба да служи имаоцу за одбрану од насртљивих непријатеља, ради очувања индивидуе. Ако би морала пчела при првој употреби свога одбранбеног оружја да пропадне, онда се можемо с правом упитати: какву би сврху могло да има у опште то оружје за појединачну пчелу? То не би било више оружје за одбрану, него опасан инструмент за самоубиство; за пчелу би било тада много боље, да нема никаквог оружја, јер би се, у случају невоље, могла бар спасти и очувати живот бегством или другом случајношћу. Још мање се сме допустити да пчела уме у опасности овако паметно да расуђује: „Ако се мора умрети, онда нека непријатељ осети бар моју освету.“ То би било сувише памети за пчелин мозак!

Са становишта историје развића такођер би мучно било протумачити, да пчела која убоде мора да угине. Претпоставимо да се сви органи, а нарочито одбранбени, најлак развијају и усавршавају употребом, и да се наслеђем преносе на потомство; онда бисмо стајали пред новом загонетком, јер бесполне радилице нису у стању да што пренесу у наслеђе, јер немају потомства већ следбеница, које им даје матица. А ова, ако угине пуштајући жаоку, не би била у могућности да пренесе своју особину на потомство. Остало би дакле нерешено питање, како се природним одабирањем развића жаока.

Могло би се још претпоставити да је жаока нека врста изливног, сувишнога стварања, слично роговима у јелена; ну и то је невероватно. Много је вероватније, дакле, да се претпостави да пчела која убада не мора у сваком случају угинути, бар тада не, кад жаока не остане у рани, а то је већином случај.

По правилу пчеле пуштају жаоку при притиску, одвратном задаху, кад им се смета, кад се нападају. Ако су спречене да излећу оне су раздражљиве; кад су пак уморне и кад се свикну на близину човечју, онда су кроткије. Пчела хоће да пецне у близини кошнице, при оморини, кад јој се стане на пут. Далеко од њихова станишта, н. пр. при скупљању меда, оне пецају само онда, кад се пригњече. Непријатан задах у људи и животиња, нарочито мирис алкохолних пића, задах од звоја, дражи их те убадају. Тако исто их пазива и свако брзо покретање, н. пр. и очних капака, стога често пецају у очи. И препун отровни мехур гони их да буду раздражљиве. Кад се пак насишу меда, онда су благе и ретко убадају. Дим је веома несносан за пчеле, тада пецају као бесне. Страна и бојажљива лица пре могу да буду убодена, него ли домаћи пчелар, који је увек миран; то је стога што страва лица нису довољно присебна и хоће одмах да се бране. Ко је имао прилике да посматра узрујане пчеле кад нападају, тај је могао запазити да жаока у најређим случајевима остаје у рани, а то је онда, кад се пчела у тренутку пецања смакне. Шилер Тиц је посматрао да пчеле два три пута узастопце пецну, а да не изгубе жаоку; тада их прође воља за пецањем, јер им се испразни отровни мехурић, те клону. Правило је дакле, да пчеле при пецању не изгубе жаоку, то бива само изузетно; да ли пак у овом случају угину, није поуздано. Веома се ретко дешава да изгубе са жаоком и цео отровни апарат; у том случају вероватно је да пропада.

Пчеле имају за своју одбрану хемиско оружје, т. ј. пчелини отров. У осталом животињском свету исто се тако често срећамо са хемиским оружјем, место механичкога. Жаока је само средство да се убризга отров. Најбитнији саставак пчелињег отрова је безводна мравља киселина, која постаје у пчели, по Шенфелду, распадањем меда, гуме и скроба. Обично се узимало да мравља киселина чини отров пчелин јетким, претпостављајући да се крвна беланчевина у рани згруша услед мравље киселине. Ну ова је претпоставка невероватна, јер се отров пчелин веома мучно разлаже; његово дејство не уништи се ни загревањем, ни сасушивањем, ни алкоолом. Међутим мравља киселина испарава загревањем. Стога је врло вероватно да је отровна материја у пчела нека врста алкалоида, из групе оних хемиских јединења, куда спадају сви најжешћи биљни отрови. По своме дејству, убод пчелин најближи је убоду осица, које луче, истина, мразљу киселину. Ну и убоди мушица, комараца и др. инсеката могу бити исто тако жестоки и произвести отоке, не мање од пчелињег убода, што зависи донекле и од конституције убодених лица. По свој прилици је отров у свих инсеката, који пецају, један

исти, са незнатним изменама према појединим врстама и према индивидуалној диспозицији, расположењу, јер н. пр. убод једне пчеле може некад бити посве невин, а други пут веома болан.

Мравља киселина има у животу пчела другу, важну улогу. Пре него се напуњена сатна окца заклопе, кану пчеле у њих жаоком по једну капку мравље киселине; с тога се може у меду доказати хемиским путем мравља киселина, докле њу цветни нектар не садржи. Кад се има на уму да се мравља киселина одликује својим антисептичким особинама, онда ће се у целом овом поступку познати веома згодан начин за конзервисање меда од труљења и врења. Из незаклопљених ћелица добивени мед нема у себи мравље киселине, али с тога прелази после кратког времена у врење; кад му се пак дода $\frac{1}{10}$ процента мравље киселине, онда се може годинама очувати, као и мед из покривених ћелица. Обратно може и мед из покривених ћелица да изгуби своју трајност, кад му се дода вода и кувањем изгони мравља киселина; то се често пута ради, да би се одузео меду непријатни, љути укус, који долази услед мравље киселине. Да се овај медни сируп не може дуго одржати, знало се одавно, а тако исто да се за справљање медовине употребљени мед мора најпре водом разблажити и кувати дуже време, да би могао прећи у врење.

Мравља киселина је сем тога средство за дезинфиковање и дезодорисање пчелиних станова, она чува својим антисептичким својствима народ пчелињи и њихове оставе од кварежи. Без овог снажног антисептика развиле би се у топлом и влажном ваздуху кошница небројене гљивице трулежи, врења, буђи, да би пчеле сигурно морале да изгину.

Мишљење да су пчеле испуњене неким осећањем солидарности, те би у случају нужде себе жртвовале зарад целине, то назива Шилер Тид — гатком. Овако саосећање преданости и самопожртвовања не може се наћи у целом царству животињском — паузимајући неколике ретке примере одбране младунаца. То је слабо развијено и код народа у природном стању. Начело „сви за једнога и један за све“ претпоставља тако високо морално образовање, развијен ум, да се може наћи само код човека, који се баш тиме и уздиже изнад животиња. Погрешно је мислити, вели Шилер Тид, да се могу на пчеле преносити људске врлине и осећаји; при тумачењу појава из животињског света не смеју се примењивати одношаји људскога друштва. Ну, обратно, ваља признати да се закони животињскога света могу кадшто са коришћу да примене и на људска друштва.

П. М. Илић.

КЊИЖЕВНОСТ

Кнез Милош у народној успоми. *Књига прва. Написао Јован М. Поповић.* Београд 1900 г. — стр. 116. Цена 1 динар.

Сећати се својих заслужних предака, имаде две добре стране. Једна је што се тиме одаје признање њиховим заслугама, а друга, што са тиме они стављају на углед. Ово последње нарочито је потребно у доба кварежи и бескарактерности, у доба кад наступа изрођавање било услед унутрашњих прилика, било услед спољњег утицаја. Ну, као све тако и то имаде својих граница. Ако се са тиме претера постаје равнодушно, а ако се почне још и да тргује онда наопако. А ако се са ичијим именом терало и једно и друго то је зацело за последње две године чињено са именом Милоша Великог. И што рекао један мој пријатељ: „Ако се ово овако продажи, намрзнућу и тога великог Србина, што се зове Милош Велики!“ На страну све остало, што не спада у круг српске књиге, али се и у овом кругу прекардашила свака мера. Кад Милчевић збира приче о Кнезу Милошу то је са свим умесно, он спасава од заборава приче о тој реткој личности и многим раду његову, али кад какав шкрабало или шпекулант напише макар шта, па свој напис веже са именом овога човека, или посвети успоми његовој (ја сад још унапред знам да не ваља она књига, којој је писац непознат, а пред којом је посвета каквој високој личности) онда је грех за сваког оног, који то види, а прећути. На жалост, морам признати да је овај грех дубљег корена и да је њему дало маха оно шпекулативно и непотребно парадирање са именом Милоша Великог за време владавине Владана Ђорђевића, познатог церемонијалмајстора. —

И ова књига, чији наслов исписих и ако не спада у дела, која треба једном жигосати, није им баш много ни утекла. Први

јој је знак сумњивости тај, што се не појави пре Владанове владавине него за време моде парадирања, а други што је развучена до ишчуђавања, јамачно да би била већа, и што су у њу унете као приче о Милошу Великом и таквидогађаји, где је овај и сувише споредно лице, или чак и нема удела. Дакле, не износи се Милош: ко је он, какав је он, шта је радио, како је радио и т. д., већ, — опет да би књига већа била, а у оскудици материјала, — и то, где њега једва и на дурбин можемо сагледати, а негде ни дурбин не помаже. У доказ о томе наводим „Араповића проб“, одметање противу Турака Попа Ђоке Јованчевића у причи „Кнез Милош и Ђока Јованчевић“, „Четверта жењидба кнеза Јована“, „Депутирци“ прва половина приче „Восјед и Војвода“ и „Лажно благо.“ Примера ради износим вам шта је испричано у „Депутирцима“ да видите колико чега ту има о Кнезу Милошу. Дође депутација Кнезу Милошу из соколске нахије и замоли га да дозволи да се премести скела из Доње Црквице у Бајину Башту, а народ ће дати грађу за ђумручку караулу. Кнез дозволи и народ спреми грађу. Али искрену неке сметње и караула се не подиже. Примети то капетан и нареди да се позове потребан број људи да грађу увитли. Ну писар, који је ту наредбу писао погрешно и само напише наредбу двома општинама да му председници пошљу по 10 виђених и крупних људи не казујући ради чега. Председници дотичних општина разумеше: да то капетан тражи депутирце, који ће Кнезу неким послом ићи; одаберу се највиђенији људи, обуку се најлепше и дођу капетану и капетан их натера да баш они дижу балване и ону грађу увитле... А ево видите какве везе има са кнезом прича „Лажно благо.“ Прича се ту како је неки Милоје одсекао главу једноме сељаку из сујеверице да ће на тај начин пронаћи „благо Цара Радована“; и даље, како нека варалица Станоје вара светим, како зна где има закопана блага и мами му новац на рачун тога. Чује за овога Станоја Кнез Милош и нареди да се ухвати али га не могне власт пронаћи... Какве то везе има са личношћу Кнежевом, сем ако није та, што се то догађало за време његове владе? Па ако је то у вези с њим, онда треба штампати и све остале кривичне случајеве, па протоколе рођених и умрлих за владе његове ит.д... И песма народна „Пош Дмитривић и Вулубаша Рамо“, која заузима пуних пет листа, нема апсолутно ништа са Кнезом Милошем...

Иначе је ова књига написана приличним стилем и чистим језиком, местимично јој је причање, и ако стереотипно, доста лепо; има чак и топлијих места.

Милорад Ј. Митровић.

Велики Орао. *Илустровани српски народни календар за просту годину 1901* Други назив: *Српски народни илустровани велики календар за просту годину 1901*. Издање српске књижаре и штампарије Браће М. Поповића. У Новом Саду 1900 г.

Браћа Поповићи никако да се одкану свога старог рђавог заната — непоштења. Од њега их није могла излечити ни осуда српске омладине, која је над њима за то изречена пре неколико година. — Постоји Стевана В. Поповића стари и популарни календар и Браћа Половићи да би на рачун тога календара напозирали, крстише овај свој календар на корицама истим именом додајући му и насловну слику, коју „Орао“ Стевана В. Поповића имаде и под којом је познат. Према томе већ је лако знати и какав је садржај овога календара са два имена, кад се продаје под туђим именом. Све што у њему имаде доброга то је прештампано из разних листова и дела, али је и то прећутано, — опет несавесност и превара да изгледа као да је то сад овде изнето први пут, — а опет остало што је овде први пут донето нема никакве вредности. И слике су већим делом старе, а има их које су изнете само да их је више, а у суштини су непотребне и без вредности. Иначе са овим календаром још и овако стоји: у њему имаде четрдесет и девет листова огласа, а само тридесет и четири листа текста, а продаје се по — један динар. Ну какав је још појам уређивача овога календара о календару, о тој народној књизи, која условљава највећу пажњу, најбоље илуструје „шаљиви монолог“ „*Ваксуз*“, кога је на несрећу приказао на првом новосадском читаоничком (разумејте: читаоничком) селу неки Др. Влада Стојшић. На страну што је та „шаљива“ ствар састављена из двеју краја: из приче Марка Твена „*Један интелектуал*“ и познате народне пошалице о сродству кад би пасторак узео за жену мајку своје маћехе и са овом зародио; на страну и они остали блесави и недотупавни „вицеви“, — али се овде налази и такав „вице“ где син тера спрдњу са својом мртвом мајком. Чујте: „Кад је моја мати отишла онамо, одакле се не добијају „*Ansichts* — карте“... Таман за народну књигу и за народ. Ово му ваљда, долази у *васпитни део*. Само се мени овде намеће и још једно питање независно од овог „календара“: каква ли мора бити та новосадска интелигентна српска публика кад јој се на читаоничком селу и овако шта може читати; и какав је тај *Доктор* који се и овако чиме продуцира? —

Обраћамо пажњу својим читаоцима на овај календар, да не би били преварени.

М. Косовић

Школарина у нашим средњим школама и издржавање тих школа од М(илоша) Д(а)в(ид)овића). Крагујевац. Штампарија Радивоја Јовановића. 1901. Цена? Страна 35 средње осмине.

Писац је овај посао био почео штампати прошле године у „Трговинском Гласнику.“ Тамо је остао недовршен. Сад га је довршио и одштампао за себе. Он у својих неколико речи напред сам вели да је имао намеру путем штампе порадити да се у нас по његовом мишљењу, рђаво расправљена питања о школарини и још века, која су с њима у вези, расправе правилно и на корист самих школа. Расправа је подељена на седам одељака.

У првом говори о појави школарине у нас. Затим расправља колика треба да буде школарина и пита јој је циљ. У овоме је обраћена пажња и на законске одредбе закона о средњим школама до 1898 год. Писац је чинио упоређења о величини школарине код нас са школарином у неким страним државама. У IV одељку претреса се на што је употребљена школарина у нас, а на што се може корисно употребити. У V одељку говори о отварању нижих реалних школа, које би могле бити место грађанских. У VI одељку говори шта је нагнало дотичне факторе да законом од 1898 године смање број средњих школа у Србији. И доказује, да разлози за смањивање средњих школа у Србији, који су руководили творце закона о средњим школама, не постаје, а нарочито да Србија нема разлога да се боји од сувишка образованих људи, већ на против има да се боји штете што нема довољно образованих људи (писац разуме солидно образованих људи). На крају, у VII одељку писац претреса питање о ослобођавању сиромашних ученика од школарине и начину наплаћивања школарине.

Кад се цела расправица прочита видећете се са колико се брзине приступало једном тако важном питању, као што је увођење школарине у наше средње школе; и како се то брзо кршило преко колена не обзирући се много на последице, које неминовно вуче онакав начин завођења и наплаћивања школарине у нас.

Крајње је време да се извесна установа код нас најпре добро проуче, па онда у живот уведе, а не да се прво на врат на нос заведе, па после крии и лени.

Свет. Коровић : Цртице. У Мостару, 1901. Издање и штампа издавачке књижарнице Пазера и Кисића. (св. 17 и 18. Мале Библиотеке).

Кад читалац пажљиво прочита ових десет цртица, запазиће одмах ово : свака од њих пролази кроз свест готово онако као предмети испред ока, кад их човек посматра са какве лађе. Опажа се да у њима има нечега лепог и интересантног и осећа се прилично снажан утисак, али се не може поуздано одредити шта чини њихову вредност. То долази са њихове краткоће ; овде су само овлашни потези, основне контуре, наговештаји. Кад је човек Тургењев или Доде, те занемарује само споредности, примеске, још се и не опажа како скраћивање обима преко извесне мере слаби изражајност слике или приче. Али кад то чини писац слабијега дара, не можете бити сигурни да недовољност нацрта не учини слику нејасном или, што је још горе, нетачном. Код Ђоровића је, тако се чини, овакав случај. Да томе доскочи прибегао је једном доста популарном средству : стварању вештачког ефекта. То чине често и велики приповедачи, разуме се не увек срећно. Мопасан је најбољи пример за то ; поред великог дела красних прича дао је неколико намештених, извештачских, којима је намењено да у поверљива читаоца изазову узбуђење. У Ђоровића се то најбоље огледа у причама *Душмани* и *Другови*. У првој причи Але, Турчин коме су хајдуци убили три брата призива у помоћ комшије, јури за хајдучима, стиже их, бори се с њима. Кад поглавица пада рањен, и кад онај, који га је ранио, прискаче да ножем доврши почето дело, Але га зауставља, наређује да се рањени хајдук понесе његовој кући, двори га и негује, све док не стане на стару снагу. Затим иде с њим у гору, патерује га да деле мегдан и гине од хајдучке пушке. Не изгледа ли све ово као једва комедија, која се од других разликује само својим крвавим свршетком ? И откуд у човека коме три брата леже мртва, у тим страховитим тренуцима, усред распаљености борбе, при угледу крви која раздражује најпитомије људе, откуд у њега толико неке философске прибраности и резоновања да онако поступи, како ваљда етички принципи витештва захтевају ? Та у много блажим приликама најморалнији људи не могу да одоле страсти осветничкој, а овај Турчин, овај исти који ни на свом огњишту није имао одважности да погине бранећи своју браћу, него сам вели : *ја сам једва жив утјекло*, добија храброст да излечи ајдука и да му се стави пред пушку ! Ајд најзад што губи живот — то је у романима често маленкост, али

тима доводи у питање своју освету. А све то чини према хајдуку који му је, преко свих правила витештва, напао изненада на кућу. Кад би могло бити оваког човека, заслужио би да се приказује по свету као нека чудна фела. Овако, радије верујем што браћа Руси кажу да бива те и медвед лети, него што ћу поверовати у могућност онаквог једног . . . .

Него, изгледа као да је Ђоровића на ову причу навео Јанков *Чудан човек*. Али Јанко је стари мајстор, те учини вероватним и оно што би иначе изгледало као измишљено. Под његовим пером, исто као и под пером Лазе Лазаревића, или још и више, све ствари ако нису потпуно истините, а оно су веома вероватне. У *Чудном човеку* он, пре свега, и самим насловом спрема читаоца за неку необичност. Затим даје сцену, две у којима се огледа чудан карактер Марков. Тек после тих припрема он даје главну појаву: Марко спасава свога противника од Турака, па се после с њим наплаћује за стари рачун. Тако лепо изведена ствар прима се одмах с поверењем. Јер, реч је о помоћи коју Србин Србину чини у заједничкој борби против Турака, и која ни иначе није ретка. Уз то, Марко зна своју снагу, и уверен је да му противник не може побећи. Или, како то народна песма вели: „бијежаће, но побећи неће; молиће се, помоћи му неће; браниће се, одбранит се не мож'.“

Друга прича, *Другови* такође показује извесну претераност. Грбави Омер скида са свога малаксалог дората терет, подушире самог коња, и кад овај падне, Омер скида одело своје и покрива га, не обзирајући се на страховиту цичу. То прелази границу могућности; тако волети може каткад животиња човека, човек животињу никад. Ни народна поезија не показује примере такве оданости; ни тамо човек не жртвује свој живот, нити се излаже страховитим мукама да спасе какво живиће.

И у причама *Јуда* и *Просјак* има нешто претераности, али се она не да лако открити. То значи да је вешто распоређена — свуд по мало. Остале приче у главном су добре, и ако су и начином излагања и предметом са свим различне једна од друге. Три су хумористичне, али хумор није првога квалитета, — обичнији је. Ипак су пријатне за читање, нарочито *Возижма плећка* која би се могла развити у врло лепу причу.

Најлепше су пртице *Богојављенска ноћ* и *Први бадњак*. И идејом и обрадом оне су, узевши у рачун обим, одлично израђене. Пртица *Снијег* могла би да послужи као веома лепа песма у прози. Њој само једно недостаје: јача песничка осећајност. Да је тој

идеји који од наших песничких првака дао нешто своје душе, то би била једна од најлепших слика у нашој књижевности.

Ј. Прод.

Гимназија Кнеза Милоша Великог. Педагошко-историска расправа. Критички изложио Љуб. М. Протић. Штампано трошком Гимназије Кнеза Милоша Великог. Београд. Електрична Штампарија Павловића и Стојановића, 1901. год. стр. 1—270. Цена 2 дин.

Имати пред собом верну слику развоја просвете до наших дана, и износећи њено данашње стање, значи имати биљурско огледало умног развића нове Србије. Такво огледало требало је одавно да да краси просветне храмове, а пред страним светом био би најбољи критериум за оцену просвете у Србији.

Пада у очи, да су наши меродавни просветни фактори били се постарали, да и кориговани писмени задаци школски добију пристojно место на светској изложби у Паризу, а да се страном свету прикаже историја развића српске гимназије, о томе нико није хтео ни мислити.

Г. Љуб. М. Протић, писац дела, о коме ћемо у овом реферату по своме могућству говорити, учинио је један похваљан почетак за писање историје средњих школа у Србији, и ми му за то дугујемо захвалност, надајући се да ће и он од своје стране колико толико потпомоћи да се на овом, од њега заснованом, темељу може у скором времену подићи лепа зграда, на чијем ће видном месту бити урезано: *Гимназија Краљевине Србије*.

Ми ћемо се мало задржати на овом темељу, да колико толико својим, ма и тупим длетом поправимо оне градивне саставке, који нам се буду учинили да могу, непоправљени, изазивати лабилност, да не речемо и посртање, доцније целокупне зграде.

Г. Протић је овом својом педагошко-историском расправом стао на оном времену, када су у средњим школама учињене знатне реформе, не посвећујући томе ни једног реда, али није незгодно ако се, износећи прошлост, прикаже и садашњост, јер се тим најбоље износи прогрес наших школа. С тога нека нам се не замери ако оцењујући овај рад г. П. бацимо по где-где и летимичан поглед на слична питања у данашњим средњим школама Краљевине Србије. Само и једино из љубави према просвети, удаљаваћемо се од обима ове расправе на оној страни, где је г. П. онако брижљиво синорно.

Ова педагошко-историска расправа „Гимназија Кнеза Милоша Великог“ подељена је на *шест периода*, или, боље речено, на *пет периода*, а шести намењен је расправи *in spe* о данашњем стању гимназије. Као критериум ове поделе послужио је г. Протићу, као што он то вели на стр. 13., сам историски развитак прве српске гимназије, а нарочито унутрашњи рад и правац рада у гимназији. Према томе *први период* траје од оснивања гимназије 1830. год. па до њеног укидања 1842. год.; *други* од поновог отварања 1845. г. до 1853. год., кад је изишао нов закон „Устројеније књажевско-српске гимназије“; *трећи* од 1853. г. до 1863. г. кад је изишао нов „закон устројства гимназија“; *четврти* од 1863. г. до 1873. год., кад су онет учињене измене у закону школском донесеном 1863. г.; *пети* од 1873. г. до 1898. г. кад је ступио у живот нов закон о средњим школама; и *шести период* (!) од 14. јула 1898. г., коме није требало ни давати места у самој расправи, кад се о њему није ништа више хтело казати, него што је то учињено.

У сваком од ових периода — изузев шести, о коме није вођена дискусија у овој расправи — поклоњена је велика пажња посебице: *настави, васпитању у ужем смислу, дисциплини, ученицима (и статистици ученика), наставницима и школској књижици*. Из овога се већ види, да је г. П. желео да прикаже нашу, хоћу рећи српску гимназију, у свом пространству њеном, што по самој природи посла захтева велики труд и особиту пажњу у уочавању важних и особитих питања. Нама није при руци архива гимназије Кнеза Милоша Великог, којом се г. П. поглавито и готово једино служио при раду ове своје расправе, те не можемо ништа ни говорити о томе, да ли изнесени подаци верно одговарају оригиналним датима, него ћемо их примити за потпуно истините. Задржаћемо се, у погледу оцене прошлости, само на оним местима, где г. П. износи своје лично *ја*, да би видели у колико то *његово ја* има, или нема права.

Настава је у прво време свога живота имала да се бори са многим и многим оскудицама, а поглавито са оскудицом у извођачима саме наставе. Свима нама јасно је, да је тај недостатак претежнији од свих осталих у циклусу класичних „99 узрока“ за правилно просперирање наставе. Још кад је 1808. г. заведена т. зв. „Велика Школа,“ а у сарси „предавања виших наука, са строгим призрењем у избору ових на самосшту потребу земаљску“ (Бата-

лака), оснивачи и носиоци исте били су наша врла и родољубива браћа из Аустро-Угарске. Секретар првог срп. савета, Иван Југовић, интригама извесних, био је отпуштен из советске службе, али је одмах почео мислити како ће он, и на други начин, бити од користи овој земљи, којој је био предан срцем и душом, и по највишу цену свога бића, да јој научна знања своја у најпространијем смислу, на жртву принесе. Доиста, оснивач Вел. Школе, Југовић и остали другови његови, који своја огњишта напустише и дођоше у Србију, да по могућству својих сила помогну нама на ослобођењу, а по том и на умяом развићу нашем, могу најбоље послужити као огледало патриотизма и пожртвовања данашњим њиховим саотачаственицима, који се ревносно уврћују у наше другарске редове свих звања и чинова.

Па и доцније, кад је, Кнез Милош намеравао основати прву гимназију са жељом: *да се у њој предају науке, које се предају и по европским таквим школама*, настава је била поверавана ондашњем малом броју просвећених људи, нашој браћи што дођоше из Аустро-Угарске, чијој се увиђавности остављаше чиме ће и како ће васпитавати српску младеж, али у главном нечим више, но што су их учили учитељи по основним школама. Према оваком стању јасно је, да се тада није могло ни мислити о каквој подели предмета на наставнике према факултетској спреми њиховој, више се водило рачуна о квантитету него о квалитету предмета повераваних појединим наставницима.

Са оскудице наставника и настава је у прво време била више *разредна*, т. ј. „Сваки је наставник имао свој разред, у коме је предавао све научне предмете“ (стр. 16), и г. П. узима, да баш због саме разредне наставе није био велики број часова појединих настава. Тад, г. П. на ово надовезује на стр. 18 „као лепа ствар прве гимназије могло би се истаћи и то, што је настава била разредна у нижим разредима, *јер је ово у интересу принципа концентрације*.“ А одмах за тим вели: „у старијим разредима ово је немогућно извести а без штете по наставне интересе,“ и још даље своју погрешно засновану хвалу побија сам тиме што вели: „ну, највероватније је да због оскудице у наставницима би разредна настава у нижим и у вишим разредима, *иа ипак не целог периода*.“

А да је од г. П. неосновано узето то као „лепа ствар“ и као „интерес принципа концентрације“ види се и по томе, што је актом ВЖ 1973 од 18. децембра 1839. год. одобрен предлог директоров, да професори млађе и старије класе човечности између себе по-

деле предмете по способности „да ученици због невјежества једног или другог предмета код свог професора уштрб и недостатак не би осећали“ . . . . А томе г. П. као да радосно додаје још: „и тако мало по мало настава престаје бити разредна“ (стр. 19).

Из горњег се види да је велика оскудица у наставницима била, и да је само због тога и могла бити неко време разредна настава, а никако да је било као „лепа ствар“ и као „интерес-принципа концентрације.“ Јер концентрација наставе за своје правилно и успешно развиће никако не може и не сме никад тражити, да све предмете једног разреда гимназије *предаје један наставник*, — то је идеално могуће, или боље: *то је немогуће*.

А да г. П. и сам има несрећне појмове о условима за концентричност наставе, види се из тога, што говорећи о настави у другом периоду вели: „професори предају науке не по разредима, већ по предметима кроз све разреде“ (стр. 47.) а на стр. 63. вели: „Као леуу ствар (*онет као леуу?*) наставе у овом периоду треба нагласити и *тежењу да буде концентрична*. У појединим разредима не предаје све предмете један наставник као у прво време (*sic!*) већ само два три предмета, н. пр. српски и латински, латински и немачки, земљопис и јестаственицу. У наставленијама се ово изриком тражило од професора: „да би начин мање при подељеним између професора учебним предметима једнообразије у општем тежењу владало, и да би се при предавању сродни наука сајуз набуђивао...“

Важно је напоменути да је настава првог периода била у духу класицизма, с нарочитим истицањем религиозног васпитања, и, што је најинтересантније, *грчком језику дат је приоритет над латинским*. Дакле, верна слика правог класицизма. Ово изгледа у толико чудноватије, што се и у прво време наших гимназија морало водити рачуна и на „самосушну потребу земаљску,“ дакле више на практичну страну школе, јер тада беше не само почетак стварања школа, него и стварања државе.

Ну, у накнаду за то, г. П. износи на стр. 57. у *другом периоду*, „да је српска гимназија тежила да васпита школску омладину у *чисто националном духу*.“ И шта мислите зашто? Јер је то „неминовна последица јуначке борбе за ослобођење српског огњишта од наших, сиљних угњетача“ (г. П.). За тим г. П. додаје: „кад се земља ослободила, кад је земља постала по готову самостална државица, онда су тим била отворена врата туђинској култури, која је за нас могла бити и опасна. Требало је у још непросвећеној земљи и народу образовати и васпитати омладину у националном

духу, па онда нема опасности што ће се пресађивати у нашу земљу и оно што је туђе, европско и космополитско.“ За оправдање ових чисто својих мисли г. П. се брани тиме: „Такве су се мисли морале врети по памети наших првих, државних управљача, ако се неће да тумаче буквално речи Кнеза Милоша. Он је истина рекао да хоће школу у којој ће се предавати науке као у таквим европским школама, али треба знати да је он тада мислио: *гођу школу у којој ће се васпитати Срби, који ће бити просвећени као и други Европљани.*“ Не можемо да појмимо, да има и таквих психолошких компетенција које могу из горњег цитата изводити оваке закључке.

Али г. П. не задовољава се само тиме, већ даље наставља: „Тек 1890 г. ми видимо да се ова тежња јавља у Немачкој, кад је сам садашњи немачки цар сазвао познату школску конференцију и тражио да се немачке гимназије преустроје у националном духу.“ Дакле, немачки цар, поред толиких силних васпитача, педагога и националиста, покушава да ради тек након 50 година оно, што је наш Кнез Милош остваривао пре 50 година. По нашем схватању ово је, ништа мање него, смешно.

Националност у васпитању и могла се очекивати у првом периоду, кад се још, тако рећи, над главама Срба вио дим „гарабина“ (г. П) избачених за веру и слободу Србинову. Али у другом периоду, кад се на тенане почело радити на реорганизацији свих културних установа, а под јаким утицајем аустро-угарских васпитаника, било је мање могућности за национализам у настави.

Изгледа да је г. П. овај закључак извео са тенденцијом да би нас уверио о погрешности тврђења „*оног наставника*“ што је на конференцији београд. одбора Професорског друштва од 21 новем. 1892 г. говорио „о историском прегледу свих досадашњих праваца гимназија у Србији,“ и том приликом тврдио, да су наше гимназије по закону од 1844 г. биле латино-хуманистичке. Г. П. потенцира свој закључак тиме што вели: „На против ми тврдимо да је баш 1844 г. заснована национална гимназија и *независно од других народа* (sic!) а из чисто националних побуда, па и ако је у осталом могло и *морало* (зар!) бити угледања на туђе гимназије.“

Ј. Топаловић.

(Свршиће се)

Б Е Л Е Ш К Е

КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

Славјанскій Вѣкъ, политичко-књижевни часопис, који излази у Бечу сваких петнаест дана под уредништвом Д-ра Д. Н. Вергуна, донео је у свому 15 броју чланак *Академика Љубомира Стојановића* под насловом: *Словенски заједнички језик*. Чланак овај штампан је ту на руском и српском језику са примедбама уредништва, а посвећен је *В. И. Ламанском*. У њему се говори о томе како стоји код нас Срба са знањем и учењем рускога језика као и о вредности и потреби његовој за нас Србе. Овај је чланак написан лепо и разложно. — У петом броју штампан је на руском језику чланак познатог руског писца и нашег пријатеља Н. Дурнова: *Македонскій вопросъ и Австрија*. У њему је изнет однос Аустро-Угарске према македонском питању.

У трећој књизи бугарскога часописа *Бугарска Сбирка*, која излази у Софији, под уредништвом *Стевана С. Бобчева*

штампан је чланак под натписом: *На Чужбина, Вѣ Србији: смъртта на краљ Миланъ; — животъ и дѣла; — погребението му; бѣдѣнето*. Чланак овај написао је уредник С. С. Бобчев и у њему се доста исцрпно говори о поч. Краљу Милану, о погребу његовом и о приликама у Србији у последње време. Изузевши неколико места у којима се поч. Краљу Милану чини неправда, а које је диктовала позната бугарска тесногрудост и шовенизам, чланак је овај написан на основу познавања ствари.

Из *Законитости* прештампани су у засебну књижицу чланци *Б. Анђелковића*, професора из Београда, под натписом *Један поглед на прошли век*. О овим чланцима проговоримо коју опширвију.

У издању *Рада* деоничког друштва за издавање српских књига и листова у Руми — шам-

пана је у Новоме Саду у засебној књизи прва свеска расправе: *Је ли српски народ делегирисан* (покуварен)? од А. С. Д. Цена јој је 1 динар или 80 потура. — У њој се одговара аустро-угарском министру Венијамину *ил. Калају*, који је пре неколико година у делегацијама јавно тврдио да је српски народ *покуварен*. Писац ове расправе разуме и познаје врло добро тему коју третира, убедљив је и разложен, а начин излагања веома му је леп и занимљив. И језик је доста чист — реткост код наших прекосавских политичара. — Ову књигу топло препоручујемо својим читаоцима јер ће из ње много чега доброга сазнати.

Ишла је из штампе двадесета књига *Годишњице Николе Чушића*, коју издаје његова задужбина, са овом садржином:

Трговачки центри и путови по српским земљама у Средњем Веку и у турско време, географско-историјска студија. Написали Петар Р. Косовић и Михаило Миладиновић; — 2. *Свети Прохор и његов манастир*, од д-ра Јов. Хаџи-Васиљевића; — 3. *Ђурађ Кастриотић-Скендербег*, историјска скица из XV. века, од Мих. Ј. Ђорђевића, професора; — 4. *Спев Васкрс мртца*, из Србијанке Симе Милутиновића, са коментаром од † Драг. С. Милу-

тиновића; — 5. *Географско-археолошки односи Црне Реке и Тимочке Крајине*, од д-ра Ман. В. Смиљанића; — 6. *Биографски прилози новијој историји српској*, од Андре Гавриловића; — 7. *Scupi*, (старо Скопље), од Милојка В. Веселиновића; — 9. *Из Фрушке Горе*, (манастир Гргетег и Раковац), од М. Ђ. Милићевића; — 10. *Скип светог Борфа*, од М. Ђ. Милићевића; — 11. *Прилози*, архимандрита Илариона Руварца. — Цена јој је два динара.

Нови књижевни часописи.

Од фебруара ове год. почела су овде у Београду излазити два нова књижевна часописа: *Српски књижевни гласник* и *Коло*. Првome је власник *Светислав С. Симић* а уредник *Болдан Поповић*, који га уређује уз помоћ уређивачког одбора: *Др. Војислава Вељковића*, *Јаше М. Продановића*, *Љуб. Јовановића*, *Љуб. Стојановића*, *Светислава С. Симића* и *Слободана Јовановића*; а другome је власник и уредник *Дачило А. Живаљевић*. И *Коло* и *Гласник* излазе месечно два пута у свескама, *Коло* од четири а *Гласник* од пет табака. *Гласнику* је цена до краја године 18.50 динара, а *Колу* 12 динара. — Радујући се својим новим друговима, још смо радоснији што их, судећи по досадашњим свескама можемо обоје топло пре-

поручити српској читалачкој публици *О Колу* имамо да забележимо још и то, да је оно до пре неколико година већ излазило под истом редакцијом овде у Београду као књижевни лист, и да је као такво уживало глас добро уређеног листа.

Д-р Љубомир Недић издао је у засебној књизи неколико својих, како их он газива, критичких студија под насловом: *Поџији српски писци*, прво коло. Књига је у прилично лепом издању, а цена јој је 2 динара. О њој као и о ранијем критичком раду *Нелићевом* биће у *Звезди* опширна говора.

Милорад Павловић професор штампао је у засебној књизи, а у лепом издању *Десет прича Брагислава Ђ. Нушића*. Књига је велика *петнаест* табака, а цена јој је само динар и по. — Све ове приче хумористичке су и сатиричне, пуне су духа и оригиналних досетака и спадају у најбоље радове Нушићеве ове врсте. О њима ћемо донети већи приказ, а за сад је препоручујемо својим читаоцима.

Мала библиотека. Као 16 свеска Мале библиотеке штампана је друга свеска *Прича А. П. Чехова*, у преводу Веље Миросављевића. Приче ове прикупљане су без икаква избора и онако

на дохват и изнете у слабом преводу. Свака свеска Мале библиотеке продаје се по 24. хел. или 0-30 динар.

Душан Николић писар Управе града Београда објављује да је дао у штампу свој *роман у стиховима*, који је назвао *Мок љубави*. Роман овај подељен је на шест песама, а биће велики девет табака. Цена му је 1-50 динар.

Милош Велики, комад с песмом и свирком у пет чинова и двадесет и пет слика. Написао *Милош Цветић*. Београд, страна 127. Тврд повез. Цена 2 динара или круне. — Књига ова посвећена је Њиховим Величанствима Краљу Александру I и Краљици Драги, а пред текстом налазе се лепе слике: Милоша Великог и Војводе Николе Милићевића Луњевице.

Чувени етнолошки руски списатељ *Ал. Харузин* написао је на руском језику и штампао у Петрограду дело: *Боснија-Герцеговина, очерки окупационог провинције Австро-Венгрии*. Књига је у великој осмини, страна 305, а на крају јој је додата карта Босне и Херцеговине. Цена јој је 2 рубље. О њој ћемо нарочито проговорити.

Ивова слава. Познату причу *Ивова слава*, коју је био раније

удесно за позорицу пок. Веља Миљковић, глумац, сад је сам писац Стеван Сремац у друштву са *Драгомиром Врзаком* понова израдио у позоришни комад. У комад је унето и више песама и њих компонује *Стева Мокрањац*.

Здравац. И за ову годину је *Др. Радивој Ј. Вукадиновић*, лекар у Књажевцу штампао свој зидни календар *Здравац*. Здравцац је украшен сликама, а у њему се налазе разне корисне поуке у погледу здравља. Цена му је 0-30 дина. или 30 потура.

Матерински лист. Од јануара т. г. кренут је овде у Београду илустрован лист за домаће васпитање и неговање деце под насловом *Матерински лист*. Уредник му је *Раша Митровић*, учитељ, а главни сарадник *Др. Стеван Окановић*, професор. Овај лист излази једанпут месечно, а цена му је за Србију 4, а за друге земље 6 дина. годишње. Препоручујемо га српским домовима.

Песме пок. *Љубомира Симића*. Уредништво нишке *Градине* јавља да даје у штампу збирку свију *песама* пок. *Љубомира Симића*. Песме ове заслужују пажњу и ми их топло препоручујемо свакоме, а нарочито омладини јер их је младост и створила.

Позоришни лист. Тако се зове лист који је почетком ове године почео излазити овде у Београду, а намењен је у главном за објаву рада у *Краљевско-сраском народном позоришту*, а делом и за шири поглед на драмску уметност и драмску појезију. Уредник му је *Бранислав Ђ. Нушић*. Лист излази приликом сваке представе, доноси и слике, а цена му је 6 дина. годишње.

Летописе Матице Српске. Ишла је прва свеска *Летописа Матице Српске* за ову годину, уређена према новим реформама за издавање овога старог часописа. Али... стара посла. Овај нас број слабо задовољава. Сем *Успомена* пок. ала — *Јована Кавачевића* и оцена и приказа, којима је ова свеска бројем богата, а међу којима имаде и боље работе, све остало могло је да остане у Матичином кошару. *Кобна замјена*, пртица из *Лике* од *Буде Будисављевића Приједорског*, нема никакве друге добре одлике сем лепа језика: развучена је, натегнута, са старом темом и врло стереотипно испричана. Песме *Светислава Стефановића Из мог свјта* показују писца без труни дара, немају мелодије ни израза, личе на песме само за то, што су подељене на стихове и строфе, а често су и бесмислене. Види се да је њихов писац доста читао,

али то је све. А *Недићев* чланак о *М. Е. Милићевићу* тај је тек све наткрилио — својом ништавношћу, али и штетом. На другом месту биће више речи о њему, а за сад само питамо Матицу: да ли је њен Летопис зборник критичких опита, па ма они били и против националног нам угледа? Раније је Недић, тај књижевни штеточина, овако нешто штампао у Летопису и о *Љубожиру Пенатовићу* и опорекао му сваку литералну вредност, а не треба превидети да су Змај, Ненадовић и Милићевић, на које Недић неправедно напада, најбољи представници српске литературе за последњих педесет година. Одржати њихову вредност и стечени углед, значи одрећи ваљаност педесето-годишње наше литературе, а то је безумље које штети српско име и које не сме нигде наћи ма и несвесних помагача, а најмање у Српској Матици. Ни листови са мање претензија но што их мора имати Летопис Матице Српске нису смели овако што изнети на свет.

Под насловом *Слонови у Синају* и у *Комбози* прештампала је нишка *Градина* чланак истога имена из септембарске свеске *Звезде* за прошлу год. Није означено да је отуд узето.

Јосиф Стојановић школеки надзорник у Јагодини јавља да је уз сарадњу више просветних радника израдио и дао у штампу дело: *Прилози народним школама у Велици Лезчу и Темкићу на завршетку XIX века*. Књига ће бити велика петнаест табака, а цена јој је 2 динара.

Уредништво *Зоре* дало је у штампу *Песме Јована Дучића*. Књига ће изаћи до краја маја ове год. и биће у укуском издању. Величина јој је 15 табака велике осмине, а цена 2 круне или 2 дин. у злату. Претплату прима уредништво *Зоре*. — У препоруку ових песама нека послужи само име Дучићево. Умољавамо пријатеље да се заузму око скупљања претплате.

Алфред Јенсон, шведски писац и песник, штампао је на немачком језику дело под надписом *Гундулић и његов Осман* у коме говори о Гундулићу као песнику и о његовом спеву *Осману*. Књига је велика око 28 табака. Штампана је свега 101 примерак.

Прва жалост прича пок. *Светлика Радовановића* преведена је на руски и штампана у 17 броју часописа *Славянскій Вѣстѣ* под насловом *Первая печаль*. На руски ју је превео са оригинала *Г. И. Иљински*.

Голуб. Од издавача *Голуба* дејчег листа, који излази у Сомбору, добили смо на засебном листићу наштампано: где, кад, колико пута и под чијим уредништвом излази тај лист, и колика му је претплата, а на завршетку је додато: *Нека је овај стари и омиљени познаник наше нежне омладине топло препоручен свакој ераској кући.* На том листићу било је озго руком написано: *С молбом да у листу ово објавите.* Циљало се да овај оглас донесемо у својим књижевним белешкама, где би онај завршетак имао да изгледа као *наш суд* о томе листу; — и велика већина наших, оностранних и оностранних листова, донела је тај оглас тако и изнела препоруку издавача Голуба као своју препоруку. Бележимо ово из разлога да укажемо на овај недозвољени поступак издавача Голуба, а у исто време да обелоданимо на који су начин оне препоруке постале. Онако, како се сада Голуб уређује, не само да не заслужује препоруке, него налазимо да је штета што запрема место каквом добром дејчем листу.

М. К. Дмитријевић, Србин, глумца у Загребу, јавља да је наурио издати дело под насловом *Дилетанти* у коме се налазе четири позоришна комада у-

дешена да их могу дилетанти представљати. Ти су комади ови: I. *Јалац*, породична шала из босанског живота у 1 чину (4 мушке и 2 женске улоге). II. *Србинове услуге* (по причи А. Николић-Минебек), алегорија у 1 чину (2 мушке и 1 женска улога; статистерија по вољи). III. *У глумо доба* (превод), шала у 1 чину (2 мушке улоге). IV. *Пијаница и аас* (по Нушићевој причи), монолог (1 улога). — Цена књизи биће 1 динар.

Историја једног младића. Написала *Марија Роберт Халт*. Наградила Француска Академија. Превео А. Станојевић, професор. Препоручено од Просветног Савета и штампано о трошку фонда Дим. Николића-Беђе. Београд, 1900 год. — Књига је на осмини, има 254 стране, а цена јој је 1 динар.

Српска Књижевна Задруга. Ишло је и растура се и девето коло (за 1900 год.) издања Српске Књижевне Задруге. Оно се састоји из шест књига, а ово му је садржина:

Житије Герасима Зелића архимандрита, свеска III, са сликом Зелићевом, с картом његових путева и с картом његова завичаја, за штампу приредио и предговор написао Пера П. Ђорђевић.

Песме Ђуре Јакшића, књига I (лирске песме), са студијом Светислава Вуловића о животу и раду песникову.

Милан Неранчић, роман Јакова Игњатовића, књига I и II, за штампу приредио и предговор о животу и раду пишчеву написао Момчило Иванић.

Порушени идеали, роман Светолика Ранковића.

Ајвансо, роман, написао Валтер Скот, с енглескога превео и предговор написао Чед. А. Петровић.

Шта прича планина, написао Е. Рекли, превео пок. Ђура Милијашевић, с 35 слика у тексту и с предговором А. Станојевића, професора.

Опширан реферат о овим књигама донећемо у мартовској свесци.

„*Балканска Царица*.“ Ово најзнаменитије дело Кнеза Николе I, које је још пре неколико година преведено на руски и талијански језик преведено је сада и на немачки и штампано у засебној књизи. Превео га је *Хуго Марк* један од бољих младих драмских писаца немачких, по прозног преводу једног српског ђака у Берлину. Марк се није строго придржавао оригинала но га је местимично и прерађивао и удешавао за немачку позорницу.

Из привидног света. Три таљиве шаре од Милана Савића. — *Добре воље,* — *На леп начин,* — *Цар проводација* — У Новом Саду. Издање књижаре браће М. Поповића, 1901. стр. 168. Цена. — Донећемо оцеву ових таљивих игара. —

РАЗНО

Велики руски романописец и проповедник истине и човечности *граф Лав Николајевич Толстој* одлучен је из крила Православне Цркве решењем руског Светог Синода. То је решење објављено у званичном органу Св. Синода „Церковнија Вједомости“ и гласи овако: „Свети Синод, старајући се за децу Православне Цркве, да би их сачувао од странпутица и залутале спасао, претресао је нехришћанску и Цркви противну јеретичну науку грофа Лав Толстоја и нашао за потребно да ово објави у интересу чувања мира у цркви, које је нарушавала заблудела наука Толстојевих списа: Гроф Лав Толстој јавно, свесно и намерно, на изненађење и гнушање целог православног света, одрекао се јединства са Православном Црквом. Сви покушаји, да се одврати од тога, остали су безуспешни. Због тога Црква га више не држи за свога члана, и неће га као таквог ни признавати све док се не покаје и

не врати јединству с њоме. Објављујући иступање његово из црквене заједнице, ми молимо Бога да га поврати путу разума и истине. Молимо тебе преблагі Боже, ти, који не желиш смрт грешника, да га помилујеш и вратиш својој светој Цркви. Амин. *Антоније, митрополит петроградски; Теодосије митрополит московски; Владимир, митрополит кијевски; Јероним, митрополит варшавски; Јаков, епископ кишењевски; Марцел, епископ и Борис, епископ.*“

Јенкова прослава. — 16 Јануара ове год. прославио је наш заслужни седи уметник *Даворин Јенко* свој тридесетогодишњи рад на пољу музике. Те вечери представљан је у Народном Позоришту *Вида*, комад у коме су јубиларове композиције, и позориште беше пуно најодабраније публике. После бурнога аплауза и поздрава појавио се Јенко на позорници. Предали су му венце управа, особље, позоришни хор, а нека певачка друштва сем венаца и дијелу на почасно чланство.

После представе био је у част

Јенкову приређен банкет код „Коларца.“

Прва Јенкова композиција била је „*Напреј застава слове*“, а у току тридесет година израдио је музику за четрдесет позоришних комада, и компоновао је велики број песама и нашу народну химну.

Слава Јенку!

Нови чланови Српске Краљевске Академије. На дан 5 фебруара ове године вршен је избор нових чланова Српске Краљевске Академије и за праве чланове изабрани су, познати научар и наш сарадник *Др. Миша Вујић* и *Стеван Тодоровић*, живописац, а за дописног члана *Н. Кондаков* академик и директор царског ермитажа у Петрограду. Радујемо се што је овај избор био уместан, а новим академицима честитамо.

25 јануара ове год. читао је на петроградском универзитету г. *Половинкин*, доцент универзитета, своје приступно предавање „О српској народној појезији.“ Предавање ово примљено је са великим допадањем.

НЕКРОЛОЗИ

† **Бузепе Верди.** Један од највећих бенија славног талијанског народа, *Бузепе Верди*, композитор „Оберта“, „Риголета“, „Травијате“, „Аиде“, „Троватора“, „Отела“ и многих других великих дела преминуо је на дан 14. јануара о. г.

Верди се родио 9. октобра 1813. год. у Ронколу.

Бог да га прости!

Авдо Карабеговић Хасанбегов, Србин Мухамеданац, један од најдаровитијих најмлађих песника наших, преминуо је 20. јануара ов. год. у месту свога рођења у Модричу. Био му је тек 22 године.

Вечан му спомен и лака му српска земља, коју је истински волео!

† **Стеван Лазиф.** У Карловцима је умро 2. фебруара *Стеван Лазиф*, пензионисани директор српске карловачке гимназије, у 71 години многозаслужнога живота. За речену гимназију има неоцењене заслуге, радећи у њој као професор преко 40 година. Отац му је био Григорије Лазиф, један од најбољих професора карловачке гимназије, добар ботаничар, писац популарне Наравне Историје и Кратке Физике, која се дела и данас могу читати с коришћу. Стеван Лазиф свршио је гимназију у Карловцима и наставио факултатске студије у Сегедину и у

Бечу. Превео је добро Орацијеве оде, написао је и коју пригодну песму (Св. Сава, и др.), а има његових радова у Програмима Карловачке Гимназије и другде. Роду се поштено одужио, и он ће му спомен у части одржати.

† **Марко Миљанов.** 2. ов. мес. преминуо је у Херцег Новоме у Боци Которској, лични јунак и храбри и мудри војвода *Марко Миљанов*. Док је историје српскога народа и док је српских гусала знати ће се име Марка Миљанова, али се је овај ваљани Србин у последње време латио и пера да и њиме Српству послужи. Оставио је у рукопису велики број својих успомена, доживљаја и описа многих историјских догађаја.

Вечна ти слава врли витеже, борче за слободу и потлачене.

† **Арман Силвестар.** Једнога од савремених великих књижевника француских мање је — 7. фебруара ове год. преминуо је у Тулузи Арман Силвестар. Виђен у приповетци, а славан у песми, написао је девет књига песама и тридесет књига приповедака. Сем тога успешно се је бавио и критиком уметности, а писао је и позоришна дела.

Умр'о је у 64 год. живота. Слава његовом имену.

ДИВНА ТИ ЈЕ

Дивна ти је рђана зора
Поноситог, дивног града
Истанбола, Врата среће!¹⁾
О лепоти lika њена
Севдалије увек зборе,
А највише у пролеће.
Кад похита из Азије
Да Јевропи јави лице:
Опије те, занесе те,
Те не можеш разабрати,
Да ли но си на земљици,
Ил' на небу седмом гђе.
Колико је умиљата!!
И много је руменија
Од стидљиве невестице.
Распуштене златне власи
Сијају се и трепере,
Као пече²⁾ преко лица
Мусломанске неве младе.
Од студених многих суза
Што пролетња ноћца лије,
Оплакујућ' данак прошли:
Од капљица бистре росе,

¹⁾ Дер-Сеадет, врата среће, блаженства; ²⁾ Покривало од тела.
Звезда, Књига IV. Св. III.

Тог бисера најчистијег,
Сви анђели са небеса
За главу јој круну зграде,
За грло јој ђердан справе
А за руке билензуке.
Па када се тако јави,
Искићена, нагиздана,
Окупана у два мора,
Златном Рогу и Босфору;
Зарудела, мирисава
Од бехара¹⁾ лимунова,
Смокве, нара и перанце!
Кад се дивна тако јави,
Насмешена од љубави,
С пољупцима на уснама
Несташнога момка Бади,²⁾
Па је види људско око,
Човекова душа спази!!
Она душа што зна Бога
И познаје љубав Божју,
Једном само кад је види,
Не мож' да је заборави:
Но је воли, на њу мисли,
Сећа је се у поноћи,
Пожели је усред дана
А у зору будна сања
О љубави и милости
И радости у пролеће —
О дивоти ране зоре
Поноситог, дивног града
Истанбола, Врата среће.

Јелена.

¹⁾ Цвет; ²⁾ Пријатан поветарац.

ОПШТИНСКО ДЕТЕ

РОМАН ЈЕДНОГ ОДОЈЧЕТА

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

— НАСТАВАК —

ГЛАВА ТРЕЋА

У којој Аника без икаквих нарочитих разлога рађа мушко дете на тринаест месеци по смрти свога мужа.

Прошло је већ много времена од тада како је Радоје Крња говорио ћати у механи о кмету и попу, те се ћата онолико наљутило. Љутило се ћата од тада још неколико пута и изгледа да су се он и кмет као нешто попреко гледали.

А Радоје Крња, ни потоа није остао миран већ је даље шушкао и бушкао и говорио по селу којешта. Међу тим поп се није хтео ни да осврће на то, само једанпут и то више онако благо и очински пребацио је то Радоју, рекао му је:

— Ако те само још један пут чујем да лајеш којешта за мном, сатераћу ти све зубе у грло и нећу ти дати више навору у цркви, то да знаш!

А Радоје Крња, као што би и сваки други побожни парохијанин, рече попу:

— Оно, кад би црква била пиљарница а навора правилук и могао би ми и дати и не дати. А моји зуби, попе,

кад већ сиђу у грло, онда некако ни твоја чита неће ти бити тесна, него ће да сиђе преко носа и преко ушију; а ако лајем, попе, у школи сам научио још док си ти био учитељ!

Поп као паметан човек не одговори Радоју ништа, само што баци један тужан, сажаљевајући поглед на Радоја као на „изгубљену овцу“ која је кадра чак попу да набије читу на уши.

Међутим за Радоја се и може рећи да је био „изгубљена овца“, пре би се готово могло рећи да је он био „изгубљени ован“, јер од кад му се ово измаче и трећа удовица те остаде без наде да ће се кад год и он моћи оженити, поче да буче по селу толико да је већ и кмет са ђатом размишљао: како ли би му се могли скратити рогови.

Најпосле ко би се још у селу обзирао и на Радојеве речи, да се само није десило нешто друго.

Био велики празник, мислим Благовести, те се сабрао народ у Прелепници чак и из других села. А кад се тако збере народ, поп Пера неће пропустити прилику да проговори коју у цркви. Има једно пет шест година како се поп Пери прохтело да буде народни посланик те отад чешће проговори у цркви. Раја из Крмана чак казао једанпут пред многима: „И истина је људи, умео би поп Пера да нам вајдише!“ Па онда и многи други су тако мислили али, што је главно, то је, што је и поп Пера тако мислио.

Од то доба иде поп Пера чешће и у механу. У механи је по где кад лупио песницом о сто и узвикнуо: „Они горе не знају шта народу треба а нема ко да им каже!“ а у више црквених беседа је и ово уметнуо: „Народ треба да има добре заступнике и пред Богом и пред земаљским властима. Дobar заступник пред Богом изнеће му народне молитве, а добар заступник пред земаљским властима изнеће и браниће народне жеље!“

Дакле и на Благовести говорио је поп Пера беседу а у тој беседи најважније је што је хтео да каже: да на напуштеној њиви сви треба да деламо заједнички. (Код ових се речи Радоје закашљао а поп одржао реч те му после не даде нафору.) То што је хтео да каже, поп је врло лепо казао, и свршила се лепо служба па сви изишли у порту црквену, и ту као људи застали те ће неко проговорити ово а неко оно.

Ту поп Пера, кмет и један одборник; ту кмет из села Буриница, па онда Рајко бивши кмет, ту дућанџија Јова, па Исајло из Драјковца и још други. (Нису само у том друштву механџија и ћата, они су у механи сваки на свом послу.)

Сели под кестеном, што се лепо разграно пред црквом, поп, Исајло и кмет а остали ко стоји те се ослонио на штап а ко донео камен те сео на њ. Припалили цигаре и душе те се упустили у разговор.

Исајло из Драјковца прича како је чуо од људи, који су били у чаршији да у Русији има колере, па се поведе реч о томе и дућанџија исприча на дугачко и на широко како је брат његовог деде умро од колере „као пиле.“ Вели: „часком, брате, тек погледа нас, погледа нас све редом што смо били тамо (ја сам био мали) па се ухвати рукама за трбух и умре!“. После већ проговорили су неку реч и о чуми, али поп их обавести, вели им:

— Чума, брате, то не постоји, не може се историјски доказати да постоји, то више онако у народним песмама!“

Кмет из Буриница прича опет како ће да се уведе неки нов прирез за наоружање, вели, причао му сам пи-сар из среза. Поп-Пера, разуме се, налази да као човек који помишља на посланичко место, треба да каже своје, па вели:

— Што се тиче наоружања то је утврђена потреба, само ја нисам за порески систем наоружања!“

Ту попову реченицу кмет каза опет друкчије т.ј. он је и за наоружање а и за прирез, а и нама је већ из раније познато да овај кмет воли прирезе и порезе.

После овога разговора одборник помену како би требало цркву окречити али, како нико ништа на то не рече, опет обрнуше реч те о овоме, те о ономе, и готово се на разговарали и дигли се на ноге те оће да пођу мало до попове куће, а приближи им се Радоје Крња са

— Помоз Бог; срећан празник!

Ама то Радоје рече некако журно кад је дошао, иначе он иде понајлак и гега кад иде, па и то што је честитао празник друкче је некако казао, све се смеши и као задовољан је и пакосан је и једак је.

— Бог ти среће дао! — веле му сви.

— Дај Боже — одговори Радоје — овај нам празник донео добра свима. Дај Боже, да нам година буде берипетна, овце нам се јањиле, краве нам се телиле па чак и удовице дај Боже рађале све мушку децу! — па то Радоје изговори као да држи чашу у руци а пакосно се смеши и гледа све редом.

Поп као нешто прогута па онда се прибра и поче као у шали:

— Е, е, ти то баш ређаш и као здравиш, а коме здравиш?

Радоје се и даље смеши па рече:

— Коме здравим, па здравим вама овде, здравим селу, здравим цркви, здравим општини и народу.

И кмет као нешто прогута па се прибра те рече:

— Е па нека је наздравље, а сад ајдемо до попове куће па и да испијемо.

Па се кмет као већ крену и отпоче малопређашњи разговор како би требало заиста окречити цркву.

— А зар Бога вам — узвикну Радоје за њима — зар не знате шта је ново?

— Јок — каже Исајло — до ти ако ћеш да нам кажеш.

— Оћу, дабоме да оћу да вам кажем, јер вредно је да чујете, вредно је да чује бели свет а некмо-ли старешине народне и црковне! — па на те две речи „народне“ и „црковне“ удари јако гласом и намигну и код једне и код друге речи.

— Па — настави Радоје — удовица Аника родила јутрос, родила мушко.

Поп се направи као да није чуо, већ поче да намиче читу на чело а пита:

— Ама која родила, је л' она Савка?

— Није Савка, попе, него Аника удовица!

Поп прогута оно што беше и први пут прогутао, (биће да му је мало заиграло и колено али се то под мантијом не види), па онда погледа кмета, кмет погледа одборника, одборник погледа дућанцију Јову, а дућанција Јова, као најмлађи у друштву, погледа у земљу. Најпоследње главу дућанција Јова па вели:

— Па нека јој је срећно, нећемо ваљда на бабине, ајдемо попу.

— Ама људи, таман сад година и месец како јој је умро муж Алемпије.

— Тако ће бити, година и месец — додаје поп са свим озбиљно, као да га неко пита. — Баш се сећам, вели, као данас, није му било помоћи. А добар је био покојник, само што је имао погане руке.

Радоје се тад окрете Исајлу па вели:

— Рађају ли, Бога ви, у вас удовице тринаест месеци по мужевљевој смрти?

— Ама то ће бити нека ђавоља посла — вели Исајло — зар му ти то ниси ухватио крајеве, кмете?

— Ко, ја? — пита кмет — ухватио сам, како да ни-сам ухватио.

— Е, па за то је кмет — додаје Радоје — да пази да не падне нека срамота на село, као и поп што је за то ту, да пази да се народ не исквари и да не престуши законе Божје.

Међутим, док је то Радоје говорио, поп је једнако размишљао о томе, како није баш данас требао у цркви да говори о томе како на запуштеној њиви треба сви заједнички да деламо; па онда, размишљао је о томе, како је кмет ужасно глуп, јер сад кад би требао макар шта да каже а он ћути, па најзад паде му на памет и то, како би заиста требало цркву окречити. А све је то некако брзо прошло кроз његову памет, те није ни чуо шта се даље говори. Диже после главу па вели Исајлу и кмету из Буриња.

— Не бива овде да разговарамо, ајдемо-те до моје куће. Много ме забринула ова ствар. То се није никад у Прилепници десило. Ајдемо-те, браћо, до мене!

Па истина одоше, а Радоје отрча у механу да и тамо јави новост, а одатле ће после на бунар да каже женама, а сићи ће још до воденице јер ће и тамо бити што год народа, па ће најзад ићи и од капије до капије, а тешко да неће отићи у које друго село.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

У којој се дете кришава и место презимена занисује се у протокол једно Н, али се овим ни мало не задовољава љубопитство читалаца јер се тек у потој глави дешава нешто изванредно и чудновато.

У вароши то друкше бива. Тамо чује нпр. комшика како сте се ви нешто мало са вашом женом процавељали; она то у цркви, за време док се пева херувика, код онога

најдужега „И.....“, које сви богомољци сматрају као паузу кад се може по где што и проговорити, дакле за време те паузе, комшика каже оној до себе: „Колико сам се молила Богу за себе, толико и за своју комшику Перку, не знате колико је то несретна жена и шта та трпи од свога мужа. Не волим знате да од мене изиђе та реч али ме је жао; па за Бога комшике смо, човек мора да воли свога ближњега!“ Све то некако обучено, увијено, као и да није хтела да каже.

У селу то много друкше бива. Стане Станојка на вратнице па дозива своју комшику Пауну која је рецимо у шљивику.

— Пауна, о Пауна; јеси ли чула што се вели за Аникино дете?

— Ој?

— Кажу личи на попа, а друге опет кажу није него на кмета а нос има као у дућанције Јове!

— Ћут' — вели Пауна — Ћут' не греси душу, ко ће му то знати!

После већ, дабоме, кад на вука један викне „уа!“ цела ће хајка викати „уа!“, па не само Прелепница него и десет села унаоколо. А ништа вала и није тако крилато као брука, пукне па је не можеш за Бога оставити.

Па још кад ту бруку жене прихвате. Испочетка ни једна не хте да оде Аники, него још свака окреће главу кад прође крај куће Аникине; а после свака редом пође те да се својим рођеним очима увери на кога личи дете; а како се која отуд врати прича све више расте те се испредају читава чуда.

Најпосле, жене као жене, мало им је било што су причама нагрдиле попа, кмета, дућанцију Јову и не знам још кога, него свака спазила на детету и по нешто што на њеног мужа личи па кад се вратила, напо-

пастила сиромаша. Тако на пример Стана Ивкова дочека грешног Ивка још на вратницама :

— Стани — вели му — Ивко, да ти нешто загледам у очи.

— Ене, јеси л' излудила ? — шпчуђава се Ивко.

— Па и нисам; а од куд у тебе очи као онога тамо...

— Ама у кога ?

— У оно Аникино ....

А Ивко покаже шаку колико да јој у кратко каже како мрзи објашњења, те Стана заћута.

Ето така брука наста по селу, па се позавађаше и људи међ собом а жене се и позавађаше и испљуваше. Једном речи, једно мало детенце, једна литра меса па задала целом селу бригу и то баш у време кад се ето „помишљало“ да се и црква окречи.

Поп и не држи више никакве беседе у цркви па и не виђа се много; кмет и не иде у механу а ћата и не избија из механе. А кмет и ћата се и измирили, јер кажу да се људи у невољи обично зближе.

Изгледа да је ћати криво било што је кмет крио од њега да је ишао код Анике; Радоје је на то још редовно плаћао ракије ћати, те тако охладнели кмет и ћата. А кад оно пуче брука на Благовести, те сутрадан дође кмет у општину а ћата узјахао столицу пуши и звиждуће.

Кмет уђе и врло љубазно му назва добро јутро а ћата ћути, ћути па ће тек :

— Слушај, кмете, хоћу сутра да идем у варош, а кмет каже :

— А што као и не би ишао, ето узми мога коња.

— Нећу твога коња, он рамље на једну ногу.

— Молим те, ћато, баш да рамље на обе ноге па опет то би била увреда за мене — завија кмет — узми мога коња.

— Ама што је то увреда за тебе кад коњ рамље на једну ногу.

— Са свим увреда, ћато. Рамао он или не рамао; није ту у питању коњ, него ја. Ја ћу покр'ати све четири ноге моме коњу али нећу да ме вређаш; ја те молим као брата, узми мога коња. Па онда — поче кмет још слађим гласом — па онда, као што ћеш ти, ћато, у варош, је л' оћеш код капетана или може бити тако што год. А зашто, као бајаги, не би мени као брату, или једном речи као кмету казао: шта ћеш код капетана?

— И ако имам каква посла, чуће се то у своје време — одговори ћата својом омиљеном реченицом.

— Знам ја да ће се чути али — за што би ја то чуо од света; за што ти то не би мени рекао као своме свој.

А ћати се нешто ражали, виде да је кмет у неприлици па му се истина у том часу учини као да му је својта. Размисли се мало, размисли па ће рећи кмету.

— Знаш шта је, треба ми је једно педесет динара, да л' ми можеш дати из оног приреза.

— Па могу, ћато, што да не могу; прирез није мој па да кажем да не могу. А оћеш у варош?

— Нећу!

— Таквог те видиш волим! — рече кмет, загрли ћату, отвори касу, тури руку у прирез, даде ћати педесет динара па одоше заједно у механу и почеше за једним столом да шушкају и ћућоре.

Кад би то, прођоше две недеље од Благовести а она Савка из воденице донесе дете у цркву да се крсти. А кад се то чу, дође у цркву и мало и велико и што би дошло у цркву и што не би. Потегли сви да виде ко ће детету кумовати, јер нико не хтеде да се прими. А причало се још и то, како ће Радоја Крња да се прими кумства а већ сви су знали за што би се он примио. Он би извесно наденуо детету или поново или кметово име. Па већ ајде,

ништа то, али кад га свештеник треба да запише у протокол крешчајемих, па кад дође да запита: „ко су му родитељи?“ а на та питања одговара кум. Онда, да Бог сачува, пита би све могао Радоје Крња да каже пред оноликим народом.

А ћата сад већ пријатељ са кметом па све то предвидео, те отрча кмету и научи га да он узме дете и да га крсти.

Сви су се зачудили у цркви кад кмет дође па рече гласно пред свима у цркви:

— Господин попо, признаје ли црква ово дете или га одбацује?

У поп Пера се у један пут пробуди успавани говорнички дар, кад виде толико храбрости код кмета.

— Света црква свакога прима у своје закриље, она никога не удаљује, никога не отуђује!

— Кад је тако — настави кмет — моја је дужност да кртим и ово сироче.

Некоме се ово учини и лепо од кмета а многи се и насмешише и почеше да се гуркају.

Све једно, али крштење отпоче. Дете доби лепо име *Милаћ*, а у рубрику: „Ко су му родитељи?“ метну поп Пера једно Н*, пошто је ту рубрику и прескочио питајући кума о осталим околностима.

— Наставиће се —

БЕЛЕШКЕ О ЖИВОТУ ¹⁾

— АЛФОНС ДОДЕ —

— . . . —

Све наше достојанство са-
стоји се у мисли. У њој треба
тражити чиме да се уздигнемо,
а не у простору и трајању, које
не бисмо могли испунити.

Паскал.

Homo duplex, Homo duplex! први пут кад сам опазио да је у мени двоје, о смрти мога брата Анрија, кад је отац тако драматично викао: „Умро је! умро је!“ Моје прво ја плакало је а друго мислило је: „Какав истински

---

¹⁾ „Алфонс Доде, за свога живота, није никада штампао издвојених мисли; он их је писао нередовно, како су му долазиле са инспирацијом, с речју каквом што је чуо, с опаском што је начинио, бедежно их је каткад у нарочитој зато свесци, најчешће у истој у којој је бацио скраћене главе каквог романа, на маргинама, преко текста или корица. И та тренутна забелешка на књизи још под пером, била је често прва, зачедна идеја надуће књиге, којој би се на овај начин могло у неколико месеца размака пратити прве руководе идеје, скице, до потпуног развоја.

Од ових мисли, оне којима би се послужио, избрисао би, прецртао дебелим црвеном или плавом писаљком: то је било свршено, утрошено, употребљено, и прекучени потези преко њих су одлучни и као задовољени; то је удар срца по зредом класу. Остале остављене недирнуте и чисте, без нарочите видљиве везе, скупљене су овде.“ (Јулија А. Доде).

Додеове *Белешке о животу* дакле, нису ни дубока начела и изреке о животу једнога моралисте, ни систематски пробрани и скупљени афоризми једнога писца. У њима су онајна, карактеристичне анегдоте, мисли, утисци, тренутне белешке поводом врло разноврсних ствари које су могле да заинтересују упечатљиву и мислену природу једног писца и артисте какав је био Доде: онајна тачна, често чудна или одвећ субјективна, али увек интересантна. — Овде је преден један део.

узвик! Како би то било лепо у позоришту! Било ми је четрнаест година.

Та ужасна двојност навела ме је често на размишљање. О! то страховито друго ја што седи и мирује док је оно прво на ногама, дела, живи, трпи, мучи се и копрца! То друго ја које никад нисам могао ни опити, ни расплакати, ни успавати!

И како оно ту све види! и како је подсмевало!

Једној жени. Ваше очи миришу: на љубичицу.

Какву ужасну досаду морају осећати епитети који живе вековима са једним и истим именицама. Рђави писци неће да разумеју то: они мисле да растављање речи није допуштено. Има људи који не црвене кад напишу: *столетњи грм, мелодични нагласак, божанствени звуци...*

Ми имамо у нашем животу чудних тренутака одеутности или визије можда, у којима нам се сви предмети, идеје, ствари, лица, јављају као осамљени, за себе, издвојени из времена, простара, околности живота... У тим тренутцима извесне речи појављују нам се у страховитим размерама; дваред или трипред већ реч *смрт* учинила ми се тако, као грдна црна рупа, дубока хиљаду миља, до чијег бих дна врло лепо сагледао. У тим тренутцима, људи које сретамо на улици изгледају нам неописано смешни, луда бића гледана кроз маглу. И ми сами губимо осећање своје личности; излазимо из нас самих, и посматрамо како дела оно што смо били ми... Једном, мисао да се ја зовем Алфонс Доде навела ме је на грдан смеј.

Лепа мисао Сенекина:

„Славољубив упоређен са псима којима се бацају комади меса и који их лапе у лету, с отвореном чељусти, испруженим вратом, очекујући непрестано комад што ће

доћи, и не уживајући, не осећајући чак прогутани комад; ненасити“.

Опет Сенекино : „Слава иде увек са способношћу (virtus), чија је она сенка“.

Само, као сенка тела, према положају сунца, час корача напред, час долази позади.

Заклетва у Дворници за лоптање! Како ово лепо црта француски народ, који извршује своју највећу револуцију у једној дворници за игру. Ја бих био желео да их је Давид представио све, с дигнутом десном руком, али с палом за игру у њој.

О А..., једно глупо створење са лиричним манифестацијама.

Исте смо старости пошто имамо исти бол.

Кад се хоће да славуји певају лепо, ископају им се очи. Кад Бог хоће да има велике песнике, он их изабере двојицу тројицу којима пошље велику тугу.

Сељачка лица земљане боје.

Једини ваљани краљеви што их је Француска имала јесу, заклео бих се, краљеви нерадници. *Nihil fecit* веле животописци. Кад бих ја био краљ, желео бих да се може толико рећи о мени.

О моме пријатељу Х...: Он се одликује у медиокритету.

Тургењев у својим пејсажима даје вам утисак Русије топле, вреле, која сва зуји од тешких, нараћених чела. Ја држим да у свим његовим делима, не пада двацут снег.

Подне : критичан час дана ; тридесет година, критично доба женино; пре подне не можете тврдити да ће дан бити леп, пре тридесет година не можете рећи хоће ли жена бити поштена.

Најсувља срца најзапаљивија су.

Има дана када све што ми се догоди, изгледа да ми се већ једном догодило, или све што чиним, замишљам да сам већ чинио одавно у другом неком животу, у сну, са истим стицајем различитих прилика. Извесни нагласци извесних речи дају ми идеју нечег већ чувеног ; извесне боје или асоцијације боја, идеју већ виђеног. Колико је то све тешко изразити како осећам !

У животу имамо свега два или три прва утиска, главна утиска. Сви остали су само успомене ових, отштампавања првог отиска првог издања. Тако прва јела што сам је видео, што ће рећи с којом сам живео, то је у Фонвјељу: све јеле ме сад потсећају на Фонвјељ; свака јесења магла ме потсећа на Бир, долину Шеврез. (Развити).

У мене је осећање смешнога отерано далеко. Смешно ми шкоди, ја се смејем, али и патим; оно ме у осталом врећа на мени, као и на другима.

Тешити кога, то је позајмити да вам се врати.

Ништа досадније од путних извештаја, ништа пријатније од утисака. Једно строго одређено, друго неопредељено, слободно.

Ах ! ти људи који све кажу ... бедни писци !

Неуздржљива, бујна природа, која не гледа где ће пасти њени изливи. То није пустити се, то је напустити се.

Има срца са питомим зецом и срца са дивљим зецом.

Указали су ми једном на паланачку страну Балзакову који открива велики париски свет; он описује, са опијеним паланачким уображењем, свет који никад није видео. Да је тај свет данас истински, могућно је, али живот је онда подражавао роман: те ствари нису тако ретке као што се мисли.

За овај случај, ево шта је вероватно било: Русија, у којој су Балзакови романи у почетку имали највише успеха, подражавала је париским велико-друштвеним обичајима његових књига; затим обичаји примењени тамо, а које су сматрали за истините, вратили су нам се доцније (тако и Мисеове комедије) и ми смо их прихватили и усвојили; данас је то жив промет.

Занимљива идеја за комедију, чији сам наслов дао већ на другом месту: *Суседова кућа*: људи који проводе своје време критикујући оно што се догађа у суседној кући, и, критикујући тако, чине потпуно исто.

Нека је дело књижевно, а нека се не види рука књижевникова.

Има једно доба и страховито и глупо и несносно, то је доба дечачког сазревања, од једанаесте до тринаесте године; дете клемпаво, неспретно са својим смешним ђудљивим навикама, својом смелошћу, неприродним, креченим гласом: незахвално доба! Исто код човека у литератури.

У Шопеновој музици сви низови, потези тонова, брзи, уврнути, извијени, искићени, изгледају као везови с гајтаном: лепа музика са црним везовима.

Додати код опажања о глумцима, повратак једнога у своју кућу разорену за време рата. Узбуђење је било искрено, али је све одиграно као каква сцена у позоришту: руке прекрштене, глава уздигнута, поглед унаокруг; затим, полуобрт у страну, суза у крају ока убрисана врхом прста, и заузимање првог положаја; окренут право лицем, поглед овог пута горд и непоколебим, тапкање левом ногом и уздржано мало тремоло на крају усана: „Буди храбро, срце моје“. Све то уређено, изнесено са тачношћу, по утврђеном реду и начину... и при свем том узбуђење је било истинско, али како је то све било мало дирљиво!

Чудна ствар: свакога пута кад се нађем поред каквог од тих рђаво изражених, претераних или лажних осећаја: осећам да црвеним и бежим погледом разроко као да лажем.

Пред предстражама, међу пљачкашима и добровољцима, у тој потпуној напуштености, заборављању себе и других, у том великом нека-иде-како-иде, осетио сам као неки задах крволочног и лешинског разврата.

Непрестани додир смрти, гледање крви и лешина кад не уздиже душу, поживотињи је.

Реч Заувова после Рајхсхофена: „Ту је било меса!“

Опасност је пијанство која трезни.

Једна дивна кукавица, онај јадни лудак који на фонтенејском путу, бојећи се бомби није никад смео говорити с киме ни застати из страха да не начини гомилу! Пруси пуцају у гомиле!

Једна врло дирљива ствар, повратак сликара Л... својој кући. Рањен у Малмезону, затим заробљен, он се враћа после два месеца, не известивши своје. Жена му је плакала, очајавала. Једне вечери она чује да је неко зове на степеницама, један слаб и далек глас: је ли то сан? Она изиђе, с дететом на руци, нагну се, погледа, и виде Л... са штакама, где седи на степеницама и кло-нуо од узбуђења и умора не могаде даље, оста ту, плачући од радости... Какав диван приказ! више од четврт часа гледати су се они плачући, затим наставше пољупци да се удаве, или боље рећи да удаве малог који, не разумевајући ништа, познаваше као кроз маглу овог великог господина са дрвеним комадима под мишкама.

Унети у студију о човеку с Југа увеличавање, претеривање у погледима који се упале поводом свачег; у говору који наглашује све, даје значаја свима речима, свима словима; кад ти људи кажу: „Мој стомак то је мој *стома-к*!“ то више не даје утисак обичне људске ствари. већ неког ратног чудовишта, нешто као *Меримак*.

Осуђен на смрт! Један господин улази у кафану: „Долазим са села“, рече и умеша се у разговор. Говорило се о пресуди преког суда, о људима од 31 октобра. „А, упитаће господин, ви имате новости, шта је дакле? — Има их тројица осуђених на смрт, Бланки, Флуранс и још један. — Име? — Тај и тај!“ Човек рече: „Које-шта! па то сам ја!“ оста један тренутак нерешен, затим поче ударати по столу: „Чашу пива!“ При свем том он је не испи до краја, стеже руке својим пријатељима погледајући десно и лево, и изгуби се у пролазу.

Чак и у најстраховитијим биткама, у рату, смрт је једна случајност, један несрећан случај.

Пијанство људи зато што су на линији, проста заједница, јединство у борбеним операцијама, ту сам ја осетио срце париског народа, које никако нисам познавао.

Једна лепа лаж! Начинити нешто из те врло драматичне ситуације поштенога човека кога живот приморава на лаж, и који ако не слаже, губи част.

— Што су ти песме тако кратке? рекли су тици... ти немаш дакле много даха?

— Не, већ имам много песама и хтела бих да их кажем све.

Како се све то држи заједно! каквим су тајанственим концем везана наша осећања, наше душе са стварима: једно читање у каквом кутићу шуме и то вам остаје за цео живот. Сваки пут кад будете мислили на шуму, видећете наново књигу; сваки пут кад будете читали књигу видећете наново шуму. За мене, који сам проживео много у пољу, има наслова дела, имена писаца који ми се јављају окружени, увијени мирисима, звуцима, ћутањем, дугим алејама. Не сећам се више која ми је то Тургенјевљева новела остала у памети у виду малог острвца са црвеном вресом, нешто већ увелом с јесени.

Једном речи, леви часови живота, кратки тренутак у коме човек рекне у себи, са сузама у очима: „Ох! ала ми је добро“, ти се тренуци тако утисну у душу да најситније околне прилике, предео, час, све остане у сећању на нашу срећу, као мрежа коју би извукли пуну морске траве, скиданог лотуса, искрхане трске и с малом сребрном рибицом која се праћака у средини.

Видео сам риба које су, умирући, променуле боју пет шест пута једно за другим. Агонија богата нијансама боја као сутон на Истоку.

Зашто та манита и страсна љубавна музика Росинијева има за мене неко сладострасно и мртвачко уживање? То је сасвим дубоко, сасвим дубоко у мени, па ипак те одвећ сладострасне арије остављају ми тај тако дрхтав, треперећи, тако лак и пролазан утисак!

Свирајући Вебера, при отвореним прозорима око седам часова у вече, у јуну, Ј... је говорила како музика Веберова увеличава пејсаж и како та обична, свакидања природа постаје свечана. Опет од ње: Како то пристаје заједно, вода и цвеће: како цвеће воли воду!

Чувајте се, да са претеране тежње за артистичким, не престанете бити оригинални.

Начинити што из овога: Чиновник министарства пише своме пријатељу. „Ала ми је досадно!“ удари печат, метне у велики завој, преда копљанику који с писмом одјурити трку, са херојском храброшћу брани га од побуњеника, и погине бранећи га.

Има жена које се смеју без веселости.

Извући једно лепо поређење из звезда које су можда мртве, угашене већ хиљаде година и чија светлост траје и трајаће још вековима. Слика умрлог генија и бесмртности дела. Изгледа да Хомер још пева.

Каква је *Alma parens* наша земља! Деру је, буше је, гњече је, преврћу је; општри удари раоника, сурови клинци дрљачини, фитиљи, пијучи, петарде, поткопи: непрекидно гребање, растрзање. И што је више муче, све је дарезљивија, и кроз све те отворене ране, она нам обилато даје живот, топлоту, богатство.

Каква чудна ствар, атмосфера гомила! Како вас то ухвати, понесе, занесе, узбуни. Никаквог начина да се остане хладан, никаквог начина да се одупре, изузев да се то учини насиљем.

Извесни песници кад хоће да пишу у прози личе на Арабљане који су на коњу велики, господствени, лепо, чили: чим се скину, једва се виде људи, умотани, замуљени, слаби, млитави.

Глуост је пукотина на лубањи којом улази порок покадшто.

Има, у Менделсона, романа без речи које трепере као гласови на води.

Требаће да се вратим на тај интересантан предмет о наследном самоубиству. Два брата. Отац се убио, деда се био убио. Иста несавладљива сета обузима синове скоро у истом добу. Обоје се воле много: та их љубав и спасава. Мати им је рекла свакоме о бојазни што је има за другог. Слушајући материнску поверљиву тајну, сваки за себе рекне: „Јадна жена, она и не сумња да и ја исто патим“.

Али они почињу пазити једно на друго, кушати да се разоноде, да се сачувају од смрти, тако да и нехотице, хотећи један другог да спасу, обојица се најзад излече. Видим ово у једном дивљем пределу, на једном старом, породичном и романтичном добру.

Видео сам у једном малом селу кога зову Сен-Клер ствар која ми је оставила доста утиска. Црква, парохијални дом, школа, гробље, све је ту било скупљено. И ја сам мислио на један живот који је могао ту проћи цео, од крштења до смрти, у истом месту.

Дани тако дуги, а године тако кратке.

Има људи који не виде ништа, које слободно можете пустити свуда. Дивна реч К...-ова, који долази из Аустралије, и који, упитан о изгледу земље, обичајима итд. непрестано се враћа на своје: „Погодите колико кромпира“.

Једна врло дирљива ствар је видети на крову бродова Арабљане у дроњцима кад полазе за Александрију; они су оставили све, испуњавају своје правоверне обреде не говорећи ништа, болују ћутке, подносе кишу, ветар, заплускивања мора... затим се искрцавају, оде у гомилама, моле се педесет дана ради очишћења греха. Сваки добар Мусломан дужан је да прође једном у своме животу овај тешки пут.

Неки га предузимају као велика господа, али већина као сиротиња, укрцају се без марјаша, сеју своје лешине дуж целог пута. Али при повратку, колико ће имати да се прича, очију још засењених црвеним светиљкама у мошејама; многи тиме остају очарани за цео живот.

Знам их, који су се одважили и на пут у Меку, леп и славан у сваком случају, чак и ако се падне у њему. И они који нису учинили у Уметности овај напор, који се никад нису навезли на срећу и дуги пут, нису били истински уметници.

Приметио сам једну врло смешну ствар: у малим, скупљеним, оскудним домовима, где се одиграва једна и непрекидна драма, драма хлеба, постоји увек једно име које се непрестано помиње, име човека с новцима или великог господина од кога све зависи, који би, кад би хтео, могао све изменити; то име иде, долази, пролази целом кућом, изговорено свачијим устима другојачијим нагласком. Жена па чак и деца понављају га фамилијарно, не додајући му

чак ни реч *господин*; они га никад нису видели, али то не мари ништа. „Јеси ли тражио од Дипона? — Ах! кад би нам Дипон позајмио толико! — Идем до Дипона“ рећи ће муж при поласку, а жена будећи се у јутру: „Збиља, сневала сам ноћас Дипона“. И онај најмањи, што једва тек говори, изговора име: „Ди... пон“.

Човек се не смеје потпуно како треба смешним странама док их и сам нема мало.

Усађена идеја. Узмите једног човека поштеног, искреног, наивног, простог, коме се учини нека неправда, и који хоће да добије задовољење: он се узјогуни, упропасти се, изгуби осећање породично, човечанско, пали, убија. Побуњен противу целог друштва.

У последњим годинама свога живота, стари Ливингстон, обузет неком врстом скитничке манитости, лутао је на срећу, куд га ветар нанесе, зауставио би се овде онде, затим би се наново кренуо на пут без плана и компаса: то је био путни месечар. У области идеје, старост нашег великог Ига потсећа ме на то.

Та јавност што убија и вређа, и човек опет умире кад је изгуби.

Читајући узимам мимоград белешку о оном тако суровом, тако смешном признању госпође Ролан њеном мужу, о њеној потпуно идеалној љубави према Бизо-у. Старчев бол, страховити неспоразум, живот покварен за навек. И закључак Сент-Бегов: „Зар није боље било преварити мужа и не рећи му то.“ Ја ту видим другу ствар, несвесну освету женину која чини једну тешку жртву остајући поштена, и хоће да стари муж, препрека њеној срећи, пати с њом.

Историја : живот народа.

Роман : живот људи.

Једна лепа црта Галова : говорећи, у једном предавању из френологије, о љубавној моћи у жене, наводи једну љубазницу која га је обожавала и коју је и сам страсно волео. О ! добро, дивно створење, тако одано, тако нежно. „Имам ту њену лубању, господо, и ако хоћете, можемо је проучити.“ Затим послужитељу : „лево у прегради... број осам“.

Гнев. Између два створа сједињена срцем, крвљу, навиком, између оца и сина, брата и брата, он гази и кида све ; крвнички погледи, уста пуна мржње, хиљаду миља једно од другог. „Не знам више за тебе, желео бих да те видим мртва, да те скидам својим рукама!“ После, о ! колико суза, какав загрљај да се то поправи. То је могуће кад је обоје плахо, али кад је то само једно, како се другоме досади најзад.

Ерудиција осећања, ах ! како она смета да осећамо.

Што више посматрам, више гледам, и поредим, све више осећам колико су први утисци (или отисци) живота, целога детињства скоро једини које примамо тако пуно, непоречно. У петнаест година, двадесет највише, *штампање свршено*. Остало су само прештампавања првог издања. Читање једног опажања код доктора Шарко-а утврђује ме у том.

Ни весео, ни тужан, упечатљив : одблесак времена и живота.

Одважан и кукавица истога дана, према расположењу својих живаца.

За извесне жене високог полажаја, истакнуте, велики свет, сујета, спорт су; и милостиња је чак један спорт.

Говорио ми је као књижевник и искрен: „Све што имам здраве памети, проницања, владања у животу, ја га унесем у моје књиге, дам га целоме свету, и тако га ја немам више.“ (у писму.)

Један тип. К..., са својим манитим уображењима о људима, својим проналасцима страховитих злочина. Помниће и имена, понављам, увеличава све: једна трагична и баснословна кума — прија.

Равнодушни: нема их.

Бележим мимогред недостатак што га је у моме васпитању учинило потпуно одсуство алгебре и геометрије, и моја крња и без правца једна година философије. Отуд моја одвратност према општим идејама, апстракцијама, немогућност у којој сам да имам једну какву било формулу о свему философском питању. Ја само знам једно, да вичем својој деци: „Живео живот!“ А овако истрзаном боловима као што сам ја, то је тешко. Што се тиче оног најмањег, шеста му је година, он је провео доручак запиткујући матер, јер овај верује само својој матери и увек се обраћа њој, питајући је шта је то смрт, и душа, и небо; како се то може бити у исто доба под земљом и на небу. Од вечних уживања обећаних с оне стране гроба. једна га је само ствар дирнула, идеја да ће се оживети да се више никад не умре. — „А, то је лепо“, и после тога, он је појео свој батак са бескрајним апетитом.

Написати драму или роман: напор човека ожењеног својом љубазницом, који хоће да уведе своју жену у свет. Лакоћа са којом жена заборавља оно што је била.

Изненађен сам кад видим преображај извесних створа, промене што им живот натури разним одношајима и додирима, добром или рђавом срећом. Један тако, кога сам држао за поштеног, данас ми је лупеж из корена, страховито лукавство другог опет, запрепашћује ме. Јесам ли се то ја променуо? Је ли то нагло прекинуто пријатељство што ми замагљује очи? Не, све се мења, преображава. Али шта је онда са мојим хваљеним „свршеним штампањем?“ О Боже, како је сваком формулом опасно служити се.

Ту неки дан говорио сам колико је мало одважних људи. Не треба рећи одважних, Достојевски ми даје праву реч: одлучних!

Свака истина чим се начини образац губи од своје неповредности, клизи ка лажи.

Дрво, пламен и пепео; очигледно представљање душе и тела.

Хипокондрија, читајте: лекарско незнање.

Једна од најчуднијих појава сна то је учешће што га у њему често има стварност; спољашна хука умеша се често у радњу сна, игра у њој улогу итд.

Дивна ли је ствар, политика! Тјер који тако оставља да пушкарају Архиепископа Дарбоа: „Треба да убију једног архиепископа, мислећи на четрдесет осму годину, на Архиепископа Афра, и на зло што га је та смрт начинила буни.

Предмети које волимо: средства за мучење.

Наш Југ: покрет, делатност у лености.

Колико празних створова! Чини вам се да видите дим врх крова, осветљен прозор, приближите се: никог, пусто.

Људи старе, али не зру.

И кад смо рекли једно другоме све... почињемо изнова.

Бележим мимогред о једном тако нештедљивом, тако смешном признању Х...

Преварио је био своју жену, затим, напуштен и сам од своје љубазнице, обузет очајном грижом савести, осећао је потребу да све исприча превареној, да се исповеди. Ја сам га одвраћао: „Боље ископај рупу у земљи и реци свој грех ако ће ти то што олакшати. Али зашто начинити један бол? Сад ће ти се опростити, али ће исповест копати све даље и ти ћеш је наилазити увек“. Поводом овога пали су ми на памет мужеви који својим, још врло младим, женама причају своје негдашње успехе. Жена не каже ништа, упознаје се, улази у живот, слуша, радознала и узнемирена. Несмотрени човече, видећеш доцније!

Читах дневник једнога песника: велики Вињи, роб израза, има генијалних замишљаја, начин изражавања тежак, мучан; глава је речита, рука муца.

Лепота! вечито лепота! Али распаљеност жеље код једне жене, моћ страсне милоште, очи које вас хоће, то више осваја него лепота.

Шта човек каже, шта мисли, и шта пише: три боје истог снимка, три вида исте ствари.

— Кажем: Госпођа... је једна јавна... Цео је Париз ту већ...

— Мислим: Где је доказ, о томе што ја тврдим, у ово доба торокања и оговарања што се понавља целим светом од једног до другог.

— Пишем: имајући да говорим о истој личности у писму или чланку: Дражесна жена, интелигентна и добра, најчеститији створ на свету,

И ја не држим да сам лажов!

Да, Гете има право, Отело није тип љубоморног човека; то је један простодушан, примитиван страстан човек. У њега је љубоморни наступ, али не љубоморна душа; иначе, ово ја налазим, Јаго би био излишан. Сва лупецка, клеветничка сплеткарења Јагова, љубоморни Отело нашао би у себи самоме. Он би био свој сопствени тровач; зао, подмукао, оштар, врло сложен, паклен, остајући непрестано и даље један врло честит човек, јунак.

Ја не верујем да је у историји било што необичније од епизоде о владици од Агра, који је ишао за вандејском војском, благосиљајући заставе, топове, певајући *Te Deum*. Одједном, једним тајним папиним писмом дозна се да је владика једна варалица, незнан у црквеној легији. Шта да се ради? да се открије скандал? поглавице не смеју, шта би рекли сељаци? и затим лишити се овог утицаја? И владика је и даље пратио војску, благосиљао, фирмирао, владиковао, нешто тужан али предан својој судби, осећајући потпуно да је откривен, јер ђенерали и свештеници једва да су му и говорили, принуђени при свем том да му одају почаст пред светом.

Ко је био овај човек? Рекло се Робеспјерова ухода, али он је гиљотинан од Јакобинаца. Ја пре мислим какав несрећни славољубиви калуђер, какав црквени пустолов, какав уображени, занесени ђак?

Бодлер, квинтесенција Мисе-а; Верлен, извод из Бодлера.

Писац који не може да поднесе ни цитирање, ни читање на глас. Од њега остаје, кад се књига склопи то што и од једног разговора.

Таленат, таленат је живот, јак, нагомилан живот. И у колико живот опада, и таленат се смањује, способност за осећање, снага за изражавање.

Какав ужас кад човек помисли да нема ни једне радости тако чисте, тако прозрачне, да не оставља свога талоба, ни једне среће коју би могли гледати преокренуто без страха.

Служимо ли ми чему, јесмо ли ми нешто? јесмо ли ми путници који му драго, незначајно товариће брода који иде некој мети, или је обрнуто!

Храбри војниче, што се спремаш да умреш на једној болничкој постељи, отвори очи и подигни се, види шта ти велики Цар шиље: парче црвене врице исечене из наше заставе; прикачи га на твоје прси, престаће ти муке.

Али војник ево плаче, и ако вам кажу да је то од радости, не верујте нимало; нема очајања равна његовом.

Био је један стари, врло препреден мачак, који је мислио да зна све врсте мишоловки и начин како ће прикочити сланину да хвата мишеве. Али је био један творац мишоловки препреденији од њега који му је правно врло непријатних изненађења. И тај творац мишоловки звао се: Живот.

Волтеров смех, што га је заборавио у Берлину, отврднуо, отежао у немачким вилицама, јавља се поново у неких писаца: Хенрик Хајне, Офенбахова музика.

Сујета се носи с поља, кабаста као врећа талира, понос изнутра, невидљив.

МОСТАР НЕКАД И САД

пише

ЛУКА ГРБИЋ БЈЕЛОКОСИЋ

УВОД

Има ли икога ко се са поносом не сјећа свога мјеста рођења, места гдје је први пут божје сунце угледао и своје дјетинство провео? Стотинама успомена веже нас за мјесто рођења, па ако се од њега и у најдаље крајеве свијета удаљимо, опет га се сјећамо. Гласовити турски пјесник и везир Дервиш-паша Мостарац, који Босном прије три стотине година управљао, сјећајући се свога мјеста рођења велича питоми Мостар у једној краткој али дивној пјесмици на турском језику. Пјесник у своме пјесничком заносу успоређује Мостар са Палестином, а мостарске баште са рајским вртovima.¹⁾ Госп. Сафетбег Башагић, Невесињац покушао је ту пјесмицу препјевати, те је штампао у 10. броју „Наде“ од 1895. године. И ја као син питомога Мостара рад бих био Мостар макар и у кратко приказати.

Да се Мостар свестрано опише, требало би у неколико описати цијелу историју цијеле Херцеговине, бар за Османлијског господства, јер је Мостар као глава Херцеговине играо знатну, да не речем од судну улогу у сваком херцеговачком јавномо послу. Ја се не усуђујем у таку мучну раду загазити, него ћу само описати изглед Мостара какав бијаше за мога дјетинства — прије тридесет година —

---

¹⁾ Види Гласник земаљског музеја у Сарајеву од 1889. године књига III, страна 10.

а какав је сада. Узгред ћу се дотаћи само оних историјских дата, која су се у народном причању очувала.

По народном је причању мостарска долина, као и Бишће-поље јужно, а Бијело-поље сјеверно од Мостара, тло једног великог језера. Причају да је овуда вода дежала, док у Затону није просјечен пут Неретви. Причају даље да у брду Стоцу више Суводолине имаде и данас алка, за коју су везане лађе које су пловиле по томе језеру. Док сам био још мали, ја сам ту алку са својим друговима тражио, али и ако сам то брдо више пута обишао нијесам је могао наћи. Много су ми и доцније о тој алци причали, али ми нико неможе потврдити, да је кад видно. Владин савјетник г. Тавоци доводи ово народно предање у везу са „Силаксовијем“ језером.¹⁾ Ту тврдњу потпио је доказима г. рударски савјетник В. Радимски својом расправом о томе језеру.²⁾ И г. Радимски тврди по остацима да је овдје некад било језеро, али доказује да се је ово осушило на неколико столећа прије Римљана.

По народном предању Мостар је добио име од старог моста, са наставком имена највеће куле у Мостару „Таре“. Ова је кула на лијевој обали Неретве у тако званом „Хеидеку“, уз сами мост. За ово народно предање имали би смо у неколико и писменог доказа, а то је натпис у истој кули Тари. Тај натпис писан је турскијем словима и турскијем језиком а гласи: да је кула Тара поправљена 901. године по хецрету, што би по нашем календару одговарало 1485. години, да се кула зове Тара и да је Мостар добио име од моста и њезиног — „Тариног“ — имена.³⁾ Из историје знамо, да су Османлије завладале Херцеговином 1483. године, те је према томе кула Тара поправљена по заузећу до двије године. Тај ће натпис по свој прилици бити најстарији писмени споменик Османлијског господства у Херцеговини.

Друго народно предање вели, да је Мостар добио име од моста са наставком ријечи ахар. Јаничарски ахар био је у близини

¹⁾ Види Гласник земаљског музеја у Сарајеву од године 1889. књига I, страна 8.

²⁾ Види Гласник земаљског музеја у Сарајеву од године 1894. књига III, страна 533—540.

³⁾ Види Босанску Вилу од године 1888., стр. 121.

Звезда, Књига IV. Св. III. и IV.

моста са десну страну Неретве, у данашњим тавханама. Од тога су се ахара одржале до данас само рушевине хамама (бање). Било овако или онако, по свој прилици носи име од моста, који је ријеткост у старој архитектури.

Географски положај.

Мостар лежи у врло плодној и питомој котлини, коју заокружују брда Вележ и Хум. Мостар је над морском површином 59 метара између 35—36 меридијана и 43—44 паралеле. Брда су што заокружују Мостар гола (без шуме), па када лети припече божја звијезда, загрију се њихови сивкасти кршеви, те с тога и јесу онако велике и несносне врућине прео лета у Мостару. Мостар пресијеца готово на двије једнаке половине, валовита и брза Неретва, која кроз камење скаче на букове. Лијева је обала ради здравствених обзира, и ради свог трговачког положаја много насељенија. Лијева је обала сувља и у присоју а десна је мочварнија и у осоју. Мостару Неретва даје управо половину живота. Да није кроз Мостар ове брзе, студене брдеке ријеке, не би се оне летње врућине готово никако могле сносити. Неретва извире из планине Гредема у гатачком котару. Тече кроз котаре: гатачки, невесињски, коњички, мостарски, те између котара столачког и љубушког, а утјече у Јадранско море ниже Опузена. Колико год Неретва доприноси Мостару, Мостар не би био ни у половицу оно што је, да кроз њега не тече рјечица Радобоља. Радобоља извире сјеверо-западно, сахат пута од Мостара, а утјече у Неретву испод старог моста. Од извора до увора имаде на Радобољи преко 150 витлова млина, неколико ступа за ваљање сукна, бадања за ваљање ћебета и тавхана гдје се учиња лијепи мостарски каисер и друге коже. Још је била Али-пашина ступа за ступање пиримча. Пиримач је до окупације сијан и у велико произвађан у котару љубушком. По окупацији забраниле су власти сијање пиримча из здравствених обзира. Од те се ступе и саде находе рушевине, поред Сломине млинице, више старе канаре. Осим набројених добротина шта чини Радобоља Мостару, она је разведена по цијелом Захуму, Церници, Ричини и Церничком пољу, те патана силне баште и поља у Мостару и око Мостара. По свој

је прилици Дервиш-паша, баш ове башче срањивао са рајским вртovima. Одиста, за Мостар и јесу баш прави рајски вртови. Прођеш ли јутром или вечером у прољеће кроз Захум или Церницу, груди ти се надимају од миља, гутајући онај здрави ваздух, помијешан мирисом сваковрсног цвијећа и бехара са воћака. Уживаш слушајући жуборкање поточића, који је вриједна рука ратарева вјештачки по баштама развела, и умилни глас птичица пјевачица, а по највише славуја. Одеш ли лети, уз највеће врућине, разгалићеш се кад сједнеш у хлад какве смокве, или које друге воћке, а потопиш ноге у вјештачки поточић који испред тебе жубори. Одеш ли у јесен, онда, од дивнога плода зрела грожда и других јужних воћака да ти очи стану. Осим свијех ових љепота, Радобоља чини још једно велико добро вишем дијелу грађанства мостарског. Има неколико година, вјештачка рука уредила је и развела диван водовод те на четрдесет чесама избија здрава, питка и студена вода, која већином Мостару потребу подмирује. Штета је велика да водовод није мало поширијех цијеви, како би се могла вода и у приватне куће увести, и што није у све махале мостарске разведен, те је сада некимата мати а некимата маћеха. Водовод је био и прије окупације, али бијаше кроз дрвене цијеви а ове не бијашу дубоко у земљу укопане, те је лети вода била млака, и за то се је тада вода за пиће већим дијелом носила са Неретве.

Мостар се дијели на неколико овећих махала, а ове опет на више малих махалица. Велике су махале по свој прилици задржале стара имена, док се мале махалице већином називају турскијем именом, и то у највише случајева онијем именом, које име цамија у којој махали носи: као на примјер Шарића махала, Кадун-Фатимина махала, Коскина махала и друге. На лијевој обали Неретве ове су овеће махале: Царина, Бранковац, Доња махала, Град, Бјелушине и Лука. На десној су обали: Предхум, Захум, Церница и Ричина. Град је најважнији дијел Мостара. Кроз ову махалу води главна горња улица, и мала улица Кујунџилук. У овој су махали за Османлиноског господства — а по свој прилици и прије њих, — све политичке и судбене власти, изузев мешћему (шеријатски суд), која је одавно била у Доњој махали. Ту је средиште трговине. Ту је био

пазар: Велика тепа.¹⁾ Махала Град је у сред Мостара. Од сјевера је дијели поток Суводолина од махале Бранковац, од истока и југа обзидан је бедем, а од запада Неретва. Овдје су сараји чувенога Али-паше Ризванбеговића, којег су Османлије 1851. обезглавили. До окупације су у њима биле све политичке и судбене власти. После окупације у њима је уредовала окружна област, окружни суд и некоје војничке области. Ове године су и потоње куће у њима срушене, те војна управа гради куће по новоме систему.

Са сјеверне стране поред Суводолине а преко главне улице озидана је била кула са двије каније²⁾ испод којих је водила главна улица. Одмах испод ове куле, а на дно Кујунџилук улице била је још једна овака кула са двије каније. Исто тако са јужне стране града, до џаминског гробља једна овака кула, са канијама, а на старом мосту са обје стране по једна канија. Када би се све ове каније позатварале, тада се из града није могло никуд изићи, нити у њ ући. Осим ових кула и канија биле су неколике оваке куле са канијама са десне обале Неретве, те је то било као предграђе и чувало приступ к мосту. Једна овакова кула имаде и сада на јужноме улазу у махалу Предхум код Орушчевића сокака. Друга је била код чесме пошто се пријеђе поред Ограда. Трећа управ на међи махале Предхум и Захум од прилике код новог моста преко Радобоље. Три овакове куле биле су у Церинци. Једна код данашње опћинске месарнице, друга код Комадинове куће у Ричини, а трећа на Башчинама у Лиска улици. Низа Захум биле су овакове неколике куле, од којих је била потоња на мејдану, близу Дурсунове механе. Кад би се све ове куле позатварале, то је предграђе било затворено, које је обухватало готово сву десну страну Мостара. Ово би биле од прилике државне грађевине из Османлијског доба, када бисмо још убројили велику војничку касарну у мостарском пољу, и неколико кулица за чебану на скакалицама. У махали граду истакнућу још поменућу кулу „Тару“. Она је и данас високом понајвиша

¹⁾ Тепа је турска ријеч, значи главница.

²⁾ Канија, турска ријеч, значи врата, али се у народу зову канијом само врата градова. Још су звани канијом политичке власти, на примјер: „Хајлемо на канију“ када би кога звали пред пашу или кајмакама.

зграда у Мостару. Облога је облика, а веле да имаде три ђемера (свода) те је тако сигурна од ватре. У истој махали уз саму Неретву пружа се улица Кујунџилук. Овдје је све до окупације била најглавнија чаршија, али и ако носи име Кујунџилук, нијесу ту кујунџије радиле, но је ту била најживља трговина. Године 1861. Кујунџилук је готово вас изгорио, те се је том приликом запаљено кров на кули Тари у којој је тада била џебана. Велики су страх тада претријели Мостарци, јер су сви по налогу власти са чељади бјежали у поље и брда, остављајући куће широм отворене пуне свега и свачега. Породица сердар-екрема-Омер-паше, који је тада у Мостару био, побјегла је у Топли до више Бјелушина. Да је ватра до џебане дошла, причају да је толико било џебане, да не би ни једна зграда у Мостару здрава остала. Одважношћу једног тобџинског војника би ватра на крову куле утрнута, те гласоноше трчаху на коњима по граду и околици, вичући да се народ враћа кућама. Овај догађај једва памтим, али га се ипак сјећам, кад смо побјегли из куће у винограде на мазољице, мене је носио неки Михо Павловић. Око Индије свијет је почео куће остављати, а до Јације се сваки повратио натраг. Том приликом кад је Кујунџилук изгорио, Срби су православни много штетовали, јера сва трговина бијаше у њиховијем рукама. Послије овога догађаја су куле за џебану на скакалицама начињене и џебана из вароши изнесена. У овој улици имаде занимљива пећина, која се дубоко пружа испод велике тепе. У овој су пећини прије ковали ковачи, а сад је остава за пиву, гдје се преко љета у хладовини точи. Од јавних завода имаде данас у овој махали Виша Дјевојачка Школа око које се троши годишње из државних прихода преко педесет хиљада форината. Овдје, гдје је данас школа, бијаше прије важан трговачки Хан, зван Калхана. У овој махали имаду Мухамеданци двије џамије. Сјеверно од махале града, а преко потока Суводолине су махале Бранковац, Доња или Стара махала и Царина. Све три махале леже паралелно, и то Доња махала и Царина уз Неретву у равници, а Бранковац при страни уз винограде, до најгђ сјеверног улаза у Мостар. У махали Бранковцу, и то у махалици Суводолини је нова и стара српско-православна црква, српско-православна основна четворо-разредна школа,

мушка и женска. Стара је црква грађена 1833. године. Дугачка је 13·19 метара, широка 9·30 метара — ово извана — а висока 6 метара од пода до уврх горњег дијела, који има облик свода. Пошто је дошао ферман да се црква гради много нижа, то се је са црквом морало ићи у дубину. Осим црквеног прага, имаде још осам стуба, док се сиђе у цркву. Ове су стубе начињене у виду полу-круга, те је онај најдоњи дугачак $6\frac{1}{2}$ метара. На ове стубе може станути више свијета, него у саму цркву. Црква је начињена на једној малој ћелијици и на кући некакве бабе каравлашке, која је за градњу цркве уступила, а њој је црквена општина једну малу кућицу одмах уз црквену авлију начинила. Послије смрти она је и ту кућицу поклонила за цркву, те сада у њој станује школски подвornик. О овој првој добротворци народној расчитивао сам, старијех људи, али ми нико неумједо казати ни како јој је име, нити како се звала а камоли гдје је укупана, и ако и данас имаде људи живијех који су је добро познавали. Црква је посвећена Рождеству пресвете Богородице. У авлији старе цркве је свјештеничко гробље, а у њему је и гроб српског књижевника и добротвора пок. Јоанићије Памучине. Новој је цркви ударен темељ 1863. а освјештана је на Лучин-дан 1873. године. Према томе грађена је таман десет година. Дуга је заједно са олтаром $37\frac{1}{2}$ метара, широка 25, а висине изнутра од пода до уврх средњег кубета 30 метара. Ова је црква ограђена добровољним прилозима, а запала је преко по милијона форината. Султан Абдул-Азиз даровао је за градњу цркве сто хиљада гроша. Мјесто на ком је црква, био је прије виноград Али-паше Ризванбеговића.

Како је држава многа његова добра конфисирала тако је и овај виноград, те га је српском народу поклонила за градњу ове његове светиње. Прича се да су тадашње власти нудили мјесто за цркву у равници, гдје је био хан чардагија, који је такођер био властништво Али-пашино, али тадашњи Срби да се неби замјерили домаћим Мухамеданцима изаберу ово мјесто које малко по страни лежи. Да су они тада то мјесто узели, данас би смо имали цркву на најљепшем мјесту у Мостару. Али и ово мјесто на коме је данас црква врло је дивно. Истина да је мало узбрдица док се изиђе к цркви,

али кад човјек изиђе на ову узвишницу заборави сав напор, од милине која га обузме у овом вазда чистоме ваздуху, а гледајући под собом Мостар као у понарама. Изнад нове цркве је зграда еписко-православне мушке школе, а испод цркве зграда женске основне школе. Зграда мушке основне школе грађена је 1856. године. Она је доста пространа. Осим четири сале, за сваки разред по једна, имаду станови за двојицу нежењених учитеља, сала за општинске сједнице и општинску канцеларију, двије магазе под ћемерима, у којима се чувају драгоцености црквено-школске. При свему томе и ако је зграда пространа не одговара духу данашњег времена, али да није данашњих трзавица у народу, школска би зграда била до сада пренесена на ново мјесто, у раван, које је по одавно набављено на тако звану Брковину. Прије, но је ова школска зграда начињена, учило је се у једној собетини у кући Појатиновој, више данашње школе. Женска је школа начињена 1861. године. У њој имаде црквица посвећена Марији Магдалини у почаст добротворке покојне руске царице Марије, која је овој школи давала потпору од 100 ₪ годишње. По окупацији ова је потпора пренесена на њезин завод на Цетиње.

У овој је махали еписко-прав. митрополитска резиденција. Ова је митрополија пренесена из манастира Дужи у Мостар 1776. године. Први митрополит у Мостару био је грк Антим, а дошао је још за живота потоњег митрополита Србина Стевана Милутиновића¹⁾ родом из Мркоњића у Поповом-пољу, који је ту умро и укопан 1776. године.

Мухамеданци у овој махали имају четири дамије, и сахат кулу.

Царина махала носи име од царине (ђумрука) јер се на улазу у ову махалу побирала царина. У њој су од јавних области и завода градски катарски уред и градека општина. Оба су уреда у једној опћинској кући на средњој улици. Још је вриједно споменути нови гвоздени мост, и пред њим двије укусне овеће државне зграде. Једна је државни хотел „Неретва“, а у другој је смјештена Трго-

¹⁾ Ово ми је причао преподобни г. Христијан Михајловић бивши парох мостарски, тиме да он имаде поуздане податке о томе. Пок. арх. Дучић у Гласнику срп. учен. друштва у Београду књига 47, страна 176, вели да се је то догодило годину дана даније 1777.

вачка Школа, и прва народна основна школа. Обје се издржавају, дијелом из државних новaca а дијалом од општине мостарске. Испред ових зграда имаде овећи простор засађен разнијем дрвљем а у сред њега диван водоскок. Овдје је лијепо доћи на посједити, а нарочито у јутру, на поред чиста зрака посматрати водоскок како се прама сунцу у дугиним бојама прелијева. До окупације ово је мјесто било отворено и звало се Мусала. Служило је младићима ове махале за јуначке игре; као, скакање смјеста и иза трке, бацање камена, цилтање, утркивања и других разних гимнастичких игара. Свака велика махала у Мостару имаше по овако једно отворено мјесто и то: Доња махала „Мејдан“, Предхум „Ограду“, Захум „Мејдан“ а Лука простор код Хацинске софе. Осим многих мањих сокака — улица — у овој махали има три главне улице, које иду паралелно уз Неретву. Горња и најглавнија улица, средња улица и најдоња улица. Горња главна улица иде кроз цио Мостар, па тако и кроз махалу Царину. Средња улица почимље од мале тепе, иде кроз Доњу махалу, Царину махалу до на врх исте. Најдаља улица почимље од Мусале и иде до на врх царине. Овдје се потеке двије губе, а најгорња иде даље, а то је главни земаљски пут Мостар-Сарајево. Једно десетак минута од вароши идући овом цестом, јест сјеверни војнички логор који је добро утврђен. Вриједно је овдје споменути „Скакала“ и „Ђевојачку воду.“ На „Скакалицама“ три пукотине у камену пропуштају између себе цијелу „Неретву“, те када вода лети опане, може се са камена на камен прескочити. Од туда и јест ово мјесто прозвано „Скакало“. Дивно је а и страшиво овдје под собом воду погледати, која скаче са великом хуком кроз ово камење. Овдје поред Скакала на лијевој обали Неретве имају неколике старе, а неколике нове кулице, у којима се чува војничка цебана, и барут за продају. Занимљив је овдје лов на рибе главатице. Некоје мухамеданске породице имаду од старине некоје привилегије, те овдје на чудноват начин и уз велике тефериче хватају рибу главатицу. Овај риболов траје највише петнајест до двадесет дана у јесен, када је грожђе у највишем јеку. На појединим се мјестима, преко цијеле ријеке пренну, за тај посао начињене велике мреже. Ове мреже зову „саковима.“ У ово доба главатица путује уз ри-

јеку на Главатичево (мјесто на ријеци Неретви у коњичком котару.) Како је на оваковијем мјестима вода веома брза и са овећих стијена пада наниже, то се рибе бацају и изнад воде, да би ово за њих опасно мјесто лакше проћи могле. У томе бацању упане многа у мрежу, а пошто је голема стане је клецет по мрежи, а дружина која на равни поред ватре или под чадором у највишем весељу испија лозову ракију, мезетећи лијенијем мостарским грођем и другијем воћем, потрчи уз највишу грају к води, те гледа у чију се мрежу лов уловио и ваде га. Овакове рибе могу бити до двадесет ока тешке, а нађе се по која и тежа.

„Ђевојачка вода“ је изнад сјеверног логора, у виноградима при једној страни. Ово је врело ради своје грађевине занимљиво. У природну пећину воде умјетно начињена врата, па преко прага вода по мало отјече. Врата су доста малена, од прилике један аршин, готово у четврт. Када чељаде уљезе унутра загазиће у воду до сред ноге, а наћи ће се у простору гдје се највећи човјек може исправити. Има од прилике 12—16 квадратних метара тла. Озго је природна пећина, а са стране је умјетно обзидан зид. Овај је простор президан, те на президи имаду малко помања врата од првих, а управ спрам првијех. Када на ова врата уљеземо, доћи ћемо опет у једну просторију исту онакову као што је и прва. Из ове просторије имаде опет презида и на њој врата, а иза врата опет овакова једна просторија. Овакових просторија vele да има седам, са седмора врата. Што се год дубље у пећину улази, све је у свакој просторији дубља вода, а на свакој мања врата, а причају да се кроз седма не може никако проћи. Једни vele да имаду деветора врата, и да је на деветијем аждаха. Ја док сам био мали, улазио сам у три просторије и долазио на четврта врата. Тло је у пећине равно, а вода преко прага сваких врата из просторије у просторију отјече. Народно предање о овој занимљивој грађевини незна ништа причати, само да је некакова дјевојка градила, па да се с тога и зове „Ђевојачка вода“. Пријашњег је доба на ову воду много свијета ишло, а особито на „источни петак“ и на Ђурђев дан. У ове дане би у јутру рано прије сунца болеснике водили те би их тамо том водом умивали и купали, а здрави би по цео дан поред воде

теферичили. У овој махали имаду мухамеданци шест џамија. Доња или стара махала је онајмања од свијех овећих махала, те је многи прибрајају махали Царини. Ова је од мале тепе па до Караџизбегове џамије. Ова махала по свој прилици бити ће најстарија махала у Мостару изван града, и као да је играла знатну улогу у старије доба. У њој се наводи најстарија Џамија у Мостару, а то је Синан-пашина џамија. Поред ње се наводи сада официрска касина. Са натписа се види да је џамија грађена 913. год. по хеџрету, што би одговарало 1507. године по нашем календару. Народ прича, када је ова џамија грађена да је за њу јапија сјечена у махали „Ричини“ данашњој колодворској улици. У овој је махали на сјеверној међи Караџизбегова џамија, која је највећа и најљепша у Мостару.

Ова је џамија од финог тесаног камена озидаана. Причају да је немар по урнегу Аја-Софије Цариградске градио. На средини је велико кубе — свод — а окол су шест малих. Ова џамија заједно са својим зградама заузима цијелу побочну улицу, која веже горњу главну и средњу улицу. Источно се поред Џамије поносито дижу у вис двије танковрхе севлије, које би хтјеле да надвисе и саму мунару, која се је за западне стране уз џамију као дијете уз мајку прислонила. Под овим је севлијама направљен шедран, из којег на више лула избија здрава, студена, питка вода. Ова вода служи за дјецу која се овдје у медреси поред џамије уче, и за узимање абдеста Муслеманима. Ову је џамију, по народном предању градио некакав бег који је био црних очију, те се по томе звао, Карагјозлу-беј. Народ је то кара гјозлу беј, понарио, и створио ријеч Караџизбег, и његову задужбину „Караџизбеговом“ назвао па је данас тако зове. Причају када је џамија изнутра картана — (малтарена) да су у карницу мијешали јаја. Тога времена vele било је стотину јаја за шару. Некакав селак видећи да бегу треба доста јаја затражи да му се скупе плате. Бег му на то одговори, да он не жали пара, али да он неће ударати намет на вилајет, јер када би он скупе јаја платио, јаја би покупила, те их сиротиња не би могла куповати. Једни опет причају, да је ова џамија прије заузећа Херцеговине од Османлија био православни женски манастир.

те да и данас имаде у њој некакав долаф који се муслиманима не да отворити. Ово нагађање рекао бих да је далеко од истине, јер на први поглед види се да ова зграда није никад за цркву служити могла. Осим тога не знамо ни за један женски православни манастир у Босни и Херцеговини. Карађизбегова цамија имаде свој доста богат вакуф, који је по званичним подацима године 1892. имао приход 4511 фор. а расход 2640 фор. Сада ће имати много више, јера је од то доба много вакуфских зграда поградио, и на ново подигнуо. Осим поменуте двије цамије, имаду Мухамеданци још једну лијепу цамију на Малој Тени. Мала је тепа чаршија. Ту се купи пазар сваки дан. На пазару се продаје жито сваке врсте, брашно, мрс, суво месо, воће, вариво и т. д.

Јужно од махале Града су махале Лука и Бјелушине. Као год што лежи са сјеверне стране паралелно уз Неретву Царине и Бранковац, тако исто лежи са јужне стране Лука и Бјелушине. Лука је у равници уз Неретву, а Бјелушине су се прицеле уза страну изнад Луке. У овој је махали српско цјевачко-црквено друштво „Гусље“. Оно служи на понос и дику Срба православних у Мостару. На дио Луке имаде лијепа звана Шарића цамија. Народна једна пјесма вели, да је ову цамију градила некаква Шарића кадуна¹⁾. Још мало на ниже је Хацинска Софа. Док није у Мостару отворена жељезница, Мостар-Метковић, овдје би се хацијама када би на њабу полазили отклањала дова. Од како се иде жељезницом, од тада се хацијама учи дова у Лакишића цамији у Ричини. Кроз махалу Луку иде главна улица и једна мала уличица испод „Шехитлука“. У овој махали имаду мухамеданци четири цамије.

Изнад махале Луке припињу се при страни Бјелушине. Бјелушине су искључиво српско-православна махала. У овој махали нити имаде ко други куће, нити ко станује, осим Срба-православних. У старије доба, па све до окупације, била је на највишем гласу, и најприбранија. Кирије из кутње у њој биле најскупље. Данас је, како свак бјежи у раван, остала ни зашто. У Бјелушинама причају, да је била ћелија у којој су се Срби Богу молили, све док није освје-

1) Види моју, Из Народа и о народу III. књигу стр. 35.

штана она на Суводолини гдје је данас стара црква. Ово би нам у неколико потврђивало старо бјелушинско гробље које се изнад Бјелушина налази, јер се наш народ од вајкада па и данас најрадије близу богомоља копа. Осим овога гробља Срби православни имаду још два гробља и то : суводолско или средње гробље и мало или царинско гробље. Крстови су на сва три гробља од миљевине (мехког камена) изузев неколико надгробних споменика у новије доба подигнутих од мрамора и тврђег камена. Како се миљевина не држи за дуго, једва да се може наћи који крст старији од 200 година. Један једини крст на Бјелушинском гробљу налази се од године 7188 године дакле 1680. Овај је крст од живца камена, а на њему је натпис :

С Е Р А В Б О Ж И Д А Н И Л О З Ѕ П Њ :

Овај почетак натписа, показује нам средње доба нашега језика, јер почетке натписа по споменицима у Босни и Херцеговини, могли би смо подијелити овако :

I.	се	лежи.	српско	славенски	облик
II.	Се	"	"	"	"
III.	ЗДЕ	"	"	"	"
IV.	ЗДѢ	"	руско	"	"
V.	Овђе	или	овдје	лежи	српски
					данашњи.

Оволико нађох потребно напоменути о старинама на гробљу.

Јужно од Мостара, идући главном цестом јест дуванска фабрика, са пространим зградама за израду дувана и магацинима за оставу. Овдје се израђује фини херцеговачки дуван, који је ради своје вредноће далеко чувен. Још мало јужније је јужни војнички логор, са војничком болницом и војничкијем гробљем. Са овим би смо били готови са описом Мостара на лијевој обали Неретве.

На десној обали Неретве, најјеверније лежи махала „Предхум“. У овој махали имаде једна једина главна улица, која иде паралелно са Неретвом. Махала је Предхум данас најзапуштенији дио Мостара. Опћина Мостарска, да би и овој махали дала какву знатност, пренијела је пазар са Велике Тепе у ову махалу на тако звану „Ограду“. Уза све настајање опћинских и политичких органа, није се могао овдје пазар одомаћити нити одржати. Ја мислим да

је томе криво то, што је комуникација са лијеве обале на десну по ову махалу доста неповољна, јер је стари мост подоста удаљен. Када би се начинио мост овдје на Огради, онда би и ова махала живнула, а махали Луци са лијеве обале Неретве доста би користило. У овој махали имаду мухамеданци три џамије. Управ на јужној међи ове махале на дно брда Хума, имаде једна стара кула облога облика у развалинама. За ову кулу прича народ да је запалио Стојан Јанковић из Сењски-котора са својом дружином. Причају даље, да је том приликом готово сву пријечку страну попалио и коње догонио до на десну капију моста. Како је капија била затворена удари он коњем у капију и пробуши је. Све до оскоро, док канати са капије нијесу уклоњени, показивали су рупу од коња Стојана Јанковића на десноме канату. Том приликом, веле, да је изгинуло много Мостарских мухамеданаца, јер да су их затекли у џамији у Ричини, и све исјекли. Та је џамија тога вакта изгорјела, те је била у развалинама до 1868. године. Те је године поправио Дервиш-паша Ченгић, и свезао јој нешто вакуфа. Ако је у томе боју погинуло доста Мостараца, погинуло је доста и ускока из Стојанове дружине. Те је своје другова Стојан покопао у гају у Сирчевињацима, једно по сахата од ове џамије. Доцније се у тај гај почеше копати околини селаци, те је данас у њему велико католичко гробље.

До Махале Предхум јужно је махала Захум. Кроз ову махалу имаде једна главна улица, и двије мање побочне улице. Обје мање улице, састају се у главну улицу близу вира Балиновац, те ова води даље западно до врела Радобоље. Са лијеве стране Неретве, води пут у ову махалу и у махалу Церницу преко старог моста. Стари је мост готово на сред Мостара. Као што Неретва дијели Мостар на двије једнаке половине, источну и западну, тако би повучена линија преко старог моста дијелила Мостар на двије једнаке половине јужну и сјеверну. Овај мост зидан је од меког камена, тако зване миљевине „теневије“, која се копа у главици Мукоши један сахат јужно од Мостара. Мост је саграђен на један свој преко дијеле воде. Унутрања висина изнаша 17.85, а заједно са дебелином моста 19 метара. Шупљина испод моста од једног краја до другог 27.34 а ширина при кориту 38.50 метара. Са обје стране моста имаде по

једна велика кула. Она на лијевој обали зове се „Тара“ а она је на десној без имена. Народно предање вели да су обје куле заједно са мостом грађане, и то за то, да би боље темеље од моста притисле и бољу равнотежу држале. Ово би се народно предање у неколико могло и у истину узети, јер они, који су у те куле улазили тврде да под кулама имаду подземне тамнице и управ у нози од моста. На мосту имаде један турски натпис, који би по опису старе Ћуприје у Гласнику земаљског музеја Сарајево од 1889. књига III страна 10. гласио, да је овај мост Султан Сулејан 1566. године градио. Овога је мњења и маџарски научњак Ажбот у своме дјелу „Bosnien“.

У Српским илустрованим новинама од 1881. год., број 9. изашао је опис овога моста. Тамо се вели де је овај мост под Турцима начињен и то у првој четврти петнајестог столећа. Ово питање не одговара ни најмање истини, јер из историје знамо, да су Османлије посјели Херцеговину тек у потоњој четврти петнајестог столећа. Лијепо примјећује господин Мустафа ефендија Хими Мухибић у опису старе Ћуприје, који опис навихе споменух; ево шта он вели :

„Ето колико се је Дервиш паша трсио да увелича Мостар и његову Ћуприју, али не спомиње ни овдје нити на икојем другом мјесту ко је градио Ћуприју. Дервиш паша био је везир босански године 1004—(1595), а онај тарих што га држе за датум Ћуприје изнаша 974 годину. По томе треба да је Ћуприја зидана око 30 година прије везировања Дервиш пашина. Да је онај тарих датум од градње Ћуприје не може бити да Дервиш паша не би знао ко је градио, па би као царски везир и своме владару саставио славопјев. Не следајући на вјештачки суд, који је изречен о томе, у које је доба и по чијем слогу мостарска Ћуприја грађена ја бих се одлучио за то, да је она грађена свакако прије заузећа Херцеговине. Но који је народ градио, то нека техничари пресуде“.

Ја се потпуно слажем са назорима г. Мухибића, јер нам натпис на кули Тари тврди, да је та кула поправљана 901. год. дакле прије но би по горњем тариху Ћуприја грађена. Народно предање, и тавница под кулом Таром, а у нози од Ћуприје тврде онет да су

кула и ћуприја заједно грађене. Кула са десну страну моста, служила је за Османлиског господства, за тамницу. У њој је било више одјељена, али су највећи кажњеници бацани под „капак“ у саму ногу од ћуприје. Из ове је куле побјегао гласовити четовођа Стојан Ковачевић са 30 хапшеника 1873. године. Пошав од моста главном улицом к западу, на неколико корачаја находе се сада товхане, гдје се учиња разна кожа, а међу њом и лијепи каисер мостарски. Овдје веле да је био јаничарски ахар. Од туда једни изводе име Мостару, као што сам у почетку напоменуо. У овој је улици окружни врт гдје се рацијонално одгајају воћке и цвијеће за расад. Спрам врта је једно вруће и хладно купатило, доста добро уређено, али и доста малено, те не одговара потреби Мостара. Особито је хладно купатило уз љетне врућине премалено, усљед тога, уз пркос свијех забрана, купље се свијет у валовитој Неретви, те не има година да она по коју жртву не уграби. Но ово би требало да надлежни оброте пажњу, а особито би требала опћина да се побрине да бар за нижу публику, какво хладно купатило уреди, гдје би се свако могао појестино окупати и расхладити. Недалеко од овог врта и купатила је католички „самостан“. Црква је грађена 1866. а манастир тек у новије доба. Католици у овај махали имаду још бискупнију. Бискупнија је пренесена из Дувна на Широки бријег, а одатлен у Мостар. Вишу и нижу дјевојачку школу, у којој предавају милосрдне сестре, и католичко пјевачко народно друштво „Хрвоје“. Још је вриједно споменути у овој махали од старих грађевина Ђукића кулу. На углу, идући старој католичкој капели, имаде једна стара кула четвртастог облика, а повисока. Прича вели да је у господара те куле била дјевојка на гласу због своје љепоте. За то дочује Комнен барјактар, сестрић Јанковић Стојана, на наговори ујака, те са четом ударе на Мостар, не би ли ту дјевојку одели. Срећа их не послужи, но ако учине доста штете Мостару и они гдно изгину, а дјевојку не отму. То је онај бој који сам на више поменуо. Иза тога се Комнен барјактар побрати са некаквом крчмарицом, која је имала крчму на мејдану, на најзападнијем дијелу Мостара и ове махале. Помоћу те крчмарице измами дјевојку, па је баци за се на коња, и побјегне с њоме. Када је био на Блато више Мостара, ту нађе јед-

нога чобана, гдје поред пута стоји уз једну стијену и чува овце. Ту извади сабљу и удари њоме по стијени и подобро у исту засијече и рече чобанину: „Ако би ко овуда налегао, кажи му ако не може оволико у ову стијену усијећи, нека ме не гони“, па одјурн даље. Са том дјевојком је ашиковао Осман-бег Шарић с Луке. Када Шарић чује, да му је дјевојка одведена, повиче друштво у потјеру. Немогући очекивати дружине, он сам похита напријед. Када је дошао до оног чобана, упита га за Комнена је ли га видио, а он му рече да јест и шта му је Комнен на проходу рекао. Ту Шарић извади сабљу па удари по стијени и усијече нешто мало плиће по је Комненом усјекао. Не гледајући на то натисне се за Комненом и стигне га у једној дубрави. Ту они подијеле мејдан и Комнен надјача и убије Шарића. Дјевојка када то види, уграби некако Шарића нож, па се удари у прса и она остане мртва. Комнен видјећи да је дјевојка мртва, а бојећи се потјере, остави њих и побјегне. Дружина Шарића када стигне ту, пађе њега и дјевојку мртве па их ту и укопају, и та се дубрава од тада прозва „Шарића дубрава“ па се и данас тако зове.

Кроз махалу „Захум“ тече Радобоља те је разведена готово кроз сваку башту, и многу авлију. У овијем је баштама љети лијепо хладовати. На овоме је крају Мостара још вриједно споменути врело Бабун. Бабун је у крилу поред пута, што води к врелу Радобољи. Ово врело поштује народ, а особито православни и мухамедовци, те му приписују особиту помоћ, а по највише за болест у очима. На врело иду болесници у свако доба, и то прије сунца, али се највише иде на рођење светог Јована 24 јуна по старом календару. Уочи тога дана ту је цео вашар, јер много Мостараца, а и народа из околних села ту дође. Ту се наложе ватре, пеку јавци и младеж цијелу ноћ весели, а ујутру сваки гледа да се прије сунца, окупље и умије. Осим оних те су ту занеожили дођу многи ујутру из Мостара те се купају и умивају. Тај цео дан је опет на врелу весеље и састанак. Народно предање вели, да је овдје био православни манастир, посвећен у славу рођења светог Јована. Од туда и јест и дан данас највише тај дан свијета на Бабуну. Причају да сунце на Јовандан ујутру када обасја Бабун три пута заигра. Се-

љаци из околине причају да по њивама истод овога врела имаде јажва, која је опекама озидана. Осим тога по свој околици може се наћи доста расуте опеке. Добро би било ово мјесто боље разгледати, те би се може бити нашла каква стара римска насеобина. Не би то било никакво чудо ако је „Бакус“ у ову пјетому околицу привукао кога Римљанина. Јер је ова околица свачијем плодна, а особито роди добро грожђе, од кога се гради добро вино, те је то прешло и у пословицу. „Неица Цима до Рима, за пјанца и за кења“. Мухамеданци у махали Захуму имаду шест цамија.

Махала је Церница сјеверно од махале Захум. Са лијеве обале Неретве води пут преко новог гвозденог моста. Овај је мост започет градити на двије три године пред херцеговачки устанак те је једна нога била изидана, и цио гвоздени материјал за мост стигао. Устанак у Херцеговини прекинуо је ову градњу као и много штошта, те је мост по окунацији довршен и отворен. У Церници је махали данас најважнија махалица Ричина (сада колодворска улица). Овде је железничка станица, окружни и котарски суд, окружна област, котарски и порезни уред, државна ждрепчана, основна комунална школа и гимназија. Врло лијепо шеталиште води од колодвора до вира „Балиновац.“ Шеталиште је отворила и дрворед засадила Мостарска општина у спомен доласка у Мостар покојног царевиха Рудолфа и назвала га у почаст његове узвишене супруге Стефаније „Стефанино шеталиште.“ Мухамеданци имаду у овој махали 4. цамије.

Опћа карактеристика.

Мостар је као главна варош Херцеговине окружна варош, мостарског окружја. У њему имаде према попису од 1895. године 2492. куће са 3023. породице и 14370. душа. Од ових је 7152 мушких, а 7218. женских. По вјери 6946. мухамеданаца, 3877. православних, 3353. римокатолика, 24. Евангелиста, 164. Јевреја, и 6. душа других вјера. Међу овима имаде страних насељеника 1144. из Аустрије 514. из Угарске и 57. из других држава. Овдје је сједиште окружне области, окружног суда, градског и сеоског котарског уреда, котарског и шеријатског суда, порезног уреда, финансијалног надзорништва, финансијалног контролног котарског за-

повједништва, заповједништва оружничког крила и оружничког вода, и попуњено заповједништво, (курс мемур — *Ergänzungs Des commands*). Од војних су области сједишта: заповједништво пјешачке дивизије, заповједништво брдске бригаде, мјестно војно заповједништво (*Nak. commands*), војнички суд и казнионица, војничка отпремна кућа (*Transpotshaus*) подружница (*filiala*) војничког возачког спремишта, војничке болнице, војнички опскрбни магазин, жениска дирекција, филијала војничког грађевинског одјела, поштарски и брзојавни уред и станица за голубове писмоноше. Од црквених су власти српско православни митрополит са конзисторијом, српско православна црквено-школска општина. Римокатолички бискуп са римокатоличком конзисторијом и мухамедански муџија. Куће су у Мостару све зидане од тврдог материјала. Старе су куће покривене каменитијем плочама, које се у брдима око Мостара копају, а нове талијанском опеком.

К л и м а.

Клима је у Мостару доста промјењлива. Најнесносније су лјетне врућине и зимски сјевер. Снјјега не може бити, а и оно што пане брзо се отопи. Да није у Мостару јаких вјетрова не би се зима готово ни опажала. Према званичним метеоролошким посматрањима температура је била 1896 године овакова: Преко цијеле године средина 14.7 највећа врућина 35.8 а највећа студен 3. испод ништице. По мјесецима мијењала се је овако:

Јануар	средина	3.8	највећа	12.4	најнижа	1.2
Фебруар	"	6.9	"	16.—	"	0.8
Март	"	11.7	"	22.2	"	1.8
Април	"	11.2	"	25.3	"	3.2
Мај	"	17.5	"	27.1	"	9.8
Јуни	"	22.2	"	33.2	"	16.0
Јули	"	26.—	"	35.8	"	19.7
Август	"	22.6	"	35.1	"	12.8
Септембар	"	19.3	"	29.6	"	10.4
Октобар	"	17.4	"	24.9	"	9.8
Новембар	"	10.1	"	20.2	"	2.8
Децембар	"	8.4	"	16.6	"	30.

У Мостару ускијевају жита, пшеница, јечам, раж, овас, кариниш, кукуруз, просо, сијерак, бар и хељда. Варива и зелени све познате врсте. Од воћа грожђе, смокве, шипци, крушке, јабуке, шљиве, праске (брескве), кајсије, бадеми, ораси, туње, дудови, трешње, вишње, оскоруше и друго. Понешто имаде и маслина, али се уље из њих не вади. Најглавнији је производ грожђе и дуван. Црно је грожђе најбоље у Крину, а бијело у Драчевицама и Гнојницама.

Како је мостарско црно и бијело грожђе показати ће нам најбоље анализа једног од најбољих научењака у Аустро-Угарској професора Др. Раслера. Године 1887. у пролеће узела је окружна област мостарска из подрума Илије Изанишевића двије врсте вина, једно „црно“ а друго „бијело.“ Прво је било од године 1886 од грожђа које је расло на 6—40 година староме чокоћу и то на врстима, блатина, екадарка и зужи. Друго је било жуто попут злата а потјецало је са лоза; жилавка, бена, јасочка и мошиш. Обадвије је боце затворила и запечатила област својим печатом, па званично послала на цар. и краљ. завод за воћарство и виноградарство у Клостер — Најбург код Беча у коме је управитељ Др. Раслер. Он је обје врсте вина испитао и свој суд изрекао па званично вратио у Мостар. Ево шта он каже:

I У сто дијелова црнога вина има 13. дијелова алкохола, 10. дијелова екстракта по тежини.

II У 100. дијелова жутога вина има 15. дијелова алкохола 5. дијелова тачно (4.85) дијелова екстракта. Остало је у оба случаја вода. Кад се сјетимо да по научном испитивању имаде у вину у средњу руку 10. дијелова алкохола $1\frac{1}{2}$ до 3. дијела екстракта, и да је свако вино тијем боље, што има у њему више алкохола и екстракта, истом онда можемо видети у колико је мостарско вино утекло другијем врстама вина.*

До скоро је мостарско вино обрађивано по старом примитивном начину те се није могло дуге држати, нити је било способно за дугу експедицију.

* Види календар Нови Требенић за годину 1892. страна 73.

У новије доба имаде неколико избора, који своја вина рационално обрађују, те се данас мостарско вино извози чак у Америку. Мостарско вино на коју је год изложбу изашло, одијело је побједу, те према томе имаде лијепу будућност. Као год што је мостарско вино и грође на гласу, тако је исто на гласу и лијепи мостарски дуван. Селаци имаду од њега лијепе користи, а држави је једна од најбољих грана прихода.

У ријекама Неретви и Радоболи хватају се рибе као : пастрва, главатица, јегуља, угори, калкани, кељавци и раци. У планинама око Мостара имаде сваке звјеради, које и у осталијем планинама у Босни и Херцеговини.

П р о с в е т а.

До окупације имали су Срби — православни своју мушку и женску основну школу, у којима се је до шездесетих година учило читати, (буквар, часловац, псалтир и мјесловац) писати и рачунати. Почетком шездесетих година окренуло је на боље, уведени су готово сви предмети који се и данас у основијем школама предају. Године 1868. уведен је у школу најновији Вуков правопис, под учитељем покојним Јовом Перовићем. Први реформатори ове школе били су покојни архимандрит Дучић, Серафим Перовић данашњи митрополит мостарски и Његово Високопреосвештенство г. Хаци Сава Косановић митрополит Добро-Босански у мировини. Исте године под учитељем г. Јовом Перовићем бијаше отворен један разред више. Ми смо га ђаци звали пети разред а у њему се је предавало све што се предава у првом разреду гимназије, осим страних језика, изузев турског језика, јер те исте године бијаше уведено на овој школи и учење турског језика и писмености. Тај је предмет предавао нарочито за то намјештен учитељ, неки Лука Грубуровић, а слушали су га ђаци из четвртог разреда и из тако званог петог разреда. Осим ових, слушали су овај предмет још и приватисте, који су основну школу раније свршили, те је међу њима било и римокатолика. Српска православна црквено школска општина није се ни на томе уставила. Како у нашој ужој домовини не бијаше средњих ни виших школа, слала је општина марљиве ђаке сиромашних родитеља, на страну,

понајвише у Србију и Русију. Таквих ђака је изображено подоста те их имаде и данас који висока мјеста заузимају и ако нијесу били сретни, да својим умнијем плодом користе своме народу у ужој отаџбини. Осим оних ђака те је општина на страну слала, изображавала је општина мостарска по нужди учитеље за сеоске школе на овај начин. Када би који марљивији и даровитији ђак, сиромашних родитеља свршио основну школу, тога би ђака узела општина, па би га додијелила учитељима у нижијем разредима. Овдје би ђак учитељу помагао, а кад год га и замјењивао и тако се вјежбао. Такав ђак би остао уз учитеља двије три године, а послѣје би га општина слала у сеоске школе, јер ваља знати да у оно доба цијела Херцеговина гледаше на Мостар, те тако у неку руку бијаше и подложена мостарској општини. Такав ђак бијаше г. Ђорђо Говедарица, којему је у дио пало да отвори три српске сеоске школе. Прву школу отворио је у Бијелом — Пољу, гдје је учитељевао годину дана док се је способнији учитељ за ту школу нашао; другу је школу отворио у Стругама у Габели, а трећу у селу Дражљеву у котару гатачком. У овој потоњој остао је три године, док га није замијенио способнији и ако на исти начин образован учитељ покојни Атанасије Анђелопољ. Анђелопољ је у овој школи остао до на годину дана пред устатак, а тад оде у Србију да науке настави. У Србији га затече устатак те је отишао у добровољце, и као добровољачки подофицир погинуо је у боју на Јавору. Данас од све три те школе не (живи) постоји ни једна, него су прве двије зимијенуте комуналним школама, а потоње не има никако. Овако образовани учитеља било је повише, потоњи од њих је Ђорђо Божић оставио учитељовање прије годину двије дана ради болести. Мухамеданци су до окупације имали око четрдесет мушких и женских мјестца (почетне вјерске школе) пет медреса (више вјерске школе) и једну Руждију (школа за свјетске предмете, одговара од прилике полугимназији). Римокатолици су имали основну школу — и то у новије доба, — у којој су предавали фрањевци.

Данашња наставни заводи су:

Велика државна гимназија, Занатлинска школа, Трговачка школа, Виша Дјевојачка школа и двије Народне основне школе. Ове се

школе издржавају дијелом из земаљских средстава, а дијелом из приноса градске општине мостарске. Срби данас имају четворо-разредну основну мушку и женску школу, на којима ради осам учитељских снага. Римокатолици имају Вишу Дјевојачку Школу и игралиште — (Schpil-schule) — на којима предавају милосрдне сестре. Још имаде једна приватна њемачка школа. Мухамеданци имају 14 мејтефа и пет медреса. Још имају два пјевачка друштва и то: Српско православно црквено пјевачко друштво „Гусле“ и Католичко народно пјевачко друштво „Хрвоје“. Још би смо могли убројати у просвету три штампарије и три књижаре у којима излазе књижевни лист „Зора“, „Мала библиотека“ и политички листови „Српски вјесник“ и „Освјет“.

Трговина и занати.

И ако комуникација не бјеше уређена као данас, трговина је поодавио у Мостару јаког корјена ухватила. Баш тај узрок као да бијаше добро дошао Мостару, јер Мостар као мору најближа трговачка варош имадијаше ипак најповољније погодбе за брзу и јефтину комуникацију. Док комуникација по другијем варошима не бијаше овако уређена, добављале су сву своју робу све вароши херцеговачке а и многе вароши из Босне преко Мостара. Та роба или је купована у Мостару или је преко Мостара из Тријеста добављана. Силни коњи и кириџије, који су трговину на самарици разносили пролазили су кроз Мостар, те су узглед за своју потребу, потребиту робу у Мостару куповали, и тиме мостарску трговину подупирали. Исто је тако било и са сировинама, које су из Босне и Херцеговине у Аустрију већином у Тријест изважали.

До тридесетих година овога столећа Мостар је већином подмиривао потребу колонијалне робе из Дубровника, а од тридесетих година овамо замијенут је Дубровник Тријестом. До окупације, подмиривала је Херцеговина гвожђарску израду из Босне, те би Крешевљаци, Фојничани, Варешаци и други силно гвожђе и гвожђарску израду догонили, те за њу куповали робу, која би за те крајеве прикладна била, да коње празне не враћају. И ово бијаше велика потпора мостарској трговини. Од окупације овамо, од како је Босна и Херцеговина ступила у царинску везу са Аустро-Угарском, услед ве-

лике фабричне конкуренције производња је гвожђа у Босни са свијем пала, те је услед тога и мостарска трговина штетовала. Још већи је ударац мостарска трговина поднијела, услед уређења комуникација, те се цијели југо-западни крај Босне који се је искључиво са Мостарем или преко Мостара служио данас не служи. Исто тако политичкијем одвајањем котара фочанског и чајничког од окружја мостарског и спајањем к окружју сарајевском оддијелили су се и ти котари од мостарске трговине. Некоји пак предјели као што су Пива, Бањани и Никшић, потпали су под политичку управу Црне Горе. Све је ово укупно утјецало много на мостарску трговину, те се може слободно рећи, да данас ни у пола не стоји, као што бијаше прије.

Од домаћих производа изважа се из Мостара на страну вуна, кожа, звјерка, восак, лој, цвијеће траве бухаче, мед, ситни арпаџик, лук и вино; потоња три артикула по највише у Босну. У Мостар се уважа манифактура, колонијална роба, гвожђарска роба, стакларска и порцуланска, по највише из Аустрије и то из Беча и Тријеста. Трговина прије бијаше искључиво у рукама Срба православних, али у потоње доба почели су се ранидно страни трговци насељавати, и ако се је Мостар до сада боље по и једна варош са те стране учувао. Мостарски је трговац печен у своме послу, печен те корача прилично за духом времена, јер су многе трговачке куће још прије окупације слале своје синове на страну на трговачке науке, а понајвише, у чувену трговачку Академију у Бубљани Марову. Али при свему томе, страна конкуренција је преотела маха, те је домаћа трговина знатно штетовала. Као год што је трговина штетовала, још су више занати штетовали.

Златно доба заната, као да бијаше у првој половини прошлога вијека. Одмах по уласку Омер-пашину у Херцеговину¹⁾ и промјеном система владавине, почели су занати мало по мало опадати. Особито од окупације овамо, од како су врата свјетском индустријалцу отворена, занати су готово са свијем пали. У старије доба бијашу, сје стару ови занати понајразвијенији: ћебеџински, табачки, а мајстор сарачки, терзински, мутаџински, туфегџински (пушће бесплатно) зановиједи

¹⁾ Омер-паша је улегао у Мостар лицем на Савин-дан 1878. године заната.

цински (пекарски) и кујунџински. Од свијех опет стајаху најбоље ђебеџински и табачки.

Ова два заната имадијаху у неку руку задругу за заједничку продају израђене робе. Вебеџије су понајвише гониле своју робу у Србију на ваљевски дернек. Када би вријеме дошло, да се ђебета гоне на Ваљево, тада би се све ђебеџије састале, на једноме или двојици мајстора сву своју израђену робу повјерили. Они би сву робу заједнички гонили и тамо је продавали, а када би се вратили, сводили би рачуне са осталима и исплатили, свакоме своје. И ако се је тада већином на самарици гонило, мостарски је ђебеџија, знао наћи чак и букурешку пијацу у Румунији. Исто су тако и табаци у заједници извозили надалеко чувени мостарски кансер чак до Цариграда. То им канда бијаше најглавнија пијаца, док их од тула непотисну фабрична конкуренција из Инглеске. Данас су оба заната пала, те и оно мало, уз фабричне фалзификате, једва нађе купца. Табачки је занат од вајкада у рукама Мухамеданаца, а ђебеџински у рукама Срба православне вјере.

Занати у Мостару отприје бијаху овако уређени. Сваки је еснаф имао свога устабашу, чауше, прве мајсторе, мајсторе, пшчије и шегрте. Устабаша је био глава еснафа, те је у заједници са чаушима и првијем мајсторима пресуђивао размирице између појединих мајстора, или мајстора и њихових пшчија и шегрта. Чауши су извршивали осуде, ако би се тицало тјелесне казне и провађали устабашине одредбе, те су у опће били извршујући органи еснафских послова. Јавни знакови еснафски били су барјаци и такозвани чугљени. Чугљени су били сковани од сребра. У понеких еснафа било је у чугљенима по три до четири оке сребра. Сковани су били у облику љиљана, а из њих су висили синџирићи и на овима су биле трепетљике. Чугљени и барјаци били су својина цијелог еснафа, а стајали су у устабаше. Пригодом свечаности њих су носили чауши. Руч су у сваком еснафу биле по једне фалаке (справа од дрвета у љаци, се ноге утуриле када се по ногама туче). Фалаке су биле израду договорене у црвену или зелену чову. Њих је један чауш у кладна биладликама носио на рамену. Оне су биле символ учења

пора мостаре
Херцеговина

и играле су знатну улогу, како у занатима тако и у школама. По овакове једне фалаке имао је сваки мајстор у своме дућуну, да бије дјецу.

На занат је могао сваки мајстор примити дијете, када би се са дјечијим родитељем или старатељем споразумио. Дијете, које занат учи звало се је шегрт. Велику је власт имао мајстор над шегртом. Смио га је избити, затворити у какву мрчачну собу, осудити на гладовање и т. д. Колику је власт имао мајстор над шегртом, види се из ове народне узречице. Када би ко своје дијете на занат давао, предавајући га мајстору рекао би: „моје кости а твоје месо! Бива удри само немој кости пребити.“ Када је један мајстор узео које дијете на занат, није га имао ни један други мајстор под никаквијем условима без доцштања од њега премамити или преузети, па макар и сами они мајстор био с тијем споразуман. Ако би који мајстор умро, тада би његов брат, или који му је најпречи насљедник у споразуму са родитељем дјечијим предао га другоме мајстору. Ако би мајстор радњу било са којег узрока затворио, онда је његова брига била, да шегрте код којег другог мајстора намјести. И у једном и другом случају шегрту би се рачунало вријеме, што је код првог мајстора провео. Ако би који мајстор са шегртом без узрока рђаво поступао, то би се морао родитељ тога шегрта устабаша пожалити. Устабаша би сазвао чауше, прве мајсторе и оптуженог мајстора, па би с њима ту ствар пресудио. Осуда је била у највише случајева за први укор, а ако би се обновило или учестале тужбе, могао се је мајстор ограничити на извјестан број шегрта, или му за неко вријеме забранити, да шегрте не смије држати. Ово би за мајстора био велики ударац јер доцније није могао лако наћи шегрта, те би се тога сваки чувао. Ако би мајстор био осуђен да отпусти шегрта, то би тога шегрта бар привремено намјестили код којег од првих мајстора. Ако се шегрт и код првог мајстора не би уљудно понашао, тад би га са свијем истерали из еснафа. Учење заната трајало је три године, ако су се родитељи о храни и одијелу дјетета старали. Ако је шегрта мајстор хранио и одјевао, тад га је морао шегрт четири године бесплатно служити и занат учити. Прву је годину морао шегрт по заповиједи мајстора сву дућанску и кутњу послугу вршити, уз учење заната.

Друге двије односно три године само дућанску. Када је шегрт, код мајстора навршио три односно четири године, мајстор му је био дужан дати тестијер. Ово би мајстор јавио устабаша, а устабаша би одредио дан. На одређени дан сазвао би мајстор у своју кућу све мајсторе, а дошао би и устабаша. Ту би их частили кахвом и дућаном, а ко би пио и ракијом. Том би се приликом поразговарали о еснафским пословима, и свршили ако би било каквих размирица, или других послова. Пошто би посједили сахат два и поса свршили што имаду, изишао би шегрт, па би сваког пољубио у руку, а они би га благословили са ријечима „да ти је сретно и благоговено!“ или „да ти је стретно и хапрли!“ С тијем би шегрт добио тестијер (дозволу) те је стијем чином од шегрта постао ишчија. Кад је шегрт, добио тестијер могао је радити код кога се год мајстора погоди, али је у највише случајева остао код старог мајстора, као ишчија, морао је још двије три године код другог радити, док се добро у занату усаврши и новаца поприкупи како би могао осеби дућан отворити. Од тога су правила били изузети синови оних мајстора који су помрли, и чија би се радња затворила кад му је син не би наставио.

Кад се је ишчија усавршио у занату, отишао би устабаша на му јавно да би рад био дати пилав и радњу на своју руку отворити. Како је било поскупо пилав дати, устабаша би сазвао чауше и прве мајсторе, па би се с њима посавјетовао. Они би ту изабрали — ако бих било у еснафу — још четири пет нових мајстора, или остарији ишчија, за које мисле да су кадри дати пилав; па би њихова имена казали ономе ишчији који је молио да пилав дава, а он би на то послао свакоме по јабуку. Та је јабука била знак, да ли дотични пристаје, да у заједници са онијем који је јабуку послао дава пилав. Ако би пристао узео би јабуку и пољубио, и тијем би знаком дао своју приволу. Сада би се састали сви они, који би заједно давали пилав, па би се здоговорили, који ће дан пилав давати. Нашли би пространу кућу, ашчију, и припремили све што треба. Када би све припремили дан прије пилав, зовнули би устабашу чауша и све у еснафу мајсторе. У одређени дан искупили би се сви мајстори код устабашине куће. Устабаша би изнио еснафске

знакове, барјак чугљене и фалаке па би их раздијелио чаушима. Један би чауш носио напријед барјак, за њим би ишао устабаша, а око њега двојица чауша који су носили чугљене. За овима су ишли мајстори два и два, по старјешинству, како је који давао пилав, а цијелу ову свечену поворку закључивао је најмлађи чауш који је носио фалаке. Ако је који мајстор умро, а остало му мушко дијете, па макар оно било и мало 4—10 година, мерали су га они који пилав дају на пилав позвати. Таково би дијете ишло на ономе истоме мјесту, на којем му је отац ишао док је био жив.

Када би у овакој свечаној поврочи дошли оној кући, у којој ће се давати пилав, ту би их нови мајстори дочекали, свакога у руку пољубили — па и оно дијете — у собе увели. У соби гдје је устабаша поставила би се демирлија око које може десет-дванајест друга рахат сјести и ручати. У осталијем собама могла се је поставити софра и без демирлије. Пошто би дошли и посједили, частили би их најприје кахвом и духаном, а затијем би се поставио ручак као и о крсноме имену. По ручку би онет или кахву, и позадуго посједили. Како би ту цео еснаф био на окупу, претресли би све еснафске ствари, а богме ако би кога нашли у чему веома крива, ту би га и осудили, те би се одма и осуда извршила. Зато су ту били чауши и фалаке, па повали и удри. Када би се разилазили, пољубили би нови мајстори свакога у руку, а они би благосиљали као и код тестијера. Још би се сваком који је на пилав позван дало онолико калуџа сафуна и онолико јабука, колико је њих пилав давало. На вечер тога дана дужне су биле пилавције послати устабаши добру баклаву, главу двије шећера и коју оку кахве. За то би их он увео у еснафски театар као мајсторе и дао им свој благослов. Још је сваки требао послати своме мајстору у кога је занат учио постуле, а мајсторуши папуче. Када је већ који и пилав дао, онда је имао сва права у еснафу као и други мајстори, само му се је требало још кунатисати, ако то није прије учинио.

Кунатисати се није могло у свако доба, јер је кунатисати могао, само велики Чосем (у Босни су га звали у Јахибаба) који је из Цариграда у петнајест или двадесет година један пут доходио. Чосем је био највећи контролни орган у еснафу. Њих су постав-

љали сами султани, а давали им фермане, а имали су чос као и везири. За сву Европско-турску веле да је био један. Када би се сазнало да доходи Чосем, изашли би пред њега сви еснафи са својим знаковима, и допратили га до стана гдје ће одјести. Чосем би прегледао све еснафе, па би се сви они мајстори, који нијесу кушатисани, морали кушатисати и зато Чосему одређену таксу платити. Осим мајстора кушатисале би се ишчије, шегрти, па би поједини мајстори кушатисавили и своју дјецу која нијесу ни проговорила. Ово кушатисање није било по обвези, али ако би ко једном кушатисао, није му требало доцније кушатма. За оваку кушатму није се плаћало обвезна такса, него по погодби са Чосемом. Потоња кушатма у Мостару била је 1845.

Док би Чосем био у мјесту њега су сви еснафи заједнички двојили и издржавали. Прије шест седам година доходио је некакав Стамболија у Мостар, који се је казивао да је Чосем, али како није имао фермана и како су занати пали и установе пропале, то се није нико кушатисао. Код кушатме би свакоме кушатисаном привезали мараму преко лијевог рамена па испод десне руке. Тако би их у свечаној поворци, као и код пилави приводили Чосему, а он би их благословио и у свој тефтер уписао.

Ова се је уредба држала тачно све до уласка Омер-пашина у Мостар 1851. год., јер су је и политичке власти подупирале. По уласку Омер-пашину у Херцеговину, пошто се систем владавине промијенио штетовале су и уредбе о занатима, али како бијаху у еснафима ухватиле чврста корјена, држале су се још десетак година, док нијесу сасвијем пропале. Потоњи пилави у Мостару давани су 1857. године.

Осим ове установе имале су занатлије православне вјере своје пирове, а то је дан једног светца, којег су у еснафу сви заједнички славили. Тако су имале ћебеције светог Саву српског, терзије Успеније Богородичино, трговци три Јерарха, екмешчије Тодорову суботу, папуције и у опште они који се шилом баве светог Шпиридона, дунђери светог Тому и т. д. У новије доба узеле су механчије светог Василија Острошког. На неколико дана пред пир, зашла би одређена два мајстора, па би купили паре за свијеће и писали имена.

Ово писање није било ограничено само на тај еснаф, него су се купиле паре и од других еснафа. Од тијех новаца би измијенили у очи тога дана све свијеће у цркви, и платили свештеника или митрополита да им тај дан служи службу. На службу би се искупили сви мајстори, ишчије и шегрти, на би се свесрдно у заједници Богу и својој заштитнику молили. Обољи би еснафи покројили што год од одиједа, па би се тај дан раздијелило хапсеницима. Осим тога тај би се дан послао од еснафа обилат ручак у хапс. Ово турске власти нијесу забрањивале. Од окупације овамо, не шаље се хапсеницима ништа, него се тај дан подијели пред црквом по неколико хлебова сиротињи. Новац који би преостао након свијех трошкова уносио би се у еснафску касу. Осим тога прихода давао је сваки ишчија када би занат свршио 10 гроша, а када би мајстор постао дукат. За то је био опроштен да недава мајстору постуле ни мајсторуши пануче, ако му је мајстор био православне вјере. Од тијех новаца давали су отањим људима у еснафу зајам под мали интерес. Овијем новцем у потоње доба руководила је српско-православна црквено-школска општина.

Стари су занати у Мостару готово сви пропали, али хвала буди увиђавности мостарске омладине имајемо сада у Мостару од нових заната домаћих мајстора, а на име: ковача, колара, бачвара, столара, кундунџија, спенглера и кројача. Већ је и мисао сазрела да се оснује српска занатлијнска задруга, те је привремени одбор састављен, који је правила израдио и земаљској влади на потврду предложио. Нема сумње чим се ова задруга оснује, да ће благотворно на наше занације утјецати, а да ће је цео српски народ подупирати, најбоља је свиједоџба да су се већ сада док није ни установљена почели добротвори јављати. Као при добротвор ова нове установе, сјетио се је на смрти овдашњи уважени грађанин и трговац г. Илија Давидовић Докић, који је овијех дан умро — са прилогом од 500 круна.

Још је добро дошла занатлијнска школа у Мостару, те би требали Мостарци да ову школу својски пригрле и похађају.¹⁾

Мостар, 25. Јануара 1901.

¹⁾ Одломак о занатима са малом измјеном штампан сам у Привреднику од 1899. број 5. и 6.

ЖУДЊА ЗА СЛАВОМ

— А. С. ПУШКИН —

— . . . —

Када сам срећна срца, љубављу опијена,
'Тутећи, блажен пао пред тобом на колена,
И кад те гледах с мишљу: моја си вечно сада!
Ти знадеш, мила моја, да л' жељах славе тада?!
Ти знадеш да удаљен од овог будног света,
Сит таште славе што је задобих к'о појета,
Нисам, заморен буром животних шумних вала,
Ни свраћ'о пажње гласу покуда и похвала.
Покуде зар су cadre уздисај да измаме
Кад твоје тихе очи гледају благо на ме!
Кад твоја нежна рука на моме челу гори!
Кад шапћеш: „Да л' ме љубиш? Јеси ли срећан, збори!
„Реци ми, као мене да л' ћеш још љубит' коју?
„Реци, да никад нећеш оставит' драгу своју!“
Тада сам, збуњен, ћут'о и мишљах, препун среће,
Да грозни час расанка никада доћи неће....
Ал' шта би? Плач, неверство, клевете са свих страна,
На моју главу све се сручило једног дана.
Шта бих и куд бих сада? Стојим к'о камен сињи.
К'о путник ког је бура застала у пустињи.
Пред-а-мном све је мрачно.... ал' сад, у часе ове,
У моме јетком срцу жеље се дижу нове:
„Славе ја желим сада! Силно ме тежња гони

Да увек име моје у твоје уху звони.
Да сам свуд око тебе, *све* да те сећа мене,
Свакога часка да те прошлости опомене,
И мојих дугих молба, последње оно вече,
Када ми, на растанку, у врту с Богом рече.

1899.

В. Илић.

АНТЕ СТАРЧЕВИЋ И МОМЗЕН¹⁾

— ЈОСИФ ХОЛЕЧЕК —

— . . . —

Хрвати су много пре нас Чеха имали свог Момзена, Анту Старчевића. Обојица су проповедници грубог насиља према непријатним суседима, који ремете њихове шовинистичке снове. Обојица су у служби „Drang nach Osten,“ коме служе свима дозвољеним и недозвољеним средствима. Али чешки Момзен је туђин; он је син оног народа, с којим Чеси воде већ хиљаду година непрекидну борбу, и пред којим уступају само у времену своје телесне или душевне немоћи, или обоје заједно. Хрватски Момзен нема претходника у прошлости српско-хрватског народа. Премда су Хрвати увек били ватрени католици а Срби исто тако ватрени православни, ипак међу њима није било мржње и зависти. Истина православни су на хрватском земљишту претрпели много једа и гоњења због своје вере, од које су насилно одвраћани, али тај злочин пада на душу католичких владика и цесарских генерала а никако на душу хрватског народа, који је с православним Србима увек у

¹⁾ Момзен је познати пруски историчар. Кад су Чеси пре неколико година, после упорне и дуге парламентарне борбе, успели у Бечу, да им се призна равноправност језика у границама краљевине чешке, Момзен је јавно одрицао Чесима право и подобност за равноправност с Немцима. У својим изјавама служио се најпогрднијим изразима, називајући чешки народ инфериорним, коме треба разбити лобању кад само помисли да се изједначи са (његовим) супериорним Немцима.

љубави живео. Анта Старчевић се дакле разликује од Момзена тиме, што је проповедао насиље и мржњу не против туђинског племена, већ против једног дела истог народа.

У Чешкој и код других Словена за дуго се није знао прави смер Старчевићизма. Те и ако је Старчевићизам у пуном смислу речи одрицање словенске мисли, ипак је за дуго сматран као идол у храму наше словенске идиле. Ми смо се до душе поодавно уверили, да није „све лепо што је наше,“ те смо зато почели подвргавати много штошта свога критици, али да подвргнемо критици живот и односе осталих Словена, то је био у неку руку грех. Ми смо Словене само волели и претпостављали смо пре да ништа о њима не разбирамо, да ништа о њима не знамо, него ли да дозволимо да и код њих није све рајски савршено и безпогрешно. А како је лабава и бесциљна таква „љубав“ ако у опште тај нејасни осећај заслужује то лепо име! Пређе се словенска љубав заснивала једино на узајамном непознавању. Један Словен правио је о другоме илузије, које су на његову жалост ишчезавале, чим је до њих допрла искра светлости, трунак истине. Непознавање, незнање, били су дакле основ те словенске љубави; она је личила биљци, пораслој у мрачном подруму, која је тим самим осуђена била да не може цветати нити род заметнути, да ником дакле не пружи ни радости ни користи.

Па ни сви Словени нису волели све Словене. Неки су свим срцем прионули где којим Словенима, па су добродушно и вољно усвојили чак и њихове предрасуде против других Словена, шта више често су их и надмашивали у предрасудама. Заволети Пољаке значило је код тих наших Словена то исто што и одобравати њихове поступке у свима спорним случајевима, које су кад год имали и које и данас имају с Русима, а Русе међутим осудити као варваре, који су из пакости и назадњаштва спречили, да

се Пољаштво не утврди „од мора до мора.“ На другој страни пак они Словени, који су прионули свом душом Русима, сматрали су да је сваки ограничени руски чиновник вршилац царске воље и заштитник високог позива, ком је Провиђење царску моћ позајмило. Они су се претварали као да верују, да Рус никад не може учинити неправду, да је руска неправда правичност, руски ударац само учтиво глађење. Ну не да се спорити, да су такве некритичне једностраности наишле понајпре на отпор код Чеха, код којих се развитак словенске мисли заснивао на студији и тежњи да се увек пронађе истина. Премда је и то истина, да је и код њих осећај играо претежнију улогу над суђењем, те ком су словенском племену понајпре пришли, том су се и предавали свом ватром своје словенске љубави, често заборављајући да има и других Словена, који ту исту љубав и пажњу заслужују.

Треба све Словене једнаком љубављу пригрлити, али та љубав не сме бити само племенска (сродничка). Она мора бити прожмана људским идеалима, у чију службу хоћемо да уведемо своје племе, с пуним уверењем и уздањем, да ћемо узајамним напрезањем моралну снагу начинити несавладљивом, и да ћемо под њеним окриљем више учинити за постигнуће узвишених човечанских идеала, него ли у туђинској служби, раздробљени, привредно и културно несамостални, где као бесплатна најамничка војска проливамо своју крв и сатирамо своју снагу за туђе мисли и туђе интересе.

Нама је потребно да своје осећаје распростремо на цело Словенство, као што је бивало у времену његовог буђења. Али осећаји наши морају бити свесни и смишљени. Они не смеју слепо пригрљавати и оно, што, у Словенству није добро и заслужује да се презире, па би то коров који расте на домаћем земљишту, или је пресађен са туђинског поља. Све се мора просејати кроз ре-

шето здраве памети и провејати на ветрењачи немило-стиве, али правичне и искрене критике, која ће нас научити да распознајемо у Словенству добро од зла, те да оно што је добро заволимо, а напротив оно што је зло да требимо и угушујемо.

Ако станемо на гледиште словенске мисли као што се нама (Чесима) то приписује, онда ће нам се Старчевићизам појавити не само као зло, већ као апсолутно зло, које нема на себи ни једне добре црте. Каже се да свако зло има и своје добро. То не вреди за Старчевићизам. Право зло рађа само зло и несрећу, рађа их не само за друге но и за себе. И Старчевићизам не наноси штету само онима, на које је најпре напшао, Србима, већ нарочито Хрватима чију је душу отровао својом проповедима. Много ће времена протећи, док Старчевићизам ишчили из хрватске крви. Много ће требати напрезања великог броја Хрватског народа, да се народ излечи од те заразе. Мржња, и само мржња, то је био принцип Старчевићизма. А мржња још никад ником није стекла љубави, а у љубави је највећа сила. Ни најмоћније државе нису се одржале, које су код својих или суседних народа својом мржњом, безобзирношћу и свирепосту изазивале не поштовање и љубав, већ само мржњу и непријатељство. У толико мање може имати добрих последица мржња мале земље, са једва два милиона становника, оних који мрзе и оних на које се мрзи, земље политички и културно несамоосталне а економно неразвијене, земље, у којој они на које се мрзи чине једну трећину целог становништва, а материјално су сигурнији од оних што их мрзе. Српска мањина у Хрватској Славонији и бив. Војеној Граници плаћа добру половину све порезе. То би само довољно било, да сваког Хрвата који воли своју отаџбину, доведе до уверења, да политика искорењивања Срба нема смисла. Искоренити се они не могу, премда Анте Старчевић ни пред том мишљу

није застајао. Не могу се искоренити просто зато, што је то немогуће. Кад би последоваоци Анте Старчевића ма колико расположени били, да секирама потуку и истребе Србе, ипак не треба се бојати да ће то учинити. Немају толико секира, колико има у Хрватској српских вратова, немају толико средстава ни толико снаге, колико имају воље.

У самом објављивању тако „моћне“ девизе лежи признање своје слабости. Ко изговори таку опаку девизу, сам себе одаје, чим нема могућности да је изврши. Али политика истребљења не достиже свој смер ни тамо, где стоји пеливан према кенцу, Голијат према Давиду, докле год је у слабог Давида срчаности и непорушеног унутарњег моралног језгра.

Па постоји ли у Срба то језгро? Постоји. За то је доказ тај, што Старчевићанцима никад нису враћали истом мером којом су их они задуживали, мржњу мржњом, политику истребљења политиком истребљења. Срби, које су Хрвати силом отерали од себе, да богме да нису могли остати с њима у заједници, ни у једном политичком табору, али се само хрватској нестрпељивости има ставити у грех, што су Срби, не хотећи бити отерани у пасивност и политичку безначајност, потражили заклона код владине странке, што с друге стране опет не може бити никако изговор за оне појединце Србе, који су се у владином табору понизили до мамелука, те су тако постали страшило, коме се нико приближити не сме.

Захтеви Срба у хрватској састоје се у тражењу равноправности. Преко тога њихове жалбе не иду. Хрвати им натурују своје народно име. Срби према њима то не чине, шта више може се рећи да овда-онда чак попуштају и у питању свог народног имена, не попуштајући при том у ономе што преставља дух и особину Српства. Године 1873. дошао је за бана Иван Мажуранић. За све време његовог бановања до 1880. г. а и после

њега за бановања Владислава Пејачевића, све до 1884. на хрватском сабору није се смело ни споменути српско име. Ко га је изговорио, био је оглашен за „издајника“. Тек 1887. г. су Срби у Хрватској извојевали тако звани „Српски Закон“, у ком ни једанпут и нигде није споменуто име „Србин“ и само се у целом закону говори о ћирилици и „грчко-источној“¹⁾ цркви.

Ако Срби не сматрају да су за свагда задовољени тим законом, нико не треба да се чуди. Они не могу за сва времена ћутати, да се не сме ни споменути њихово народно име и име њихове *православне* вере. Њихова је дужност да раде и даље, докле их год Хрвати не признају за равноправне себи, докле год им Српско име не буде признато у законима и наредбама. Против поравнања с Мађарима Срби ништа немају; они нигда нису тежили да се издвоје из граница хрватске државе, или да се извуку испод прописа хрватских закона, већ су само тражили, да се закони не само издају, него и да се врше, да вреде не само за католике, него и за православне; да се врше правично и кад је реч о користи и о жртвама грађана обадве вере.

Ничега нема, чиме би се хрватско србождерство могло правдати. Оно је неморално, одвратно и злочиначко и ако се Старчевићанска странка крстила именом „странке права“, а после његове смрти усвојила име „чиста странка права“ то је *lucus a non lucenda*, осим ако се није хтела под правом разумети бесправност.

Догма Анте Старчевића је јединствена у животу Словенства; она нема с њиме ничег сродног. Има случајева и на другој страни да један словенски народ угњетавља други, али му није грозно истребљењем, напротив обе-

¹⁾ Старчевићанци и данас у својим органима нигде неће изрећи реч „православни“ и „православна вера“, већ источно грчки и источно грчка. У неким листовима њихови име Србин редовно се замењује са „Хрват источно грчке вере, а врло ретко ће се чути и православни Хрват.“

ћавао му је ослобођење и напредак, и није исказивао да мрзи народ, већ његову владу и династију. Код Анте Старчевића видимо противност овога. Он мрзи српски народ у маси, срањујући га с циганима. Српско народно име у опште није признавао да постоји. „Серб“ (јер он њигда није хтео изговорити Срб, Србин или Српски, већ кад мора, да би показао да та имена немају право на живот онда је изговарао, „Серб“ и „Сербски“) му је значило то исто што и „Свраб“ или „servus“, а тако исто име „Слав“ (Славен) за њега је значило то исто што и латински „sclavus“. Обе те речи „Србин“ и „Словенин“ по Анти Старчевићу означавају име нижег сталежа, робова. А он презире и једно и друго то име, гледајући на њих као Момзен с горње висине супериорног народа, господскога, избранога. За такав народ сматрао је он „Хервате.“ Онако исто као и Момзен Немце.

Да би показао „Сербима“ сву меру свог презирања спојио је „Слав“ и „Серб“ у једно име „Славосерб“. Што у свету као најпогрдније постоји, то је за њега „Славосерб.“ Славосерби нису у његовим очима народ, већ племе, „пасмина“. Пољаци и Хрвати, вели он, свагда су избегавали име „Словен“ и „Србин“, које им толико приличи, колико н. пр. Енглезима. Зато су Пољаци, по Старчевићу, једини Словени, који му пријањају за срце. Остали Словени, а нарочито Руси и „Пемци“ ништа нису бољи од „Славосерба“. „Пемце“ (Чехе) назива кромпирашима“ а Русе „лојождерама“. Па и у речи „Цар“ скрива се „ужасна грдоба.“ Зато је, вели, Петар I променио име „Цар“ са именом „Император“, кад му је једва пошло за руком да убеди стране владаре, да та два имена имају у словенском говору једнак смисао.

У „словеносерпској пасмини“, прича Старчевић с ретким цинизмом, вешала су била (за словеносербе) најстрашнији начин смрти. Али или за то што то „Хрвати“

нису знали, или што је гнев савладао, они кривце (Србе) нису вешали. Сењани у Перушици набијали су их на колац и живе боли.

Што год је било доброга у народа српског, то је Анта Старчевић присвојио за „Хервате“, тако да је присвојио нпр. и самог „Цара Душана“ и „Краљевића Марка“. Ко му се није учинио довољно знатан и савршен, да би га требало присвојити, ни доста мизеран да би га ваљало послати на вешала, на колац или под секиру, тога је назвао „полухерватом.“ То је неки положај пречишћавања, као пред паклом, после чега се тек може удостојити чистог, узвишеног, аристократског „Херватства“. Кратким путем свршавају последоваоци Анте Старчевића с Црногорским Кнезом Николом. Њега титулирају „Хрватски жупан на Цетињу,“ и не могу да појме зашто Црногорци не уважавају то њихово особено одликовање и поверење, већ радије остају и даље један део „славосербске пасмине.“

Старчевићу су од свих народа најмилији били Јевреји и Турци. Зато су Јевреји још за његова живота били његови најватренији приврженици, толико одушевљени, да сам брат Анте Старчевића, Давид, није то могао поднети већ је иступио из његове „чисте странке права.“ Од старих народа само је римски народ био омиљен код Анте Старчевића. А његови Хрвати, по њему, нису Словени, већ су потомци Римљана, који су у току времена поборавили свој језик и усвојили други неки, који Анта Старчевић не сме да именује, а не може да рекне ни да је данашњи хрватски језик покварени латински.

Да не би пао у искушење да мора чинити сравњење између хрватског и садашњег „славосербског“ и словенског језика, јер би морао признати истоветност с првим и сродност с другим, Анта Старчевић је почео на једној

страни да избегава додир с друштвом, које би му реметило његову лажну науку и нездраву заблуду, а с друге стране трудио се свим средствима како да српски језик, који су Хрвати усвојили за свој књижевни, што већма изопачи, те тиме да Хрвате отргне од стапања са „Славосербима.“ Римљане је дубоко поштовао због њихове првобитне религиозности, због строгости и простодушности у моралу, због чврстине њихова карактера, због јунаштва на бојном пољу и логичког мишљења, што их је направило оцем правне логичности. Али Римљани нису сачували све те одлике своје, већ су подлегли најпре моралној, а за тим и материјалној покварености, које су усвојили били од Грка. Цицеро је по њему ропски последоваца Грка, скоро потпуни ренегат. Стари Грци су били сушта противност Римљана: шарлатани, комедијаша, подвалаџије, кукавице, незнабошци, кривоклетници, развратници, песници и вештаџи.

Све те одвратне особине наследили су од Грка „Славосерби“ а напротив све светле врлине Римљана у првобитној чистоти, прешле су на Хрвате. Језујитски ред, који он назива узвишеним позват је био да помогне народима. Да је вршио свој прави задатак били би Хрвати опет оно, што су негда били, и отресли би се „Славосерба.“ Али ред језуита бринуо се више о вери него ли о народу, здружио се с Бечом, те су услед тога настали садашњи жалосни односи у Хрватској.

Анте Старчевић замишљао је себе као неког бога Перуна који са своје надоблачне висине пушта муње и громове у „славосербску пасмину,“ пушта их у лудо, али их пушта за спољни свет. Па и за најближе своје друштво он је био непреступачан. Затворио се у кућу, те су му од времена на време могли доћи само два три најближа пријатеља. Преко прага његове собе није знао шта се дешава. Одигравали су се велики историјски догађаји, за

које су знала и мала деца, само Анте Старчевић није ни појма имао о њима. У предговору свог списа „о Славосерској Пасмини (1876), безазорно признаје то своје незнање. На једном месту каже: „Пролетос су ми причали пријатељи, да су Турски Славосерби (Серби у Босни и Херцеговини), не могући чинити већих зала, почели изазивати бојеве и измишљавати победе, плачкати и убијати, а кривицу за то варварство бацати на Мухамеданце. С таквим гнусним поступцима устаника слаже се само слична „пасмина“ у Русији, Турској и Аустрији и жели им среће и успеха; остала Европа, која им је наклоњена, или их непознаје или је поткупљена.“

Толико је Анте Старчевић знао за велики покрет за ослобођење читаву годину дана по устанку Херцеговачком, и пред саму објаву рата Турцима од стране Србије и Црне Горе а доцније и Русије! Цела Европа бавила се догађајима на Балкану, само Анте Старчевић није ништа знао, а кад је ипак нешто о њима сазнао, није прекорео себе што да све то не зна, већ је осудио европске народе, који не мрзе оне, које он мрзи! А „пријатељи“ који га истичу као идола, нису се сажалили над њиме те да га за времена упознају с догађајима, већ су то учинили тек онда, кад су мислили да је настао тренутак да га треба истаћи као непомирљивог противника „Славосерба“ јер су уверени били да су настали већ дани српског ослобођења и остварења вековних нада. „Славосерби“ „злонамерни устаници“ доживели су тада неко разочарање, које од тог времена непрекидно расте. Услед таквог држања и поступања Старчевићанска секира, која се тада зарила у српско месо и данас тамо стоји заривена. Ту секиру држале су руке Анте Старчевића, али је њима руковала невидљива сила, која је сакривена стајала иза леђа његових „пријатеља.“

Већ је крајње време, да се овако, у правој боји изнесе и слика Анте Старчевића и политичка радња оне политичке странке, која непрестано уздиже заставу мржње, коју је он први подигао и у наслеђе њој оставио.

Ако би се Анте Старчевић са ма ког гледишта правдао, онда би се зар могао правдати једним разлогом психозе (умне поремећености). Али његови последници не могу се ни тиме бранити.

превео

К. С. Таушановић.

НАСТРАН ЧОВЕК

ОД

ЈОВЕ АДАМОВИЋА

— — —

Драги Докторе,

Знам да ће те моја нагла, изненадна смрт пре-
неразити; тебе као мог лекара више не могу. Али
шта ћеш ми, за мене је овако најбоље. Ако би се
при тражењу узрока мојој смрти указала каква за-
моју жену фатална негода, онда молим те изјави
као лекар да сам по свој прилици узео нехотице-
већу дозу морфијума по обично. Употребу од овог
писма учини само у случају највеће нужде. — За-
што ово чиним не разбијај главу. Морало је бити.
У мом писаћем столу, у другој фијоци лево, на-
лази се једино писмо адресовано на тебе. Узми га,
у њему ћеш наћи поред једне молбе, и све остало.

Испуни последњу молбу и сети се по њад кад
твог старог друга и пријатеља

Ђоке.

Доктор, омален, дежмекаст човек у четрдесетим годи-
нама, са црвеним, чисто обријаним лицем, стајао је на сред
собе држећи горње писмо обема рукама и гледајући у
исто као да није у стању да му појми садржину, ма да
га је већ по четврти пут прочитао.

„Шта му би, по Богу брате!“ оте му се узвик који
га поврати к себи. „Шта му би?“ прошапута још једном,
погледа збуњено на сат и сам не знајући зашто, па дохва-
тивши шешир и штап одјури, залупивши врата за собом,
на улицу.

У први мах не беше га ова вест толико заболела колико наљутила. Како је могао тако огroman терет — а огroman је морао бити, јер због ма какве маленкости за цело не би тако што учинио — да носи, а да му ни једне једине речце не спомене?

Да му је пријатељ био настран, што но веле ексцентричан човек, који је имао своје нарочите погледе на живот, друштво, морал, и т.д., то је њему, интимном пријатељу покојниковом, било познато. Али он, који га је још из универзитетског живота као мало ко познавао и коме се покојник у свему поверавао, знао је врло добро да та ексцентричност није била ништа друго до ретка племенитост сањалачке душе пуне идеала, скончана са темељитим свестраним образовањем, особине које му нису допуштале да се потпуно прилагоди друштву у коме је живео, ма да се трудио да то постигне.

Доктор је већ одавно био раскрестио са свима идеалима са којима се негда носио — чему је и сам његов лекарски позив много допринео — на се бацио у наручја реалности која је код њега врло често прелазила у претеривање, чиме се можда хтео светити друштву коме је морао жртвовати своје некадање идеале. Али баш та његова реалност и покојников идеализам — неизлечива бољка од које је овај по речима докторовим патио — били су темељ на коме је њихово пријатељство почивало, ма да то ни један од њих није хтео признати. А можда нису то ни сами знали. Доктор је у свакој прилици немеђавао свога пријатеља, али му је у потаји готово завидео на његовом идеализму, док је покојник опет са своје стране називао доктора филистром коме је све равно до Косова само кад њему добро иде, а у себи је хиљаду пута проклињао свој рођени карактер који му је живот у друштву, у коме су обојица живели, отежавао и огорчавао. На тај начин, допуњујући један другог, постали су један другом

неопходно потребни: доктор покојнику као саветник и вођу у реалном животу, а покојник доктору као човек чије га мисли и идеје разонођаваху и потсећаху на некадању младост и идеале.

Јурећи улицом пут покојникова стана, доктору изиђе пред очи њихова заједничка младост, бурно универзитетско доба, ступање у јавни живот, покојникова женидба и њихово тридесетогодишње заједничко живовање.

„Е мој Ђоко, Ђоко!“ оте му се уздах. „Не рекох ли ти ја да је то опасна бољка од које ти патиш. Не живи се то тако у овом поганом свету који не вреди ни луле дувана, а не да се човек за њ мучи и бори“, и он стиште грчевито штап, па погледа љутито око себе, као да тражи некога да му га обије о главу. —

„О докторе, докторе! од куда то тако на једанпут?“ дочека га покојникова жена, којој не паде ни на ум да га запита, зна ли већ за смрт њеног мужа. Беше то лепа стасита жена са лепо развијеним грудима и облим куковима. На њеном сада бледом лицу, као и по грозничавом дрхтању њене лепе пуначке доње усне, видело се да у себи савлађује велики душевни бол и немир. Доктор јој пружи руку ћутећи и гледајући у страну; она је узе, па не пуштајући је, одведе га у собу где је покојник још лежао на постељи онако, како је сам легао.

„Како тако на једанпут?“ понављаше жена шапућући као да сама себе пита, гледајући притом покојника укочено својим великим црним очима. Доктор миловаше механички бледо хладно чело покојниково, гледајући преда се у зид као да са највећом пажњом посматра слику која висаше више постеље. „Шта му би?“ „Шта му би?“ понављаше и он у себи, па се онда, као да га ово питање потсети на писмо које је пре једног сата примио, окрете жени:

„Ђока вели...“ Жена га погледа зачуђено и он се поправи „... писао ми је једну цедуљицу у којој вели да

је у писаћем столу оставио једно писмо за мене. Јесте ли га нашли?

„Нисам, нисам ни гледала“, одговори она тихим апатичким гласом. „Ходите“.

Она га одведе у споредну собу, у којој се налазила прилично велика библиотека и писаћи сто покојников. Веза кључева лежаше на истом. Доктор их узе, нађе потребни кључ за другу леву фијоку, отвори исту па стаде тражити писмо. Оно је лежало, покривено хрпом исписане хартије, на дну. Он га извуче па закључавши фијоку пружи кључеве жени, која је стојала ћутећи и као кип непомична поред стола.

„Хоћете да седнете?“ запита га она гласом који показиваше да јој се мисли нечим сасвим другим бављаху, па помаче наслоњачу која је поред стола стајала. Доктор седе, дохвати нож од слонове кости па поче отварати писмо, а жена изиђе из собе трљајући руком чело и шапућући за се: Боже мој, Боже мој,“ па се онда упути у салу одакле се чујаху неки женски гласови.

Драги Пријатељу!

Дуго сам премисљао, да ли да ти све ово овако као што слеђује саопштим, или да оставим детаљно навођење разлога и доказа, како је овај мој корак — то јест моја смрт — од преке потребе, па да ти само у кратко саопштим моју молбу. Најзад сам дошао до уверења, да је најбоље да ти све саопштим, јер само онда ће ти бити могуће да ме појмиш и да овај мој корак, ако не одобриш, а оно бар разумеш и извиниш...

Уверење?! Јадно ми уверење! Као да се оно што се из кукавичлука, из урођеног страха чини, може и сме назвати делом уверења. Али такви смо ми сви; ми на са-мртном часу нисмо кадри да отворено признамо оно,

што нам не годи сујети. То што крстих уверењем није у ствари ништа друго до једна од оних многобројних маски, којима сам разна дела учињена у току живота противу своје сопствене воље, маскирао, не би ли сам себе преварио и своју савест умирио. Какво уверење?! Страх је то, кукавички страх и ништа друго; бојазан која ме од вајкада и на сваком кораку прати. Од како за себе знам увек сам морао сваки свој корак, сваки и најмањи покушај рада да објашњавам онима око себе, бојећи се да ме неко од њих не би рђаво разумео, и тиме ми какву рђаву намеру приписао. Та ме је бојазан терала те сам се правдао и тамо, где се нико на ме или моје поступке није ни обзирао.

Хиљаду пута сам покушавао да се отресем тога страха; хиљаду пута сам сам себи говорио: „та разбери се мајковићу! Ко ће целом свету угодити; врши оно што ти твоја савест налаже отворено и без страха, и не осврћи се на мишљење Павла и Марка“. Али узалуд. Први мој корак који би изазвао питајући поглед код ма којег од мојих познаника, морао сам готово махинално тумачити и правдати. Шта могу кад сам одрастао и васпитао се у духу у коме је мишљење масе, предрасуде друштва и једнострани интереси појединих друштвених класа тесто, којим је цео данашњи друштвени морал умешен, морал коме се све и свако клања.

Сада када ово пишем излази ми пред очи цео мој живот и ја видим да ми је тај кукавички страх све, ама све упропастио; да сам све што ми је некада најмилије и најдражије било парче по парче њему жртвовао, тако да ми ништа није преостало до незадовољство са целим светом и самим собом. И данас, када ништа више немам да жртвујем, излази та несита аждаја преда ме, тражећи да учиним нешто противу чега се оно мало савести и здравог разума, што ми је још преостало, свима силама про-

тиве... Јадне ми силе! Уверен сам да бих и овога пута подлегао том несретном страху — кад не би било морфијума.

Шта се мртвог тиче мишљење живих. Није ли тако?

Па ипак...

Често сам пута размишљавао од куда те две противности: та антипатија данашњем моралу и тај страх од осуде друштва у мени, па сам нашао да је то последица слабог карактера. Нашао сам да у данашњем друштву постоје две врсте поштених људи. Једној припадају они којима су мишљење масе и друштвене предрасуде једини природни и меродавни суд у свима животним питањима, у питању морала, части, и т.д. Људи, који све оно што закон забрањује сматрају за нечасно и неморално, а све оно што закон не забрањује за дозвољено па дакле и морално. Своје држање управљају ови поштењаци према одговору на питање: „шта ће рећи свет“; и стога је сва њихова брига управљена на задовољавање и испуњавање друштвених предрасуда. Пође ли им ово за руком, онда су сретни јер су стекли оно што им је најмилије: поштовање и добар глас код гомице. Људи ове врсте блажени су, јер су — у моралном смислу — ништи духом.

Другу врсту сачињавају људи које њихова унутрашња природа свима силама тера да се ослободе тих филистарских погледа на морал у којима су одрасли, и да постану самостални мислиоци, у неку руку индивидуалисте. Ови људи не питају „шта ће рећи свет“, но живе и делају онако, како их њихове рођене мисли и душевни осећаји воде. Оно што им њихова савест налаже, оно им је часно и поштено, и с тога се труде да само то врше. И они су васпитани у духу предрасудног морала као и остали, и с тога је њихова еманципација — ако им иста пође за руком — увек резултат душевне борбе, која је поред све своје величине ипак само почетак оне велике физичке борбе коју овакви људи морају да истрају у животу.

Једни од ових, и то они који не зависе ни од кога и ни од чега, изилазе из те борбе обично као победници, јер их та њихова независност штити од многих материјалних незгода и неприлика које се јављају као природне последице борбе између друштва и појединца. Та њихова независност пружа им могућности да поносито корачају напред по стази коју су сами себи изабрали, неосврћући се на мишљење и суд гомиле.

Али они, они који зависе материјално од тога друштва, они морају готово увек да клону у тој борби, јер су том зависношћу везани као гвозденим ланцима за друштво, које у погледу морала не зна за великодушност и толеранцију. Не клања ли се неко његовом идолу; усудили се неко да подигне олтар моралу како га он схваћа и осећа, онда се затегну везе које га везују за гомилу и њене предрасуде, и у колико се више отима и копрца, у толико га исте већма стежу и гуще док се најзад не умори и не клоне. Тада се враћа уморан и клонула духа, с душом пуном бола и чежње за идеалима, којима је морао рећи збогом, у старе границе, где му је постало све страно, немиле и одвратно. Упознавши чар слободе, а немајући снаге и храбрости да је себи извојује, постаје незадовољан са целим светом и самим собом. У том незадовољству покушава да своје рођене осећаје доведе у склад са погледима друштва од којег зависи, еда би на тај начин задовољио чежњу своје душе, а да не навуче на се гнев и проклетство гомиле. У том вечитом тражењу нечег трећег, тражењу „златне средине“ наилази на сваком кораку на тешкоће и немогућности, које му час његови рођени осећаји, час друштвене предрасуде стављају на сусрет. Она неодољива чежња у њему тера га напред, страх од осуде друштвене баца га назад, и тако у том покретању са душом ни на небо ни на земљи, постаје све нервознији и слабији, све страшљивији и несретнији, докле га неки ван-

редни догађај у његовом животу не доведе до уверења, да је за такве полутане као што је он, најбоље не живети...

И опет употребих реч „уверење“. Не! не уверење но опет страх, ништа друго до тај проклети страх. Када таквог полутана задеси какав ванредни догађај који га ставља пред алтернативу: или да поносито подигне главу па да одсудно изјави: „моја је савест једини меродавни суд за мене“, или да ћутећи приклони главу пред идолом гомиле, па он не учини ни једно ни друго, но се реши да умре, онда он то не чини из уверења, но из страха; из кукавичког страха, који га је како у целом животу тако и сада на нешто треће навео.

Такав сам полутан и ја, и такав је ванредни догађај и мене задесио.

Ти знаш, драги пријатељу, како сам се оженио: онако као што се сви они жене који припадају тако званој интелигенцији са вишим образовањем. Бацивши се у почетку осамнаесте или двадесете године у вртлог велико-варошког живота, почиње се немилице, на све стране и на све могуће начине трошити младачка снага. Купује се љубав за новац и за лепе речи, општи се са јавним и тајним блудницама, заводе се невине девојке, унесрећавају се удате жене, пијанчи се, коцка се; једном речи чини се све оно што данашњи морал покушава очински да покрије фразом „младост — лудост“. Па када се једног дана осети да снага малаксава, да нерви не подносе даље такав живот, онда долази доба женидбе. И ми се женимо, али како? Физички малаксали, душевно растројени узимамо младе девојке: створења пуне невине младости, пуна слатког животног сока; створења код којих је сваки нерв, сваки куцањ била израз нестрпљивог очекивања непознате брачне среће и сласти.

Тако се сви женимо; тако сам се и ја оженио...

Петнаест је година прошло од тада; и сада после петнаест година постаје ми жена неверна. И ето то је

тај ванредни догађај у моме животу који ме је задесио. Скоро је месец дана како сам дознао да ме жена vara. Месец дана и дању и ноћу премислјам шта да радим, и за све то време крве се и кољу та два демона: савест и страх од света у мени, цепајући ми мозак и срце. Да сам слепи приврженик данашњег морала, онда бих без устезања и са мирном савешћу учинио оно што би и сваки други на мом месту: одјурio бих жену, повео би брачну парницу, и када би хтео још да играм и улогу човека од части, онда би позвао љубазника моје жене на двобој. На тај би начин био задовољен увређени морал, и ја би важио као човек који је достојно умео штитити своју част од насртаја нечасне жене.

То би урадио сваки коме је мишљење светине једини меродавни суд у овом питању. Али ја не, јер баш противу тога буне се оно мало преостале савести и здравог разума у мени. Зар не би на тај начин моја жена била жигосана као једини кривац у овом делу? Зар не би на тај начин њу, и само њу, изложио казни која је хиљаду пута гора но смрт? А је ли она једини кривац? Је ли она у опште и крива? Не! и хиљаду пута не! довикује ми моја савест, и ма колико да сам склон да и сада зажмурирам као што сам то целог живота чинио, па да угушим тај глас у себи, овога ми пута то није могуће. И сада, када сам се тврдо решио да умрем, сада се радујем што ми то није пошло за руком, јер то показује да још нисам сасвим покварен.

Теби, драги пријатељу, изгледа све ово непојмљиво и лудо. Али мени, који сам читав месец дана разбијао главу тражећи излаза из овог страховитог лавиринта, мени је све јасно, јасно као дан. Да би и ти увидео да сам у праву кад тврдим да моја жена није крива, разложићу ти овде све потанко и то тако хладно и објективно, као да се цела та ствар не тиче мене, но неког другог, мени сасвим непознатог човека.

Пробавивши најбоље године живота у иностранству, живећи бурно и раскошно, не штедећи ни себе ни друге, упропастивши и новац и здравље, вратих се дома, па се после неколико година ожених у тридесет осмој години. Најбоље године за женидбу, по појму оних девојачких родитеља који својим кћерима траже мужеве чиновнике са великим положајима: секретаре министарства, судије са више година судске службе, адвокате са сигурном праксом, лекаре и т. д. Положај је главно; човек, муж, његова спољна и унутрашња природа, његово здравље, све је то споредна ствар.

Да ме је жена волела не могу тврдити, али знам да јој нисам био одвратан. У осталом, наше девојке живе и данас још таквим животом, да се свака од њих мора брзо навикнути на мужа — бар за прво време брачног живота. Тако је било и са мојом женом. Прво време живели смо сретно — бар моја је жена изгледала веома сретна. Али то није дуго трајало. Оно мало младићке снаге коју сам из некадањег бурног живота спасао, почела се после две три године брачног живота, у пркос моје штедње која је с године у годину бивала све већа, губила се, и једног дана — пре три године — изгуби се са свим. Међутим се моја жена из слабог, мршаваог створења све више и више развијала у здраву једру жену, жену у правом смислу речи. Ја сам свршавао, она је почињала каријеру живота. У прво време сматрала је она моје повлачење као нешто природно, нешто што мора да буде. Али које моја све већа малаксалост а њена бујност, које обавештења, која је сигурно од пријатељица добијала, брзо је уверише о противном. И од тога доба почиње наша заједничка несрећа. Није ми чинила пребацивања, то јој недозвољаваше стид и урођена јој чедност; није се ни жалила, трудила се чак да сакрије од мене своје моментано нерасположење кад би је исто спонало и своју унутрашњу борбу са буј-

ном природом. Али њено наивно мишлење, да ће ме бар моментано моћи оснажити ако ме обаспе свом својом очаравајућом милошћом и ако увећа своју љубавну интимност према мени, узалудни покушаји који је још већма унесрећаваху, јасно ми показиваху да јој и душа и тело страховито пате под том празнином. Срце ми се цепало од стида и бола када се она, подавши се и нехотице својој младој бујној природи, са пламтећим образима и од узбуђења таласавим грудима, умиљавала и увијала око мене, не би ли јој пошло за руком да потпири пламен у мени, који се једном за свагда угасио. И када је после узалудних мука малаксала од узбуђења одлазила у своју собу, где се гушећи у сузама од стида што није могла да заузда своју плаховиту природу, бацала на постељу, тада сам плачући проклињао и себе и своју некадању раскалашност, која ми је цео живот упропастила.

Овакве кризе које у почетку беху веома честе, постојаху временом све ређе и ређе. Увидевши да сам за њу пропао и да сам целу њену срећу и младост у ту пропаст собом повукао, почела је да се повлачи у себе и да свој бол кријући и ћутећи сноси. Само кад и кад, у глуво доба ноћи, када је мислила да спавам, слушао сам како се уздишући и као у грозници преврће у својој постељи, и како босим ногама и притискујући груди рукама, шета по соби, не би ли тако расхладила узбуркану крв која тражи своје природно право.

Шта ли се у тим страховитим часовима збивало у глави јадне жене? Можда се кршећи руке и притискујући груди да јој не пукну од бола питала, шта је скривила Богу те да је тако грозно казни. Можда је хиљаду пута проклињала своје родитеље који је гурнуше безазлену и везаних очију у овај брак, не водећи рачуна о њеној младости и њеним природним потребама. А мене, мене преживела и малаксала човека, који се из сујете и

гадног егизма машио ње младе и здраве, знајући да јој не може бити оно што би требао да буде, мене, који је пробудио све духове у њој, и зле и добре, па не могавши да их савлада, оставио њу саму да се са њима бори...?

Борећи се тако са инстинктима живота и младости, ступила је моја жена у тридесете године. Ти као лекар најбоље знаш шта та деценија између тридесете и четрдесете године у животу жене значи. То је почетак последњег чина у оној великој трагедији што се зове „живот женин“. У тим годинама када им лепота и снага достиже врхунац развића, напрегну се у њима све страсти и инстинкти који су до тада мирно тињали, да се још једном у свој својој снази разбукћу, па да се онда за свагда угасе. То је најопасније доба у животу жена, јер су тада највеличанственије, најпримамљивије и најслабије. Као нека слутња која им казује да се приближује крај свему оном, што им је младост чинило младошћу и срећу срећом, притисне их у тим годинама а с њом и нека загушљива оморина, која им свест помрчава и душу опија. Нека грозничава, недољива тежња за љубављу и милошћу тера их те се као у неком заносу подају човеку који их примамљен њиховом зрелом лепотом, уверава о својој љубави. Пстина, природа је хтевши ваљада овом последњем напону жениног инстинкта да да узвишенији и племенитији правац, подарила жени нешто што је једино кадро да ту огромну жеђ за сексуалном љубављу у њој парализира, а то је материнство. Познато је да код жена које су матере, та револуција инстинкта у тридесетим годинама врло често изостане, јер се иста обично излива у материнској љубави на децу. Али ја не пружих својој жени ни ову једину накнаду која би била кадра да јој замени украђену срећу, и која би је у тешким тренутцима искушења узимала у заштиту од њене сопствене бујне природе, неучиних је ни матером.

И тако остављена на милост и немилост разузданим инстинктима, остала је моја жена, лепа и духовита, услед њених тајних болова обузета неком тужном меланхолијом која тридесето годишњим женама тако лепо доликује, поред мене, њеног мужа, са свим без мужа. Три године борила се она са тим великим природним нагоном у себи, зазирући од света, од мене, а и стидећи се сама себе. Али ко је још из те страховите борбе изишао као победилац? Нико. Сви они који противно тврде, лажу. Лажу или из лицемерства или нехотице, не знајући ни сами шта тврде. Јер кад у срцу такве једне здраве, једре жене запламти последњи пут страст љубави, када је спонадне она плаховита, њеним годинама својствена грозничава жеђ љубави и милоште, онда она заборавља на све: на друштво, на морал и на сву своју чедну прошлост. Све то ишчезне као да није никад ни било, и она ништа не зна и не осећа до само жеђ да љуби и да буде љубљена... И она онда пада, мора да падне, јер само такав је пад спасава те ужасне морије.

И ко је онда крив? Реци по души: ко је крив?

— Наставиће се —

ЕТНОГРАФИЈА У СРБИЈИ

ЗА ПОСЛЕДЊИХ ДЕСЕТАК ГОДИНА

Ту скоро, у једном чланку о Етнографији, напоменуо сам да је она врло млада наука.¹⁾ Тиме сам хтео само рећи да је њено име и њен самосталан положај скоре прошлости, али да материјал, који њену садржину чини, припада, као што је познато, најстаријем историјском времену. Пошто је једном избила на површину са одређеним задатком и границама према осталим наукама (сем према Географији и Антропологији), њен се материјал тако нагло почео gomилати, да смо данас у стању огласити за решена многа питања, која су нам пре 20—30 год. нерешљива изгледала. Ја сумњам да је и једна наука имала у своме почетку толико напретка, за тако кратко време, као Етнографија. Па ипак морам напоменути да се њено нагло напредовање ограничило највећим делом на Енглеску, Немачку и Француску, да није дакле у целој западној Европи подједнако велико било. Код нас у Србији врло се мало поклањало пажње Етнографији, отуда су, ваљда, и радови на њеном пољу остали непрестано незнатни. Узмимо радове на ма којој науци у Србији и сравнимо их са етнографским радовима, на ћемо се лако моћи уверити, да су

¹⁾ „Звезда“ за фебруар ове године.

први и квантитативно и квалитативно измакли другима. Већим делом су те науке сретне биле, те су још у почетку имале спремане и вредне представнике, који су знали не само популарисати их него још и створити себи марљиве заступнике. За Етнографију то се не може никако рећи. Њени први представници Вук и г. Милићевић и ако су за њу врло много урадили, ипак мало су на научној Етнографији, или како Немци кажу Етнологији, урадили. Прикупљајући народне умотворине и обичаје они су и један и други спасавали етнографску грађу од заборављања и пропасти и тиме без сумње стекли нашу велику захвалност. Али научна обрада прикупљеног материјала очекује још непрестано раднике, који ће је анализирати, њен постанак и везу са осталим сродним народима утврдити, њен развитак и промене у истом као и узроке свему том проучити и на тај начин обући је у етнографско-научну одећу. Колико ће се у том смислу у будуће урадити, зависиће у првом реду од лица, која се са тим послом буду бавила. Судаћи пак према резултатима на пољу Етнографије за последњих неколико година, можемо и ако не са свим задовољни бити, ипак донекле у нади живети да ће се како онај први посао (прикупљање етнографске грађе у народу) тако и овај други (научна обрада исте) вршити привлажније, смотреније и научније. Нади нашој има места тим више, што је и Академија Наука у последње време обратила своју пажњу на ову ствар и узела, може се рећи, донекле иницијативу по истој. Напредак, који горе споменућу, огледа се како у броју радника тако исто и у броју радова. Огрешили би смо се о савест и дужност своју, кад би оно, што је погрешно у тим радовима оставили да остане неисправљено, што је безпредметно и за Етнографију без важности допустили да игра улогу етнографског и карактеристичног. Моје је мишљење да у почетку треба очи отворати. Исправљајући погрешке и правећи примедбе на

новије етнографске радове чини се услуга прво онима, који су погрешке учинили, јер ће их други пут избећи; друго упозоравају се будући етнографи да у почетку обазриви буду и треће вршимо своју дужност према науци. Ја исправљам погрешке туђе с напоменом да ћу радо примити од других исправке и примедбе на моје радове где год им буде места имало.

Етнографски радови, који су се појавили у Србији од деведесетих година прошлог столећа па на овамо јесу следећи:

Живот Срба сељака, од М. Ђ. Милићевића, I књ. Етнографског Зборника издала Академија Наука 1894 г.

Старинска српска јела и шипка, од С. Тројановића, II књига Етнографског Зборника, издала Академија Наука. Београд 1896.

Босна и Херцеговина, од С. Тројановића, „Дело“, св. за Новембар и Децембар 1897 и Јануар 1898 г. Београд.

Die Hirten und Hirtennomaden Südserbiens, von M. V. Smiljanić „Globus“ Bd 72. Braunschweig 1898.

Српске старине, од С. Тројановића, „Искра“ за 1898. Бр. 13. и 14. Београд.

Задружна Кука на селу, од М. Ђ. Милићевића, „Годишњица“ Н. Чупића. Београд 1898.

Лавот и Проклетије код Срба, од С. Тројановића, „Искра“ за 1898. Београд.

Развитак породице и њене фазе, од Dr. M. V. Смиљанића, „Годишњица“ Н. Чупића. Београд 1899. г.

„Гарацић“, лист за српски народни живот, обичаје и предање. Издаје и уређује Тих. Р. Ђорђевић. Београд. Год. I и II (1899 и 1900) излази месечно у свескама.

Beiträge zur Siedelungskunde Südserbiens, von Dr. M. V. Smiljanić, Abhandlungen d. kaiser. konigl. Geogr. Gesellschaft Wien 1900.

Бурџевци и Шокици. Етнографско-историјска расправа од Н. Иванића. Београд 1900.

Географско-привредни односи Црне Реке и Тим. Крајине, од Dr. М. В. Смиљанића, „Годишњица“ Н. Чупића. Београд. Год. 1900.

Етнографија, Етнологија, Völkerkunde, Volkskunde, од Dr. М. В. Смиљанића, „Звезда“ за Фебруар 1901. Београд.

Крв и умир код Срба и Арнаута, од Dr. С. Тројановића и М. Гајића, „Коло“, 1901 г. Св. 1—5. Београд.

О првом раду г. Милићевићевом: Живот Срба сељака, ја сам дао моје мишљење још 1897 г. у „Делу“, свесци за Август.

Прелазим сада на *Старинска српска јела и пића*.

Узимајући први пут овај рад на прочитање, ја сам замишљао да ћу у њему, с погледом на наслов његов, читати о српским јелима и пићу у старом и средњем веку, о начину њиховог готовљења, о променама, које су од тада па до данас на њима и њиховом готовљењу извршене а пре свега о месту где су постала и народу, код кога су први пут постала. Све су то питања, на која је читалац имао пуно разлога очекивати одговор у овој расправи. Далеко сам од тога да тврдим да су она лака, те да бих само за то имао права да пребацујем г. Тројановићу, ако не буде на њих у свему одговорио. Напротив, питања су тешка, у толико пак тежа, што се о њима наводи врло мало или скоро ни мало забележака из доба, о коме има г. Тројановић да пише. Третирање њихово ослања се више на темељно познавање некултурних народа и на рудименте, који су до данас заостали у српском народу. Отуда се за тај посао тражи лице, које поред стручне спреме познаје врло добро живот нашег сељачког сталежа, нарочито брдског сељака и који при том има још и око да све запази, који зна да двоји етнографско од случајног и да ствари правилно схвати и потпуно разуме.

У колико је г. Тројановић са горњим особинама располагао и с њима се у овом раду послужио, видеће се из самог рада. Његова „Старинска срп. јела и пића“ имају 19 глава: I Прошлост српског народа. II Грађење судова, покућанства и осталих ствари. III. Кућа и огњиште. IV. Усеви по срп. земљама, жетва и вршидба. V. Пржење, кокање и млевење жита. VI. Од чега Срби пеку хлеб и како? VII. Која се јела пеку и како? VIII. Пржење mesa. IX. Конзервовање mesa. X. Парење и кување усијаним камењем. XI. Разна употреба усијаног камења. XII. Кухање у бурагу код Скита, Срба и Цигана. XIII. Кување разног жита и брашна. XIV. Бачије. XV. Бели смок. XVI. Зачини и тулење глади и жеђи. XVII. Људодержство. XVIII. Пиће. XIX. Софра. У третирању ових тачака држају се истог реда.

„Прошлост срп. народа“ садржи две и по стране. У њој се говори о првим људима, о Словенима, Германима, Јелинима, Келтима, келтском епу „Осијану“ и о црногорском кнезу, како седи под брестом и дели правду с војводама. Против свега овог ја немам ништа. Само мислим кад је реч о прошлости Срба, онда нам је писац требао о њој говорити. О Србима има овде само толико да су индоевропске расе, да су дошли на Балк. Полуострво и „да су одмах нашли многе баштенске биљке у новој отаџбини као наслеђене од негдашњих праседелаца Балканског Полуострва.“

Грађењу судова, покућанства и осталих ствари дато је врло мало места. Но то ме се мање тиче а више садржина онога што је написано. Овде нам г. Тројановић саопштава да је после народне скитње дошла сталност и земљорадња, на место привремених колиба да су грађене сталне куће и онда се прва брига скренула на угодан живот, нарочито на готовљење лепих јела. После тога „одмах су почели судове градити, огњиште зидати и по

важности редом умножавао се кућни прибор.⁴ На кога се ово односи не знам, али да не важи за Србе, од кад их ми познајемо то знам. Даље, погрешно је у опште узети да је грађење судова, нарочито дрвених одпочело тек после насељења сточара и прелаза њиховог у земљораднике. Ова погрешка, коју чини г. Тројановић, у толико је већа, што он у своме, иначе врло малом списку судова набраја неколико њих, који су могли само код сточара постати, јер служе једино за њихове цељи. Да је писац оскудевао са темељним познавањем судова и њиховом употребом увериће се читаоци из његових сопствених речи. Према њему су ови судови и ствари сељачке у употреби: оранице (чунови од издубљена стабла), каблић у Старом Влаху, у којем се носи млеко косачима, „такође од једноставна дрвета као и буцат (буца у Ужичком округу) за воду“; у Никшићу кофе; у Васојевићу крбља, једноставан суд за брашно, у белопавлићској нахији дубина (кошница) за пчеле, у качерском и моравичком срезу бучук једноставан суд за жито, дебе, мали суд од $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ кг. за сир и скоруп; кlobук, заднивена лубара за жито, бадањ, скроз пробушено дебело буково дрво, вагани, заструзи, горужде и т. д. све од дрвета; за тим мешине (тулуми) за транспортовање на коњима, кора од бундева, крбуља, пушнице или мишане на Руднику и домаће пећи у бачким селима: Мошорину, Локу, Вилову и Светом Ивању, и напоследку лонци.

И то је све, што је г. Тројановић нашао у једној сељачкој кући или око ње, што сачињава дакле њене судове, покућанство или прибор. Сравнимо ли ово бројно стање ствари српске сељачке куће са стварима каквог полукултурног Црнца из Средње Африке или каквог Индијанца из Ј. Америке, то ћемо се уверити да ће нам ови полукултурни испасти културни а они културни полукултурни. Па и у овој малој збирци сељачких ствари,

која највећим делом нема никакве везе са старинским српским јелима и пићима, сем те, што их је правио човек, који је та јела и пића могао јести и пити, има погрешних објашњења. Нпр. буца и каблић нису од једноставна дрвета; дебе такође, а ако и тога где год има, то је само изузетак. Величина његова није од $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ кг. већ иде и до десет килограма. Крбуља се не употребљава за кување, већ обично за воће, а зими за оставу разних ситница. Оне се најчешће праве од смрчеве коре. За чунове, кошнице, бадањ, пећи и пушнице, које понајвише простора у овој глави заузимају, не налазим никако разлога да буду увршћени у „Старинска српска јела и пића.“ Да би се ваљда јача логична веза постигла и тема што исцрпије обухватила, г. Тројановић није пропустио увести у ову главу и овакве пасусе: „Зидари Осаћани сад долазе из Босне у Србију а пре су јамачно ишли даље, што сведоче разне речи у њиховом конвенционалном мајсторском језику, којим они говоре само између себе да их не би други ко разумео, јер у том тајном језику има речи мадарских и арнаутских,“ или: „Здепољци иду као косачи и жетеоци чак у села око Цариграда и т. д. (стр. 10).

Кад човек стави себи у задатак опис старинских српских јела и пића, онда опис куће и кућишта може сасвим изостати. Кућа, као грађевина са двориштем и осталим зградама у њему има велику историју и знатну литературу, због чега потребује нарочиту студију. Г. Тројановићу је недостајало и једно и друго. Код њега је кућа исписана на челу једне главе али тако да се скоро нигде више не помене. Није моје да говорим овде опширно о кући, већ само напомињем, да српска кућа пружа материјала за повеће делце, и то делце, које би радо читао не само стручњак етнограф, него и читалац, који воли само забавну лектуру.

Два огњишта: једно из Јасенице а друго из белопавлићске вахије била су мало боље среће. Њих је опи-

сао онако, како му је саопштено или како их је сам на лицу места видео. Ништа им није изоставио али ни своје додао. Ово последње даје ми повода мислити да он није појмιο етнографско значење огњишта. Није нам пита више казао ни где лежи огњиште у српској кући. То је ситница али, у етнографском погледу ипак врло важна околност. Немци виде у облику и конструкцији њиховог огњишта један виши степен културе према словенским народима, па често на то са неком врстом поноса указују. Положај пак огњишта стоји код њих у јакој вези са нарочитим типовима кућа (нарочито код саксонске куће), а то ће бити донекле случај и код нас. О томе нам је требало г. Тројановић писати.

Прелазећи у читању на главу, која говори о усевима по српским земљама, жетви и вршидби, добијамо још више уверења о пишчевој површиности. Он нам је овде у кратко набрајао само врсте жита, које се данас у српском народу троше а међу тим много је природније и важније било да нам је изнео неколико макар и сиромашних података о усевима, жетви и вршидби из доба старе српске државе. Из њих би смо дознали о тадашњим врстама жита, о њиховој употреби, о начину сејања, о жетви и вршидби. Сравнивши у овом погледу тадашње са данашњим временом могли би смо врло много дознати. У колико би се показало да данас имамо више врста жита разног поврћа и баштенских усева, затим у колико је савршенији начин жетве и вршидбе, него у старо време, у толико би смо стајали данас културно више од наших старих из старе српске државе. Место тога г. Тројановић набраја Бонифација и Маврићија, Инде и Кинезе, Келте и Римљане а нигде старе Србе и њихову земљорадњу. Интересантно је, што код њега усеви: пасуљ, боб, грашак, купус, патлидани, паприке, бостан, разни лукови и корење и т. д. не постоје не само у „старинско“ време

него ни данас. А о томе се, како ми се чини, наводи по нека прибалтска из старог доба. Реченица у овој глави на страни 21, која говори о вршидои и која гласи: „И Гоге се служе истим млатачем, називајући га својим језиком строб“, могла је са свим изостати. Прво, ово име није требало да се помене у академијиним издању а друго, знајући са улице коме се у Београду даје име Гога, знамо да они такође немају свој нарочити језик. Ако су такве и сличне погрешке могле пређе неопажене проћи, сад им се може стати на пут. Етнографија не познаје ни један народ под овим именом, те према томе не може бити сумње коме се оно овде пришива.

Партије „О пржењу, кокању и млевењу жита“ и „Од чега Срби пеку хлеб и како?“ прилично су написане. Могле су бити потпуније. Недостаје им метод, што се иначе у целом раду знатно опажа.

У седмој глави говор је о јелима, која се пеку и начину њиховог печења. Помињући становнике коралског острва у Великом Океану и Аустралијанце као „живождере“, г. Тројановић прелази на тврђења Помпонија Мела, да су и стари Германи јели „пресно или укрћено месо пошто би га добро ногама изгњечили“. То је нема сумње, један куриозитет, који нас јако потсећа на примитивни живот Германа, али за то није било нужно извлачити старог Помпонија из прашине, кад и ми сами нашим очима видимо да и данашњи Немци једу потпуно сирово говеђе месо, ситно псецкано и по лебу намазано. Да су и Срби некада живо месо јели, г. Тројановић мисли да може закључити из речи „живождери, којом се пекују отмицари“. По мојем мишљењу овај је закључак погрешан, јер држим да је ова реч означавала првобитно животиње живождере, па се при грдњи пренела и на људе, који немају срца и душе, исто онако као и речи: крволок, крвопија и т. д. Моје мишљење ослањује се и тиме

што се у старим путописима нигде не помиње да Срби једу живо месо, а да су то радили било би сигурно споменуто, јер је то обичај, који јако скреће пажњу на се исто онако, као ношење меса под седлима код Скита, који су на 6—700 год. пре појаве Срба сасвим изумрли били. Нећу да тврдим да се моје мишљење може односити и на давнашње претке српске. У овој глави изнео нам је г. Тројановић, неколико заиста интересантних примера печења меса, од којих неки могу бити остаци некадашњег општег примитивног начина печења, али не из старинеког српског живота, него још из много ранијег времена, јер се неки од њих налазе и код других европских народа аријског стабла. Међу примерима има и таквих, који нам у правом смислу илуструју наивност г. Тројановићеву. Сравниши нас са афричким дивљацима у печењу меса он даље овако наставља: „У Србији су и у мирно време не само ситнију стоку него чак и волове на ражњу пекли нпр. у великој раздраганости, кад се кнез Милош у Србију вратио.“ Ја бих овоме додао да сам запамтио да су Ужичани 1882 приликом једне победе на изборима услед велике раздраганости отварали на улици пуну бурад вина и давали да пије колико ко може. То је за Етнографију важно исто онолико, колико и они на ражњу печени волови! Г. Тројановић не разликује радости и раздраганости од укорених обичаја.

Читајући ову и следећу главу „О Пржењу меса“, човек добија о Србима слику највећих дивљака. Нигде се не помиње ни једно јело које би се готовило ма у каквим судовима, него само месо печено у пепелу, на жару, у земљи, у блату или пржено у бурагу, исто онако као што су радили Скити пре 2000 година.

Да су и стари Срби могли понешто радити од онога, што нам г. Тројановић износи, нема сумње, али је исто тако несумњиво да су готовили многа јела

и у судовима, који су им у оно време у велико познати били.

О конзервовању мяса саопштио нам је један начин конзервовања у Источној Србији помоћу сунца. Штета, што се ништа више не зна о њему, сем оно, што данас постоји. Важно је било, да нам је рекао што год о пореклу овог обичаја и кад су га од прилике Срби усвојили, јер се може као сигурно узети, да је позајмљен од неког рибарског или још пре номадско-овчарског народа. Место третирања ових питања, он нам надугачко и нашироко прича, како би неки Ђорђе Грковић, кад би имао посла код суда у Крушевцу, увек понео судијама прасетине димом „ич“ не дохваћене. Ово му није ни најмање требало, јер нити је етнографски важно, нити нам какву моралну поуку пружа. Конзервисање са димом, што је много типичније и у Србији распрострањеније, није ни поменуто.

Употреба усијаног камења при кувању чини десету и једанаесту главу расправе о старинским српским јелима и пићу. Ту нам је наређао г. Тројановић све, што је негда чуо у народу и о народу. Разуме се да је велики део посветио разним људским и коњским болестима, врачанима, затирању мољаца и стеница, мечкама и медведарима, чишћењу смрдљивих чаброва од сира и купуса, скитском дерању у топлим купатилима и т. д. и т. д. Нисам могао никако појмити научне разлоге због којих су морале стенице и мољци ући у списак српских старинских јела и пића. И мечке ми се учинише у почетку мало необичне али се убрзо сетих да ове долазе ту донекле и по праву, јер у колико се опомињем њихова крвна браћа бели медведи спадају у деликатесе код северних народа. Да се не би помислило да претерујем, кад кажем да овде има свачега као на вашару, ја ћу од многих примера изнети пред читаоце само два-три: „У белонавлићској на-

хији, кад човек има неки оток на телу, најпре се успе у један котао воде и накупи се плеве од сена, колико је потребно, па се саспе у воду. Кад се вода загреје спусте у њу још 3 усијана камена, те проври, и тада се превија она плева на оток а заосталом се водом измива. Исто се овако пари коњска болест домуз“. (Стр. 53.) „У болестима: прегорелчини, срдобољи, грозници, каде се болесници на диму сагореле змијине кошуљице, рајинкине — ласичине кожице и мечкине длаке, коју чупају с мечака, кад медведари с њима пролазе кроз села“. (Стр. 52.) „У селу Шаторњи а и иначе, кад ко има много стеница и мољаца у соби он узме један белутак и метне га у ватру, па кад се усија он га спусти у чинију и полије оцатом а при том залупи врата да пара не одилази. Веле да на тај начин сви инсекти брзо угину“. Стр. 53.)

Мањи део главе о употреби усијаног камења при кувању говори о оном, о чему је требала цела глава говорити. У њему нам је саопштио четири доста интересантна примера кувања млека помоћу усијаних белутака. У једном примеру погрешно је казао да је планина Коритник у Старој Србији исто што и Кораб-планина. То су две са свим различне планине; једна у Старој Србији поред Белог а друга у Македонији поред Црног Дрима. Ако му се оваке погрешке могу пропустити у Америци и Тихом Океану, нужно је исправити их у Старој Србији и Македонији.

„Кување у бурагу код Скита, Срба и Цигана“ пружа нам такође два три примера најпримитивнијег кувања јела. Нарочито је интересантан начин кувања јела у дубари, који хајдуци у Србији често употребљују. Лепо је и препричан а то у опште испада г. Тројановићу добро за руком.

Вачије су исто тако прилично описане. Мислим да није било потребно уносити их овде.

„Бели смок“ чини највећу главу у овој расправи. Види се да је у прибирању података доста труда уложено. Ко-

лико су пак истинити не да се лако контролисати. Напомињем да се говори само о данашњем справљању белог смока а ни речи о старинском, што би много важније и интересантије било. Човек се брзо замори читајући ове ствари. Час се говори о варењу млека, чак о прављењу сира а час о добијању масла, па се по том поново враћа на исте ствари. Има понешто важно што је изостало, као нпр. добијање кајмака, „сока“ прекиселог сира и т. д.

Не знам одкуд дође г. Тројановић на мисао да у старинска српска јела и пића уврсти и људождерство. Мене је, морам признати, зачудила ова глава, више од свих осталих којима такође није место у овој расправи. Нећу овде да се упуштам у исправке погрешних тумачења неколиких примера, којима је хтео г. Тројановић утврдити трагове људождерства у српском народу, него ћу отворено рећи, да ја у овом раду видим сваштарење, којим се ишло једино на то да књига што дебља буде.

Пића су опширно и марљиво описана. Имао бих само приметити да би много интересније било да нам је у опису изнео место садашњих старинска пића. Нарочито би вредно било знати што год о времену и начину изналаска њихова, особито српских алкохолних пића.

Завршетак расправе чини „софра“, за нас Србе веома важна ствар. Према опису исте рекао бих да се етнографска важност њена није довољно схватила.

Из горњег излагања види се да „Старинска српска јела и пића“ садрже више од половине градива, које нема апсолутно никакве везе са правом темом. Оно пак што се стварно на јела и пића односи написано је без студије, већином онако, како се чуло од појединаца да о том причају. Моје је дубоко уверење да расправа ова има мало више научне вредности него једна обична збирка обичаја. Чини ми се да је и сам г. Тројановић све то увидео, те

зато није ни одговорио на једну оправдано жучну критику од Dr. M. Васића, штампану у „Бранкову Колу“ за месец Јули од прошле године.

*   *   *

Српске старине, од С. Тројановића („Искра“ Бр. 13 и 14) садрже једну малу расправицу о двема старинским капама: „Фрижанској капи“ (роги) и тарпошу и о кики код Срба. Интересантног и етнографски научног има овде само онолико, у колико се парафразира један чланак од г. К. Трухелке, који је штампан у четвртој свесци *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, а који такође говори о „фрижанској капи“. Пада у очи да г. Тројановић и овде као и иначе избегава да наведе литературу с којом се служи. То чини чак и онда, кад узима од других читаве реченице и износи их под својим именом. Такових има у овом чланку неколико. Имена „фрижанска капа“ и рога о којима се овде највише говори узета су такође од г. Трухелке. Г. Тројановићу припада у заслугу једино то, што је дознао да се ова капа у Подрињу зове врљина. Но и то изгледа донекле сумњиво, јер Вук у своме рјечнику са речју орљина, а то ће бити по свој прилици исто што и врљина, означава женску капу из нахије рудничке, „која стоји на врх главе као коњско копито“, дакле сасвим другачијег облика од роге.

О тариошу саопштио нам је г. Тројановић под својим именом од речи до речи само оно, што о њему говори Вук у рјечнику. Из пијетета према овом многозаслужном и неумрлом раднику требао је оставити да остане и даље Вуку Вуково, јер ако тако и даље продужимо, дочекаћемо да видимо Вука у његовим новопрештампаним делима као плагијатора а нас као праве ауторе. Г. Тројановићевог има о тариошу само толико, што је у преписивању место

јужног употребио источни дијалекат. Вредно је овде скренути пажњу на факт да је г. Тројановић и прошле године у сали Велике Школе приликом његовог говора о оснивању етнографског музеја¹⁾ изнео пред публику као свој опис о тарпошу и по други пут од речи до речи оно исто што је пре тога од Вука био преписао и у овом чланку штампао. После овога мене неће ни најмање изненадити ако ово исто и по трећи пут негде прочитам или опет на каквом његовом предавању чујем. О кики казао нам је само оно, што је могао позајмити од г. Микићевића.

* * *

Задружна кућа на селу, од М. Ђ. Милићевића („Годишњица“ Н. Чупића 1898.)

Поводом једног писма, које је г. Милићевић добио од В. Божишића а у коме су била изложена неколика питања о прикупљању правних обичаја, написана је ова књижица. И ако она највећу вредност има за правнике, скупљаче и испитиваче народног обичајног права пружа она и етнографу доста врло интересантне грађе. Начин пак, којим је г. Милићевић одговорио на ова питања, мами и читаоца, који само забавну лектуру воли, да прочита ову књижицу, јер и ако иста говори о научним стварима, ипак вешто излагање грађе њихове пружа нам више занимљиве приповедне него сувопарне научне податке. Са етнографско-научне стране делце нам нуди пуно важних података, нарочито из живота наше патријархалне задруге.

* * *

Липот и проклетје у Срба, од С. Тројановића („Искра“ Бр. 21 и 22.)

¹⁾ Надао сам се да ће г. Тројановић, као што је обећао, штампати ово предавање, те да и ја коју о том проговорим али се оно не појави до данас.

Урођени нагон многих животиња да се за своје младунце брину и у случају опасности саме себе за њих залажу, мора се и човеку као најсавршенијем бићу признати. Али баш та најкарактеристичнија страна његова, која га највише краси и над осталим животињама издиже води га у извесним приликама у противну крајност, те постаје у неким радњама дивљачнији и свирепији и од највећих зверова. Брига за самоодржање била је пређе па и данас код многих полукултурних народа главни узрок те су исти у цељи да једном делу осигурају храну на разне начине уништавали други доста знатан део свога становништва. По себи се разуме да су жртве овог варварског поступка били на првом месту они, који су храну трошили а нису били у стању да је прикупљају, који су шта више сметали другима да је прикупљају. На децу, старце, бабе и болеснике падала је увек та злокобна коцка. Како је природа само на сразмерно малој површини земљиној са својим даровима издашна била, то је јасно да се и сразмерно мали део човечанства могао са њима користити и на тај начин остати безпрекоран према горепоменутом злочину. Другим речима убијање деце, старих и болесних људи јесте један општи обичај, који врше не само многи од данашњих полукултурних, него који су пређе вршили и многи од данашњих културних народа. Сигурно је још и то да су вршењу овог чина доприносили на много места и верски погледи, као нпр. веровање матере да постаје млађа и јача ако поједе који део од својег детета или веровање синова и кћери да својим старим очевима и мајкама добро чине ако их убију, јер себе ослобођавају од многих мука а души њиховој дају могућности да се ослободи од паћеничког тела и за себе ужива.

Овај стари обичај находи се данас код културних народа још само у предањима. Код нас у источној Србији познат је под именом *Лаиот* и о њему пише г. Тро-

јановић у овој расправи. Читаоцу непосвећеном у ове ствари мора изгледати да је писац поклонио предмету велику пажњу, да темељно познаје литературу и да је савесно употребљује. Јер шта друго могу значити имена аутора: Маљтус, Јунг, Ото Бамберг, Страбо, Марко Поло, Саксо Граматикус, Тилер, Треторије (треба Преторије) Цајлер, Херодат и т. д., који се у овој расправи помињу и цитирају, него да их је писац читао и цитате из њихових радова узео. Међутим није тако. Ни једног од писаца, које г. Тројановић у раду помиње и цитира није читао а *Липерта Kulturgeschichte d. Menschheit. Bd. I S. 201—241*) од кога је преписао не само цитате ових писаца него и све остало, што научно етнографску вредност има није споменуо. Књижевни радници држе се реда и правила да за употребљене цитате страних писаца, чија дела нису читали, кажу из које их књиге узимају. Г. Тројановић није тако радио не само овде него ни у другим радовима. Смер овог поступка лежи у томе што он хоће на овај начин да се представи читаоцима као етнограф, начитан и добро верзиран у питањима која третира. Да је пак поред слободног превода на много места и од речи до речи преводио биће овде доста од многих навести два три примера: „На Витинским(!) острвима фамилија се скупи и старцу оставе на вољу да бира: хоће ли да га угуше или жива сахране“. (стр. 324). Немачки текст гласи: „*Ant den Vitinseln vereinigten sich die Verwandten zur Vollziehung des traurigen Werkes. Sie liessen dem Greise die Wahl, ob er erdrosselt oder lebendig begraben sein sollte und behandelten nach seinem Wunsche*“. (Lippert Kulturgesch. d. Menschh. Bd. I. S. 232) или: „Славни путник Марко Поло гледао је како јапански Малајци (!) убијају своје старе изнурене сроднике и после их поједу“ (стр. 324.). Немачки текст: „*Der berühmte Marko Polo lernte die Sitte javanischer Malaien kennen,*

ihre altersschwachen Verwandten zu töten und deren Fleisch kannibalscher Weise zu verzehren“ (s. 232). „Љутићи на Источном Мору шта више хвалили су се, како они веће право имају на тело својих покојних сродника од прва у земљи.“ (Стр. 324). Немачки текст гласи: „Die Wilzen oder Liutizen, ein Stamm an der Ostsee, sollen sich nach Notker gerühmt haben, dass sie ja doch ein grösseres Recht an ihre Angehörigen hätten als die Würmer der Erde“ (S. 237) и т. д.

Из ова три примера буквалног превода види се и друго нешто, на име г. Тројановићево знање из Географије и Етнографије. У првом примеру он преводи *Vitiinseln* са витинска острва а у другом *javanische Malaien* са јапански Малајци. Витинских острва нигде нема на земљи него има место њих Фиџи-острва у Вел. Океану. Чим не зна њихово право име, онда по себи се разуме да не зна ни где леже а кад он то не зна, онда одкуда може доводити у везу етнографске сличности код народа који живе у пределима њему непознатим. И њему самом изгледаће његови сопствени наводи као оне приче, које се почињу са: Причају људи да има негде у свету народа и т. д. Ово није само једна једина погрешка. Њих има више. То нам и други пример потврђује. *Javanische* није исто што и јапански, а друго Малајаца нити је кад било нити данас има на Јапанском острвљу. Малајци и становници Јапана чине две са свим различне расе. То је азбука у Етнографији. У „Лапоту“ припада г. Тројановићу заслуга једино за два-три примера предања, које је у народу прикупио. У осталом боље би био учинио да је се у овом раду на томе и зауставио а научну обраду оставио другима, као што је то учинио у другом делу овог чланка где је реч о проклетијама. Но и у овом случају мора бити обазривији и старати се да јасно издвоји туђе од његовог

и да разликује ствари разног значења : проклетије од линчовања, гробове од жртвеника и т. д.

Из овог чланка на послетку види се да је за етнографско-научно расправљање ових питања недостајало г. Тројановићу много што шта а на првом месту школа из Етнографије.

Dr. M. B. Смиљанић.

(Завршиће се)

С Е Љ А К

РОМАН

Јанка М. Веселиновића

— НАСТАВАК —

V

Чудан је сан сањао Рајко те прве ноћи у касарни, на потврдом али чистом војничком кревету. Као зна да је у граду и да га је са осталима ту довео наредник Михаило, и као наредник га предаде другом једном нареднику проседу човеку с великим золуфима, и као тај човек — и он је у војничком оделу, ама нема звездаца а зову га наредником — рече му: „пази ти! Ја хоћу да од тебе истешем човека!“ И као узе га за руку и поведе са собом. И он пође за тим човеком, и пишао је пишао док није узишао уз једно велико брдо. Зној је липтио с чела а он већ посустао, али га овај непрестано вуче. И таман да запознаје: доста је! — а зачу изнад себе:

— Пет! пет! Устај! Устај!

Он скочи. Виде над собом војника једног под капом са штапићем у руци.

— Хајде брзо! Намести кревет па иди умивај се!

Он погледа око себе и виде како они други намештају кревете па поче и он. Тешко му нешто би. Никад у своме веку није он то радио. Али шта ћеш? Што раде

други мора и он. И он припаде на посао а све гледа како они други раде.

Кад се постеље наместише изиђоше те се умише. Онда их наместише у редове па поведоше пред једну кућу недалеко од касарне. Ту им дадоше одело, и цокуле, и капе и онда их вратише натраг да се обуку.

Рајко је гледао Симу у војничком руку па се насмеја.

— Чему се смејеш? — пита Сима снужено.

— Шта ли би ти сад казала она твоја да те види? — рече Рајко.

— Теби је до ђаволства! — пребаци му Сима озбиљно.

Повикаше им опет да излазе напоље, а кад изиђоше, опет их поставише у редове. Онда дође један официр и крену целу чету у поље.

Леп дан. Сунце пригрева лагано; травка избија из земље; лака бугија диже се за њима. Поред њих иђаху, сем официра и неколико каплара. Све озбиљна намрштена лица. Рајку право што је у целом томе белају бар Сима поред њега.

— Шта ли ће сад с нама? — пита Сима.

— Бог би их знао. Сигурно ће да нас уче.

— Па како да нас уче кад ето ни пушке немамо.

— Ја не знам.

— Чујете вас двојица! Немојте се разговарати јер ће вам пресести! — рече им каплар један сувоњав при дугајлија што иђаше поред њих.

Они ућуташе. Само погледаше један другог. Рајку дође баш сасвим тешко. „Шта је ово, наопако, зар се ни разговарати не сме!“ помисли он.

Ишли су тако једно пола сахата па се онда зауставише на широкој пољани где је сада вашариште. Ту им дадоше одмора и рекоше да ако ко хоће да „свршава нужду“ може то радити сад за време одмора.

Неки војници одоше; неки стали у малим гомилицама те, бајаги, разговарају; официр се издвојио далеко од војника те запалио цигару; каплари стали подаје пуше и пазе на војнике.

— Је ли, господине капларе...

— Ја нисам господин каплар него само каплар! — осече се онај црни дугајлија на једнога војника који га хтеде нешто запитати.

Овај занеме.

— Шта си хтео? пита га каплар.

— Хтео сам те запитати: смемо ли и ми пушити?

— Смеш, ако имаш дувана!

Неки запалише цигаре, а неки стоје онако па шапућу међу собом.

Рајко и Сима се одвојили у страну па ћуте. Нису ни један умели речи проговорити и ако им беху пуне груди. Најзад Сима процеди кроза зубе:

— Ово све као да је туђин!

Рајко климну главом.

— Шта ћемо јако? — пита Сима.

— Шта ћеш? Што и други! — рече Рајко.

А уснице му поигравају, па му дође да се заплаче на толику немилост којом га свуда предусрећу.

Официр се врати и викну да се ставе у редове. Онда их подели у десетине и сваком каплару даде по једну десетину па им нареди да почну вежбање.

— Став! рече.

Каплари почеше објашњавати шта је то „став“.

Онај црни дугајлија беше над оном десетином у којој су Рајко и Сима. Он стаде пред десетином испри се, диже главу, састави пете па викну:

— Овако сви станите!

Новајлије послушаше и како је који умео стаде.

Он погледа све. Прође поред Рајка и не рече ништа; Сими рече: „рамена назад“; оном до њега да се исправи, а једнога тамо при крају узе дрмусати:

— Главу горе! Трбух унутра! Гледај како стоји као баба! Тако! Сад пазите! Кад кажем: о-став', не ваља! — а ви станите како који хоће; а кад рекнем: мир-но! а ви сви заузмите став.

— О-став' неваља!... Добро је! Сад пазите! — Мирно! Заузеше став. Рајко опет добро, Сима тако исто, без замерке, али они други нису добро.

— О-став', не ваља! — Мир-но! ... Остав' не ваља! Еј, ти! Смољо! Гледај како је као кијак! Пази! Мир-но!... Не ваља! Ама зар се теби не може доказати! кажем ти лепо: трбух унутра! Шта си га истурио као трудна жена!...

И тако једнако. Враћао их је ваљда тридесет пута. Онда рече:

— У месту вољно!

И објасни им да могу стати како који хоће кад им се каже: „у месту вољно“, само не сме нико ићи са свога места. Рече им да се могу и разговарати док је год „вољно“, али чим рекне: „Мир-но!“ онда ни један не сме писнути ни главом кренути па „аман да би му гуја преко лица прелазила“.

Одморише се тако мало слушајући каплара, па онда почеше опет. И опет тако исто; по двадесет пута враћао је све због онога што „истури трбух“.

Рајка је то страшно уморило. Он је по ваздан радио теретне послове па га нису толико заморили као ово. Зној му је кипио с чела, а он стојећи „мирно“ не смеде ни да га обрише.

Једва једанпут официр приђе и рече:

— Дајте вољно!

Каплари викнуше „вољно“ и објаснише разлику између „вољно“ и „у месту вољно“.

— Аих, брате! — рече Рајко Сими — лакше бих гламње ваљао!

— Уби ме оно: о-став', не ваља! — рече Сима.

— Ама који ли је онај?

— Бог би га знао!

— Одакле је?

— Не знам.

Каплар прође мимо њих и рече:

— Добро сте обојица!

Они се погледаше. Рајко осети као неку милост, гово-
тово да заволи овога црнога дугајлију што му је до мало
час би онако одвратан.

Али одмор не потраја дуго. Опет их ставише у ред
и опет почеше то исто. Рајко је радио по заповести али
му беше до зла Бога тешко било. Дође њему да оде па
да ухвати онога трбушка и да га натера да једанпут стане
како треба.

И каплар увиде да узалуд мучи све, па им даде „у
месту вољно“, а оног и још двојицу што нису добро ра-
дили стаде гањати.

Већ ручаница. Док официр викну:

— Доста!

Онда их уредите по војнички, па их вратише натраг
у град. Тамо им дадоше „вољно“ и наредише да се очисте.

Док су се учили реду и свему што у касарни треба
труба засвира ручак. Изведоше их опет пред касарну и
ставише их у ред. Сваки је носио своју „порцију“ и ка-
шику па се упутише „казану“ где им ручак дадоше.

Рајко и Сима ручаше заједно. Од силног мувања и
ако беху мртви уморни, ручаше слатко. Онда, по наредби
„дежурног“ одоше те опраше своје судове, па их оста-
више где је наређено и где их у свако доба морају наћи.

Сад је наступио одмор. Они сели да се приберу, да
виде и да се разговоре шта је то све.

— Страшно, брате!

— Ама није тешко — вели Рајко — ја би то за час све научио; али кад ме стане мувати, и кад ми се стане издирати, дође ми па бих се зајаукао!

— Вала и мени! Волео бих не знам шта радити него ово!

— Е шта ћеш, мора се!

— Него ми опет добро; али онај несрећник!

— Страшно! Веле да је из Заблаћа из Поцерине. Јадна му његова мајка! Боље би јој било да је камен извалила него што је њега родила! Кожу ће му одерати!

— Зар туку?

— Чекај само дан-два, па ћеш видети! Бију као волове у купусу!

И нешто им се хладно, ледено свј око срца. Једном мишљу полетеше сваки своме гнезду, па како их мисли занеше — ућуташе. Како ли им све лепо и красно беше на њихову огњишту.

VI

После подне, по одмору, дигоше их поново и уведоше у једну повећу собу. У собу уђе један наредник и стаде им говорити како ће им сад много што-шта почети да објашњава, него да пазе, јер ће их он питати о свему томе што им сад на „занимању“ буде говорио.

И онда им стаде објашњавати шта је војник и шта је све дужност његова. Лепо је некако говорио тако просто а опет тако речито да се Рајку необично допало. И допао му се и сам наредник. Није да се осеца и набрецује, него говори некако лепо и човечно да би га човек целог века слушао. И пита некако лепо.

— А одакле си ти?

Рајко каже.

— Кажи лепо и срез и округ.

Рајко каже и село и срез и округ. Онда му каза и име и презиме.

— Ето тако треба да одговарате сви као Рајко — вели наредник. — Кад запитам за име а ви кажите и име и презиме; а кад вас ја, или ма ко други, запита одакле сте, а ви реците и село и срез и округ.

— А шта си ти, Рајко?

— Ја сам војник.

— Шта је то војник?

— Војник је бранитељ књаза и отаџбине.

— А шта је то отаџбина?

— Отаџбина је земља у којој сам се родио.

— А шта је књаз?

— Књаз је господар целе земље.

Види наредник да је Рајко добро пазио па му рече да добро одговара.

— Јеси ли писмен? — упита га најзад.

— Нисам.

— То си погрешно. Али ништа; ако будеш хтео можеш и овде научити читати и писати. Имамо ми и овде школу.

Онда се окрете Сими па стаде њега питати. И Сима је одговарао добро, али опет није као Рајко и ако је био писмен. И други су одговарали, неки добро неки онако, тек наредник рече да ће сутра опет пропитати и да ће им још много што-шта показати што војнику треба да зна.

Онда их пусти те изиђоше мало напоље „да дахну“, па ће почети друго учење — гимнастику.

Не прође ни четврт часа а дође један официр па их намести исто онако како их тога јутра беху наместили на „учењу“. И опет се поче са „ставом“, па онда почеше истурати руке, вртити главом и шта ти још не. Скоро читав сахат држао их је тако па им онда даде „вољно“.

Приђоше им старији војници који беху већ свршили дневну службу. Сваки је тражио свога сељака међу регрутима. И Рајко се нађе с Јаковом Кузмановићем капларом који му је био сељак и комшија. Тако му је било мило као да је пола села видео. Поздравише се и пољубише као својта, па одоше те седоше на клуну пред касарном. Пита га Јаков:

— Можеш ли се привикнути?

— Мораће се некако, али тешко.

— Тешко јест, ама с почетка. После човек огугла. Сутра ће ти већ бити лакше.

Рајку дође нешто тешко па му се свртеше сузе у очима. Помисли како је лепо живовао код куће у селу, а сад дошао овде што рекао јутрос онај што не уме да „заузме став“ — где гуја крсно име слави.

Јаков га запиткује о свему: и шта су учили и ко их је учио. Рајко му прича све, али ни једном старешини имена не зна. Смотри само каплара код врата па пружи руку.

— Ено, онај нас учи.

— А... Ђока! — рече Јаков, па викну каплара.

Кад овај дође, Рајко устаде а Јаков рече Ђоки да седне.

— Шта је? — пита Ђока.

— Ништа. Звао сам те да те замолим да пазиш мало овога мога сељака.

Ђока погледа својим црним очима Рајка а овога подиђоше жмарци.

— Зар је ово твој сељак?

— Ја.

— Добар је. Свешти очас све што му кажеш. Како му је име?

— Рајко.

— Седи, Рајко.

Рајко му се осећао веома захвалан, али не седе него оста стојећи. Каплар-Ђока рече још неколико похвалних речи; чак рече како се допао његов „став“ а потпоручик-Филипу. Онда га стаде саветовати да пази, да се добро влада и да слуша.

— Нема, брате, док не слушаш ништа. Сећаш се ти, Јакове, како мене испочетка уби бојем каплар-Бранко. Оно је био отров а поган, па само мало што згреши — зна ти се твоје! Видим ја да је њему лакше тући него мени трпџити, па прилегнем, богме, и станем слушати и — да Бог поможе! А ништа лакше, брате, него послушати. Рекне ти, учиниш, па — накривиш капу!

— Тако је, имаш право! — вели Јаков. — То му и ја велѝм. А тебе сам звао да те замолим да онако мало припазиш на њега; ако што не зна покажи му лепо.

— Хоћу. Ја лепо сваком покажем; ама ти их има, брате, буди Бог с нама! Ја већ не знам ни како да му кажем!

— Има. Сећаш ли се нашег Степана? Шта је тај батина појео!

— Море Степан, море други! О Степану је и Бог изгубио рачун, али је бар добар ашчија; него има их па нису ни за што!

И одоше разговарати о својим друговима. Рајко је стајао и готово побожно слушао њине разговоре. Није се смео маћи с места бојећи се да се не замери.

На једанпут свирну труба. Каплар-Ђока диже главу и погледа Рајка.

— Иди, узми порцију па у фронт.

Рајко се окрете и оде те нађе Симу који већ беше узео и његову порцију.

Вечерали су пред касарном. Рајко је причао Сими како је нашао свог сељака, који је каплар, и како је он говорио и замолио каплар-Ђоку да припази на њега.

— Благо теби! — рече Сима.

— Не брини! Неће ни теби бити ружно ако мени буде добро! А после, они лепо обојица веле: слушај, брате! Не ради што ти се не рекне а послушај што ти се заповеди, па те неће глава заболети!

— То је збиља најиаметније.

— Шта ћеш! Знаш ти како је мени јако? Нешто ми празно и ледено око срца. Све ово што гледам туђе ми је. Али ја ћу стегнути срце....

— Еј, моји лепо Глушци! — уздану Сима — Нисам умео ни живети!

— А зар сам ја умео! Ја овде тек видим шта сам тамо имао. Ако Бог да те се вратим, знаћу како ми ваља живети!

Сима поче разговор о прелима и седељкама, о песми и причама, о ђаволству и несташлукима. Рајко га је чешће прекидао причајући по што-шта из својих доживљаја.

Дежурни наиђе.

— Идите оперите порције и кашике — рече заповеднички.

Они поскакаше и одоше. А кад све уредише они се прибише уза зид пред касарном те слушаху шале и приче старијих војника који сеђаху на клупама.

Сунце већ беше зашло. Од Саве студио је хладан поветарац. Овде-онде, на плаветнилу небесном поче избијати понека звезда, крупна, сјајна. Рајко је гледао у те звезде и мислио: да ли, Боже, ова звезда сија и над мојом кућом? Шта ли раде моји? Отац је знам дошао с рада, сад пије његов полић ракије; наја тумара око огњишта, а она.... шта ли она ради?... Гледа ли ова звезда и њих као што мене гледа? Што ли ми Бог није дао нешто крила, па да — кад све посипи — само летнем да их видим, па бих се онет до зоре вратио....

Труба јекну. Војници се дигоше.

— Хајде ви, новајлије, у касарну ево сад ће да се свира „с опроштај!“

У млађега поговора нема. Они пожуре својим постелима, скидоше руво, прекрстише се па се спустише да . . . . не да спавају, сан је отишао, него да размишљају да маштају управо о ономе што засад бити не може.

— Јаој, моја најо! — јекну један чак тамо у ћошку.

— Не стећи док ти нисам дошао! — рече заповеднички собни старешина.

И све заћута.

„Ала је ово страшно! — мислио је Рајко. „Овде ти не дају ни јаукати! Не смеш сад писнути: мораш спавати и ако ти се не спава!...“

И све се у њему узбуну противу таке уредбе, али он не осећаше куражи да рекне и једну речцу против ње. Можда би нешто и радио и рекао, али је слушао још давно како је то у војсци. „Можеш ти чинити што хоћеш, ти не можеш променити реда. Бићеш и тучен, и апшен, и мучен глађу и жеђу, и опет ће бити онако како они хоће, управо како старији хоће. А нигде није старији тако силан као у војсци. Што он заповеди то је заповеђено! У војсци нема два равна; чак је старији и онај ко је пре тебе у списак записан! И старији заповеда — млађи слуша!...“

И то је стишавало и расхлађивало сву његову бујност. Да не би патио горе, он се решио да пати оно што и други, да гута било му право — не било.

„Шта ћу сад! Да је Бог мени хтео среће дати, ја не бих ни извукао коцку па морао оставити и кућу, и оца, и матер, и . . . . све! . . . Боже, шта ли она јако ради? Можда се и она — сама у вајату — претура по кревету и мисли о мени? . . . А може бити да и не спава у вајату него тамо с њима, јер знам, плашљива је! . . . Да ли ме нешто јако видиш како дворим као убрађена снаша,

знам да би ми рекла: „нека, нека! Нека и ти знаш за госу!“ А можда би јој се и сажалило, јер је милостива ерца....

И онда се мисли почеше бркати; неке слике почеше пролетати пред њим и на једанпут све ишчезе све зави неки мрак. Само равномерно, дубоко дисање показиваше дубок и миран сан.

— Наставиће се —

СРБИЈА И КАЛЕНДАРСКО ПИТАЊЕ

— Ces. Tondini de Quarenghi¹⁾ —

Календарско питање улази извесно у једну нову фазу, која нам даје разлога да предочимо у скоро његово сретно и мирно решење. Главну улогу у овој фази игра Србија, ма да заслуга припада такође Цариградској патријаршији, а, непосредно бар, и Русији.

Две ствари карактеришу данашњу фазу питања: она потиче иницијативом *православном*, и тежи унификацији, уједињавању не само месечних датума, већ такође и *празника у целога хришћанства*.

25. Јуна 1892. год. *Српска Застава* штампала је врло значајно писмо пок. београдскога митрополита Михаила, у коме овај знаменити архипастир, који се сматраше као гласионос (*porte-voix*) Русије, позива Цариградскога патријарха да сазове једну врсту Сабора од представника разних аутокефалних православних цркава, који би се заједнички посаветовали, уз припомоћ православних научника, шта би требало радити на поправци календара. У писму српскога архипастира није било никакве речи о каквој промени паскалних правила, помоћу којих се одређује Ускрс и која се да-

---

¹⁾ Француски оригинал овога чланка, ставио је писац на расположење, као одани српски пријатељ, нашем сараднику г. Н. С. Петровићу, који га је, пошто је за нас сиремио овај превод, послао уредништву *Archives des sciences physiques et naturelles*, који излазе у Женеви, и где ће он угледати света у једној од идучих свезака поменутих Архива. Сам писац је пак, да би што боље уочио улогу која припада Србији у анализа календарске реторике, послао исти чланак француско-италијанском илустрованом листу, *Cosmos catholique* -у, што излази у Риму под уредништвом једнога југо-словенског пријатеља маркиза Р. Mac Swiney, где је штампан у свесци од 15. Марта. Цариградски француски лист, *Servet*, донео је исти чланак у своме броју од 27. фебруара, тек год., са изменама, које је учинила турска цензура.

Уредн.

нас употребљују. Те према томе, да се је овај сабор одржао и да је било стављено у дужност православним астрономима да учине поменуте исправке, уједињавање датума и празника извршило би се само по себи *небесним законима* (par les lois du firmament). У томе случају, Исток би се једино покорио пред науком, неутралним ауторитетом, који не изазива никаку осетљивост ни политичку, ни верску, ни националну.

Крајем 1895. год., Цариградска патријаршија учинила је један корак више. Поводом једнога предавања, одржаног у *Гриком књижевном силогосу* (које је донео лист *Stamboul*), орган патријаршије, *Alithia*, изјавио је, у своме броју од 4. Новембра (по стар.), да се придружује говорнику и „да изјављује жељу да се *дође до једног јединственог календара за све хришћанске народе*.“ Важност једне такве изјаве, која долазаше од највише власти православне цркве, очевидна је за свакога — њом се позивају сви православни да пронађу начин, како би остварили *они сами* мерило, које захтевају не само небесни закони, не само научни и међународни интереси, већ које одговара хришћанском духу и изречној вољи Никејскога сабора, да сви хришћани „једним јединим гласом и истога дана пошаљу своје молитве небу на дан Светога Васкрсенија.“¹⁾

Овај позив општега патријарха православне цркве, нигде можда није био боље појмљен и послушан, него у Србији. Кажем *можда*, јер и ако сам специјално у течају пројеката о уједињавању датума и празника, који су се појавили у Србији, не излази из тога да се слични пројекти нису појављивали и на другим странама.

Од 1895. године, Србија је поклонила цивилизованоме свету три лепа пројекта, од којих је сваки извесном страном заиста значајан, а сви су редиговани у духу скроз хришћанском, водећи рачуна о интересима верским, научним и друштвеним целогачовечанства.

Први пројекат, који је угледао света 1898. год., је од пуковника Љ. Узун-Мирковића, који је посвећен Краљу Александру. Ја сам о њему говорио у својој расправи *La question du calendrier à la fin du XIXe siècle*, штампаној у Букурешту код књижара So-

¹⁾ Видети о Никејској одлуци у листу *Bessarione*, март-април, 1900. (fasc. 45—46), чланак: *Il decreto niceno sull' unificazione della Pasca e S. Leone il Grande*; и у париској *La Quinzaine*, од 1. Јануара 1901. г., расправу: *L'attitude de la Russie dans la question du calendrier* (оштампано и у засебну књигу).

сеси (1898). Аутор тога пројекта предлагао је, да се одузму у 1898. и 1899. г. по шест дана од различних месеца, на основу чега би се оба календара изједначила у 1900. г.; и да се усвоји глигоријанско правило додавања (*la règle d'intercalation grégorienne*), које је ту скоро тражио да се одржи, у име науке, проф. Oskar Backlund, директор руске народне опсерваторије у Пулкову.¹⁾

Што се тиче празника, пуковник Узун-Мирковић предлагаше паскално прорачунавање (*comput pascal*), по коме би Ускрс пао у исти дан у оба календара, те да се не би могло казати да је Исток просто усвојио израчунавања Запада. Као што се види, ово је био врло тежак посао, али оштроуман и успешан, први, ако се не вaram, у овоме жанру, те према томе пројекат српскога пуковника има, у томе погледу, чак праву историјску вредност.

Први је покрет тек био учињен, кад ме је сам пуковник Узун-Мирковић, скромношћу достојном највеће похвале, замолио у неку руку, почетком 1900. г., да заборавим његов пројекат и да обратим пажњу заинтересованима на пројекат његова пријатеља проф. Максима Триковића из Београда; пројекат за који се може рећи: да се не зна да ли више задовољава Исток или Запад. Следујући несвесно, али на сваки начин врло сретно, истом логичном начину поступања којим се је дошло до глигоријанског правила додавања, проф. Триковић дошао је, примењујући му средњу тропску годину која је данас опште усвојена (365 дана, 2422), до једног другог правила додавања, по коме погрешку, разлику, од једнога дана избадује — à des *calendes grecques*. Његово правило има још и ту неопцениму заслугу, што кад се буду изједначили датуми одбитком тринаест дана, које тражи српски научник, Запад има пред собом сто година за које би време требао да промени своје правило, пошто ће се тек 2000. године показати разлика од једнога дана са западњачким календаром. Видећемо, шта нам ваља чинити 1999. године! Најпосле, што се тиче Ускрса, проф. Триковић предлаже паскално прорачунавање, које је он изумео и које је преко мере оштроумно. Моја савест не допушта ми да се за сада ограђујем од овога прорачунавања, по коме би од данас па до 2000. године сви Ускрси падали у један исти дан кад и на Западу, са једним изузетком у 1954. години. За то се решавам

¹⁾ Видети о овоме предмету чланак у *le Journal télégraphique* од Децембра 1900. г. и чланак: *La science protestante et la correction astronomique du calendrier*, у *Cosmos*-у, од 12. Јануара 1901. г.

да га критикујем, према потреби без сажалења, 1953. године; за данас, ми само честитамо писцу на његовом изналаску, и ми му се радујемо.

При крају овога кратког прегледа бележим, да је проф. Триковић приредио друго издање свога пројекта, брижљиво прегледано и повећано, и које је штампано 1900. г. у свескама за Август — Септембар, *Гласника православне цркве у Краљевини Србији*, органу архијерејског сабора у Београду. Ова чињеница, која нам показује да православна црква у Србији, пружа руку науци да се убрза изједначавање датума и празника у *целоме хришћанству*, то је једна лепа страна на листовима историје младе краљевине.

И тек што је та страна била затворена, проф. Милая Недељковић, оснивалац и управник београдске опсерваторије, отвара јој другу страну својим *Пројектом за реформу календара*, који са астрономскога гледишта, не знам да ли чини више част пређашњем ученику париске опсерваторије, или заводу, који је дао једног таког ученика. Анализа његовога правила додавања, одвела би ме сувише далеко, и, још више, излагала би ме да манифестујем извесну несугласност што се тиче појединости, што му за цело не би нанело штете; али у толико пре не би било на своме месту, што у овоме пројекту, као и по пројекту проф. Триковића, кад се датуми буду изједначили одузимањем тринаест дана које писац тражи, Исток и Запад сагласили би се тек 2000. године. Зашто би, дакле, данашњим нашим бригама, додавали још и бриге потомства? Године 1999, једна међународна конференција саветоваће се о томе.

Поред научне заслуге која се тиче правила додавања, пројекат проф. Недељковића карактеристичан је још и овим, што је српски научник умео да извуче, да закључи, из званичне изјаве, која је дошла из Русије, по којој поправити календар тако, да се могу такође изменити паскална никејска правила „није у противуречности са захтевима православне цркве“.¹⁾ Проф. Недељковић позива се по томе на једну очевидну чињеницу, космографске и географске природе, то јест да је хришћанство, које је данас распрострањено по целој кугли земљиној, у праву да примети да никејска паскална правила, ако се буквално разумеју, могу се само одржати на јед-

¹⁾ Доказ за ову чињеницу одвело велике практичне вредности, наћи ће се у чланку: *La cristianizzazione del calendario e la riforma pasquale in Russia*, у листу Bessarione, мај—јуни, 1900. г., и у нашој раније споменутој расправи, штампаној у *La Quinzaine*, 1901.

ној полукугли земљиној, пошто наша пролетња равнодневица одговара тачно, на аустралској полукугли, јесењој равнодневици. Зато, примећује он, локални карактер правила, која се нарочито примењују на земље које су „под лепим небом средиземнога мора“, показује се на пример у празнику Цвети, које би становници наших поларних крајева могли само тако светковати, носећи суве границице, које су набрали прошлога лета. „Зато ће нам наши Свети Оци, вели он, опростити, нарочито данас када хришћанство, за које су се они борили и страдали, обухвата целу земљу, што покушавамо да нађемо други датум за светковање празника Васкрсенија, који би био подеснији овом данашњем, пространом и великом хришћанству.“

После овога знаменити директор београдске опсерваторије предлаже, да се светкује Ускрс у *недељу*, која долази после историскога датума страдања Искупиоца наших грехова. Због великих тешкоћа, које би изазвала ова тачка историске критике, проф. Недељковић, као прави научник, не усуђује се, као што се могло у осталом очекивати, да се изјасни: коју би недељу требало изабрати и ограничава се да укаже само или другу недељу у првој половини априла, или прву недељу у другој половини. И он завршује овим речима: „Ово просто решење задовољиће, исто тако, са многих гледишта, друштвене интересе, индустрије, трговине и т. д., које тек означајем.“

Нико и не сумња, да ако се ма кад озбиљно покрене питање у целога хришћанству о измени данашњих правила помоћу којих се одређује Ускрс, да ће се предлог проф. Недељковића у толико пре сâм наметнути у оцену што код хришћана на Западу, то питање није ни најмање ново. Тај је предлог био предмет дискусије још за време глигоријанске реформе, али је био напуштен из обзира, што се источне цркве држе Никејског паскалног закона. У ствари, тада су се базирали на једној општој традицији по којој, било претварање Исуса Христа у човека (Incarnation), било смрт Спаситељева, беху пали у исто време са пролетњом равнодневицом — за то су Благовести утврђени 25. марта, римски датум равнодневице — и тако су дали идеју да се стави Ускрс у *недељу*, која долази *после* 25. марта, која се сматра као историски датум Христовог страдања. По томе се види, да је то овај исти пројекат, што констатујемо са задовољством. Ја бих додао само да је желети, да у место држати се једне полазне тачке историски несигурне, претпоставити ону недељу, која би се утврдила одстојањем, размаком

од пролетње равнодневице на обе полукугле земљине, када је Христос својом смрћу искупио наше грехе (le grand drame de la Rédemption). На тај начин не би се са свим раскинуло са толико вековним традицијама, и продужило би се чувати, у новоме пасхалном правилу, симболизам тако драг хришћанској души, која гледа у буђењу природе које на *нашој* полукугли доноси пролеће, слику новог живота, коју је донела човечанству мученичка смрт Пасхаиоца наших грехова. И зато опште је познато, да би предлог по коме се Ускрс ставља у трећу недељу после равнодневице, одговарао много више свима захтевима, па чак и црквеним. Чувени председник међународнога одбора мера и мерила, проф. Förster, изнео је пројекат, по коме би се научно утврдила равнодневица, а према томе и недеља у коју би падао Ускрс, на основу сата јерусалимскога меридијана — племенита мисао ради које има право на захвалност целог хришћанства, — и који је пројекат врло лепо примљен у Русији.

Ну, све су то питања детаља, појединости, и која морају чак изгледати прерана. При свршетку овога чланчића, ја полажем на то да констатујем, да и пројекат проф. Недељковића има такође историске вредности. То је, у колико је бар мени познато, први пројекат, који је формулисао један *православни* хришћанин¹⁾ за измену правила, помоћу којих се одређује Ускрс, у племенитој намери да би се дошло до споразума у целоме хришћанству односно светковања Ускрса.

У месецу априлу 1897. године професор W. Förster бејаше се обратило, по савету једнога пријатеља, на кардинала Рамполу, изјављујући му смерно да би желео дознати, у сврси мира и интереса друштвеног, намере Ватикана односно ограничавања велике покретности Ускрса. Одговор се није дуго очекивао.

„Ако се посматра предложена реформа, тако вели кардинал Рампола, само са гледишта и користи чисто друштвених, пројекат би, без сумње, заслуживао повољан пријем. Али и црква мора *такође* имати обзира, с традиционалнога верског гледишта, на свезу ускршње свечаности са тајнама смрти и васкрсења Спаситељева.

„Међутим, ако би се успело, да се отклони ова опасност и да се потражи у опште *релативна* стабилност Ускрса, захваљујући једноме покрету јавнога мишљења, које би боље обавестио научнички

¹⁾ Знаменити Mädler, директор Дорпатске опсерваторије, који је 1863. године изнео сличан предлог, био је протестант.

свет, тада би иницијатива сличне реформе могла бити узета у обзир од стране Ватикана, нарочито када би се сазвао један општи Сабор.“

Човек не зна чему више да се диви у овоме одговору: да ли мудрости, ширини погледа или бризи свих праведних интереса друштвенога реда, који би били заштићени овом новином, и на које се такође позива у своме пројекту проф. Недељковић. Овај је пројекат од 4. новембра (22. октобра) 1900. г., док је писмо кардинала Рамполе, упућено проф. Förster-у, од 6. маја 1897. г. Ако би се, дакле, примила у *целоме хришћанству* предложена мера, Ватикан за цело не би био реморкиран.

Изгледа да Србија, чији су синови правили од својих груди бедем противу мусломанске најезде, намерава данас да нам се узвишено освети због наше равнодушности за време дугих векова српскога робовања, да натера Европу да призна, да је дужник према Србији, — *за једно ново добро дело...*

ПРЕВЕО *Жук.*

P. S. — После неколико дана, преводилац овога чланка добио је од истог писца једно писмо, из кога вади ова места, која могу интересовати нашу публику и званичне факторе у Србији:

... „Мој је чланак данас у толико пригодноји, ако се има у виду оно, што се догодило у Румунији.

„Иницијативом румунскога парламента, спремљен је законски пројекат, по коме ће *19. јули* (по стар.) *ове године бити сматран као 1. август*. Питање о празницима, удешено је врло вешто: сви празници, било народни, било религиозни, продужиће да се светкују у исти дан, као што је и до сада било, т. ј. истог датума по јулијанскоме календару — само ће на свима *званичним* календарима Румуније, бити забележени пох одговарајућим датумом грегоријанскога календара. На овај начин није нанесен никакав удар верекој солидарности, која постоји међу свима православним хришћанима. Румунија пружа другим православним државама пример независности, на коју имају потпуно право у својим унутрашњим стварима, грађанске природе. Најпосле, допустите да вам изјавим и ово радосно очекивање: да ће њеном примеру у скоро следовати и Србија(?).

„И кад би Црна Гора, Бугарска и Грчка учиниле то исто, на Балканском полуострву остало би само да се још регулише питање

о празницима, — једино, које ви не би могли решити, у својству православних хришћана, без Русије; и тада ће тек радови ваших земљака, бити драгоцени приноси, који ће убрзати решење овога питања.

„Ако је то леп сан, он је за цело сан једнога Србофила“...¹⁾

Прев.

¹⁾ У плућој свесци донећемо, у српском преводу, о овој пројектованој реформи у Румунији, опширнији чланак од истога писца, који је узимао у српском научном листу *Созноз-у*, у бр. 843, од 23 марта, 1901. г.

ПОСЛЕДЊИ ФАВИЈЕ

ОД

ВИШЕР-БЕШИЈА

Као што је путнику око срца, који први пут са апијског друма угледа достојанствени, златни Рим, главу света, тако је исто било и Стихусу, који је у њему остарио и оседео, и који би и жмурећи гледао пред собом улице и тржишта; задувало би му срце свакада, кад год би јутром посматрао варош са крова куће, у којој поред осталих многобројних и он становаше.

Стихус бејаше родом из Антиохије, син неког роба, и пре неколико година дошао у Рим са својим господаром и овога свитом; господара бејаше прокуратор послао у Рим да се оправда пред царским трибуналом због неког политичког преступа. Процес је дуго трајао. Фавије Аристархус, тако се звао његов господар, у томе је и умро, па како није имао наследника, то постави цара за наследника а робовима који су га на путу пратили, поклони слободу.

Сад је Стихус био слободан, што је за њега толико исто значило колико и напуштен и без помоћи. Он се сам споможе у грдодосији вароши, у превеликој журби, која га окружаваше, непознат, никога непознавајући, без изгледа и нада на икакво место и службу које би му доносило и најскомнијег прихода. Али на његову срећу и без икаква страха од пропасти, која је претила да га прогута, од невоље масе, која је без икаквог милосрђа множину њему бедних гутала и милионе већ прогутала. Чиме да се исхрани? Како да живи? — Никада ништа није учио, нити су га учили. Ништа није умео нити имао сем јединог гласа, који је био соноран и округао, због чега га и његов господар беше одредио за номенклатора, који је ишао испред његових носила а у кући би морао да пријављује

клијенте. Имао је још једну врлину, која би заиста за једног слободног и богатог Римљанина било нешто дивно и славно, али која је код једног просјака изгледала смешна и будаласта. То беше његова необуздана гордост. Гордост рашта? Тако рђаво примена врлина била је сав његов бол, али и најбоља утеха, његов најсрдачнији пријатељ и његов тајни саветник. Од када је бачен на улицу међ бескућнике ова гордост нити се повила нити се спустила. На против, она је јачала из дана у дан, расла и стасала, ширила се и ускоро завладала готово сасвим, сем љубави, љубави која се граничила готово лудилом до обожавања. Жарко љубљени предмет пак не беше никакво смртно биће, већ сама дивља богиња Рима, славни, неумрли господар света.

Он је љубио од првога дана. Са Аркса, тихога острова у шумном и бурном Риму, гледао је свако вече где му се пред очима шири у свој њеној дивоти, ту му се она предавала и показивала му све своје дражи. Ослушкивао би је јутром, када би се сунце указивало изнад латијумских брегова и растеривало тамни veo кога је ноћ преко ње разастрла када би се у сумрак мртав уморан и саломљен успео уза четворе стрме степенице да би доспео до своје постеље. Гледао би је где му код ногу почива, изнад ње разапети небесни чадор украшен златаним звездицама.

У сну би му се појавила још лепша и дивнија, и он би се шетао по њеним дворанама праћен гомилом робова, а ликтори би га приказивали. Тада би се и опет указао на Ростри где га непрегледна множина народа радосно поздравља. Често би му громко одобравање разапњало груди, сопствене речи би га узбудиле, и често би се дешавало да би се од свога сопственога громког гласа пробудио.

Још када је први пут угледао Рим, када је дошао са портуса, постало је у њему уображење да га је пређе већ једном видео. Све му изгледаше тако познато па ипак све ново, да се морао питати, да ли није некада у ранијем животу и под другим приликама ходао овим улицама. И све се више утврђивало код њега то уображење. Често је часовима премисљао о томе. Често му се чинило, као да је близу да реши ту загонетку, па ипак би с нова постајао несигуран и сумњао. Тада је бивао врло несрећан.

Од куда је пореклом; ко је он управо?

Закон је на то давао кратка и јасна одговора: роб, индивидуа без права, отаџбине и кућишта, једно ништа, једна сенка. И његов отац био је пре њега роб, тако исто и дед. Али откуд онда

његова слутња? Можда ипак води порекло од слободних и патриција? Чуо је и још се опомиње тога, да је њих натерала невоља прогонства, да се продаду, јер им ни једна од многобројних пријатељских породица не хте помоћи, за што их је молио. Можда је био римски грађанин, прогнан, презрен, можда од старог племства. Крв великих праотаца, осећао је, бунила се у њему. Он, изгладнели просјак, сањао је, да ће једнога дана све изићи на видело и да ће га признати као правог потомка. Његов отац се звао Квинтус, очев отац Фабиолус — сигурно само изопачено, слабо скривање правог имена Фабиолус — Фабулус — Фабијус. Сад је већ био ближе ствари. Фабиолус — име од милоште, или намерно изопачавање од Фабијус, уз то очево име, Квинтус — Квинтус Фабијус. То је већ другаче звучало, тако се звао јунак од Веја. Па ако је чак један од Фабија?

Да, да, тако је. Сад је све себи објаснио, отуда његова слутња; дакле у његовим жилама текла је стара јуначка крв! Он се исправи, гордо, као какав краљ. Најзад је тврдо веровао у то и није крио.

Ипак није дуго остао сам са овим мислима, то је био и сам Рим, који га је опчаравао и подржавао свакога дана његову гордост; ту беше његов некадањи саучасник Еутихијан, који, премда сад слободан, као и он, ипак је служио у једној римској породици као педагог и који му причаше из историје, о делима јунака републике, што је он жудно примао, као сува земља кишу. Нарочито га интересоваше историја Фабија, код кога је служио Еутихијан: он је знао зашто, и пође му за руком да буде уведен са осталом гомилом клијената у њихову кућу.

Али Еутихијан бејаше обешечањак. Позната му је била слаба страна свога пријатеља и радовао се да га ојача у његовим честољубивим идејама. Стихус је сматрао себе за мученика, за некога, кога зли дуси гоне, за некога, који је с престола збачен. Радије би себи одсекао обе руке, но да се прихвати каква посла, за који је сматрао да није њега достојан. Он изабра тада себи једног патроната, затим више њих, и живео је од узгредних доходака које би од њих добијао. Није се стидео да живи као паразит, а видео је, или није хтео да види, да га претрпавају подмехом и ругањем и презирањем више но и каквог роба. Беше му довољно, да буде слободан и да ништа не ради, као 'но римски грађанин. Ни једне светковине не беше без њега. При свима дистрибуционес и ларгиционес, при свима конгиаријама могао се видети међу првима, јео је и

спавao је за време свечаности, које трајаху више дана, у театру, у амфитеатру и наумахији. Пшао је и гурао се око царских носила када би се ова појавила из Паладијума, у сред светине, да би се само дочепао новца што би издашни кнез бацао, и никада се не би враћао празних шака.

Када је цар Домицијан давао велики конгиаријум, при коме би на сваког грађанина дошло по хиљаду сестерција, био је он од првих, који би се враћали са пуним џепом. Нико није боље познавао календар свечаних дана од њега. Знао је за читаве месеце унапред кад ће бити каква светковина у циркусу, ручак приношења жртви на Капитолу, светковина Изиса, и нико није изучавао тако ревносно *acta diurna*, као он. Али пре свега бринуо се кад би *praefectus urbis* ступио на своју дужност, кад би се какав победник војсковођа враћао из провинције, нови конзули изабрани, или објављује царски декрет ма какву светковину било у част каквом стратом, или домаћем понова у част враћеном божанству, јер ту је редовно било игре и лумповке, које трајаху често по неколико дана па и недеља.

Тако се Стихус угоји и одебља; али га сустизаше старост, а са њом и брига. Пређе када би са својом херкулеском појавом крчио себи пута кроз гомилу, сваки, хтео не хтео, склањао би му се с пута. Сада то већ више није ишло, да при јавној деоби жита, вина, или зејтина добије први свој део, јер га сад гураху у страну млађи и снажнији. Па и времена постајаху све озбиљнија и жалоснија. Са уздахом се сећао прошлих, лепих, дана, када је Рим пливао у сталним свечаностима, на сјајне светковине Сатурналија и године 90., која се никад више неће вратити, на триумфе цареве над Хатима и Дачанима, на оне неописано дивне секулар игре! Као да је Рим обмотала мора. Цар се затварао у своју палату, услед многих одистинских и замишљених завера постав неповерљив, а свечаностима следеваху погубљивања за погубљивањима. Господарима поста Стихус досадан, све ређе га позиваху на свечане ручкове где је пређе служио гостима својом смешном достојанственошћу на подсмех и забаву.

Беше изишао из моде, и невоља му куцаше на вратима.

Из дома Фабија избацише га, јер се беше хвалио својим пореклом из овог племенитог рода. Прво узимаху у подсмех овог отрцаоног претендента; али госа куће, човек, који се беше уздигао недавно од роба, помоћу наклоности свога господара, који га узе и под своје, бојао се, да се не направи смешним,

ако устрици Стихуса у својој кући. Зато нареди вратару, да га више не пушта преко прага.

Ово учини Стихуса неутешним. Још се непрестано надао, да ће га једног дана признати, а сад се све тако свирепо разби. Није се могао наћи у несрећи, али није пропустио, истрајан какав је био, да навали са молбама на свога пријатеља Еутихијана, да му опет задобије наклоност господара. Али све узаман.

Па још нешто што га је мучило не могаше никако прикрити. Ту беше Виолантила, љубимица, робиница свирепог господара, коју је у својим заблудама начинио својом господарком и љубовцем и коју је желео да назове својом, али то тек онда, када буде признат за онога, за кога је себе сматрао.

Виолантила је била из Кампаније, а водила је порекло од неке старе, али у сиротињи пропале породице, ове провинције. Она беше лепа као богиња Рима, танка као амазонка. Главу јој украшаваше, као шлем густа, црна коса, коју је умела вешто окитити бисерним перлама. Над необично великим и лепим очима, из којих севаху муње, надале се дивне обрвице. О њеним очима певаше песник Валерије Марцијалис: „Кога она погледа, тај умире од љубави.“ Није чудо што је и Стихус за њом чезнуо! Помоћу ње морао је опет ући у кућу, то је знао. Гурао би се око њених носила, када би је носили у купатила, узвикивао би јој гласније по сви остали: „Salve“, и „Dii propitii“ када би се појавила на портикама Виа Лате, јер то му се није могло заборавити. И постигао је да на себе обрати пажњу. Тек што су пратиоци Фабијеви изишли из дома, то сви гледаху и окретаху главе на све стране, неће ли где угледати Стихуса, где је за читаву главу надмашио сав народ и грми својим узвицима: „salve!“ Прици, који су носили носила, показиваху, кезећи се, своје беле зубе, смејући се на Стихуса, када би се овај појавио међу стубовима каквог храма у замшљеном положају каквог ретора. Али Фабију Марцелинусу то поста већ и сувише: он реши да томе учини крај.

* * *

Раног јутра, на четири дана пред октобарске иде, обасјавали су сунчани зраци улицицу, која је водила од Интермонцијума ка Арксу и где Стихус становао. Тонал дан беше измаио пред врата становнице из мрачних подружских јазбина. Оно мало трговаца из кварта намештаху своје столове и клупе на сунцу, а преко тога разаниваху платно; обућар Лукус стајао је на сунцу, са по-

супраћеним рукавима и ћаскаше са својим момцима, пре но што се прихвати посла. У оближњој радионици чуло се стругање тестере неког мрамороресца. Жене, које по горњим спратовима и собама дармаху као врапци, добациваху једна другој ужета, затезаху их и простираху по њима рубље, које се весело депршало по јутарњем поветарцу. Дивљи голубови полетаху, са шуштањем, са крова једног прастарог храма, и похађаху своје пријатеље преко пута, на старој усамљеној кули Сервијусових зидина.

Еутихијан, педагог, који, тражећи Стихуса, долазаше улицом, чудио се прилично овоме особитом крају Рима. Овде му изгледаше све тако задовољно, сасвим другојачије но доле у вароши. Да, прљави, препуни станови плебејског краја, као и они крајеви, где је беснило трговачко мување великоварошко, без одмора и као у грозничавоме стању, елегантни крајеви, који се подигоше после Нероновога пожара на Квиринаду, Есквилину и Целиусу, са својим широким правим улицама и баштама; да, то је за њега био Рим! Сваки овај кварт чинио је само утисак одломка од неке целине; осећало се, да то беху само поједини делови једног огромног тела. Али овде, горе, осећао се, као да је одвојен од осталог Рима, да се налази у некој старој вароши. Лацијума са циклопским градским зидинама. Велики пожари под Тиберијусом, Клаудијем и Нероном, па и сами тако блиски пожар капитолнске светиње, беху поштедили ово острво кућа. Одоздо је оно наличило на велики грозд, јер су куће биле тако једна уз другу, као пуже уз пуже; улице беху криве и искривудане, многе не имађаху никаква излаза. Широке, тад, стрешнице, по тосканском начину саграђене, заклањаху улице и причињаваху хладовину и онда, када је сунце стајало на зениту, и никакве царске наредбе нису могле уклонити дрвене балконе и степенице, које се вијугаху по спољњем зиду кућа, и дућанчиће који заузимаху и затвараху и онако већ узане улице.

Еутихијан, кога је пратио један кратко ошишани роб, тражио је Стихуса по целом кварту, који му не беше познат. Тражио је по храму Изиса и пентрао се стрменитом улицицом до храма Монета, докле га случај не доведе до пред вишеспратну кућерину, у којој је становао Стихус.

Ту је дупао чекињем обућар Лупус испред свога дућана као и сви остали радиници, који беху заузели бусије испред својих пећина и довикиваху један другоме преко узаних улица подскочице, шале и грдње, да би прекинули време.

„Зар не осећате?“ узвикну један од њих, а остали подигоше главе.

„На шта то мирише?“ узвикну други, „мирише ли само код тебе, или ћемо и ми нешто имати од тога?“

„Херкула ми, мени мирише!“ одврати први, „шта ме се тиче да ли и ви осећате!“ И при том се чинио као да са задовољством удише сабејске мирисе. Остали, наљућени, отпочеше да звижде, али он продужи: „кладим се, ако Квинт Фабије Максимус омирише печење, одмах ћемо га чути где се скотрљава са својих четвороспратних степеница.“

„Квинтус Фабијус,“ рече Лупус престав да удара чекићем, „Квинт Фабије постао је невидим; већ три дана како га нико није видео!“

„Пазите,“ подвикну опет први, „ако му се нос није одучио да омирише, он ће се појавити, он наљуши печење.“

Заиста сад се осећаше неки јак мирис нечег печеног, тако, да свима пође вода на уста.

„Шта је то?“ Где се то кува и спрема?“ питаху један другог.

„Салињани светкују у марсовом форуму, магарци да би ви једни —“ довикну им са улице нека жена са рашчупаном косурином.

Сад су један другоме објашњавали; многи оставише свој алат и похиташе доле ка форуму, да виде процесију са светим штитовима и игру; други пак звиждаху пред кућом где је Лупус провлачио своје конице кроз смолу и узвикиваху: „Фабије, Фабије, Оклевало, та сићи, има елбетлука! Зар ништа не осећаш, Фабије?“

Еутихијан је сад знао где је могао наћи свога пријатеља и под којим именом. Он даде знак момку, који га је пратио, и носпо један завежљај, те се попеше уза стрме, дрвене степенице, које су се вијугале на спољашњој страни куће, до на сам њен врх. Најзад доспеше задувани, заморени до под сами кров и видоше се у заносној висини изнад форума, на коме људи изгледаху сићушни, као мушице.

Они лупаху на разна врата, не добив одговора; собе су готово све биле затворене, или беху празне. Они ослушнуше, али ништа не чуше сем гугутања двеју грлица, које се јураху по равном крову. Најзад, пошто су ослушнули код сваких врата, чуше код последњих мирно хркање једног спаваца. То је морао бити Стихус. Они стадоше дрмати трошна врата и ова подустише притиску.

Да, ту је он лежао на поду, на танком слоју сламе, испружен

колико је дуг, тако, да му ноге додириваху врата, а глава стражњи зид ове и сувише узане собице.

„Стихусе, Стихусе, *feliciter*, устај, устај, срећа те очекује!“ викао је Еутихијан, прислонив шаке уз уста.

Спавало се промјагољи, и глупим погледом бленуо је у овога што виче, али се затим опет окрете зиду и хтеде да продужи своје прекинуто спавање.

Еутихијан га је дотле голицао, гурао и штимао, док се није усправно посадио на својој жалосној постељи.

„Срећа чека!“ кикотао се насилник и показивао на врата.

„Остави ме да спавам,“ гуњао је Стихус туробно и трљао надуване очи.

„Јеси ли полудео? Сад да спаваш кад ти срећа кроз кров капље? Устај, оклевало, Квинте Фабије Максиме Кунктаторе!“

Стихус виде, да нека особа шета тамо амо испред врата; видео је кроз полуотворена врата сенку, која се кретала тамо, амо.

„Ко је ту? Шта доносиш новoga? Говори, или ћу опет заспати!“

„Стари Фабије, на тебе се срећа намерила! Квинтус Фабијус Марцелинус, глава рода Фабија, саслушао те је. Он хоће да те види — чујеш ли? Позвао те је, данас, када даје свечаност у част своје љубимице робинице, своје Виолантиле. Позвао је тебе са свим својим рођацима и кућним пријатељима — тебе позвао!“ — понављао он — „јер је чуо, да још један од његова рода живи овде сакривен — п — п пошто хоће да види данас око себе сакупљену сву породицу то — ко зна шта ће још све бити.“

Стихус је мислио да није добро чуо, није веровао својим ушима. „Мене — мене позвао — дакле ипак! — о Херкуле победооче — дакле ипак!“

Он скочи. У својој краткој, поцепаној и искрпљеној кошуљи ипак је јадни претендент изгледао смешно.

Еутихијан хтеде пући од смеха. Али кад опази, како израз Стихусова лица постајаше све невернији, с муком се уздржа.

Јадник, говорно је дрхтавим гласом, у грлу га је давило: „Еутихијане, велим ти, да си подлац, ако ме лажеш. Знај, да три дана нисам ни мрве окусио. — Ако хоћеш да ми се ругаш, виси изабрао добар тренутак. Пди и пусти ме да и даље спавам — остави ме на миру.“

„Видећеш, да истину зборим. Напољу чека један роб Марцелинов, са свим оним, што је потребно једном патрицију, који иде на свечан ручак.“

Он одгурну врата, и Стихус виде напољу, на светлости, једног, шарено одевеног слугу, који је на кратко ошишаној глави носио неки велики завежљај. Еутихијан заповеди робу, да из оближње каупоне донесе кувана зеља и вина. Кад се овај удали, он раздреша завежљај и рече: „Брзо, четкај се, пери се, ево салбе и зејтина, ево бријача, па брзо у интерулу, у тунику —“

И тако и би; јер, кад се момак врати, Стихус је већ седео на крову, у чистој туници и обријана лица, умивен и намазан.

Пошто је прождрљиво јео, обукоше му и другу тунику, која му допираше до чланака и имађаше на средини прсију од врата па до ногу дивну, пурипуном извежену, за шаку широку латикаву.

Да су Стихусу сад понудили круну и државу он би одбио.

А сад дође главно: бела као снег, тек од ваљара донесена тога, која му се три пута обвијала око тела. Он је посматрао богобојажљиво. Његова природно бојадисана, закриљена и узана тога била је према овој као крпетина. Када разастрше дивну хаљину показа се да је била дужа но што је кућа била широка, шта више прелазила је и преко кућне надстрешнице.

Тешки посао облачења отпоче. Прву половину пребацише му преко левог рамена, да је крај додиривао земљу крај ногу; затим други део, који је прелазно преко леђа, подвукоше под десно раме, и остатак обавише по други пут око левог рамена.

Обојица му удесише синус, да је преко прсију виспо у елегантним борама и изгледало као за вешање оружја и извукоше испод њега крај напоље, да је падао као достојанствена кићанка. У боре гурнуше дрвене штапиће да би их одржали како су наређане; овде везаше, тамо прикачисте, изравнаше и дотеризаше и — беше прошло прилично времена — најзад је стајао онакав пред њима, каквог су га хтели, обучена у старинско, незгодно, али достојанствено, народно одело, које је само означавало праве Римљане.

Стихус се при свему томе није усуђивао ни мрднути, ни да се крене, да не би покварио вештачки намештене боре, па сад је тек морао и да учи ићи, да се не би код сваког корака сапleo о тогу, јер је морао, кад год би непажљивије корачио, да стане ногом на предњи крај тоге.

Узбуђено се радовао, када му позирано бронзано огледало принеше. Да, тако је он себе у својим сновима замишљао где хода; ликтори напред, окрећући путу ка ростри. Испружи руку ка Риму који му је лежао испред ногу, као да је хтео заузети га. Ето га где лежи пред њиме као накићена невеста, у свој својој лепоти.

своме сјају, као да је на једну творчеву реч овога тренутка ни из чега постао, нов и сјајан.

Какву ли је преластну драж имао за њега! Рим, само он за-
нимав је посведневно његове мисли, да он није бескућник и бедак,
већ један од његових најбољих синова. Тамо, преко, на Палатину
могао је још сагледати пећину Луперкала, где је курјачица до-
јила осниваче Рима, и где су његови јуначки претци оснивали све-
чаност Луперкалија, тамо Porta Carmentalis, кроз коју прођоше
три стотине и шест Фабија, цвет породице, под вођством конзула
Фабија Цеца, и одоше ка Веји, да тамо за отаџбину помру јунач-
ком смрћу; тамо где се уздиже говорница тамо је Квинт Фабије,
Повтифекс, посветио смрти, старце, сенаторе, који не хтедоше бе-
гати испред најезде Гала.

Али оно, што се у очаравајућој лепоти ширило испред њего-
вих очију, то не беше онај стари Рим, каквог су га они видели.
То је била флавијска нова варош, која се подиже дивнија, сјајнија,
на развалинама, на још готово врелом згаришту старог Рима,
каковога га Нерон направи.

Грађевине од мрамора украшене небројеним скулптурама ши-
раку му се испред његових ногу, златни кров Весте блистао је на
сунцу; на хоризонту подизале се грдне округле зидине амфитеатра
Флавија. Као 'но катарке на лађама уздицаху се триумфални сту-
бови конзула и царева. Изнад крова Цезаровог храма блистала је
као дијаманат звезда Јулија.

Али Еутихијан му недаде да и даље сања; када му закопчаше
и црне, сјајне, сребрним месецима украшене ципеле, пође му за
руком, да псеудо-Фабија здрава и читава, без штете, изведе на улицу,
да му се не поквари ниједна бора на тоги. И сад пођоше ка Квириналу
у палату Фабија Марцелина, који беше *procurator viarum* и сенатор.

Фабије Марцелин је био туђа грана, која је била накалемљена
на изумрло и сасушено стабло старог рода Фабија. Његов отац,
родом из провинције Бетике, био је роб, затим ослобођеник послед-
њег изданка Квинта Фабија Марцелина, који је описао дела цара
Трајана. Он је умео да се направи корисним, готово незамењивим
као *procurator rationum*, или надзорник, те да старца, који није имао
деце, лукавством и сплеткама, тако заведе, да га је овај успишио и
оставио за наследника. Остале гране чувене породице, међу оста-
лима „*Pictores*“, бежаху такође готово изумрле. Тако-придаде Петро,

како се зваше ослобођеник, сасушеноме телу, нову, али плебејску крв и учини, да старо стабло још једном процвета. Његов син беше Марцелинус, који, у пркос великом имању и високом положају, није могао да сакрије ниско порекло и плебејске назоре. Син шпанскога либертина осећао се изабраним да спасе част старога племена које је он узурпирао и да освети срамоту, која је томе племену нанесена. Зато је и дао да се Стихус тражи, а да би га што сигурније ухватио, послужио се његовим пријатељем и посла му тогу и латиклав и поздрав Виолантиле.

Кад је Стихус приспео у Квиринал било је десет часова. Баш се пео са Еутихијаном и робом уз брежуљак Мамури, који се граничио са палатом и баштом Фабија. Јанитор отвори оба крила капије и одведе га у сјајни атријум. Еутихијана нестало, осмејкујући се и намигујући на њ!

Сад је стајао ту, где је целог свог века желео да стоји — сам у полутамноме атријуму рода Фабија. Пурпурни велум, који беше разапет над импловином, далеко је на све бацао црвени одблесак преко језерца оперважена мрамором, у сред сале, у које тецајаше кристал-вода из чељусту бронзаних лавова; преко сацелума кућевних богова, где се уздизаше позлаћена статуа победиоца Херкулеса, који је седео на лавовској кожи, ослоњен својом батином о колени и у десној руци држи Хесперидину јабуку. Сребрни штитови на шареним стубовима беху као крвљу преливени, а светлост трепераше по мраморним хермама на зидовима, које бејаху обојене пурпуром. Све око њега: златни и бронзани украси, сале, небројене почасне круне, коринтско посуђе, све се светлило у мађијском одблеску. Изгледаше му као да је ван обичнога живота.

Свуда мртва тишина, само је вода жуборећи отицала у импловијум. Један млади тритон у сред басена, по коме пливаху подурасцветани лотови цветови, избацивао је из своје шкољке воду у вис, одкуда је у мелодичним тоновима падала натраг. Стихус је био као омађијан, пренесен у неки други, далеки, далеки свет. Није знао, шта бива са њиме. У своме животу стајао је у многим атријумима, очекујући на своје дохотке, и још му се никад није овако десило! Дивио се лепоти која га окружаваше, гледао је, а ипак је није видео, а затим би му поглед опет пао на његову промењену прилику и застао би као укопан на пурпурним украсима латиклава који му висаху на прсима. Пробао је да мисли, шта ће сад бити, како ће се у будуће развити његов нови живот, шта ће од сада радити. Али од ових силних мисли које сад на њега навалише, није

могао ни једне задржати. Тако је стајао ни сам незнађаше колико дуго, као у сну, кад му се учини као да чује корачање. Разбуди се као из неког дугог сна. Није било ништа. Нико не беше дошао. Опет је посматрао око себе. Свауда, по сребрним штитовима, по крунама, по зидовима као да му одсјајиваше мађионичка реч: Фабијус. Али какав беше то чудноват скуп, који га посматраше са пједестала, из ормана, у облику храмова, вребајући и осмејкујући се гордо, пркосно, подсмешљиво и благонаклоно? Други као да преко њега гледаху удаљину и као да ослушкиваху стране, тајанствене гласове. На њиховим лицима мењаше се светлост и сенка разапетог пурпурног покривача; изгледало је као да се лица мењају, мускули лица мрдају. То беху славни претци чије маске беху постављене у светилишту дома и које испраћаху до гроба свакога Фабија, као што је и он то исто виђао.

Би му ладно око срца, али се приближи и охрабри. Под сваком маском угледа имена, достојанства, и похвале записане или у бронзи урезане. Он их тако виде све пред собом, старе јунаке свога племена, од првих, који су основали са Ромулом *urbs quadrata*. Он отпоче по реду од митског претка, кога је ћер Евандерова са Херкулом родила. За њим се ређаху сви јунаци и победници, пуни самопожртвовања: ено брадате главе Фабија Вибулануса, који је победио Еквејде и Волскере и пљен, у место да подели, положио у Сатурнову ризницу на корист републике, који је одбио највећу почасти, триумф, да не би узнемирио жалост народа римског, за онима који погибоше; тамо са густим обрвама јунак од Веје, који је са цветом свога племена за отаџбину пао; тамо опет достојанствена глава онога Квинта Фабија Понтифекса, украшена албогалерусом и пуно ожиљака лице Фабија Дорзо, који је бранио Капитол од Гала, па се затим протукао кроз непријатељске предстраже да би на Квириналу принео жртву на олтарима својих отаца.

А у удубљењу, на сунвоме злату, каква сјајна појава, на којој је *toga picta* и *tunica palmata*! То је он, уверен је, не може бити други до Квинтус, Фабијус, Максимус Рулијанус, цензор, проконзул, по четврти пут конзул, победилац са вадимонског језера, где се сила етрурска расу у прашину; победилац над Самнитанима, које је приморао, да прођу испод јарма, и од којих је на седам хиљада као робље распродао, који је заробио двадесет и три заставе, победилац од Циметре и Тифернума, победилац Гала код Сентинума.

Та он беше више но победилац, то зна Стихус, јер је сам себе укротио, победио своју гордост и за добро републике опростио.

и покорио се своме смртном непријатељу диктатору Папиријусу курзору. Какви људи, каква дела! Какав сјајан дом! Прави храм *Honoris et Virtutis*

А према њему стајао је највећи од свију, у нарочитом почасном храму, диктатор, Квинтус Фабијус Максимус Верукозус Кунктатор, који је спасао домовину после битке код тразиманског језера, „штит Рима,“ који је одклонио опасност од Ханибала, који је за време последњег конзулства освојио Тарент и који је капитолскоме Јупитеру принео неизмерну плачку.

Стихус се потпуно опи, набрајајући ова славна дела, одушеви се посматрајући ове јунаке, које је сад видео све око себе сакупљене. Прса му се надимаху, крв да се узбуркава. О, и он хтеде да се покаже достојан њих у овом бедном времену, када је права римљанска врлина била реткост. Хтеде да се појави на ростри, да говори народу о његовој старој слободи, његовим старим јунацима, хтеде —

Наједаред се пред њим појави Виолантила. Беше свечано одевена и неизмерно лепа. На њеном врату, на прсима, блистаху се скупоцени ланци и прстење, па и саме ципеле од беле коже беху препуне украса а коса направљена прашином од злата. Хаљине од најфинијег египатског бисуса, танке као паучина и преливајућих се боја, мирисаху као баште алкиваса, као руже пестумске. Елеганцију њена витка стаса увећаваше дражесан начин њеног облачења, с потпуном хармонијом свију делова. За Стихуса имађаше нечега надчовечанскога, божанственога. Изгледаше му овога тренутка као испуњење свију његових жеља, као последњи камен његове среће, јутарња звезда неког новог света, који се пред њиме отварао.

Виолантила му се поклони, узе га за руку и прво је принесе устима, па онда челу. „Фабије, господару мој, заповедниче мој, ти се враћаш у свој рођени дом, звезда се твоја родила, призват си за правог господара, и све, што твоја рука овде такне, што твоје очи виде, твоје је — буди милостив према твојој робини!“ додаде као узбуђена.

Стихусу поче да се смркава пред очима. За тренутак покри лице рукама, да би савладао своје узбуђење. „Дакле, ипак, ипак,“ шапутао је за се, „дакле сам заиста Фабијус, то није само сан!“

Виолантила је добро играла своју улогу, она ости клечећи, док је он не подиже, а испод очију га је непрестано посматрала. Њој беше наређено, да поднесе мирно све изразе задовољства и

радости овога лудака, да би му у толико сигурније увећала његову замисао. Али је у толико већа била њена зачуђеност кад виде, да у колико је она своју улогу добро играла, у толико је он, као њена жртва, био искренији. Он није изигравао господара, но је у истини и био и непоколебљиво је веровао да и јесте. Она се загледа у њега, како мирно и достојанствено, као једна од ових статуа из атријума, стоји и савлађује своје узбуђење.

„Виолантила,“ најзад јој проговори, „па и твоји претци бејаху племенита рода, ничега се не бој, ти припадаш мени, теби се неће десити ништа зло. Ослободићу те, и још данас ће то бити, јер ти си ми прва у мојој кући узвикнула „Salve,“ ти прва имаш права на моју милост.“

Виолантилине усне задрхташе, очи засветлише, морала се уздржати, да не прсне у смех. „Милост, само милост!“ узвикну најзад горко.

„Да, милост! Али моја милост према теби у толико је већа, што је племе Фабија надмашније нада свима осталима. Ја те љубим, Виолантила, љубио сам те још у времену мога понижења. Ти ћеш бити моме срцу најближа. Као ослобођену хоћу да те уведем у мој дом, где ћеш владати.“

„Господару, Господару!“ муцала је робња.

„Ми ћемо засновати ново племе, нека се поврате дани славне прошлости, а стабло Хераклеово опет ће процветати.“

Од једном се Стихусу учини као да чује неки уздржани смех, али се застиде од своје слабости. „Дакле толико ли те је застрашио дуги живот у сиромаштини и беди и ропству, да ти сам и сад још дрхћеш и сумњаш?“ говорио је самоме себи.

Али се сад заиста покретоше зидови са вавилонским тапетом, по ходницима одјекиваху кораци. Слуге што долажаху, позваше полу-занесенога, да им слеђује. Размакоше се тешки теписи украшени фигурама и он гледаше у разио обојени, сунцем обасјани перистидијум са лејама ружа и каранфила, жбуњем мирти и палми. У даљини, сасвим позади из неке удаљене сале чуо је весело смејање, лупу тањира, музику и певање.

То бејаше опет неки други свет.

Морао је себи прво опет да предочи да је био гост Фабијеве куће. Богато окићене гривнама и мишћушама, мавританске слуге, чији кораци изумираху по теписима, одведоше га у богато окићену свечану салу, која је била чак до позлаћене таванице украшена шареним мозанком од мермера. Ту виде где многобројно весело

друштво, окићено венцима, а у шареном свечаном оделу, лешкари за ручком на диванима, који беху у облику полукруга понаместани. Цимет и малабатори горели су на богато позлаћеним бронзаним свећњацима и распростираху слатки мирис. Бифе, пун дивних, златних чинија, украшених драгим камењем, вазни, крчага и тањира светли се као сунце. Стихус виде са обе стране гостију читаву малену војску шарено одевених робова разних година живота. Једни захватаху вино из сребрних, као буре великих, кратера други су носили троспратне репозиторије од слонове кости или корњаче, или судове са разним јестивом и стављаху их на ниске сточиће испред гостију.

Стихус пође неколико корачаји унапред. Очекивао је, да ће га неко у име домаћина поздравити добродошлицом, или да ће неки слуга доћи, да му скине тогу, и у место ње да навуче шарену свечану хаљину. То би било нечувено лећи за сто у тоги. Али се нико ни сместа не маче. Сви беху упрли погледе у њега, очекујући; нико не прозбори ни речи, мртва тишина владала.

Ипак се он охрабри и пође унапред, да први он поздрави, можда је тако захтевао церемонијал. Али кад хтеде да проговори претури се на леђа на под трпезарије.

Громогласни смех беше му одговор. Испод тепиха беху сакрили један ваљак, преко кога се претури.

Још није мислио на издају, али се мучио да устане, што му у необичним хаљинама не хте поћи за руком. Сваки његов покушај би поздрављен невероватном веселомшћу. Па ипак му најзад пође за руком. Али ах! — шта се беше од њега начинило? — Тешка тога беше се расплела, и висила је у нареду о њему као какав цак. Он је хтеде повући навише и наместити, али при том згази на њен други крај и опет паде. Сад оста лежећи. Мислио је да ће му најзад прићи у помоћ. Али се ни једна рука не помаче. Опет се на једвице подиже, али га тога беше обиснула као змија кад се обавије. Беше запао у неразмрсито клумче. Друштво хтеде попуцати од смеха. По челу га избио зној ко грашак — Једва на једвице јаде пође му за руком да се ослободи. Стењао је, стезао песнице. Са замршеном косом, од љутине поцрвенилим лицем и уздрманом туником по којој се латиклав као широк млаз крви спуштао од врата до погу, био је узвишен погледати га.

Порфириос кућни архивар и пријатељ Марцелинов, наже се, узбуђен, преко свгаг јастука ка домаћину и мољаше га, да прекине недостојну шалу. Марцелин није био расположен да прима савете;

па и осталим гостима се и сувише допадала спрдња, довољно — он пуче прстима, и као на уговорени знак полете са свих страна на сиромаша Стихуса: кости, корење од кеља, усмрдела јаја, тако да је за тренут ока био раскрвављен, изгребан, претрпан отпацама и ђубретом; стајао је као слика јада, неспособан и речце да прозбори. Па и да је што проговорио, речи би му се изгубиле у дреци и смеху сакупљене господе и робова.

Није се могао распознати од прљавштине. Али тек што пусти ларма и дрека, он пређе руком преко очију и лица а из увређених и осрамоћених прсију загрмеше речи: „Проклетство и срам издајнику! Ти ниси Фабије, Марцелине, ти си туђинско песо! Богови и лари овог узвишеног дома нека ме освете и нека ти то плате! Чуј ме, Херкулесу Викторе, чуј ме! О, срам и стид! Павор и Палор нека те задаве, Вулкан нека те сагори — издајниче! Нека ти живо месо истругу и такова те примила Либитина!“ — —

Да ли су богови чули ову клетву? У истом тренутку записа цар Домицијан име Марцелиново на воштану таблицу, у листу прогнанника, одређених за пропаст! —

Све јурну сад на Стихуса; тукоше га и пљуваху му у лице. Промукнутим гласом дрекао је Марцелин: „Окујте беснога пса. Сутра на суд!“ Заповеди да одведу Стихуса, и да га затворе у најпрљавију собу, која је и за најнижега роба била недостојна.

Тако и би, врата забравише, а пијанка се настави.

Виолантила, пошто је господар натерао да сиромаша Стихуса домами у клопку, да га припреми, да би срам, који му је намењен двогубо осетио, отпоче, кад се и последњи гости удале и сви тврдим сном спаваху, да премишља о оном што се догодило. Право саучешће баш није осећала према старој будали, јача је била њена жеља, да своме господару подвали, тиме, што би онога пустила да утекне. Мрзила је Фабија Марцелина и презирала његову грубу и у исто доба лукаву особу. Непрестано јој је пред очи излазио сиромаша Стихус, чудила се, како га промени неочекивања срећа, како му поста понашање достојанствено, узвишено, усред бесне гомиле људи који га вређаху. Он јој у истини изгледаше, као неко, који је преклом господске лозе, његов глас, његов ход, држање, имађаше нечега кнежевскога у тоги сенатора, неоспоран знак: јер, ко је по рођењу низак показаше то и у злату и свили. Да, план је постајао све јачи, да човека уклони испод освете омрзнута господара; она хоће и мора да му отвори тамницу. Сладак осећај да чини нешто добро, и осећај освете одушевљавао је. Она то хоће, и затвор спаде.

Свајтало је. Бледа светлост дана продирала је кроз пукотину зида у узану, прљаву собу. Стихус отвори очи. Учини му се, као да чује да се ригла помиче, али као пијан опет затвори очи. Беше се тако укочио, да ни прстом није могао маћи. Врата су стајала отворена. Он чу, или је бар мислио да чује, кораке, који се удаљаваху и губљаху, у далеким одајама са стране. Постепено се све више и више савињавало. Стихус се сад усили да гледа. Силом помаче своје учочене удове тела, очи су га болеле од оштра испарења одаје. Чинило му се, да му све кости пуцају кад опроба да се дигне, да се неће смети усудати ни да се макне. Поглед му опет паде на прса, виде где је покривен блатом и прљавштином. Сети се свега што је јуче са њим било, и неописани га страх обузе, кад помисли какав је срам претрпео. Али кад помисли, шта ће у будуће са њиме бити, какав га још срам, стид и понижење очекује, прикупи остатак све своје снаге гурну полу-отворена врата и изиђе напоље.

Око њега је била мртва тишина. По празним стајама и ходницима, куда је пролазио, владао је још мрак. Пипао је тражећи излазак, али у великој кући није било лако, наћи пута без вођа. Често се морао враћати испред затворених врата и по мрачним собама ударати коленима о сандуке и ормане.

Најзад наиђе на перистил, који је у светој, јутарњој светлости стајао пред њим. Удари на лево кроз мрачни ходник, пипајући прође кроз атријум до изласка, и не погледа на славне претке, који у мраку бежу на својим постољима. Чувар је седео полусањив на своме кревету у стражари. Врата од куће стајаху полу-отворена. Он их прође и ускоро је био на улици.

Хладан ветар дуну му у лице и освежи му очи. Улица је била празна и пуста, у полу-тами јутарњег освитка. Само је чуо одјек свога корачања, када је прелазио по магли преко квиринарске узбрдице. Из баште Виа Алта Семита кукурекаху петлови, други им у вароши одговараху. Унаоколо нигде живе душе.

Нехотице окрете својој кући и успења се уза стрме улице које су водиле његовом стану.

И сад стиже до њега. Али је сад требало још се узпети уза четвороспратне дрвене степенице, које се после многих савијутака свршаваху на крову. Кад је приспео до горе, посрте као у несвестици ка огради која је била око терасе, тамо, где се често наклањивао погледом на величанствени Рим. Колена су му дрхтала од умора. Бол и хладноћа бежу га изнурили.

Форум је био покривен јутарњом полутаомом. Петлови не престајашу да објављују зору, у храму Магна Матер, преко на Палатину, поздравише је са цимбалама и ручицим добошима.

Стихус отвори очи, које му се бежу од клонулости заклопиле и погледа као да посматра кроз неко плаво обојено стакло доле на Форум и Комицијум, који је лежао пред њим пуст и празан.

Богиња Рома (Рима) је спавала! Укоченим погледом посматрао је хладну, мраморну дивоту њених делова: Палатин и Карине, њене раширене руке; Форум, њено срце; Капитол, њену златну главу. Њу је било страшно погледати у њеној мирноћи, која је личила на смрт, на укоченост. Да ли ће јој се повратити живот?

Али вечно сунце му даде одговора. На Истоку затрепери и засија, иза флавијског амфитеатра ширио се све више ватрено-црвени колут и најзад иза латинских брда помолише се сунчева кола, лагано и свечано и најурише сиву маглу и испарења далеко иза Капитола; на Марсово поље.

Засијаше златни кипови богиње Викторије на путу Сакра Виа, на победничким стубовима, златне групе по крововима храмова на Кливусу трепераху и одбијаху сунчане зраке.

Далеки шум и неодређено брујање показиваше да се варош буди.

Царске палате и домови на Келијусу и Каринама, окупани нежним зрацима румене зоре, гораху као руже.

Да, она је живила, она се будила! Свуда се опажала живост! Дим јутарњих жртава пео се усправно лазурноме небу, сунце дели све у светлост и сенку, позлађује, украшава, оживљава све. Оно се све више и више уздиже, као какав триумфатор у златом оперважепој хаљини. Већ се успело до Капитола, који прелива свом светлином и сјајем. Под њим двоспратна грдосија Лутација Катута зажарена, као пурпуром обасута, а крај ове опет у хладној сенци уздижу се храмови на Кливусу.

Ала је дивно, ала узвишено! Чинило му се као да то први пут види. Да, она се буди, растеже своје беле удове, зажарене сунчаним зрацима, шири их у слатким заносу преко седам брежуљака, а њена глава, златом украшена, кулом крунисана осмејкује се у својој несравњеној лепоти и поздравља дивно јутро.

Стихус чу иза себе гласове. То су суседи, који се буде; спротински, јадни народ, који као и он савија своје гњездо на крову.

Људи? О, да му је да их више ни једнога не види. Остарио је и уморио се, а после велике срамоте, коју му нанеше, да их више ни једнога не погледа. Само њу, вечиту богињу Рому, та још до по-

следњег тренутка да се нагледа, па да умре. У глави му је бивало све теже. Нешто тајанствено привлачи га доле ка њој, и он се наже далеко, далеко преко наслона. Пред очима му се све окретало, стубови храмова вили су се као оно змије до самих кровова, статуе се нијаху, све се кретало. Захвати га нешто као холуј, нит виде, нити чу, дисање му заста. Он је падао и падао, преврћући се у ваздуху, главом на ниже, у понор. Али раздрешени кајиши његове обуће закачише се за акротеријон неког мањег свеца, и оста за тренутак висећи између неба и земље.

Али не за дуго, тежина тела одвали циглу из свога састава, и он понова груну у дубину и разби се о базалтну калдрму једног хорсокака иза Цезаровог форума.

* * *

И Порфириос, архивар, није могао целе ноћи ока заклопити; слика јадника лебдила му је непрестано пред очима. Да, кад би хтео самом себи да призна, онда је просјак показао више достојанства и величине по Марцелин. Запали своју четворократну, сребрну лампу. Пошто је чуо о Стихусовом тврђењу да је један од Фабија, и пошто се исто оснивало на дрском замишљању, то се реши, да покуша и да потражи по главној архиви. Седе за посао; разви роле и писма, која почиваху у орманима и сандуцима табливијума. Читао је и читао, тражио и тражио. После дугог и безуспешног трагања најзад му паде шака једно писмо, у коме сиријски прокуратор јавља и заповеда да се регистрира, да је у Пизоновој завери један Квинтус Фабијус, брат Сенекиног пријатеља Рустика, пошто му је имање одузето, умро у прогонству у Антијохији. Син, који је остао иза њега, натеран сиротињом, продао је своју слободу једном родоском трговцу, Флавију Аристарху.

Арисархус се пак звао Стихусов господар, који га је са собом довео у Рим, Аристархус умре у Риму, пошто је Стихусу, на његову несрећу, повратио слободу.

И сад је последњи Фабије умро, пошто је претрпео највећу срамоту, која га је могла задесити у рођеном дому.

НОВОРОЂЕНЧЕ

ИЗ ПРИПОВЕДАКА БЕГУНАЦА А. АГОРАЊАНА*)

Била је тамна, мрачна ноћ. Небо се навукло облацима. Ситне капљице кише падале су као сузе за покојником. Па и небо је тужно изгледало; можда су то у истини и биле сузе, које је пролевало сажаљиво небо.

Цело се наше село исељавало, или боље рећи, становници његови бежали су, да спасу своје главе. Деца на сиси спавала су, приљубљена грудима својих матера, мало одраслија наместила се на раменима и леђима својих отаца, а она, која су могла сама ићи, ухватила су очеве за руке, и ми се кренуемо на пут.

Сва су лица изгледала тужна, као да је била пратња, сахрањивање. Кад смо пролазили поред гробља нашега села, сви су плакали на глас. Зар је лако казати зашто? Тамо су лежали редом, један поред другог, наши дедови, очеви и многа драга нам створења, и ми смо их остављали, можда, на свагда.

Чинило нам се, да су они сви живи и да их напуштамо саме без одбране, остављајући их у рукама лупежа!.. Па ипак, завидели смо им: они су били срећнији од нас — нису дочекали да с нама преживљују ове црне дане, очевидно је, да су били праведни — умрли и смирили се.

Целу ноћ смо ишли по киши, заморени и гладни.

— Мајчице, хладно ми је, смрзнућу се! — чуо се са свих страна глас деце, која су дрхтала од зиме.

— Неваљалче, ћути, у ово доба „они“ ће доћи и однеће те — одговарали су старији.

---

*) Сиже ове приче узет је из живота турских Јермена који су пребегли у Русију за време последњих покоља.

Реч „опш“ имала је мајинско дејство. Несрећна деца плашљиво су загледала у мрачну маглу и тискајући се ближе родитељима, ћутећи су ишла напред. Већина од њих, ипак, нису могла ићи даље од умера и глади и падала су; тада су их старији морали узимати у наручја и опет продужити пут.

Сви се ућутали. Ишли смо поред села наших душмана. То је било — гнездо крвождерних хијена! Морали смо бити пажљиви; не дао Бог, да се пробуде од нашег жагора — сви бисмо изгинули.

Корачамо једва чујно, заустављајући дах, и са страхом погледамо у небо, а да ли би могли познати, који је час ноћ. Да ли ћемо успети, да срећно прођемо ова страшна места.

Како је мрко не види се ни једна звезда; црни облаци надвели се и киша непрестанце млази. Боже мој, како ти смо жељно хтели, да нам се ова ноћ продужи још више! Никад нико није тако јако волео мрак, као што смо га ми водели у овом тренутку; од њега је зависила сва наша будућност, сва срећа и судбина деце наше. Бојали смо се светлости. Ма пут је још дуг; неутрамо се на нас, спуштамо у долину, прелазимо реке и шумске потоке и за све време међу нама влада мртва тишина; опасност још није прешла, јер ако се крвници пробуде, све ће нас исећи.

Од једном, усред тишине, зачу се узвик детета на сиси; све нас обузе самртни страх.

— Запуши му уста, запуши! зачухе се са свих страна уздржљиви гласови. Ако Бога знате, нека ућути!

Али преплашена мајка занемила, она се бозна како пашти да умири дете, али оно опет вришти. Како да му се запуше уста! Зар је мајка кадра да угуши своје рођено дете, своје благо? Она ће пре пристати да скочи с виса, да се разбије, да умре, но да убије своје рођено дете.

Детенце још јаче ништи, а општи страх све већи.

Најзад, осећај одржања, који је свима овладао у том тренутку заглашио је све, сем жеље спасења. На мах неколико руку пружило се детету и још један трен и оно би се ућутало за навек.

Мајка је разумела тај покрет; као бесна тигрица она је бранила своје дете; но видевши своју немощ, почела је молити за помоћ; најзад, из прсију несрећне мајке зачу се вапај очајања и она, притиснувши дете на своја прса, баци се на земљу и са собом заклаони своје драгоцено благо. То је спасло дете — оно је ућутало и ми се кренемо даље.

Ипак, врисак детета и ларма узнемираних бегунаца није остала неопажена: из села наших крвника подиже се злосрећно лајање паса.

Испред нас се нагло грдно брдо са врхом, снегом покривеним.

— Децо, тако вам свију светих, похитајте; само да пређемо ово брдо и ми смо спасени! Тамо нас већ неће исећи, — додали су шапатам старији.

Већ смо под брдом; брже идемо; узлаз је тежак. Пењући се, непрестано се обзиремо назад, тамо камо смо оставили зверове, који спавају у својим јазбинама. Али тамо се опажао покрет, вика детиња донела нам је беду, без сумње се село пробудило. Кроз ноћну тишину чуле се псовке и претње, извесно се цело село подигло на ноге. Обузети страхом, осврћемо се назад и кроз мрак бодро око опажа покрет некаквих сенки; гласови се приближују, чује се звекот оружја...

— Зло, спасавајте се! — вичу сви у један глас.

Али брдо је високо, нема му краја. Страх и умор чини своје — деца малаксала, жене падају изнемогле.

Међу женама нарочиту пажњу обраћа својом слабошћу, једна од њих — сиротица скоро ће морати постати мајка. Она се пашти да не изостане иза других, али јој је тешко ићи, јер још носи на рукама дете од две три године.

Једна је старица пазила на њу.

— Браћо! рече она, — помозите Зекрути*), она несрећница једва се миче.

Један снажан младић приђе јој у помоћ и, узев од ње дете, продужи пењати се горе.

— Боже мој, шта ли још хоће од нас? — повика један старац. Не завиде ли и животу нашем? Та од нас није ништа више остало...

Непријатељ је испод брда! Ми бежимо из све снаге. У брду одјекује плач деце, уздисање и стењање жена. Паника све већа.

У том она слабуњава жена приседе и пусти страشان глас: глас понови ехо далеко у брдима.

Несрећна жена није била моћна да иде даље, настао је тренутак мучења... Сад је наша несрећа била потпуна: ко би могао и замислити да је сама природа кадра смејати се људима, које и без тога гони судбина!...

*) јерменско женско име.

Можда је одавно наступило страдање беднице и она се мучила с болом целу ноћ, али, женама својственом издржљивошћу, над-владала је све, и за то напрезала надчовечна усиљавања. Она је хућеки подносила страшне патње, али најзад није могла издржати; па и како би се могла противити природи? . . .

Болесница лежи изнемогла, изнурена . . . Па ипак треба бежати — другог излаза нема, за нама је потера, лугежи нас могу стићи. Муж узео болесницу испод руке, вуче је горе, на брдо. До врха није далеко. Тамо је спас, тамо је на слободној земљи немоћан непријатељ; неће се усудити да пређе међу, тамо не убијају, не секу.

Свемогуће надање, али и страх чине чуда. Иза нас опасност, онде пак близу спас; заборавили смо на све и хитамо тамо на врх.

Баш у том највећем страховању, поново се зачу ужасан врисак и изнемогла жена, истрже се из мужевљевих руку, и паде на земљу.

Био је грозан тренутак, али и величанствен, извршила се једна од највећих светих тајана човековог живота. Догодио се случај, колико неочекиван, толико и жалостан, јер многи од нас, не обзирући се на страх који нас је обузео, застасмо као укопани, очекујући свршетак порођаја.

Да ли је то био осећај сажаљења према жени која пати, или поштовање према великом делању природе, не знам, али се ми не помакосмо с места.

Чинило нам се, да ако бисмо у овом свечаном тренутку напустили несрећну жену саму са новорођенчетом на овом пustom брду, да ће се површина овог грдног брда срушити и затрпати нас, али ће треснути гром и муња, које шиље свемогуће небо да нас побије и уништи.

Диван се приказ могао видети на брду у овом тренутку: онамо бегунци хитају на вис, доле, у низини брда, покреће се крвожедни непријатељ, готов да нас растргне, а на нагибу његовом груна жена окружиле породиљу; мало даље стајали су људи тужни и ћутљиви, а изнад свега овога владао је мрак.

Ми се надамо, да ће се све брзо свршити, па да се кренемо на пут. Од непријатеља дели нас велико растојање, неће нас моћи брзо достићи. Од часа на час, ехо разноси узвик и јаук болеснице; то нас јако узнемирује.

Наше је стање несносно! Чекамо не више од 2—3 минута, али нам се чини, ако мораднемо чекати још један минут, да ћемо изнемоћи, да ће нам се растргнути срца наша . . .

— Уе, уе! зачу се први глас новорођеног и нестале га у неогледној даљини брда и стена. Појавио се на свет Божји нови створ, да живи и користи животом.

Киша је престала одавно. На небу се светле хиљадама звезда. Осећа се студен освитка. Оштар ветар шиба мало тело новорођенчета, оно дршће и грчи се. Треба му пеленице, треба му загрејати озеблo-телo, чиме? Где да се то пађе?

Ми смо сви готово голи, сви смо покривени неким дроњцима и мрзнемо се од хладноће.

Јадна жена тек што је успела да новорођенче завије у некакве крпе, кад изблиза зачуше се гласови наших непријатеља, још неколико тренутака и они ће нас стићи. Сви бејасмо у највећем страху, сваки се бринуо о своме спасу и једва смо успели да болесницу понесемо на рукама.

Били смо готово на врху. Уе, уе! зачу се доле, и тада тек приметисмо да нико није понео дете. У општем страху оно је заборањено. Сигурно је, сваки од нас мислио, да ће дете узети други, али нико не понесе малог бедника.

Само, без заштите, напуштено од свију остало је оно у трави, на прсима големог брда позивајући жалосним вриском у помоћ, али се нико не маче с места.

Ко би се решио да поново сиђе?...

Ми продужисмо пут, а дете не престајаше тужно пиштати. Ко ће га сачувати, загрејати...

Овде је крај, ми смо на врху. Спасени смо. Време је, да се одморимо. Породиљу, спустише на земљу. она мало по мало поче долазити к себи.

„Уе, уе!“ опет се пронесе одоздо већ умирући глас детета, и колико је била бона мајка, опет је она чула писак. Сирота погледа око себе и разумеде своју несрећу. Она покуша да устане, али обрвана слабошћу опет паде.

— Ето какав је удес твој, дете моје, — прошапута мајка, и две крупне сузе кануше низ њене изнурене, бледе образе.

Прошло је неколико часова. На истоку се указа првена светлост. Први зраци сунца који падаху на удаљена брда, осветлише њихове замагљене врхове.

Ипак њих двојица сиђоше доле, онамо где је било остављено дете. Остали су с нестрпљењем очекивали повратак. Ускоро се врате они што беху отишли, носећи собом укрупнени леш детињин. Хладан, ноћни ветар однео је к небесима последњи уздах несрећнога...

Ћутећи смо посматрали тело детиње, положено на зеленој травици. Ма да је била велика наша невсља, ма да смо се навикли на смрт нама драгих створова, опет из наших усамљених очију кануло је неколико капи суза и на овај мајужњи труп...;

Својим батинама смо ископали мали гробић невиноме створу, који се родио на падини брда само за то, да би био сахрањен на врху његовом.

Пошто засусмо гробић и нацртасмо на њему крст крајем па-
лице, прошаптасмо: „Ти си много срећнији од нас“...

Н. К.

ЕЛЕКТРИЧНЕ И СВЕТЛОСНЕ ОСЦИЛАЦИЈЕ

од

професора, Косте Стојановића

—•••—

Најновије дело на пољу физике је у прошлости веку Максвелово, у коме се нова гледишта уносе на појаве електро-магнетске и као потврда Његових теориских извођења и хипотеза су опити Херца, који се тичу открића електричних таласа.

Кад је Максвел изашао на свет са својим гледиштима она су по све била и за саме научаре неразумљива. Разлог је за ово био прво тај, што су гледишта са свим контрадикторна била са усвојеном теоријом потенцијала и два флуида (позитивног и негативног) о електрицитету, док је Максвел полазећи од Фарадејевих опита и опажања усвојио гледиште једног флуида, напустио дејство на одстојање и електро-магнетске појаве сматрао као манифестацију сила и кретања у општем етарском флуиду, који је вехикулум и светлости, не хотећи у већ хипотичке средине да уноси материју друкчије природе, да се не би ствар више и више замршавала. Максвелова теорија нема оног јединства, на које смо обично навикнути у сличним физичким теоријама, он је мења сваки час, али из свих измена излази као резултат могућност да се електро-магнетске појаве могу механичким узроцима, као и друге физичке појаве, протумачити. Његова је теорија претрпела доста измена, нарочито налажењем нових појава, које су то изискивале, ради тумачења, али ће његова заслуга остати вечита за створене нове погодбе, које су уродиле изобиљним плодом на пољу наше науке. Могућност да се појави ови тумаче разним теоријама механичке природе, приступило се је зближавању са старијом теоријом вибрационом за светлост, и ранија мисао о јединству појава светлосних и магнетских добила је еклатантну потврду.

Оно, што је научаре највише задивило у Максвелу било је налажење да је однос између јединица количине електрицитета

у систему електростатичком и електро-магнетском једнак са брзином простирања пертурбације електро-магнетске. Ова је брзина приближно била једнака са брзином светлости, а то је доказ да између ове две врсте појава физичких мора бити сличности. Ово се изводи из овога. Димензије су помераја у електростатичком систему једнаке са димензијама количника из потенцијала и једне дужине или са количником из количине електрицитета и квадрата дужине. Ако се са овог пређе на систем електро-магнетских јединица, где остаје иста вредност дужине, онда су и односи бројева, који одређују помераје у оба система, исти са односом бројева, који дају исте количине електрицитета. Ако се сад са K обележи моћ индукциона специфичка онда је она умножена са $\frac{1}{\sqrt{2}}$ кад се пређе са система електростатичког у систем електро-магнетски, а v нам овде значи однос јединице електро-магнетске количине електрицитета према јединици електростатичкој. Брзина је простирања пертурбације електро-магнетске однос између квадратних корена из моћи индукционе специфичке у празном простору у два система и ако се та моћ означи са 1 у електростатичким јединицама ова је и у електро-магнетским $\frac{1}{\sqrt{2}}$ а тај однос даје број v који није ништа друго до брзина простирања и вредност је њена око 300.000 кдм.

Однос брзине простирања у две средине код светлости једнак је са експонентом преламања и кад се узму брзине простирања таласа електро-магнетских у празном простору и прозачним срединама налази се да је горњи број K једнак са n^2 (n је експонент преламања). Овде има доста одступања поред слагања, али све наводи на идентичност узрока појава светлосних и електро-магнетских.

У прилог јединства споменутих појава ишла је појава скретања поларизационе равнине светлосног зрака при пролазу кроз електро-магнетско поље, као и многе друге појаве.

Објашњењу се појава електро-магнетских није могло приступити теоријом вибрационом, којом се светлосне појаве тумаче, јер су оне простије од првих, већ се је морала створити нова теорија, која је светлосне као специјални случај обухватила. — То је тако звана електро-магнетска теорија, којом се и светлост тумачи. Вибрациона теорија Френелова и Најманова полазила је од еластичних сила између честица етра и њихове природе зависне од остојања тих честица, али такве концепције неби давале довољно основа за тумачење других несветлосних појава, зато је Максвел

прибегаво овим хипотезама новим, заснованим на опажањима електричних појава.

Посматрањем електричних појава уочено је, да се на пуњење кондензатора троши извесни рад механички (обртањем махине електричне, динамо или енергијом хемијском у елементима галванским). Ова се енергија не троши, она се слаже у кондензаторима и јавља се понова приликом њиховог пражења у облику топлоте или какве друге врсте енергије. Ако се пропусти електрична струја кроз један спроводник, онда се у оближњем јавља индукциона струја а и у првом супротна основној (self induction). Ове се две врсте појава тумаче особинама етра. Појаве се електричне објашњују еластичношћу етра а појаве електро-динамичке њиховом живом силом. Лорд Келвин објашњује еластичност етра ротациом малих честица етра, или Максвел не полази од ње већ од разлике између спроводника и неспроводника.

Неспроводници или диелектрици се раније сматрали по све инертни према електрицитету. Максвел је узео да се они не само противе пролазу електрицитета, већ да је разлика у отпору спроводника и диелектрика. Отпор је диелектрика према електрицитету сличан отпору еластичних тела према силама, на пр. опруге једне према сили која је затеже; отпор је пак спроводника једнак отпору на који наплази једно тело, које се у каквој течности креће. У првом се случају равнотежа враћа по престанку узрока (силе), а у другом случају тело остаје на месту где је и кад узрок престане, а рад се не може повратити кад сила престане, он је сав претворен у топлоту отпором течности. Према овоме Максвел уводи двојак струје, прва се зове струја помераја у диелектрику, а друге струје спроводника у спроводницима*). Задаћа је струја помераја да затегну опружнице еластичне (ако се примера ради смене старе еластичне силе опругама еластичним) и кад је то постигнуто имамо електроститичну равнотежу, која је у толико јача у колико су затезања већа. Кад се изврши атракција електроститичка, или испражњавање између два наелектрисана кондуктора, нагомилани се рад затезањем опруге врати и опруге добију свој првобитни положај, равнотежа се поремети и изједначи са првобитним стањем. Рад утрошен на постанак струја спроводника сав је потрошен и претворен у топлоту (услед овога се спроводници загревају).

По Максвелу не може бити отворених струја. Струје се кроз спроводник затварају преко струја помераја у диелектрикуму.

*) *Courant de déplacement et courant de conduction*.

Струје се манифестују на три начина: ефектом топлотним дејством на магнете и струје и индукционим струјама. Јасно је зашто струје спроводника дају топлоту а помераја не, али и ове по Максвелу морају давати појаве електро-магнетске, електро-динамичке и индуктивне, само се је на појаве последње морало дуго чекати, јер их није било лако приметити. Струје су помераја откривене тек опитима Херцовим. Струје помераја ма колико биле интензивне не трају дуго у истој омислу, нису континуиране ни трајне у диелектрицима чиме пак алтернативне дугих периода а њихово се дејство примећује чим се алтернације убрзају, што се је разноврсним опитима и постигло. Ове су струје електричне узрок светлосних појава, и светлосан се зрак има сматрати да постаје од алтернативних струја помераја у етарском диелектрикуму.

II.

Осцилације су електричке још раније пре Херца примећене. Федерсон је показао да се могу произвести испражњавањем Лајденове боце и кондензатора осцилације доста брзе и на тај начин доћи до струја алтернативних. Нађен је однос између периоде осцилаторног испражњавања кондензатора, њиховог капацитета и самоиндукције. Примећено је да има узрока који слабе осциловање (*attenuation*) што је слично отпору трења (отпор Омов) и нађено да је слабење двојак: Омово и од зрачења. Први отпор утиче на претварање осцилација електричних у топлоту а други се део зрачи, задржавајући облик осцилаторног електричног кретања.

Ове Федерсонове осцилације, као и сличне њима услед алтернативних струја, не могу дати појаву струја помераја, које се јављају савлађивањем отпора еластичног, који више расте, што се даље шири, и слабе су што су истог смисла. Заслуга открића ових струја припада Херцу, ученику Хелмхолца, који је до тог дошао својим ексцитатором састављеним из једног Румкорфа у кога су крајеви жица индукване струје свезане са два кондензатора знатног капацитета. Он је добио вибриције врло брзе. Облици су његових ексцитатора били разноврсни и разлика је принципијелна у томе да ли се пуњење (*charge*) концентрише на крајевима или по целој спроводнику.

Добивена варијанта мора да нагло сине, у времену релативно кратком према трајању осцилације, и да се јавља између две лопте (кондензатора) а не између тачке и лопте и т. д. Мора се пазити,

на добијање правилних варијација, на то да се површине кундуктера на оксидишу ради чега се међу у уље и др.

Великим је ексцитатором нашао Херц да је фреквенција осцилација 50.000.000 у секунди. Како је дужина таласа пут прећен пертурбациом за време једне осцилације, то је узев брзину простирања од 300.000 км. нађено за дужину таласа 6 метара.

Ексцитатор развија у простору струје помераја и производи појаве индукције; т. ј. изазива индукцијом у једној тачки спроводника пертурбације, које се по овоме спроводнику шире. Откриће пертурбација осцилаторама у околини ексцитатора се врши справом који се зове резонатор.

Онако исто, као што се диапазоном може опазити тон произведен у околини његовој, тако се и ексцитатором опажа електрична осцилација изазвана ексцитатором. Има између овога велике и разлике, јер се нарочитим диапазоном једним може само једна прста тона опазити, док је према другима индиферентан, код резонатора електричних то није случај, јер на њих реагирају, пертурбације више мање све изазване једним ексцитатором. Ово је услед тога, што је слабљење акустичких вибрација еврије и амплитуда им је сталнија но у електричних.

Ексцитатор је по све сличан са резонатором, који се има сматрати као ексцитатор без Румкорфовог апарата. Резонатора има разних али се сви деле на двоје: отворене и затворене.

Слично звучним таласима постају таласи у резонатору. Пертурбације се простиру по спроводнику резонаторовом, одбијају се од његових крајева; нагомилавање бива свих ових таласа услед чега се појачавају или слабе електричке вибрације, према њиховим периодима и на тај начин постају стационарни таласи. У резонаторима су знак постанка таласа појављивање варијација (секундарне) које су краће.

Могу се електричне осцилације у резонатору опазити не само преко варијације секундарне, већ топлотним ефектом у спроводнику Резонаторовом, или механичким. Измишљени су нарочити рецептери названи радиокондуктери за опажање осцилација. Ове су последње справе од вредности у телеграфији без жица а састоје се из једне цевчице стаклене испуњене опилцима гвозђа, што електрицитет добро спроведе. Кад обични електрицитет пролази наилази на велики отпор кроз ове опилке а Херцове осцилације не. Ове су справе послужиле за истраживање Херцових осцилација у сунча-

ној светлости само су опажања била негативних резултата, што се приписује њиховој апсорпцији од сунчане атмосфере.

Екситатором се Херцовим производе индукционе струје у околном пољу око њега и кад се у том пољу налази дугачак метални спроводник (жица) горње струје изазивају у деловима спроводника, блиским екситатору, алтернативне струје, т. ј. електромагнетске пертурбације, које се спроводником шире.

Између Херцових пертурбација и струја галванских постоје разлике. Последње се струје простиру целим спроводником а Херцове само по површини њиховој, то је случај и са алтернативним струјама употребљених у индустрији електричној. Ово је разумљиво и по Максвелу, по коме алтернативне струје из спроводника, морају изазвати индукционе силе у околном ваздуху тих спроводника, које стварају струје помераја.

Континуиране струје (галванске) дају струје спроводника у целом спроводнику а ништа у околном ваздуху (диелектрикуму); напротив алтернативне струје високе фреквенције дају струје спроводника по површини спроводника и струје помераја у околном ваздуху.

III.

Ако се не усвоје струје помераја Максвелове у диелектрикуму онда је простирање индуктивних појава једновременно у два спроводника, кад се у једном струја јави мора се у исто време и у другом јавити, јер између њих не постоји струја помераја, да би извесно време протекло док пертурбације пређу кроз старски простор диелектрикума. По Максвелу се индукција мора кроз ваздух простирати истом брзином, којом кроз спроводник а то је брзина светлости, која је коначна а не бесконачна. Да би се за праву или другу теорију одлучили ваља приступити одредби таласке дужине у спроводнику и ваздуху и ако те дужине буду исте онда су и брзине простирања исте и Максвелова је теорија одржала превагу над старијом.

Херцовим је мерењем нађено да је дужина таласа 6 метара у спроводнику. Проматрањем стационарних таласа у ваздуху (диелектрикуму), добивених интерференционим директних таласа кроз ваздух и одбијених од огледала равнoг металног, нашао је Херц да им је дужина 9 метара. Овај је експеримент оборно очекивање старе електродинамичке теорије, по којој би дужина требала бити бесконачна, али није ишло у прилог ни Максвелу по коме би у ваз-

духу ваљала бити пета дужина. Доцнији опити Саразена и Дела-Рива утврдише да је дужина таласа у ваздуху 6 м. и нашло се је да је узрок неједнакости дужина таласних код Херца била величина огледала, којим се вршила рефлексија. У последњем је опиту димензија била 8 према 16 метара.

Употребом мањих ексцитатора за добијање електричних пертурбација нађене су мање дужине таласке до 60 с. м. а већих и дужих таласа до 30 метара. Теориски предвиђени таласи електрични изазвати струјама помераја у пољу електромагнетском су и опитом потврђени. Закони су ових осцилација доста сложени али се могу ресимирати на овај начин. Ако се ексцитатор узме за центар пертурбација и замисли свера описана великим полупречником из тога центра у свакој ћемо тачци те свере имати силу електромоторну, која изазива осцилације и варира као оне. Два пута се своди на нулу њена јачина и два пута смисао мења. Пста таква постоји сила електромагнетска у свакој тачци споменуте сверне површине.

Ако се на горњој свери повуку меридијани и уопосредници и полови се њени сматрају као пресек осовине ексцитатора, електрична ће сила бити у правцу меридијана а магнетска у правцу уопосредника. Ова два правца су вибрације нормалне један на другоме али оба леже у тангентној равнини сверној, која је управна на пречницима свере, који нам представљају правац простирања електромагнетских пертурбација, што одговара у светлости зрацима. Овако се треперење назива трансверзалним и исто је као и у светлости. Јачине осциловања зависе од амплитуда и оне опадају што се даље иде од ексцитатора и то обрнуто са квадратом одстојања.

Кад се вибрације електричне у диелектрикуму сравне са вибрацијама светлосним онда се види да су исте са поларисаном а не са обичном светлости у које вибрирање мења сваког тренутка свој правац у нормалним равнинама на правац простирања.

Код светлости се узима да је поларизациона раван управна на правац електричних вибрација (Френел) или на правац магнетских (Најман) али се прва усваја.

Разлика је између електричних и светлосних вибрација што интензитет није исти у свима правцима; највећи је на екватору а најмањи (нула) на половима.

Из овога доведе јасно је да се могу добијати ексцитаторима и таласи електрични мањих дужина само истим ексцитатором добијају се исте дужине у спроводницама и диелектрикуму. Риги (Righi) је добио дужине од 4 см. или 3.000,000.000 вибрација у једној секунди;

индијски професор Сагадиџ Чундер Бозе је нашао дужину од 6 милиметара или 50.000.000.000 вибрација у секунди, како он вели тринајесту октову светлости. Вибрације од последњих јаче 10.000 пута дају утисак на ретини и одговарају боји неравнастој спектра. Овај је научар изменио и радиокондуктер примитивни заврнув у спирале опилке челичне у њему, појачав струју која кроз њега пролази и учинив га осетљивим за све радијације у интервали једне октаве. Овим је радиокондуктером био у стању да опази разне врсте радијација, мењајући електромоторну силу, којом се струја производи, што пролази кроз њега и тим је путем са Марковијем творац телеграфије без жица помоћу осцилација електричних, који се овим апаратом могу пропустити.

IV.

Из казаног јасно је да се светлосни талас од електричног разликују по дужини талаској, броју треперења, и одређеношћу правца вибрирања етера у равнинама нормалним на правац простирања. Електрични талас не утиче на ретину а може се претворити у светлосни ако му се горњи елементи сведу на димензије елемената светлосног таласа.

Да би се све појаве светлосних таласа могле верификовати електромагнетским пужио је у истим сразмерама повећати огледали, сочива и друге справе оптичке, којима се појави испитују, у којим сразмерама споменути елементи стоје према светлосним. Кад би се служили таласима дужине 6 метара ваљало би узети огледало од квадратног мириаметра да исти ефекат постигнемо, који нам даје огледало од квадратног милиметра за светлости зрака и т. д. Овај се недостатак наклањује тиме што гледамо да ексцитаторима добијемо што је могуће краће таласе електричне.

Са оваким таласима опажана је интерференција, дифракција, поларизација, Њутнови врстенови, рефлексја обична, тотална, рефракција обична и двојна, појава споредних таласа и изабена потпуна готово идентичност са светлошћу. При свему се овоме мора имати на уму да је електрични талас сличан са поларисаним светлосним зраком и водити рачуна о идентичности поларизације светлосне са свима појавама код електромагнетских пертурбација. Одступање, т.ј. некадашње аналогije са светлошћу у постанку секундарних таласа у овоме се састоје. Кад се један резонатор изложи радијацији изазваној једним ексцитатором он вибрише и

постаје и он центар нових вибриција, које се новим резонатором могу приметити. Ове секундарне радијације могу интерферисати са директним, као и две секундерне. Ово се може објаснити звучним таласима који у дијапазону изазивају вибрирање и овај у другим али немају сличног код светлости. Диелектричка маса се може сматрати за резонатор и сви таласи секундарни дају својом интерференцијом узајамном сложене појаве (Righi).

Испитивањем је поларизације утврђено да су електричке осцилације нормалне на поларизационој равнини, као и светлосне по теорији Френеловој. Нађено је да се рефлексијом поларизација може добити линеарна, циркуларна и елиптичка. Ако се резонатором констатује у поларисаног зрака потпуно изгезнуће варнице онда је линијска; ако се не мења сјајење ни у коме правцу поларизација је циркуларна; ако сјај има минимум и максимум не пролазећи кроз нулу онда је елиптички.

Аналогија је потпуно утврђена између светлости и зракова електричне силе. Ови се зраци, чија је периода милион пута краћа од светлосних, од њих ни по чему у главном не разликују.

Сунчана светлост нам шаље разне врсте зракова. Једни су светлосни, који имају дејство на ретину; други топлотни инфра црвени; и трећи хемијских особина ултра љубичасти. Испод инфра црвених налазе се споменути електрични, као што се изнад ултра љубичастих налазе Рентгенови. За физичара између свих ових разних зракова нема са гледишта механичке теорије вибрационе никакве битне разлике, сва је разлика у димензијама елемената, који природу тих зракова карактеришу. Синтеза светлости извршена призмом проширена је Херцом и Рентгеном у два правца.

Потпуна анализа није извршена. Чула су наша несавршена мала, примчива за једну врсту зракова, кад би се сразмерно повећали чула онда би ми опажали и Херцове вибриције оком као и светлосне.

Друга је битна разлика између светлосних и Херцових зракова, што се последњи брзо слабе и уништавају, док је трајање светлосних осцилација на трилионе вибриција. Овим се једино и тумаче мултипле резонанце, које немају аналога у оптици (Поенкаре). Вибриције се Херцове не врше као светлосне у свима правцима већ по једноме; јачина њихова није стална за време милион вибриција у секунди, већ опада и ишчежава после малог броја осциловања; правац простирања утиче на енергију зрачну Херцових вибриција (највећи је у екваторској равнини), док је код светлосне

енергије, која је највећа у екваторској равнини, други случај јер се правац исте равнине непрестано мења.

Да се добије утисак беле, обичне светлости ваља имати више екситатора, у свима правцима; да они функционишу једноновременно или sukcesивно, без прекида; и за констатовање ефеката имати инструменте који ће бележити средње енергије и слично ретини опажати утиске за трајање трилион осцилација Херцових; и да је периода иста. За хомогену је светлост поред периода нужно да је и ослабљивање необично слабо.

Као што нема аналога у секундарним и светлосним таласима, нема аналога у оптици са простирањем уздуж спроводника. Ово долази можда од мале дужине светлосних таласа, за које је неприметан прелаз из ваздуха у спроводник и обратно.

V.

Изнете аналогije између две категорије појава физичких и тумачење једном и истом теоријом додирнуо сам у најглавнијим потезима. Рекох да је данас нађено још много других појава нарочито из домена електрицитета, који су захтевали измене неке, али се не тичу споменутих основних замисли о природи узрока електромагнетских вибрација. Споменутих померајима услед електричне или магнетске силе придодати су неки још, који се јављају услед дејства честица етарских на честице материјалне, ради тумачења поларизације. По неким су теоријама магнетске силе избачене и замењене само електричним струјама, као што је то раније Ампер узимао (Лоренц). Неки су усвојили да је електрично вибрирање у правцу магнетске силе (Лармор), по Најмановој теорији светлосној; неки су свезали електрицитет за мерљиву материју и увели јоне за обележававање куглица електричних (Лоренц) и др.

Неке теорије тумаче згодније једну врсту појава неке другу али ни једна од њих не тумачи потпуно све. Шта више данашње се теорије све не слажу са основним ставовима механике: принципом конзервације електрицитета, енергије и принципом акције и реакције. Ако се слажу са једним не слажу се са другим и разним се досеткама прибегава вештачком удешавању да је слагање колико толико. Не треба изгубити из вида да су све данашње поставке о природи ових сила као и других физичких само приближне истини и да се њој приближују али се нити поклапају нити ће се икада поклопити, јер мерила нема за усвајање потпуно праве и истините

теорије. Кад једна теорија за тумачење појава физичких постоји онда их и бесконачно може бити (Поенкаре).

Од свих теорија, најпотпунија је за сада Максвелова, јер су се из ње све и развиле, а и она је далеко од свог савршенства, у смислу савршености раније вибрационе теорије светлосне. За сад је она полазна и најбоља за тумачења и зближавања светлосних и електромагнетских феномена.

НАУЧНА ХРОНИКА

ГЕОЛОГИЈА

К историји геологије у IXX веку. (Свршетак)

Тредећи стопама Лајеловим геолози се дадоше на марљиво испитивање свих оних чинилаца, који дан-дањи утичу на променљивање чврсте коре земљине. Тако се разви до угледне висине један одељак геологије, звани геодинамика, или динамична геологија, која се бави испитивањем утицаја ватре, воде, ваздуха, организованих бића на лице земљино. Развитком ове гране геологије стицаше све живљег полета и физичка географија, која са своје стране прашаше зајам геологији. Испитивањем унутарњих сила земљиних дођоше геолози до важног закључка: да се као појаве вулканизма, т.ј. реакције усијаног језгра земљиног против спољне чврсте коре, имају сматрати не само вулкани, него и солфатаре, румароле, врели извори, секуларна издицања и спуштања обала, постанак континентална и планина (орогенија), трусови. Што се тиче вулкана Себах је увео разлику између наслаганих (страто) вулкана и громадних (хомогених) вулкана; на пољу вулканологије радили су још са успехом Фукс, Фуке, Хохштетер. Палмијери је посветио сав свој век изучавању Везува, а Сарторијус од Валтерсхаузена исто је тако целога века проучавао Етну. Као изврсан испитивач трусова истакао се Мале (Mallet) (1857.) — У погледу орогеније Дана, Хајм и Сис извођеваше победу својим назорима: да је прави извор орогенетичке силе у скупљању језгра земљина (пиросфере) услед хлађења, чиме се набира спољна чврста кора; тако постају тектонске плавине, које представљају боре на остарелу лицу земљину.

Проучавањем геолошког рада воде, мореке и слатке, развише се из геологије нове научне гране, океанологија, хидрологија, лимнологија (наука о језерима), које граде као неку спону између

геологије, географије и биологије. На пољу океанологије истакоше се као знаменити представници: Туле (Thoulet) и јенски професор Валтер. Овај последњи вели на једном месту: „У колико више геологија постаје историјом окамењених мора, у толико је јача њена веза са најважнијом помоћницом својом, океанологијом“. Валтер истиче као крајњу сврху геологије: да испита историју мора, од најстаријих времена до данас. Проучавајући данашњу литогенезу у мору, разумеће се и литогенеза (петрогенеза) прошлости. Валтер је чак покушао да примени Дарвиново начело природног одабирања и на данашње слојеве, тврдећи да су се одржали у борби за опстанак само они слојеви, који су били најбоље наоружани против разорних утицаја клима.

Значајни су резултати постигнути изучавањем леденика (гледера), као геолошких чинилаца. У овом правцу истичу се Агасиц (Agassiz) Тиндал („The glaciers of the Alps“ 1860.). Проматрањем гледерских појава открише геолози, да је за време т. зв. леденог доба, које је претходило данашњици, велики део Европе био покривен леденицима. У овом погледу стекли су заслуга Шарпентер (Charpentier), Шимпер, Форел. Ово је чињеница веома важна ради разумевања данашњег распрострањања организама. Пре кратког времена провашао је и наш признати научник Др. Јов. Цвијић трагове негдашњих гледера на Рили планини. Овај марљиви географ испитивао је са великим успехом и појаве крша у српским земљама.

У 19. веку заснована је још једна, нова грана геологије, физикална и хемиска геологија, која примењује законе физике и хемије у геологији. Она истражује, помоћу експеримената у лабораторији, да ли су извесне промене у природи могућне и покушава вештачки да репродукује поједине природне појаве. Један од радника на овом пољу беше Енглец Хал; велики успех постигоше још Французи Добре (Daubrée) и Сенармон, који огледаху да граде вештачким путем поједине стене и тако да протумаче њихов постанак у природи. У вештачком произвођењу стена (н. пр. базалта) одликоваху се још Фуке и Мишел Леви. Бонски професор Бишоф ударио је у својим геолошким радовима нарочито путем хемиских закона; овај правац продужио је за њим Чермак. Знаменити Добре унапредио је и познавања метеорита, које он схвата као одломке разорених небеских тела, потврђујући тако мишљење Хладлијево, који је још 1794. г. изјавио за Паласово гвозђе, да је васионског порекла. Као одличан познавалац метеорита истакао се и Меније (Meunier), кога ваља поменути као испитача нашег јеличког метеорита.

Физикални и хемиски правац геологије хтеде да пређе у крајност, али томе стадоше на пут амерички геолог Дана и бечки проф. Сис (Süss), обраћајући нарочиту пажњу на архитектонику чврсте коре земљине, објашњавајући нарочито процесе померања слојева (дислокација), убирања, који непрекидно трају, изазивајући не само секуларна колебања великих делова земљине коре, него и постанак планина, као и ону класу трусова, што се називају тектонским. Сис је стекао нарочитих заслуга и око истраживања геолошких одношаја у Алпима. Истина, још Сосир (Saussure) је отпочео да испитује Алпе („Voyages dans les Alpes 1770—1796”), а Бух је марљаво продужио тај посао, ну Сис је тек поставио научну теорију, по којој су Алпи постали бочним притисцима (Die Entstehung d. Alpen 1875). Око развића геологије Алпа стекли су још великих заслуга Ешер фон дер Линт, Студер, Хајм. Гимбл (Gümbel) је нарочито изучавао баварске Алпе, Фавр (Favre) савојске, а Хауер и Мојсисовић аустриске Алпе.

Упоредо са огромним развитком саобраћајних средстава у 19. веку ишло је и распрострањање геолошких студија на цео познати свет. Геолошке формације, које имађаху у почетку само средњо-европску вредност, задобише сада светску вредност. Тим се дошло до сазнања, да је подела на формације геолошке само вештачки посао, јер је у ствари било непрекидно и поступно развијање од прве појаве организама па кроза све време геолошких периода. У свима цивилизованим земљама израђене су геолошке карте; стратиграфија задобиваше нових тековина. Крајем 19. века јављају се значајни радови и на српској геологији. Највећи српски геолог, проф. Јов. Жујовић, објавио је, као резултате многогодишњих истраживања: Геологију Србије I д., Топографску Геологију 1893; а год. 1900. издаје II део: Еруптивне Стене (уз сарадњу проф. С. Урошевића). Проф. Жујовић је засновао и Геолошке Анале Балканског Полуострва, израдио геолошку карту Србије, васпитао читаво коло српских геолога, створио Српско Геолошко Друштво. Од старијих радника на геолошким истраживањима наше отаџбине ваља поменути, сем других, Ами Буе-а, Викенела и великог природњака Панчића. За геологију Балкана стекао је заслуга бечки проф. Тула. На геологији Бугарске ради с успехом Златарски, а међу хрватским геолозима истакоше се Пилар, Брустина, Кишпатић и Горјановић-Крамбергер. Геологија Русије нашла је знамените обрађиваче у Мурчисону, Вернеју и Кајзерлингу. Геолошка истраживања простреше се и на земље ван Европе. Тако је Рихтхофен

испитао Китај (нарочито творевине леса); Хохштетер, путујући на „Новари“ око света, испитао је Нови Селанд; Столичка и руски геолози Мушкетов и Романовски — Памир, Монголску, Тијан-шан; Ваген (Waagen) — Инђију и Аустралију. Испитивањем Хималаја нађено је да је ова планина млађа од Алпа. Ваген је запазио још једну знамениту појаву у Инђији и Аустралији: у теренима из Карбонске периоде умотрио је глацијалне појаве, трагове од глечера и тим изазвао обрт у погледу на климу карбониферске формације. При проучавању каналских гнајсова из лаврентиске формације пронашао је Даусон (Dawson) у кречњацима, који беху утиснути у азоијске гнајсове, нешто налик на животињске облике; он га назва „еозоон“-ом, пошто у њему сматраше као неку „зору оргарскога света“. Ну доцније доказа Мебијус да еозон нити је фораминифера, нити је у опште органскога порекла.

Развитак микроскопских метода донео је користи и геологији, нарочито петрологији. У овом погледу могу се сматрати као радници Инглез Сорби (Sorby) (1851.) и Немац Еренберг, чија „микрогологија“ изиђе 1854. г., у којој он показа, како и сићушни организми суделују у грађењу стена. Методе проматрања танких плочица под микроскопом разрадио је даље Циркл, за тим Фогелсанг и Розенбуш. Сврха ових микроскопских проматрања је, да се пронађу не само састојци, него и закони образовања стена у природи (петрогенеза).

Из геолошких истраживања дилувијума поникла је нова грана научна: преисторија, која изучава прошлост човеку пре историских времена. Ова је наука поникла у Француској, тој класичној земљи за преисториске наласке. Год. 1834. пронађе Буше де Перт близу Абевида у дилувијалним слојевима делове човечјег костура измешане са костима дилувијалних сисара и са оруђем од камена. Ама нико не хтеде веровати у њихову преисториску прошлост; истом кад је у прилог нове науке проговорио Лајел (1853. г.), од тада се стаде и она нагло развијати, нарочито у Француској, где се одликоваху својим радовима Ларте, Мортије. У Инглеској су Лајел („The antiquity of man, 1863) и Лубок (Lubbock) најзнаменитији представници ове науке, која је старост човечјег рода помакла у геолошка времена. По Лајелу је вероватно, да се човек појавио на земљи још за плиоцена, последњег одсека терцијера.

Развитак геологије у 19. веку веома лепо очитује узајмицу између наука; успеси астрономије, физике, хемије, минералогije и биологије изазваше успехе у геологији, која оплоди са своје стране

не само поменуте науке, него још и географију и историју. Као главна обележја геологије на крају 19. века могу се истаћи: напуштање теорије катастрофа; усвајање мишљења, да се земља развијала под истим законима, којима се и данас покреће; распрострањење стратиграфије на цео познати свет и стицање широких погледа на историју земље и њених организама у прошлости и будућности. Гелогичи припада заслуга да је припремила земљиште за обарање антропоцентричне заблуде.

П. М. Илић.

ФИЗИОЛОГИЈА.

Жива светлост. — Жудња човекова за светлосту неутуљива је; напредак рада човечијег може се мерити према напретцима у вештачком осветљењу. Покрај светљива гаса и Ауерових сијалица, покрај електричне светлости појавила се у најновије време нова једна светлост, која много обећава. На последњој светској изложби у Паризу могли су посетиоци Оптичке Палате, да запазе, између осталог, једну повећу собу осветљену „живом светлосту“, која подсећа на светлост пуног месеца. Светлост се простире из неких стаклених боца, окачених о таваницу и зидове собне; у тим боцама је нека замућена течност, препуна светлих бацила. Ове ствари беше изложио Рафаило Дибоа, професор физиологије из Лиона, који је дошао на мисао, да се користи особинама извесних фотобацила и да производи „хладну светлост“. Он је одгајио у већој количини ове светле бациле и напунио њима стаклене боце, које издаваху приличну светлост, тако, да су се могла прочитати крупнија штампана слова.

Још пре педесет година справљали су људи сличну светлост у стаклима, као што је поменута на последњој париској изложби. Ну тада се још није познавало царство бактерија, те се није знало да су то бактерије што светле у течности којом пуњаху стаклад. Данас су те бактерије потпуно познате, обележене и распоређене. Њих су нарочито налазили на крајуштима мртвих риба, које пливаху по мору, простирући светлост око себе. Утврђено је и то, да ово светљење не долази услед труљења рибљег тела, него услед једне врсте бактерија, која се настани у огромним количинама на угуинулим рибама. Ове фотобациле почео је пре пет година нарочито да изучава лионски професор Дибоа (Dibois). У својим предавањима из опште и упоредне физиологије, што их је објавио г. 1898., он

је изнео особине светлости, коју распајају фотобацили. У тој су светлости топлотни зраци заступљени у веома малој количини; хемиских зракова такођер је тако мало, да треба више часова да би се изазвао утицај на фотографске плочице. Напротив је врло велика пробојна снага ових хемислих зракова, јер покривши фотографску плочицу картоном, дрвеном дашчицом, или другим непровидним телом, Дибос је ипак добио слику на њој. Кроз плочице алуминијеве, ма колико биле тешке, ови зраци ипак не продиру.

Гајење ових светлих бактерија, у осталом, врло је лако и просто. За то није баш потребно да се иде на море, где се налазе на аригама, јегуљама и другим рибама. Чак није потребна ни морска вода за њихово извођење. Дибос препоручује ову течност за њихово размножавање: чистој води треба додати 3% морске соли, 1% глицерина, или манита, 1% пептона, или аспарагина и 1% калијева фосфата, или нуклеина, а то су све градива, која се могу јевтино набавити. Само је аспарегин, који се иначе налази у спарглама, врло скуп. Ну он се може заменити пептоном, који до душе има ту лошу страну, што се од њега течност лакше уквари, те се развија сумпорни водоник са веома непријатним мирисом. Зато претпоставља Дибос аспарегин, ну због тога буде течност за исхрану бактерија скупља, према томе и жива светлост. Ну Дибос је успео да справи врло погодну културну течност за светле бацице и из обичних уљаних погача (остатака при цеђењу уља, који се употребљавају за сточну храну и ђубрење), кад се ове претходно добро стерилишу. Тако је створена могућност, да се по врло јевтину цену добива потребна храна за светле бацице. Докле год се могу они размножавати, дотле и светле. Кад се пак хранлива течност исцрпи, тада бацили изумиру; у том случају мора се течност обновити, да би се и светлост обновила.

Да ли су поменуте чињенице само занимљиви научни огледи, без практичних последица за осветљење у великом? Жива светлост личи само на месечину, а наше очи потребују за већину радова светлост хиљаду пута јачу. Може бити да ће ова жива светлост још за дуго остати само научна занимљивост, ама нико не зна, како ће се она у будућности развити, јер је Дибос, сувише озбиљан научник, који је у своме предавању пред француском академијом изрекао уверење, да ће му ускоро поћи за руком, да светлост бацила толико појача, да ће се иста моћи и практично употребљавати. Кад се има на уму да су и први огледи Галванијеви били, тако рећи, научне

пошурице, које су се за кратко време развиле у сјајну област галванизма, овда се мсра поклонити вера речима професора Дибоса.

У осталом, светлост што је испуштају живи створови, много је више распрострањена, него што бисмо рекли према нашим опажањима у умереном климату. У нас се виђају лети по ливадама и окрајцима шума, свитци или креснице који светлуцају ноћу, а кадшто по њивама и светлуцава кишна глиста. У тропским пределима много је више светљивих организама и светлост њихова много је јача од скромне светлости наше бубе свитца. Тако носе у Бразилији госпође неку врсту светле бубе као нажит; путници причају да на Куби служи неки светљиви лептир као лампа, јер се покрај њега може ноћу читати и писати. Па и дивно, ноћно светлуцање мора долази од неких организама. У тропским морима ово је светљење кадшто јаче од сјаја месечева, те се могу покрај њега читати на броду и ситнија слова. Ово светљење мора не долази од бактерија, већ од неких протозоа, којих има више врста, са јачом и са слабијем светлошћу. Још је важнија жива светлост у морским дубинама, куда не допиру сунчани зраци. Тако има организама, који сами собом носе своју светлост. Занимљиви су у овом погледу истраживања кнеза Алберта од Монака, извршена у Атлантику 1887—1890 на лађи Ластавици („Hirondelle“). У дубинама од 2000 до 4000 метара, куда су доспевале мреже са кнежевске лађе, морско дно беше покривено разноврсним полипима који испуштају светлост. То је доказано фотографским плочицама, које су спуштене заједно са мрежама. Нарочито се истичу неке дубинске рибе својим светљењем. Једна од ових има савршен апарат за светљење, налик на светиљке, с обе стране главе; на овим светиљкама имају чак и нарочити капци, тако да риба може, према потреби, постати невидљивом, затварајући капке. У новије време објављени су многи радови о светљивим, морским организмима, дотичући се поглавито њихове анатомије. Напротив физиолошко тумачење живе светлости једва да је и додирнуто. Обично се претпоставља да светљење производе хемиски процеси, али још нису испитана градива што проузрокују фосфоресценцу. Нема сумње да ће наука и ова питања ускоро решити, пошто појаве фосфоресценце у органској и неорганској природи све више освајају интересовање научника.

П. М. И.

ТЕХНОЛОГИЈА

Време и производи индустријски. — Време је велики мајстор, који гради и разграђује. Време уздиже високе планине, време их руши и обара. Ситни учини временом доносе велике последице. У историји земљиној време је моћан чинилац, који нам разјашњује многе промене, пукотине и боре на смежураном лицу земљином. Као у творевинама природе, тако је време важан чинилац и у људским делима, било да су то дела духовна, било да су то творевине руку људских. Много је векова протекло, док се из емпирије, из чињеница искуства, развила наука. Кроз дуге векове људи су посматрали загонетке небеснога свода, докле је у Њутновој глави синудла мисао о гравитацији, општем привлачењу небесних тела, и тим положен темељ небесној механици. С неба је сишла механика на земљу; Њутн јој даде прве поуздане основе, допуњујући радове Галилеја и Хајгенса. И тек на тим претходним основама могаде се развити механика индустријска, коју је створио Понсле и која је темељ данашњој фабричној производњи. Време је створило науку, а ова, удружена са емпиријом — индустрију. Покрај све присне узајмиче између науке и индустрије, прва још није у стању да одгонетне све загонетке индустрије. Још има пуно питања, која индустрија узаман ставља науци. Такво једно питање је и ово: Зашто многи производи индустријски добивају временом, лежањем, у доброту цене.

Сваком је познато, да вино буде боље после дужег лежања. Најпре се сврши процес превирања, услед чега од слатке шире буде добро вино. Ова је појава потпуно проучена; ту проузрокују ситни микроорганизми, гљивице. Ну пошто је вино потпуно преврило, кад се сасвим избистрило и кад је преточено у боце, оно још није готово. Баш најбоља вина имају у почетку слабији укус, и тек вишегодишњим лежањем развијају своје изврсне особине. За тим наступа за свако вино једно време, кад оно прекорачи врхунац свога развића, те бива из године у годину све горе. О томе причају и посетници чувеног бременског, општинског подрума, где има стогодишњака. Шта је узрок овим беспрекидним променама у потпуно затвореној боци? Накнадно врење. Аля ово врење још није научно испитано; још није микроскоп бацао своју светлост на организме што га изазивају. У многим врстама вина има их у оном лаком талогу на дну боца, али има старих вина без икаква трага од талоба.

Код вина може се још донекле говорити о накнадном врењу, али како ће се објаснити промене код других алкохолних пића,

код којих не може бити речи о врењу? Тако н. пр. јака алкохолна пића: коњак, арак, рум, то су течности са толиком количином алкохола (54—60—77%), да у њима не могу живети никакви организми, који би производили врење, па нека би то биле ма како издржљиве бактерије. Ова пића понашају се као и вино; дужим лежањем ова буду све боља, мењају свој укус тако јако, да то може одмах приметити и најмање извезбани пијач. Докле су јаковна, ова су љута, јетка укуса, и тек, пошто прележе десетинама година, добију пријатну, благу арому, која им повећава вредност. Шта је узрок овој промени? О томе су постављене разне хипотезе. По једнима је узрок, што у поменутих алкохолним пићима има масних киселина, које се једине с алкохолом, градећи етре, од којих би долазио пријатан мирис ових пића. Ну те масне киселине још нису испитане у руму и коњаку. По другима, ваздух утиче на пића кроз бурад, те их мења; трећи приписују озону повољан утицај, те су због тога толика предузећа, у којима се вештачки, помоћу озона, постарује спиритуозно пиће. Неки су се обраћали електрици за помоћ; метали су крајеве од жица од динамо-машина у бурад са коњаком, покушавајући тако да га вештачки постаре. Неки су опет држали, да ће велика хладноћа имати особитог дејства, те су расхлађивали коњак на -80° , и веле, да су тиме добијали изврсно пиће. Ну сви ови поступци, по речима професора Вита, садрже у себи више елеменат вере, него ли истине.

Дуже лежање повољно утиче и на разне мирисе (парфиме). Фини парфими уносе се у трговину тек после вишегодишњег лежања, као што је признао један фабрикант професору Виту. Тако н. пр. колоњска вода може се по рецепту справити у свакој апотеци, али ипак нема ону вредност као права колоњска вода, зготовљена у Келну. Због чега је то? С тога, што су старе фабрике у Келну у стању, да годинама оставе своје производе да прележе, пре, него их унесу у трговину. Шта је узрок, те парфими стичу своје пријатне мирисе тек годинама? За то немамо подесних хипотеза. Не може се тако лако претпоставити, да ту имамо појаве врења, пошто н. пр. колоњска вода има око 80% алкохола, који је прави отров за сваки ферменат. Ово је питање отворено. Али не само алкохолни препарати, него и финији сапуни подвргну се најпре дужем лежању, пре, него се изнесу на трг. Ну не треба мислити да само органска градива стичу временом боље особине, него има примера за то и у царству минералноме. Најчудноватији и најзагонетнији пример за то су керамичке (грнчарске) масе, које се

лежањем корисно мењају. Сваком грнчару је познато, да се из грнчарске земље која је јаком ископана, замешена и гњечена, не могу градити тако добри лонци, као кад се остави та глина, да прележи у подруму за неколико месеца. Веће керамичке фабрике остављају и сирову глину, да ваљано прелети и презими, пре, него је отпочну прерађивати. У области скупљих, керамичких производа полаже се још већа пажња на прележавање глинске масе. У фабрикама каменог посуђа оставља се готово тесто, да прележи годину дана, пре, него се узме у посао; а веће порцуланске фабрике прерађују своју глину, тек пошто је барем три године прележала. По себи се разуме, да се ово не чини из празноверице, или ћефа; лежање теста скопчано је са многим трошковима. Па ипак се ове жртве радо чине у порцуланској индустрији, да би се добили што бољи производи. Ну Јапанци и Китајци иду још даље у овом погледу, јер не морају да воде рачуна о интересу на капитале. Причају о овим великим уметницима у порцуланској производњи Источне Азије, да прерађују само оно каолинско тесто, које су наследили од својих дедова и прадедова, будући су они занатлије, у којих се занат наслеђује од оца на сина. А она теста, што их сами справљају, остављају ови мајстори својим унуцима и праунуцима у наслеђе. Ово нам уједно објашњава велико савршенство китајских и јапанских израђевина од порцулана, о којима врло лепо прича наш чувени путописац Др. М. Јовановић. (С. К. Задруга: Тамо-амо по Истоку 2. књ. ст. 181).

Мучно је представити себи, какве се хемиске промене дешавају у оваким смешама, као што је порцуланско тесто, које се састоји из каолина, кварца и фелдспата. Узима се да су и овде бактерије у послу, они микроорганизми, који су свуда распрострањени, чије се новидљиве и упорне клице налазе и тамо, где их човек и не мисли наћи. Ове се бактерије можда налазе у оним незнатним количинама органске супстанце, које праве порцуланско тесто; ту развијају оне свој рад, стварајући неке пачасте производе, услед којих глина постаје тегљивија, гипкија, пластичнија. Керамичари су покушали да тесту за мешање додаду још унапред неке пачасте материје, не би ли постигли исти успех као дугим лежањем, али не постигоше онога успаха као природним прележавањем. Можда ће се и овде покушати да се глинске масе вештачки остаре, помоћу озона или електричних струја, али са каким изгледима на успех? На овака и слична питања одговориће, нема сумње, временом, наука, из које индустрија црпи своју снагу. И овде ће се време показати као велики помагач људског рода. —

П. М. Илић.

КЊИЖЕВНОСТ

Нешто из књиге Dr. K. Јиречека: Кнежевина Блгарија. Њен састав земљишта, природа, народ, газдинство, просвета, устав, управа и новија историја. У Бечу 1891. г. стр. 573.

У доба, када се између Срба и Бугара води књижевни рат о српској земљи под Турском, рат управо о заштити Срба у српској земљи под Турском, држао сам да неће бити на одмет, да се обазремо на књигу, чији наслов исписах. А намера ми је, да, у ово неколико редака, обратим пажњу позванијима од себе, да прикажу боље и опширније ову књигу од чувеног и признатог научника за дан. Јужне Словене. Г. Јиречек је човек од великог ауторитета у науци и његов би углед могао да нам нанесе велики удар у питању нашег народног и државног останка. Велим, велики удар с тога, што је код овог аутора све бугарско, што је изван данашње политичке границе Краљевине Србије на југу; а и од саме Краљевине Србије узима крај између Нишаве и Мораве до Враћа.

Цитирајући пак оно, што је г. Јиречек у поменутој књизи изложио, и наводећи и стране, где је што, покушаћу да изнесем две одвојене целине народа у данашњој Бугарској, целине народа: како по језику, по изгледу и ношњи, по обичајима, тако и по начину живота, по рандијој црквеној потчињености и по симпатијама.

I

Вели аутор, да свака крај и свака долина има свој дијалекат (стр. 54.). Дијалекти се могу поделити на три велике групе: источни, западни (стр. 61.) и родопски дијалекат (стр. 62.). У источном дијалекту гласи: пъланина, а у западном: планина. У источном се свршетак старословенског глагола на ж (он, код нас у) изговара а (писа, 1 л. јед. врем. садашњег), а у западном ем (пишем, 1. л. јед., вр. сад.) (стр. 61., примедба). У источном гласи 3. л. множ.

од јесу: са, съ, а у западном: сет, се. (стр. 63. примедба). Н. пр. они се дошли.

Источни дијалекат је поред Црнога Мора, у Тракији, између Цариграда и Једрена до подножја Родопе и Доспат планине, а Марицу оставља западном дијалекту. (стр. 62.).

Чист бугарски језик пружа се на истоку од линије Филипопољ—Никопољ. Овај источни дијалекат је основ садањем књижевном језику бугарских писаца, јер су сви први писци родом махом из предела дуж источног и средњег Балкана. (стр. 62.).

Карактеристику источног, бугарског, говора чини Ћ, које се на истоку изговара *ја* (управо *ea*) а на западу, разуме се од међе, као *е* (стр. 58.). Дакле, као и у Србији.

Акцент је такође различит: на истоку пада већном на последњи слог. (стр. 58.).

Овај источни дијалекат, Јиречек назива *старобугарским* језиком. На њему је рилски калуђер Неофат († 1881. год.) почео да пише речник бугарски, али је употребљавао и *новобугарски* (?) језик, те је, услед те мешавине, посао обустављен (стр. 59. и примедба).

Једини споменик, који се на овоме, старобугарском, језику очувао, јесте хрисовуља цара Шишмана, којом потврђује непокретна добра манастиру рилском св. Јовану. (стр. 496). А помиње и старобугарске преводиоце легенде о св. Терапонту. (стр. 365).

На западу од реке Искре чује се источни дијалекат само око Рахове на Дунаву, због јаке, нове, емиграције Бугара са истока (стр. 62.).

Говорећи о Кочану и кочанском пољу вели: да се овде налази *чисто бугарско насеље* са многим Помацима (стр. 484). Значи, дакле, остали предели овога краја нису бугарски, чисто бугарски.

Источни дијалекат, који из Тракије допире до Родопе, утврдио се ту, пре најезде Турака, још у средњем веку. (стр. 61).

Од реке Искре ка Србији је западни дијалекат (стр. 62.). Многострука су наречија највеће западне групе овога дијалекта који се пружа до границе српске, арбанаске и грчке. У склопу речи и појединим облицима приближује се овај, западни, дијалекат српскоме, али има нарочит гласовни закон и садржи многе типске појаве осталих бугарских наречија у сличним облицима.

Овај се западни дијалекат, односно наречија његових може поделити у пет група:

Прва обухвата од Дунава (разуме се иза реке Искре) до Вардара и око Риле планине. (Самоков, Дупница, Кустендил, Џумаја и Разлог). На овоме је наречју поменути калуђер Неофит превео (1840 г.) св. писмо, јер је родом из Разлога.

Друга обухвата предео између Искре, Струме, Нишаве, Врања, Трна, Брезника, Цариброда. Пирота, но на југу се сузбија оближњим бугарским наречјем (око Кочана?), где чак до Кратова допире његов утицај.

Трећа захвата предео западно од Вардара ка Прилипу, Битољу, Охриду и т. д.

Четврта захвата предео око Костура ка граници Грчке.

Пета око границе Албаније, око Дибре, које се наречје, у нечем, слаже са језиком у Родопи. (стр. 62.).

Овим, западним, дијалектом, вели, говоре и Бугари у Бесарабији и Банату (стр. 62.).

Овај је дијалекат такође ушао у књижевност, јер су на њему писали: архимандрит Пејчиновић (1816. г.) (дијалекат тетовски); архимандрит Теодосије (1838. г.), владика Партенеј (дијалекат дибарски); браћа Миладинов (дијалекат охридски); неки дијалектом велешким и т. д. (стр. 63.).

Око Трна, Брезника, Радомира, и до границе Србије, говоре триновским дијалектом, (стр. 467.); а око Кустендила, триновским и кустендилским дијалектом. (стр. 480.).

Велике агитације Бугара, да овај западни дијалекат дотерују на источни, виде се, по моме мишљењу, из мешавине и врења у изговору речи, које још и сада постоји. Тако на истоку од оне деобне линије говоре се речи: рѣка, пѣт; око Рила у Северној Македонији: рака, пато; око *Трна, Брезника, Радомира* и у *западној Македонији*: рука, пут; у Родопи, око Дибре и око Костура: рока, пот; од овога има где где и изузетака (стр. 61. и примедба).

За предео на граници Србије, између Нишаве до Врање, вели да се зове Шоцје, Шоплук. Не зна му тачно пружање, а не зна му ни старину, али вели: да су Сапан, Сапон, трачко племе, живели до мора, наспрам острва Тасоса. Предео се овај зове Шоцје, Шопско, а средњи род бугарски, Шоне-то. (стр. 55. и примедба). Бугари у пограничним пределима Дунава, Искре и Тимока имају извесну сличност у *говору* и у *пошми* са Шоповима око Софије, али имају другачији тип и карактер; сасвим су другачији Бугари већ помакедонски (schon makedonisch gearteten Lenten) (!!) око Самокова, Дупнице, Кустендила, Трна, (а неће да призна да су још

од старине један народ) а ови су пак са свим *различни* од источних — на истоку од Софије, — око Орханије и у Средњој Гори. (страна 56.)

Бугарски језик спада у словенске језике, али има своје засебне особине, које му дају одвојено место. Његов историски развитак је мало познат и студија о томе и сада показује велике празнине. Срби и Бугари се разумеју без великих тешкоћа (стр. 57.). Из искуства потписати зна, да није Србину лако да разуме Бугарина, који говори источним дијалектом и који је из источне Бугарске.

Особени положај бугарскоме језику даје члан. Први трагови члана допиру до у рукописима средњег века. Члан је тројак: глава-ва, глава-та и глава-са. Око Шумења (Шумле) и у Родопи, око Трна и у Македонији употребљује се и сада где-где: човека-тога, човеку-тому, — место: тога човека, тому човеку. А облици дете—во, дете—но (место: ово дете, оно дете?) говоре се и сада око Пирота. Готово свуда овакав се говор назива женски језик. (стр. 60). А члан се употребљава неједнако, ма да се труде да сва поменућа западна наречја дотерују на источни дијалекат.

Због традиције, вели, држе се многи гласови сувишни у писању, а само су Срби раскинули са тим традицијама (стр. 60). Из овога пак излази да је и наш језик био једнак са дан. западним дијалектом кнежевине Бугарске, док нисмо узели нови правопис, а тиме и оставили стари српски језик. Јер готово ни у чем се не разликује овај западни дијалекат данашње кнежевине Бугарске од народног, *некњижевног*, језика готово целе Мораве у Краљевини Србији.

Није ли наш књижевни језик, језик само једнога краја српскога народа, дао оруђе у руке Бугарима, те су остале крајеве српскога народа, у којима се не говори наш књижевни језик огласили за бугарске? Са овога гледишта, је, изгледа, пошао у своме раду, у овој књизи и Dr K. Јиречек?

II.

По расту је Бугарин мали, а ређе висок. А такви су становници Балкана од р. Искре, Дунава, до Црнога Мора и око р. Марице. А људи високи и витка узраста су на западу од р. Искре, до Тимока и око Софије, Вадомира, Трна и Брезника (стр. 64.). Широка, надувена лица, са малим носом и испунченим јагодицама,

у неким Балканским долинама, оломињу на порекло куманско; а из околине Трнова, лица са косматим обрвама изнад тамних очију, са напред извијеним подбортком, изгледају као Татари или Кадмуци. А у Македонији и Родопи виде се другачији људи (стр. 64.). Ка граници Србије су људи лени и симпатични (стр. 463.).

На Истоку, поред Принога Мора, помиње полуобугарене Гаугуце — „черни Блгаре.“ А ту помиње и Кумане (стр. 144.) и Татаре (стр. 141.). Да има трагова и успомена на Кумане у Бугарској (који су у њој господарили од 1280—1323 г.) Јиречек изводи из имена села, река и имена лица (стр. 145.). А за нас Србе неће да призна то право, т.ј. да по именима села, река и т.д. тражимо своје претке.

Одело им је такође различито: црно у Средњој Гори и на истоку Бугарске а бело, као снег, око Лампаланке и у пределима до Србије, а затворено плаво око Радопе и око Витоша (стр. 70.). Овако је исто лена, бела, ношња и у Македонији око Дибре (стр. 463.).

Бугари, Румуни и Кавкасци (народи на Кавказу) дунастим шубарама опомињу на неку сродност (стр. 65.).

Око р. Искре па ка Србији носиле су жене раније дрвене тепеџуке, искићене цвећем, новцем и другим накитима. Оваку ношњу описује путник Млечанин Рамберти (1534 г.) за пределе око Ниша и Пирота (стр. 70.). У овим пределима сада жене носе доламе (доламче) у боји, махом црно, већином црвене кеџеџе, појас са павтама и беле мараме на глави (стр. 471.).

Стара имена за људе су била: Сокол, Голџб, Вълко, Пауна (женско), Желез, Камен, Върбан, (од врба) и т.д. А додаје словенска и *старобугарска* имена: Десимир, Радомир, Дејан, Радослав, Дојчин, Станимир, Шишман, Стојан, Драган и т.д. А од Трнова и Филипопоља ка истоку и око Струме: Веле, Кољо, Пењо, Иванчу и т.д. или Јанаки, Костаки, Михаиљаки, Андоиаки и т.д. (стр. 70—71.).

III.

Задружан живот на истоку није познат, или где-где има неких остатака. Заједнички живот, са 40—50 лица, ограничује се само у пределима Цариброда, Трна, Брезника, Радомира, Витоша, Перника, Кратова и Штина. Овде се господар, управитељ, куће зове, старешина, домовладика; око Софије: домакин а даље: стопанин, ђадо. Он је неограничени господар куће и управља задругом (стр. 76—77.). Задруге ради овде се млади жене: момак од 15—18 год. узима девојку од 20—25 год. А на истоку Бугарске није тако

(стр. 78.). У пределима око Србије мираз је као нека куповина девојке (стр. 76—77.). И имена места и река су у овоме крају српска, а не као на истоку (стр. 442.).

IV.

Верских обичаја на истоку нема, а на западу их има (стр. 94). Обичаји су исти као и у Србији.

Пољски обреди на истоку такође нису познати, а у пределима до Србије јесу. Овде се у пољима, под осамљеним дрвећем: селаци моле Богу за добру жетву — нека врста „литије.“ А моле се Богу и за кишу: девојчице иду по кућама и певају, а од њих се једна окити травом, цвећем и лишћем и поливају је водом (стр. 95.). Обичај као и у Србији: „додоле.“

Обичај жртвовања („курбан“, турском речју) наводи се у пределима око Дунава, Ломпаланке, у пределима до Србије и у Мађовији. То бива о празницима: св. Ђорђа, св. Илије и т. д. Овде верују да се сенка човечија може да узиде те човек да умре; када подижу нову зграду, жртвују: петла, кокошку, јагње и т. д. (стр. 97). Обичаји као и у Србији, а на истоку Бугарске их нема.

У пределу око Трна, Брезника и Радомира има много дана, које жене празнују да им се поља сачувају (стр. 98.). У овим пределима има и људи који предсказују из плећа овна, овце, и из кости кокошију, разне добре или рђаве знаке (стр. 98.).

О Благовестима терају из дворишта и вртова змије и гуштере, лупајући ложицом у лим, или какво гвожђе, и говоре: „бежите змије и гуштери.“ А негде ово раде и о св. Јеремији (1 маја) (стр. 99.). Дакле, обичаји као и у Србији, а свега тога у источној Бугарској нема.

О песничком дару и о веселом животу много је Бугарин удаљен од других народа на Балк. Полуострову (стр. 66.). И поред овога опет г. Јиречек све оне српске народне песме, које су скупили Бугари, по српској земљи под Турцима, признаје да су бугарске!!

V.

Историских успомена из српске историје има доста у пределима поред Србије. Предео око Рила пл., где је манастир св. Јована „рилског“, посећивали су често српски, пећски, патријарси. Последњи од ових је посетио ово место 1766 г. српски, пећски, патријарх Калиник (стр. 497.). Нису ли ово „каноничке“ визита-

ције и није ли овај крај био под црвеном влашћу српског пећског патријарха?

У манастиру св. Јована „ришког“ наводи се читав ред *српских*, бугарских и руских светаца у природној величини: св. Климент, св. Наум из Охрида и читав ред *српских краљева и владика* (стр. 498.). Дакле, нема бугарских владара ни владика. А да нема спомена о бугарским владоцима у овом западном крају Бугарске помиње и сам (стр. 462 и примедба).

У Самокову је била у XVI в. владичанска столица, која није потпадала под власт грчког, цариградског патријарха, но под српску, пећску патријаршију (стр. 503.).

Предео Осогов, Брезник, Радомир није много сада познат. Средиште му је био град Ремеснана (сад Бела Паланка), коме је припадао и Пирот. Год 1750. овај је предео сачињавао владичанство са столицом у Пироту под именом „нишавска епархија“ (стр. 465.).

Тустендил, Кратово, Струмица и Штип припадали су Константину и брату му, Драгашу Дејановићу. Под Турцима Тустендил је био средиште сандака (стр. 475.). Ова је област сачињавала целину када су је Турци заузели од Срба, те је под Турцима сачињавала целину.

Описујући „ришки“ манастир, помиње пирог- (кулу) који је подигао протосеаст Хреља, заповедник цара Душана у овоме крају. Вели, да је на кули циглама натпис *словенски* (дакле, не старобугарски, па опет неће да призна да је српски или старосрпски, као што вели за Неманиће да су говорили старосрпским језиком (стр. 326.) који каже: ко је и када подигао пирог.

Говорећи да је царица Мара, удова Султана Мурата II, а кћер Деспота Ђурђа Бранковића, настојала те се тело св. Јована пренело из Трнова у ман. св. Јована, испод Рила, где је овај испосник живео, умро и био сахрањен, вели: да је у то доба у манастиру било око 100 рукописа словенских (стр. 496.). Дакле, не старобугарских.

У граду Тустендилу помиње дворца и вели да народ држи: да је то кула цара Константина (стр. 472—473.). А неће да помене, ма да зна, да је ово дворца војводе, и рођака цара Душана, владетелина Константина Дејановића.

Када су Срби 1877. г. од Турака освежили Цариград, Три, Брезник и т. д. народ их је радосно дочекао и са великим симпатијама (стр. 466.). Ова су места Срби држали до 1879 г., па су их уступили Бугарима.

Вели, да у пределу око Тустендила није било, до ослобођења, никаквих школа и да су Бугари још прве године подигли многе, а у Тустендилу и реалку (стр. 475.).

Да наречја у језику, народна ношња, обичаји, стара предања и т. д. ишчежавају, услед разних узрока и навала, признаје и сам Јиречек (стр. 55.). А о наречјима вели: да још нису испитана, а у новије доба све што се урадило урађено је у политичкој намери (стр. 63 и примедба). Тиме признаје и сам, да све оно, што су радили нови бугарски књижевници, не вреди много за науку, па се ипак позива на њих! А овим признаје и да ови нови бугарски књижевници раде на побугаривању народа који говоре западним дијалектом.

Ето само неколико пртица да се види да ли су ови крајеви од р. Пекре па ка Србији и на југу од политичке, данашње, границе Краљевине Србије насељени Бугарима. Па није нам чудо што Бугари нису засићени овим нашим крајевима, који су им сада у власти, већ траже и друге, но нам је чудо за г. Др. К. Јиречека. Човек од толиког научног гласа па да буде пристрасан у оцени историских факата и да пределе ненасељене Бугарима убраја у бугарске, а народ, Србе, у Бугаре, донета чудновато! Пристрасност је та у толико чудноватија што и сам признаје да право о овим пределима (разуме пределе изван дан. Бугарске) неће решити ни историјски ни књижевни рат, *већ јека* пушака и топова (стр. 478.).

Са овим да доведемо у везу и оно што вели Др. К. Јиречек у Архиву за словенску филологију, књ. 21. св. 3 и 4. за 1900 год. стр. 609. Овде Јиречек, стављајући примедбе на студију г. Златарскога о владарима бугарским првога доба, вели: да је Крум (хан, господар Бугара), Бугаре-племиће, чврсту и организовану дружину (друштво), потчинио под своју власт помоћу словенских племенских кнежева (Stamfürsten) и племића (Grossen) — од којих се један и по имену помиње: Драгомир. — Даље вели: да су ови „словенски“ кнежеви први примили хришћанство и да су се и у доба владара после Крума делили ови „словенски“ кнежеви са народом од Бугара племића, чврсте и организоване класе.

Из свега овога излази, бар се мени тако чини, ово:

1). Да су се Бугари, чврста уређена дружина, настанили и утврдили прво у дан. источној Бугарској до р. Пекре и да су доцније утврдили своју власт над „Словенима“ од р. Пекре до р. Тимока, као и јужно од Балкана; и

2). Да су настали да побугарују овај крај до Србије, али будући су бројем мали, да нису имали великога успеха. С тога се народ овде одржао и до данас, а сада се већ примећавала њихов утицај, јер су од ослобођења на томе много радили, а раде и сада,

Од доба, од када их је Русија ослободила и створила им државу (1877 г.) Бугари су настали да изврше оно, што вековима нису могли да изврше. А и ми им у томе идемо на руку јер смо се много књижевним језиком удалили од народног језика српских крајева под Турцима.

На Бугарима је сада да размисле да ли је право и Богу драго, да нам, поред толиких већ одузетих наших предела, желе да одузму под свој утицај и друге крајеве у Турској. Радили они како хоће само нека обратe пажњу на нашу народну песму која вели:

„А мој бабо, Вукашине Краљу!“

„Мало л' ти је твоје краљевине?“

„Већ с' о туђе отимате царство.“

„Мало л' ти је остала ти пуста!“

(Вук. срп. н. п. II. књ. стр. 188).

Отимање о царство донело је пропаст, те је (како је и народ запамтио у овој својој песми) и опустела Вукашинова краљевина, јер је божина правде неумитна и уме и да се свети.

Враће.

Ј. Ђ.

*Хигијена деце*г узраста, по професору Н. С. Корсакову с руског прерадио Др. Милутин Р. Живковић, срески лекар Београд, штампарија Мате Јовановића, Кнез Михајлова ул. бр. 25. 1901. Цена 1.20 дин.

Ко би судио само по наслову ове књижице, прилично би се изненадио кад би видео да се она бави у главном гајењем и неговањем мале деце у најранијем добу њиховом. То изненађење долази отуда што је Др Живковић, који је ову књижицу прерадио, задржао руски наслов, не превodeћи реч *возраст*; међутим *узраст* има код нас друго значење, а у руском она означава *доба*. Ово тек узгред, ради бољег разумевања.

Др Живковић је врло добро уочио велику смртност деце у првим годинама њиховог живота, када је организам још толико нежан, да је заштита и подизање његово једва од првих и најпречих потреба.

Осећајући и сам ту потребу он се решио да да своме народу ову књижицу.

Истина, он нам за потврду те велике смртности не износи никакве податке, али при свем том његово је опажање у том погледу тачно. За што бољу илустрацију морталитета мале деце у првим годинама код нас, изнећемо овде статистички материјал у Београду за прошлу годину, који нам стоји на расположењу. Из њега ће се најбоље моћи видети колики давак у крви плаћамо ми сваке године, благодарећи нашем нехату и непознавању најпотребнијих начела о неговању и чувању нашег подмлатка.

У прошлој 1900. години рођено је у Београду свега живе деце 1395, и то 711 мушке и 684 женске деце. Према тиме *наталитет* на 1000 становника за ту годину, рачунајући на 58992 становника (колико их је било у пр. години) износи: 23,65. Укупно умрлих у прошлој години, не рачунајући мртво рођену децу,* било је свега 1707, и то 971 мушких и 736 женских. Према томе *морталитет* на 1000 становника за ту годину износи: 28,78. А то опет значи да је умирање у прошлој години било за 5,13⁰/₀₀ веће од рађања, т. ј. у прошлој години умрло је 312 лица више но што се родило.

Да видимо сада како стоји са умирањем деце до 5-те године закључно. Деце до 1-ог месеца умрло је прошле године свега 86, и то 45 мушке и 41 женске; до 6-ог месеца умрло је свега 104, и то 53 мушке и 51 женске; до 1 године умрло је свега 98, и то 44 мушке и 54 женске; од 1—2 године умрло је свега 75, а то 43 мушке и 32 женске; од 2—5 година умрло је свега 76, и то 38 мушке и 38 женске. Свега деце до 5-те године закључно умрло је 439, и то 223 мушке и 216 женске. Проценат смртности њихове износи 7,04⁰/₀₀, а то је нешто мало више од четвртине укупно умрлог становништва у прошлој години.

Овде треба имати на уму још и то, да је овај проценат смртности тако велики овде у Београду, где има и доста лекара и где се за сузбијање заразних дејћих болести предузимају енергичне мере, а на селу, где је и лекара теже добити и мере за сузбијање заразних дејћих болести теже извести, тај проценат мора бити далеко већи.

* * *

Кад се, дакле, све ово зна, онда би књижица са задатком да припомогне отклањању овога зла била добро дошла. Тај разлог руководио је свакако и Др Живковића, да нашу сиротну медицинску

* Мртво рођене деце било је свега 80 и то 43 мушке и 37 женске.

литературу обогати прерађеним делом чувеног руског професора Корсакова, као што то и он сâм у своме предговору вели. Истина, он ту напомиње, да ми до сада „готово никаквог дела о томе немамо“, али њему није познато, да ми о том истом предмету имамо два дела, за која ја знам (једно у преводу Др Драге Љочића и једно од бечког професора *Brücke-a* — истина само прва свеска — у преводу Др Станоја Вуктевића и Др Станоја Нешића), а њих свакако има и више, ако се узме у рачун и литература о томе код Срба ван наших граница, а нарочито аустро-угарских Срба.

Ја и ово тек узгред поменух, јер та околност ни у колико не би искључивала потребу још једног дела у томе правцу.

У овој књижици говори се у првом одељку о *подвезивању* („превезивању“) *пупчане врице*, у коме је до најтањих суптилности изнето питање о времену када треба пупчану врцу подвезивати, а о једној веома важној болести, која долази услед заразе пупчаног кусатка (после подвезивања и пресецања пупка) и од које умире један део мале деце још у почетку говори се сасвим у кратко. То су тако звани *шклонци* (*Tetanus, Trismus, neonatorum*). Кривица за појављивање ове болести пада у првом реду на бабице, које раде нечистим или довољно не дезинфицираним материјалом при подвезивању, а у другом реду на родитеље (породиље) који не обраћају довољно пажње на чисто одржавање овога дела код своје деце. У овој књижици се, до душе, говори о томе у поменутом одељку на два места, али не са оним потребним обраћањем пажње на све појаве и зле последице услед ове опасне болести. Др Живковићу, који је себи, као што сâм вели, ставио у задатак да „*ипреради*“ ову књижицу, не може се тај нехат опростити.

У другом одељку о *чувању деце* додирује се тако исто сасвим у кратко „гнојно запаљење конјуктиве“ или *Blenorrhoea neonatorum* и укапљивање (једне капи) 20% раствора *Argenti nitrici* одмах после порођаја по препоруци *Crede* — овој, како би се код новорођене деце спречило на тај начин појављивање гнојног запаљења очију. Међутим, колико важну улогу игра ова једна кап нитрата сребра, употребљена на време, најбоље ће се видети из статистике коју нам је изнео *Neusser*. По њему у Немачкој има 30.000 слепаца, који за своје слепило имају да заблагодаре једино поменутој болести и неотклањању њеном на време. Сем тога, и овде треба знати, да се ова болест појављује услед гоноропчног секрета (заразног лучења

гноја махом у вези са истом бодешћу мужева) из полних органа породиља, те се њиме инфицирају очи поворочета, или услед нечистих руку бабице, која је пре тога прегледала другу породиљу, — а ова тако исто пати од гонореје (трипера), — па се није довољно дезинфиковала, те тако пренела заразу на очи детета, од које оно може ослепити, ако му се одмах по порођају не пусти у очи по једна кап 20% раствора нитрата сребра. То укапљивање најбоље је да врши лекар или бабица, која је спремна и упућена раније у томе послу. На све то у поменутом одељку књижице, која је пред нама, није обрађено довољно пажње и ако је Др Живковић могао и требао то учинити, кад се већ подухватио да *преради* ово делце.

У трећем одељку: *одхрањивање деце*, који је најопширније израђен, унето је доста сувишног материјала. Цео одељак могао би бити много краћи, а да се циљ, намењена овој књижици, опет постигне.

Исто то вреди и за четврти одељак: *вештачко одхрањивање*.

У петом одељку говори се о: *одевању деце*, а у шестом о томе, каква треба да је *дечја соба*. У овом последњем одељку на завршетку препоручује се „код слабе деце или веома мале да се пред намештањем детета у кревет исти загреје мало шпиритусном лампом, а нарочито је то потребно за децу, која су рођена пре времена, т. ј. за недонешену“. Мени се чини, да је овај савет опасан, јер се при томе загревању, нарочито ако се невешто врши, могу лако постелне ствари запалити. Међутим, то би се загревање могло исто тако извести и топлим облогама или другим сличним манипулацијама, које се тога ради на неким местима употребљавају.

У другом делу ове књиге: *о школској хигијени*, писац нам у уводу напомиње „да корист која се постиже школом не остаје увек без уплива на здравље деце“. Не поричући у опште тачност овога навода, мени се чини, да је интенција и прави задатак установи школских лекара, — која је већ продрла свуда па и код нас а о којој се у овој књижици ништа и не помиње, — да спречи тај рђав утицај школе на здравље деце и да скине са ње често незаслужене прекоре и пребацавања. Ја сам на другом месту изнео опширно користи од школских лекара и ону племениту и хуману задаћу коју они у школи треба да врше, те се с тога на овоме месту не могу дубље упуштати у оцену тога питања: везе школског утицаја на здравље деце и рада школског лекара на сузбијању тога штетног утицаја.

Овде сам држао да је потребно скренути само пажњу интересованих на њега.

У томе делу ове књижице говори се: о *кратковидости*, о *нервним расстројствима*, о *заразним болестима*, о *ушоницама*, *ушима* и *школским клупама*. У ове одељке унето је местимице доста и статистичког материјала, само ми се чини да је одељак о школским клупама доста неразумљив, те се од њега неће имати оне користи, која се, може бити, очекивала. Овај одељак рађен је, сигурно, по *Eulenberg Bach*-у који је код њега опширно разрађен али је у исто време и много јасније изведен. Међутим, то се не може рећи, као што поменух, за исти одељак ове књижице.

* * *

Још неколико речи о преводу.

Превод је до зла Бога рђав. Он кишти русизмима у тој мери да се читалац мора врло често сећати руског значења речи, које су просто пренете из самога дела у превод. Ред реченица је чисто руски, а употреба појединих предлога сасвим погрешна према основима српског језика. Ова је незгода толика, да би књижицу, ако би се она хтела добро разумети, требало са оваквог српског превода — превести понова на српски језик.

За доказ тога, навешћу само неколико примера, јер би иначе морао исписати овде целу књижицу.

Тако на страни 16.: „да има значаја за развиће болести и *уклањање* (место одступање) од правилног храњења“; „по испитивањима *Pfaffner*-а, на 7-ом месецу“ (стр. 24.); „на 28. недељи оно долази до своје највеће мере (стр. 25.). За ред речи у реченици да наведем овај пример: „Односно састава млека како веома младих, тако и старих жена, по добивеним анализама доста је различит“ (стр. 25.); „други се конзерви готови *неколико иначе*“ (стр. 69). Од русизма и погрешно преведених речи навешћу неколико: „да спаваћа соба буде довољно *опширна*“ (стр. 85.); „ближе да се *успокојава*“ (стр. 97.); „подвргавају се *падаљивању*“ (стр. 6.); „у *продужају* целе недеље“ (стр. 11.); „првородну *маст*“ (стр. 13.); „*боја масти*“ (м. *лица*, на стр. 26.); „*превишавање* средњих млечних *куглица*“ (стр. 30.); „првородног *кала*“ (стр. 32.); „*на толико* неспособне“ (стр. 33.); „пре свега, преглед исте (доиље) мора бити веома пажљив, јер при површном прегледу лакше је *напасти* на рђаву доиљу“ (стр. 36.); „*пати падавицом*“ (стр. 36.); „млеко се *одојава* врло лако (стр. 41.); „*прорезивање* зуба“ (стр. 44.); „*поборник* жен-

ског млека *пред* крављим“ (стр. 48.); „ничим се не *различ*“ (стр. 54.); „кување убија *узбудитеље* распадања“ (стр. 56.); „у млеко се додају често *умишљено* неке смесе“ (стр. 58.); „у осталом потпуно се *положити* не можело на то (стр. 60.); „микроби могу поново да *обнаруже* своје дејство“ (стр. 61.); „то се постепено *напрејава*“ (стр. 61.); „пастеризацијом се не *преследује* циљ“ (стр. 61.); „пошто се казени *желуцом* мале деце вари“ (стр. 63.), „*кроз* које време треба хранити дете, то и у том треба поступити као и при природном одхрањивању“ (стр. 68.); „без велике *шкоде* по здравље“ (стр. 74.); „*безопасна* чиода“ (треба да означава *Sicherheitsnadel*); „*обмен* материја“ (стр. 85); „Односно важности светлости за развиће организма познато је“ (то је цела реченица на стр. 84.) и т. д. и т. д.

Др. Ђ. Ј. Н.

Елементи Психологије. Очигледно извео и на васпитање применио Н. de Raaf. Превео професор Др. Окановић. Београд. Цена 1.50 дин.

1.

Данас постоје многе нове психологије. Имамо Физиолошку Психологију: Wundt, Генетичку: Tain, Spencer, Bastian, Baldwin...; Народну и Социјалну: La Zarus-Steinthal, Simmel, Tarde...; Индивидуалних диференција: Binet, Kräpelin... Ziehen, Sommer...

Све су различите.

Осим јако заступљене емпириске тенденције и употребе експерименталних дата, једва ако можемо наћи у њима чега другог битног, што би било свима заједничко. — Psycholog. Arbeit. d. XIV Jahrhundert. W. St. —

Како важна, како грандиозна наука, па како несигурна! Преко двадесет великих научника неуморно раде, па нису ни толико одмакли да знају бар има ли Психологија душу, или је без ње.

Једни мисле да, поред облика и садржаја свести, — има неког психолошког субјекта који те све појаве везује и уједињује у једну свест; да постоји некакав носилац свега, нека супстанца, нека акција и т. подобно. Други, пак, поричу то. Њима је чист однос ових психичких елемената све: њихово кретање, груписање, везивање, спајање, међусобно утицање..., и осим тога психичког механизма, нема ничег; ти елементи и њихове радње, то је што и душа

и живот њен. Они траже науку о души — без душе. Рачуни, дакле, још нису склопљени. Из овог хаотичног стања још се није формовала једна нова Психологија. Можда ће нас нови век из ове њене кризе извести.

2.

И код нас се зна за ову науку. Наравно далеко од каквог самосталног рада на овом пољу; тек по нешто.

Једна је од Ристића, друга је од Васиљевића, трећа је од Радуловића, четврта је од Матића и ова пета од Окановића, о којој је реч. Ово су управо елементи њени, најобичнија емпирија, најпростије изложена. Она не гази дубоко, нема, дакле, ни опасности да утоне; а то је на свом месту, кад дно и обале нису испитани. Она хоће само да наговести, да заинтересује. Почетници, ђаци, самоуци и сви, који желе прво познанство са Психологијом користеће се овом, ћирилицом штампаном, књигом највише, наравно, после оне од Dr. Ogilvie-а, која је латиницом писана. У другом издању преводилац би им учинио још већу љубав, ако би што слободније преводио и не би уносио произвољно нове термине (осетак, сачуство, зачуђење, покрети душевности, подсијава, непоступање, недруштво, искуствено, хотење и нехотење, неслободна воља, сарадост . . .).

3.

Господин Адић, пак, који је ову књигу у Пр. Гласнику, св. за март, негативно оценио — Ziehen-овим речима — није умесно поступио, према овоме што рекосмо о њој и о несигурности ове науке у опште. Позитивне Психологије још немамо, а контраверзе постојаће у њој и у најдаљој будућности.

„Тајна чојку, човјек је највећи“.

Љотић.

Гимназија Кнеза Милоша Великог. Педагошко-историска расправа. Критички изложио Љуб. М. протић. Штампано трошком Гимназије Кнеза Милоша Великог. Београд. Електрична Штампарија Пазловића и Стојановића, 1901. год. стр. 1—270. Цена 2 дин.

(свршетак)

Али г. П. за оправдање својих назора не штеди ни М. Ђ. Милићевића, наводећи да је он — Милићевић — у својој књизи „Школе у Србији“ 1869. г. стр. 7. погрешно протумачио овај цитат из

наставленија за професоре гимназија и подгимназија од 1845. г. стр. 9. који гласи: „Српски језик заузима прво место у гимназијалном заведенију, у смотренију латинског језика будући се језик и књиге класичне древности сматрају као основ сваке учености и као срество не само душевне силе младића покренути и изоштравати, него њега и за све остале науке предуготовити: *за то се овај предмет после српског језика као најглавнији у гимназији сматра*“^{*)} На не само да је Милићевић погрешно протумачио, *нарочито последњи цитат*, вели г. П., него да је отуда и погрешно схватање у „онога професора.“

Овде је г. П. и сувише себи слободе допустио, поред овако јасне оцене дате латинским језику од стране меродавних просветних фактора онога времена. Према самом наставном упуству и латински језик добио је више часова од српског, али г. П. ту гледа „ако не случајност, а оно с обзиром на то што за туђи језик увек треба више времена, па да се ипак не постигну резултати као из матерњег језика.“ Ну, г. П. тим самим већ признаје да се у латинском желео успех онакав као у матерњем језику.

После четири године (1850.) учињена је измена у гимназиској настави, у толико, што је лат. језик спуштен из II у I р., и тиме број часова лат. језика, који до тада би 23, сада порасте на 26 недељно у целој гимназији, — свега се, дакле лат. јез. повећао са 3 часа у целој гимназији, и г. П. према тој измени овако суди: „Према овим изменама изгледа да је као главни циљ гимназије: спремити ученике да буду прави „Латини,“ који ће не само читати латински већ и умети говорити“..... (стр. 62). А на стр. 58. г. П. вели: „Нема сумње да су се у погледима на уређење гимназија морале сукобити две струје, једна, која је хтела образовање у националном духу, а друга која је заступала класицизам у најстрожем смислу. Ова друга победила је 1850. г.“

Али г. П. као да не води строга рачуна о ономе што је раније казао, кад о настави у *трећем периоду*, којој је био циљ: „1. да се даде прилично изображење младићима, који нису намерни, или којима није могуће продужити науку у лицеју; 2. да се приуготове к слушању наука у вишим ученим заведенијама они млади људи, који се вишим наукама посветити желе,“ — с пуно сигурности го-

^{*)} Сви су цитати верни истима у расправи г. Протића, а за истиност њихову носи одговорност сам г. Протић.

вори: „Ако се хоће само по овоме да суди о правцу наставе, онда би се могло рећи да се тежило да наше гимназије буду класичне у правом смислу, јер се класицизам не може замислити без *грчког језика*“ (стр. 94-), кога доиста не беше ни при крају другог периода, у коме г. П. вели да је заступљен класицизам у најстрожем смислу.

Доиста у *четвртом периоду* настава се гимназиска, ако смемо тако рећи, ослобађа класичног правца, јер „Закон устројства гимназија“ од 16 септ. 1863 г., у жељи да се отклоне сви дотадањи недостаци, утврђује да је „гимназија училиште, у коме се младеж полазним знањем обучава у поглавитој цељи: да се за слушање виши наука спреми.“ И на основу тога свог циља избацује се из гимназиске наставе грчки, а латинском се даје место тек од III разреда.

Рекосмо горе, да се настава овог периода ослобађа класичног правца, али то није исправно речено, јер док се год у III р. гимназије буде учио лат. језик, дотле ће се свагда гимназија сматрати ближа класицизму него реализму. Ну, о овоме ћемо после говорити.

У *истом периоду* је за наставу управо бурно доба, као што лепо примећује г. П. Још крајем четвртог периода увидело се било, да је велика непотпуност у настави, па у жељи да се у њој учине извесне измене и допуне, чињене су опет неке нове погрешке, чије је исправљање такође захтевао правилан развој просвете у Србији (г. П.). Али се смело може тврдити да је на крају овога, петог периода била далеко напреднија, него што је то она данас. Па не само да је настава петог периода била боља, већ са данашњом наставом може се поредити тек настава пре 40 година, која је била у четвртом периоду.

Ако се довољно разгледа наставни план, који владаше у почетку петог периода, видеће се, да се пре читавих 30 година тежило у извесној мери реализму, удешавајући наставу тако, како би се одмах и у практичном животу од гимназиста могла очекивати каква самосталност. Српски језик био је челни у настави, а његови адјатуси беху математика и природне науке. Од класицизма осећао се само рудимент, коме је било дато место тек у вишим разредима гимназије, управо тако, како и колико се знања тога језика са практичног гледишта може тражити.

Наставни план петог периода доцније је у толико допуњен, што је обрађена мало већа пажња лингвистици, дакле опет у сфери реализма. Па, ипак, са колико је бола у души један директор тога

периода на извесно питање тадашњег Министра Просвете у своме одговору додавао: „Кад би се питао, не бих дао гласа да се деца оптерећују великим бројем часова“ (стр. 189.). Тај би директор данас радије своје дете спуштао у гробницу, него што би га шиљао у гимназију са данашњим наставним планом. Данас се на све стране чује очајно запомагање родитеља, тражећи спаса својој деци од оваких школа.

Често нам се и нехотице намеће питање, како ли би се данас понашао онај наш друг са више гимназије, који би у *трећем разреду* имао да преводи у задатку сличне примере овом: „Res publicae aut uni tribuendae sunt aut delectis quibusdam aut multitudini cum autem sunt penes delectos, tum illa civitas optinatum arbitrio regitur,“ јер он у деветој деценији прошлог века, у петом периоду, болно јавкаше:

Ах! што се једном не укину ове школе!

Ну, и у петом периоду наставе, ненадно и неблаговремено, (почетком 1893 г.) беше класицизам добио свога удела у настави, али како то беше невремено чедо „класичке љубави,“ то је после неколико месеци и угинуло, а без икаквог саучешћа околине у том „прегодемом“ губитку. Тадањи класицизам беше, да се послужимо Милићевићевом метафором: пахве хлеба извесних класичара.

Па и данашње уређење средњих школа не показује већи напредак. По закону, донесеном 14. јула, 1898 г. „задатак је средњих школа да дају ученицима више, опште образовање и васпитање, и да их спрема за слушање наука на универзитету, или другим вишим школама.“ Из овога се види да се није знало шта се хтело. А да се знало, не би се настави латинског језика дало места у III р. гимназије, и то најпре са 6 а после са 5 часова недељно. Јер, донета, за добијање вишег, општег образовања у гимназији, довољно је почети учити лат. јез. од V р. са 4 часа недељно. Ово је жалосна појава за просвету у Србији, кад се ни после седамдесет година лутања не може да одреди и нађе циљ својим средњим школама.

* * *

У приликама, у којима се основала прва гимназија, оправдано је и било, што и за примање ученика у гимназију нису стављани никакви тежи услови, осим да је потпуно свршио четири разреда основне школе. Држава је била у самом почетку оснивања судских и административних власти, и за те радове, раније обављане махом неписменим, или полуписменим људима, требало је спремити снаге, који ће се одликовати мало јачом интелигенцијом и разборитишћу.

Та потреба причињавала је, да су у гимназију примани често и зрели људи, који беху давно свршили основну школу. Ово не може нам бити чудновато још и због тога, што имамо примера и у нашој скорој прошлости, кад је у срп-турском рату било освојено неколико нових градова, и у њима отворена најпре дворазредна гимназија (или боље гимназ. реалка), тада је у гимназији било и ожењених младића, примљених за ученике. Хтелo се, дакле, задовољити осетљивост мештана, а у неколико и потребу месних прилика. Ова осетљивост и потреба много ће оправданија бити када са диљком о рамену сваки Србин још стајаше на предстражи би-така целокупне Србије. Па је и право и часно било, да сваком Српчету буду врата отворена на *већој школи*, но што бехе основана — на првој гимназији.

Али је све то причињавало, да се појављивала огромна разновликост у годинама ученика, а отуда и велики испусти у „моралном поведенију.“ Наставници су се свим силама трудили, да одрже и школу на висини, и да свој ауторитет чувају.

За одржавање дисциплине, г. П. вели на стр. 32. узимана су прво блажа средства, као : савет, опомена, прекор, претња, укор; а после и строжа, као : затвор и телесне казне (кљечање, бијење, у кратка гвожђа саничање).

Из овога се види, да је гимназија сматрана као данас, од прилике „рок“ у војсци. Ученик се из школе отпуштао тек кад су све те море остале безуспешне.

Али у *другом периоду*, г. П. вели на стр. 50. законом је било одређено да се у гимназију примају ученици, који су прописно свршили четири разреда основне школе; а који су приватно учили предмете из основне школе, *да се подвргну испиту*, и тек по доказаној способности да се приме; и у време примања ученици морају имати 11 година. Али године 1849. наређено је, да се ученици из уредно свршене основне школе примају у гимназију, тек пошто добро положи *пријемни испит* (стр. 77.) Дакле, у ово време пада и увођење овог испита, који се у гимназији одржава сво већ више од педесет година. И чудновато изгледа да г. П. о том испиту не износи и своје гледиште.

Ученик кад из основне школе донесе сведоџбу о добро свршеном IV разреду, донео је, може се слободно рећи, и потпуно уверење о добро свршеној основној школи. Па шта се сад може још тражити од тога ученика? „Да зна читати и писати по диктанду, прва четири правила из рачунице и мали катихизис“ (стр.

108), или, као што данашњи закон о сред. школама тражи, *место катихизиса, ерскую историју и географију*. Ученик је то већ уредно свршио у ос. школи, и шта се још хоће тим испитом? Сигурно се нема довољно вере у саму школску сведоџбу, или у савесност рада учитеља?

Ако се хтело што више спречити улаз ученика у гимназију, то је данашњи закон о сред. школама у великој мери постигао својим чл. 24., којим се тражи да ученици при ступању у гимназију плаћају годишње *уписнину и школарину*, а чл. 42. ист. зак. већ крајем другог тромесечја забрањује остатак у школи неспремном, немарљивом и неуредном ученику.

Може се на овом месту приметити, да ни данашња школарина, својом величином и применом на све ученике, у средњим школама не може издржати строгу критику, нарочито за ниже разреде.

У погледу васпитавања ученика г. П. готово кроз све периоде налази, да су била средства од стране школе: само држање наставника, разне мере предузимане од управе школске, похођење цркве и торженствене свечаности или торженствена скупштина (стр. 101).

Пада у очи што г. П. тако ревносно заступа *торжества*, или, као што он често вели *школске свечаности* у погледу васпитних средстава ученика гимназијских. То своје гледиште г. П. је бранио и нарочитим чланком у „Наставнику“ 1897. г., али поред свега тога не може се озбиљна пажња поклонити томе васпитном средству.

Ако г. П. мисли, да ће какво „свечано“ предавање у школи, после службе, за ученике „О Цветима и Српском Ослобођању“ (стр. 196 и 197) од тако силног утицаја бити на ученике, онда ће то више бити на мирном и скромном предавању наставника на часу дотичног предмета, где ће ученик поглавито и једино поклонити пажњу самом предавању, а не и оном блеску или церемонији каквог „торжества“. На свечаностима све је друго споредно, а главно је оно „торжество“, онај спољашњи блесак који оставља утиска само на очима, а не и на срцу и души.

Лепо је од стране г. П. што обраћа велику пажњу на однос и везу између школе и дома ђачког, јер доиста дом може све оно покварити брзо, што школа ученику буде дала, ако између њих нема везе и благогласности. С тога он није пропустио ни изнети на стр. 152, „да је у четвртном периоду свакога месеца, кад се заведу оцене, директор извештавао родитеље ученичке, ако им деца имају слабе оцене, или чешће изостају од школе, а изостанке не оправдају“. Ово је тада било у толико оправданије „јер су и онда ученици

због слабог и рђавог успеха истеривани из школе (као од прилике по закону од 1898 г.)“ како се лепо изражава г. П. сећајући се фамозног чл. 42. у данашњем „закону о средњим школама“.

Овим нам је г. П. у исто време изнео лепу слику прогреса васпитних средстава у нашим гимназијама кад се 1898 г. враћамо на мере уведене у школи „законом устројства гимназија“ од 16. септ. 1863. г. Какав прогрес у настави и васпитању после 40 година!

Ну г. П. и у изношењу ових података није био потпун, да не кажемо искрен, јер нам не износи и један податак о сталном вођењу бриге о ученичком успеху и о вези између куће и школе одржаване крајем петог периода. Овде је г. П. био непотпун, а није пропустио на страни 95. истаћи став из расписа министра просвете, Др Владана Ђорђевића од 25. апр. 1888. г. (ПБр. 3148), који он, г. П. сматра и као најлепши завршетак одељка о настави поменутог расписа. Са те „лепоте“ и ми ћемо га изнети! „У средњешколској настави прва је потреба да се средње школе излече од преоптерећености, од нагомиланих часова, за тим да се покуша спречити нагло опадање броја уписаних ђака“. Каква блунавост речи са њихове перфидности! Између Владана и српске просвете лежи највећа контрадикција. А у овоме нашем мишљењу најбоље нас поткрепљава његово неморално и издајничко држање приликом претреса просветних закона у оној фамозној скупштини, у којој је ликовало начело: „Српски је народ прост и глуп, за њега није слобода, а школа му не помаже. Србији не требају школе“.

Г. П. више би нам задужио, да је место овог продукта шпекулативног духа Владановог поклонно боље пажње у излагању васпитања ученичког, износећи нам пред очи све дате, које би нам корисно послужиле за оцену педагошких назора извесних директора (г. М. М.) у гимназији.

* * *

Кроз све време од основања прве гимназије до 14. јула 1898 г. наставници су гимназиски привлачили особиту пажњу највиших државних, административних власти. Никакво извођење рефорама у школи, било у погледу наставе, или у погледу школских закона, није вршено без споразума са наставницима гимназиским. Јер и не може се ни замислити каква правила реформа школска, ако се у томе не ради са самим извођачима наставе и васпитачима школским.

Па не само да се тако поступало према наставницима у погледу чисто школских питања, него се на њих обраћало питањем за савет често и у другим државним пословима, очекујући од њих

и тамо њихову помоћ. Тако нпр. 1850 г. попечитељ правосудија и просвештенија „тражио је од управитеља гимназије да пошаље примјечанија сверху пројекта о поступку судејском“, који му је био послат на увиђеј (стр. 87). Овоме треба додати, да није било никаквог озбиљнијег месног питања, о коме наставници не би на првом месту били питани за савет.

Кад је 1840. г. покренут уз Срп. Новине и „додатак Српским Новинама“, тада се Попечитељство Просвештенија обраћа преко ректора лицеја и директора гимназије на све професоре за сарадњу „како би се воља к држању и читању новина наших, не само у Србији, но такође и нарочито у оностранском (у аустријским државама живећем) српском публикуму возбудити и поштриити могла“ (стр. 44).

Наставници су свагда, највећом готовошћу прихватили сваки предлог, који је носио на себи знамење морала и културе. На захтев попечитељства 1841. г. наставнички колегијум написао је детаљан школски закон (стр. 44), а доцније за сваку просв. реформу тражена је и сарадња наставника, као што је чињено и за питање о вредности појединих просв. дела и уџбеника.

Тако нпр. г. П. износи на стр. 177. као леп доказ о томе, колико је министарство рачунало на помоћ професора у школским питањима крајем четвртог периода, како је министар обратио се преко директора на „гимназиски савет“ о мишљењу његовом о „српској граматичи“ од Вујића, која се тада предавала у српским школама. Ово је питање учињено за то, што је иста граматика имала бити прештампана, па да се том приликом учине и извесне исправке „ако се какове могу учинити на поменућу граматичу.“ Г. П. одиста лепо примећује да је савет тада учинио велику погрешку, што је себе огласио „да не може дати никакво мњење“ у оваквом питању. И г. П. изводи и нехотице закључак да је последица оваких „саветских мњења“ и постанак Главног Просветног Савета, те је тиме највећем броју професора из унутрашњости искључено учешће у претресању школских питања. Г. П. одмах затим, доста срдито, додаје, да су та питања школска остала у рукама мањине (Гл. Просв. Савета) „која никад није у стању урадити онолико добра за школу, колико би могли професори из унутрашњости.“ Много би боље г. П. учинио да је место овога казао, да сва школска питања треба износити на оцену и одлуку о томе проф. седицама свих гимназија у Србији, јер редукијом школа у Србији није искључена могућност да број наставника у престоницим ги-

мназијама превазиђе број истих у гимназијама „унутрашњости Србије.“

Што се са оваким поверењем од стране надлежних излазило пред гимназиске наставнике, мора нам јасно бити и отуда, што је већ почетком другог периода у гимназиском устројенију изриком означено, да „место професора у гимназији или полугимназији може добити само онај, који је свршио философске науке бар с добрим успехом, да зна још који језик сем српског и да је примерног владања“ (стр. 86). Дакла, пре 60 година тражило се од гимн. професора оно, што се ни данас не тражи од других редова чиновничког кадра.

Свагда се од наставника тражило, да буду свршили философ. факултет, да знају бар један, или два страна језика, и да су у „моралном поведенију“ узорити примери грађанства. Од свега тога отклоњена је пажња била, а и данас је то у погледу других чиновника, а у последње време за мало се није од наставника и целибат тражио.

Па не само да су наставнички савети били од утицаја у школским и наставничким питањима, него и у погледу школске власти они су дуго били административно тело. Управитељи и директори били су, у најбољем смислу, први међу равнима. На случај хитне потребе професорски савет имао је власт давати директору тродневно одсуство, и том приликом одређивао (он, савет) по једног професора, који ће за то време вршити директорску дужност.

А погледајмо данашњи закон о средњим школама, па ћемо видети, да смо у томе далеко уназађени. Школска власт је тако концентрисана у руке једног човека — директора, да то може служити само као ругло просвете. Може ли што конзервативније бити од овога законског чл. 66. којим су у 12 тачака побројане дужности — боље права — директорова.

Задржаћемо се само на тач. 3. пом. члана, који гласи: „да распоређује предмете на наставнике, према њиховим квалификацијама.“

Шта мислите, шта се хтело тачком 3? Не да се брине за попуњавање празних наставничких места, већ да се брине о томе, кога треба одакле укловити с кога места, а кога треба ту довести, а још кад се томе дода тач. 4. у погледу распореда предмета на наставнике, онда је јасно, да се често може догодити да наставник, као стручњак, остане без часова, а нестручњак, само ако је директоров љубимац, да узме и његове часове. Писац данашњег

гимназ. закона изразио се једном приликом, да се овим правима директорским хтелo избећи оно шиканирање директора од стране савета. Дакле, боље је да један, ма то био и самовласни ћудливац шиканира 30—50 потпуно факултетски образованих наставника, него да се та евентуалност претпостави код тог целокупног броја потпуно часних и свесних васпитача.

А ако погледамо на чл. 108. данашњег гимназ. закона, видећемо и једну оскудицу у моралу. Тиче се приправника гимназ. наставника, који приликом полагања професорског испита, мора поднети и уверење од директора дотичне гимназије: „да је као приправник провео две године, да има физичких и моралних особина, које су за наставнички позив неопходне и да има свих услова, који се за државног чиновника у опште траже“. Подвучени редови цитата носе тежину тенденције овог законског наређења, који јако условљава пуштање кандидата на испит. Ко може погодити, какви су то „сви услови“ који се за државног чиновника *уопште траже*?

Наставници служе најпреданије своме светом позиву, и жртвују све за напредак просвете у Србији.

Онда кад се имало и најслабијег појма о књизи у Србији, наставници су били ти, који су оснивали прво своје (наставничке) па онда *школске књижице*. Почетак ових налази се још 1840 г. (стр. 45), и од тада па до данас, ове се књижице провлаче као првен ковац кроз српску школу, која за свој напредак има много да захвали оснивању истих. Од г. П. је похвално што је готово неисцрпан у изношењу података о оснивању и подржавању школских књижица.

Тако исто, г. П. заслужује сваку хвалу на марљивости којом је средно и изнео „статистику ученика“ готово кроз све школске године у Гимназији Кнеза Милоша Великог. Да ли је та статистика тачна, ми не знамо, али и нека је само приближна, па ипак је довољно, што нам је изнео и овај немилосрдни податак, који, као козин рог, најјасније потврђује кретање и ширење васпитања у појединим друштвеним радовима.

Педагошка историска расправа „Гимназија Кнеза Милоша Великог“ јесте један леп податак за писање историје Гимназије Краљевине Србије. У овоме делу наћи ће читалац свагда корисних ствари, без обзира на његову професију, и може послужити као изредна лектира свакоме. Лепота језика, начин излагања и техничка

израда расправе је таква, да мора читаоцу пружити уживања до прочитања целе књиге. Остављајући на страну изнесене погрешке морамо признати, да овај рад г. П. заслужује особиту пажњу свих редова српске интелигенције.

Читајући ову расправу, и поредећи негдашње стање просвете са данашњим, видели смо, да је просвета била најчешће камен спотицања конзервативним погледима на културу српске државе. Па, с тога, не можемо на ино, морамо овај реферат завршити речима, којима је српски ветеран г. Филип Христић још 1874. г., у тежњи бољег моралног и националног васпитања наше младежи, узвикивао: *„Ко стаје на пут нашој младежи да се свестрано развије, тај јој смета и спречава је да постане оно, чему је одређена аманетом својих великих предака, тај диже руку на њезин национални карактер, тај безбожнички исмева најузвишенију мисију своје отачбине и руши јој потону срећу“*. (стр. 195).

Јеротије Ј. Топаловић.

НОВИЈЕ ИЗ ТУЂИХ КЊИЖЕВНОСТИ

Henri Bordeaux. Le pays natal. Paris. 1900. стр. 312.

Писац романа *Le pays natal* (завичај), Анри Бордо, није славан и популаран, ни уметничке лепоте романа нису особито сјајне, па ипак се и критика и публика заинтересовала за ово скромно дело. Прво, јер Бордо ту искрено описује француски живот и показује закулисну страну парламентарског морала. Друго и најбитније својство романа је идеална замисао, тежња, да се француској интелигенцији улије реална љубав према отаџбини. Досад у француској књижевности, или бар у знатном делу њеном, владао је искључиво политички патриотизам, изливан у звучним фразама о величини Француске, о мржњи према њеним политичким непријатељима. О томе се може лепо, ефектно, говорити седећи у Паризу и старајући се о свом послу. Таквим је патриотама Француска апстрактан појам, zgodна реторичка слика; своју љубав према отаџбини износе они маскирајући тиме најсебичније побуде. Томе патриотизму (у духу Пола Деруледа и њему сличних шовиниста) једна група младих писаца на супрот ставља дубље национално осећање, везано с љубављу према завичају, с тежњом за скромним животом, далеко од париске вреве, у провинцији, у селу, у служењу земљи. Досад је то било савршено туђе француској интелигенцији, за коју је средиште света Париз. Централизација, коју је Наполеон започео, отпечатава се на душевну животу Француске, парочито у књижевности. Француски роман је роман париски. Балзак и Флобер још и описиваху живот провинцијалан, али од Золе, Гонкурâ и Додеа готово сваки роман има други наслов: париски морал. Зато је фабула романа патила од једноликости. Осим творевина највећих талената, сваки осредњи француски роман своди се на описивање све те исте светске средине с њеним интересима, бригама и забавама, једних истих позорница, на којима се скупља „сав Париз“, и поглавито на једну и исту психолошку садржину,

— на интриге удатих жена, које своје миљенике мењају с оном лакошћу с којом ч фасоне одела.

Тек недавно у француској белетристици се опажа тежња, да се томе утицају Париза одупре. У књижевности наста децентрализација, огледи, да се проучи живот и ван Париза, тежња, да се интелигенцији покажу нови излази, — проповеда се служење отаџбини. Свакако, ту се види утицај Толстоја, као што се уопште утицај руске књиге увелико осећа на западу. Толстојев утицај већ је и тиме благотворан, што је обновио садржину романа; досадне, празне, интриге адилтерне замењене су замислима; на првом су месту интереси душевни, уместо порнографске трагикомедије у духу Буржеа. На челу ове новије групе писаца је Морис Барес. Његови први романи имали су карактер крајњег индивидуализма. У својим потоњим производима он се бави проучавањем душевна живота савременог нараштаја. У роману, у коме доказује, да немоћ младе француске интелигенције долази отуда, што је та интелигентна омладина одвојена од завичаја, што тако рећи нема земље под ногама, што провинцијална омладина има погубну тежњу за тражењем среће и успеха у Паризу, — у томе роману идеја Баресова учинила је велики утицај на читав ред младих књижевника. Сад се све чешће појављују романи, у којима се интереси појединих делова француске истичу на прво место. Нпр. даровити Жорж д'Еспарбес у роману *Le roi* дао је нацрт историјске судбине Гаскона. Говори о времену Хенриха IV., — али пишчева намера није да давнашњу историјску епоху оживи; он пре свега хоће да у младу нараштају изазове жељу живети у народу, интерес за индивидуализираним моралом, за силама, које копне у заборављеним кутима Француске.

Бордо је смелији од Еспарбеса. Он своју намеру не маскира историјском фавулом. Уверен је да се може улити љубав за рад и ван Париза и париских интереса, а да се не позива и не заклања иза поетичних предања разних француских провинција. Његов роман слика савременост, а намеру је своју сувише јасно и одређено исказао; у томе и јест уметнички недостатак романа, његова очита тенденциозност. Анри Бордо тврди, да живот и рад у завичају, у отаџбини, даје више плода и већег умирења души, него ли живот главнога града, живот без земље и ван ње, основан на притворству и егоизму. У роману слика два младића из провинције. Један је од њих дуго живео у Паризу, а затим отишао у завичај. Уверава се, да је његово место управ ту. Одлучује да се занима радом на својој земљи. Други, савршено је равнодушан према средини у којој је израстао. Неколико година проведених у Паризу у Сорбони уселише му честољубиве ма-

штарије. Вратив се дома у завичај сивао је само о политичкој каријери. У њему даје Бордо јасан тип честољубива депутата, чија служба отаџбини и завичају преобраћа се у отворене, уске себичне намере и мете. Напротив, у позитивном јунаку романа црта се делатност која може спасти Француску од крајности парламентаризма. У њему је писац обележио идеал обновљене Француске служењем завичају. Своју замисао изразио је с највећом искреношћу и простотом. У појединим личностима много је уметности, искренности, поезије.

Gabriele Reuter. Ellen von der Weiden. Berlin. 1901. Стр. 283.

Последњих година у немачкој белетристици је права поплава од жена романисткиња. Многе од њих негују тзв. књижевност за породичну лектуру, т. ј. испуњавају странице безбројних Familienblätter-а шаблонским причама о љубави младића и младих девојака из берлинског Вест Енда. Доста наивна немачка публика воли ту штуру књижевност, готово сасвим заборављену у осталим европским земљама. За фабрикацију таквих романа и приповедака не треба ни особитог уметничког дара, ни проучавања људског живота, те писање Familienblattroman-а у Немачкој пређе у занат, који с великим успехом раде и жене. Њени радови и њине теме савршено задовољавају укус читалаца породичних журнала, али су изван књижевности.

Међутим, ипак се између немачких књижевница истичу неке романисткиње с озбиљним правима на књижевнички глас и име. Јелена Балау, Клара Фибиг, рано умрла Јованка Дери, Ернст Розмер (псевдоним) и др. имају свака оригинални уметнички дар и врло осетљиво изражавају идејне токове савремености. Презирући шаблонске романске интриге, оне дају главно значење психолошкој анализи. Главна је особина савременог немачког романа у томе, што је више упућен на унутрашњост човекову, и тежи да позна покрете човечије душе. Романисти не опишују спољашње догађаје, него унутрашњу психологију човека, рефлексе његових осећања и расположења. Поменуте немачке романисткиње изучавају поглавито женска осећања и женску судбину. Оне показују унутрашњи трагизам у животу савремене жене. Она је много шта познала и сазнала: више није насипано биће, које се задовољава спољашњим интересима друштвеног живота и простим испуњавањем својих породичних дужности. Али не осећа се доста снажна да такав живот изневери, с тога се у њој ствара тешка борба између разбистрена сазнања и свести и душевне немоћи.

Психологија те борбе јесте садржина већине производа најбољих немачких романисткиња.

Међу њима је и Габријела Рајтер. Као и већина њих, ни она није почела рано да пише, — све оне узимају перо тек пошто их искуство у животу научи да разумевају људе, њихове радње и осећања. Њен велики роман *Aus guter Familie* дошао се и критици и публици својом смелости. Истина, сувише развучен, сувише доктриналан, у њему је мало уметничке непосредности, али му је снага у нишчеву ватрену осећању за сликање страдања женскиња. Други њен роман *Frau Bürgerlin und ihre Söhne* бави се о разлици међу оцевима и децом, или боље, између матера и синова у савременој немачкој породици, где се сукобљавају и стичу различни погледи на свет и живот.*)

Јелена фон дер Вајден је најновији њен роман. Садржина романа је управо Јеленин дневник. Књига се несумњиво истиче, јер је писац даровит, излагање страшно, ватрено, срдечно. Ако од романиста тражите дубоких идеја, широка погледа на живот, тумачење задатака човечја живота и постојања, т. ј. свега онога, што смо навикли тражити и налазити у производима признатих уметника, то, свакако, скромни рад Габријеле Рајтерове неће ту потражњу задовољити. Замисао овога, тако рећи, дневника чисто је психолошка. Садржина је у главном искушење младе девојке, која се удаје и на крају романа постаје мати. Време обухваћено дневником није дуго, али дотле Јелена преживљује дубоку трагедију живота, која препорађа све њено биће. У неједнаким, час кратким, час несавладано дугим записима, изнето је с великом уметничком снагом треперење измучена млада срца у борби са животом и собом. Ништа нема нејасно, без везе, ни болесно у тој „типичној“ човечјој души. Јелена жуди за срећом, за јаким осећањима, али у исто време иште хармоније, умирења, хоће да разуме и да смисли живот за себе, да нађе светињу у име које би могућно било примирити се са свима страдањима живота. И себи самој проналази, њој непојмљиве, тамне инстикте, страда у борби са њима, жедни за слободним и јасним осећањима, која побеђују мрак у души, — и напослетку у дубини својих страдања налази излаз и мир. Сва та сасвим човечја трагичност изнета је зачудо искрено. Читалац ни за часак нема утисак измишљенога, сав роман је као крик душе. У карактеру јунакиње нема идеализације, — она је слаб човек, и поред своје душевне и телесне лепоте

*) Таква је тема главна у Стањковићеву роману *Раснодумки*.

способна и за морални пад; али опет зато она изазива живу симпатију дубином и човечношћу, а поглавито непосредношћу својих осећања.

Роман има идејну основу. У њему рефлектује философија која сад влада у немачкој уметничкој књижевности. Као што је пре била проникнута песимистичним, негативним погледом на живот, тако сад, напротив, настаје страшно, одушевљено признавање живота, као што Немац лепо каже „Lebensbejahung“. Живот се признаје као највеће добро. Жеђ за срећом, тежња осетити свима првима тајанствену радост живљења, слика се не само као закона потреба човечје душе, него и целе битности. Потребно је познати хармонију и истинитост свега што је битно, помирити се са животом и волети га, — према томе, потребна је слобода осећања и страсти, свега, што приморава да се јаче осећа радост живовања. Проповед радовања и љубави за живот чини основу свему, што се сад производи у немачкој књижевности. Рабријела Рајтерова дубоко је прожета том елементарном љубави према живљењу. Њена јунакиња смисао живота види у осећању радости, — она се бори против свега што у свакидашњем животу убија то осећање. Испочетка, док млада јој осећања имају несавладљив полет, њојзи је доста да задовољи само жеђ за срећом. Потом, кад је имала потпуније и свесније схватање живота и протих моћи душе своје, она своју стихијну, инстинктивну љубав животу показује на други начин, — она хоће да се сложи и помири са свим оним што даје живот, па шта више и са патњама. То је та „Lebensbejahung“, али дубља и свеснија.

Remy de Gourmont. La Culture des idées. Paris. 1900.

Реми де Гурмон је писац врло разноврстан. Његове ситне приче, романи, поеме и позоришна дела имају успеха, — али у широј публици свакако не, него код, тако рећи, гастронома литературе, због особитих својстава његова манира. Гурмон је фини стилист, и све што пише префињено је и оригинално по излагању. Образци његове фантазије управљени су свагда на тражење утанчаних контраста у интелектуалну животу човекову. За пример нека нам је једна његова прича. Јунак је трапист, прегалац, борац. Он на самрти исповеда да не верује у Бога. Дело, које је учинио без помисли на спасење, него само у име одрицања од човечјих слабости, добија том потоњом исповешћу истинит патос и снагу, показује оне бездне противуречности, које се у човечјој души утврђују.

Гурмон је и литерарни критичар. Две свеске кратких, али јасних карактеристика најновијих француских писаца. Књижица докумен-

за оне, који се баве историјом литературе наших дана. Осим тога он је писац таквих ствари, које сведоче његову необичну научност, огромно знање старина класичне литературе и средњовековна романизма.

У овој књизи пак, коју забележисмо, сабрани су поједини написи у питањима психолошким, и о различитим елементима литерарног рада. Сам изврстан стилист, придаје велико значење стилу. У последње време у француској критици се осуђује то, што најновији писци стављају облик излагања више садржине. Гурмон то објашњава литерарном немоћи незадовољника. Стил, вели, т. ј. све што се односи на облик, или боље, на уметнички изложене мисли, чини основу за трајну свежину литерарног производа. Избор сижеа има релативно мало значење. Нпр. Шекспир, чије су драме „само низ метафора утканих у први нађен сиже.“ Његово стварање је само у његовим сликама и фразама, а како су слике нове, та је новина удахнула живота и у радне личности у драми. Да је Хамлет написан стихом Христофора Марло изнели би беспретну, магловиту трагедију, тек по томе занимљиву што би то био оглед створити нешто уметничко. Замисао сижеа ограничен је условима стварности. Све драмске сукобе Гурмон ставља у четири категорије: Човек према себи самом, према другима, жене према човеку, или супротно, и напоследку, човек према бескрајном, према Богу, или природи. Сваки литерарни производ мора потицати из једне од тих категорија. Али то не смета бескрајној разноврсности уметничког стварања. Да је само један сиже, Дафнис и Клеја, па би то доста било за све светске уметнике, јер оригиналност, вредност и значење уметничког производа састоји се само у индивидуалном погледу уметниковоу на предмет. А индивидуалност се показује у начину писања. Штитаће стил Гурмон иде далеко. „Недостатак оригинална стила упропаштајује производ, чини га неопаженим и невидљивим. У суштини постоји само једна врста уметничког стварања — поезија, и можда само један начин излагања — стил, јер и од истине дивна проза одликује се унутрашњом ритмичношћу, која је приближава стиху. Чак и Бифон писао је само поеме. Тако Босије, Шатобријан, Флобер. Бринетијер је изнео смелу теорију еволуције разних литерарних врста: доказује да је проза Босијетова напоследку прешла у лирику Игову. Ипак је много верније то, да никакве еволуције у том случају није ни било, јер нема разних врста литературе, него је само једна. Идеја еволуције мора уступити места теорији, која признаје сталност и незаменљивост у области литературе.“

С идејама Гурмоновим сложити се може само тако, ако се речи *стил* да шире значење, ако се ту не схваћа само нека извештаченост,

префиненост, савршенство у избору речи, — него све, што чини индивидуалност пишчеву, његов поглед на узети предмет, његов темперамент. његов инстинкт за лепоту, који се уноси у речи. У самој ствари Гурмон само о томе и говори. Полемишући с неким, мало познатим писцем („Вештина писати, предавање у 20 часова“) он доказује, да не можемо никога научити писати, јер је стил оно што је у писцу најиндивидуалније.

Од осталих написа у његовој књизи занимљив је чланак „о раздруживању идеја“ (De la dissociation des idées). „Може се мислити двојако, — или примити идеје и асоцијације идеја у облику у каквом већ постоје, или напротив, створити нове асоцијације, или, што је најређе, разрушити уобичајене асоцијације.“ Доказује, да истински оригинално стварање је управ у процесу дисоцијације. Користити се тзв. општим изразима значи понављати врло блиске аналогije. Понекад општи изрази имају историјски постанак: две мисли или две слике сједињују се под утицајем догађаја, и уједињење постаје више мање трајно. Европа је сведок агоније и смрти Византије; и сјединила је та два појма: Византија и „декаданс.“ Та се аналогија преокренула у општи израз, и по асоцији идеја раширила се на сву римску империју, која је у очима историчара постала непрекидна историја опадања, „декаданса.“ Свагда у основи општег израза лежи ма каква истина, али се негативна страна општих израза састоји у томе, што у понављању истих мисао нема учешћа, и отуда не произлази никакви идејни покрет. По томе је у стварању много важнији процес дисоцијације. Психологија људи се мења. Асоцијације идеја, које су биле истина, пре, него што су постале општим изразом, престају у току времена изражавати праву истину и постају лажан, општи израз. Задатак оригиналног стварања је у томе, да се поткопа аналогија, која већ нема значења за мисао која је већ прошла. Реми де Гурмон наводи неколико примера тог рада који руши, и који рад извршује савремени нараштај. Нпр. каже, да појам лепоте је данас измењен. Пређе је био утилитарнији. Лепота није била чисто идејни појам, и по томе идеал лепоте беше искључиво жена. Развијенија свест и сазнање одделило је из појма лепоте све споредне асоцијације, и тиме је створила нов појам, — лепоту природе, лепоту чистих линија. Појави се пејсажни живопис, развије се декоративна вештина и т. д. У области вештина рад дисоцијације се показао на најплоднији начин, оделивши из задатка уметничког стварања споредне елементе моралности, корисност и т. д. Умни рад савремена покољења Гурмон у главном своди на протест против застарелих идејних асоцијација.

Остали написи се односе на поједина психолошка питања, нпр. о уделу несвесног рада, уображења у уметничком стварању, и т.д. У чланку „Вечито безбоштво“ говори о неискорењивим цртама неверовања које су својствене културну човеку до данашњег доба.

Amalie Skram. Nachwuchs. Roman, aus dem norwegischen v. Mathilde Mann. 1901. Стр. 504.

Амалија Скрам је виђена представница натуралистичке школе у Скандинавији. Слика стварност ванредно смело понекад и до цинизма. Натурализму је у Европи већ прошло сјајно доба, отуда А. Скрам унеколико излази застарела. Основни тон њеног писања чини мрачан песимизам. Живот њој изгледа као мешавина и замршај нискости, неваљалства, изопачености, наказности, а да је судбина свих чистих душа које теже добру непрекидно и неизбежно страдање и пропаст. Као и већина песимиста, — изузев можда само Флобера и унеколико браћу Гонкуре, — она не истражује смисао, не налази помирења са ствариошћу, са бригама јој и невољама, у име неког вишег начела; него она само износи, показује и црта оно што јесте, без икаква идеалисања, чак и без сенке туге и бола, што је тако својствено свима који траже светиње и лепоте. Она не тежи да живот људски буде достојнији човека; она је само добро проучила стварност, и не само да пред њом не затвара очи, него још јаче истиче све што увећава терет и зло од живота.

Као натуралистичан писац несумњиво је даровита. Веома добро слика незнајне, ниске и просте људе, ладне и окрутне самољубивце, а особито људе, којима је намењено и сами да буду несрећни и да око себе стварају несрећу и јад. Као да њене јунаке нека судбина вуче. Они муче своју околину, своје блиске, постају и сами жртвом своје неспособности живети с другим људима, својих порока и неспособности за рад. Њих гуши унутрашња пакост, они су свађалице, сурови, немилостиви, оштри, али ипак они не само што не уживају победу свога ја над другима, — као што бива код егониста моћних и уверених у себе — него напротив, вазда се кају, муче се и пропадају. Сва дела А. Скрам пуна су бескрајна страдања: и жртве и целати подједнако су несрећни. Романисткиња не признаје човеку слободу воље, могућност изменити се и живот створити бољим, ведрим. Она признаје само судбину, мрачну и непошtedну господарку над људима, која нове нараштаје намењује

страдању. Сликајући породичан живот А. Скрам не мисли, да ће пример који породичне распре и несугласице дају, бити деци од користи. Пате родитељи, за њима ће и деца. Породица пропада, живот породични је страхотан. Деца осуђују, шта више презиру и мрзе родитеље, али после и сами, силом судбоносних прилика, оснивају таке исте породице, жене се и удају без љубави, с горчином у души, или пак и не ступају у брак, него гину са истих недостатака и порока, којима су и родитељи њих однеговали и живот им загорчивали.

Већина романа Скрамове сликају породицу и породичне распре. Она је из броја оних, који су покренули женско питање у Скандинавији, повели реч о ненормалну положају жене у породици, о томе, како су њој у део пале највеће породичне тегобе, и да су површноост, леност и неспособност оца породице нешто најтеже што жена подноси; јер као жена и мати не може да зарађује, с тога зависи од зараде мужевљеве, и мора чудеса починити те да управља кућом, да гаји децу, а муж јој није од помоћи. У борби са невољом и немаштином карактер матере постаје суров; она престаје бити љубимца и брижна мати, него постаје несрећа за децу и за мужа, који и јест узрок томе. И тако даље. Али непосредан извор породичних невоља ипак бива жена, јер је озлојеђена, измучена, изгубила осећање достојанства, и мучи мужа и децу. Жене А. Скрамове нису нимало привлачне, али су уједно с тим и за сажељење. Она их не идеалише, али доказује да је првобитни кривац породичне несреће човек, а зато непосредни узрок те несреће — нарав у жене, она изопачена, ситничарска, озлојађена, напакошћена, свадљива нарав.

У овом првом новом роману слика неколико несрећних породица. Основна тема му је однос родитеља, особито матере, према деци. Слика поквареност материнског осећања под утицајем разних околности у животу. Интересност романа није у томе, јер аутор не даје ни мало нове светлости питању већ доста расправљању. Али само сликање живота необично је снажно и јасно. Психологија деце, која расту под притиском тежих породичних погодаба, сиромаштине и свађа, борбе и неспоразума, врло је добра. У роману је пуно карактеристичних појединости. Неколико различито несрећних породица, разрушених разним узроцима, — али важно је то, што се оне разрушавају и што су узроци тога разрушавања насликани подједнаком убедљивошћу за читаоца. У роману нема силно драмског, једноликог простог, свакидањег живота. Деца расту, иду у школу, пате од понижавања међу друговима, од удараца код куће, и све

то испрва подносе с лакошћу и заборавношћу детињских година; затим постају огорченија, омрзну мајку, жале оца, ма да увиђају, да су у ствари обоје поједнако и криви и несрећни, — затим стану живети за се, и предају се наследним манама. И наслов романа: параштај, рећи ће: оцevi и деца, аутор хоће да покаже на бескрајност зла које притискује савремену породицу; деца не постају боља од родитеља, нити промена покољења означава повратак на боље; ако се пак између деце нађе чистих и племенитих створења њина је судбина тим жалоснија.

Уопште утисак овога романа врло је мучан. Постоји се на свету, и уколико је живот и живовање везано за породицу, у толико је мање изласка. А. Скрам не прави закључке, не казује како би људи требали да живе, те да би живот постао сносљив....

(С руског)

Ж-веш.

Б Е Л Е Ш К Е

КЊИЖЕВНОСТ

Додатак Поменику. — Под овим насловом издала је Чупићева Задужбина књигу нашег највреднијег и најплоднијег књижевника *Милана Ђ. Милићевића*, који у овој, 1901. години навршује седамдесет година свога живота и пуних педесет година свога трудног, а за српски народ корисног, драгоценог књижевног рада. И после педесет година овога рада Милићевићеве мисли су и у овој књизи свеже, једре и потичу из здраве, ведре и поштене душе његове, која не клону ни под толиком тегобом мучног, књижевничког посла (а тегобу ову могу разумети само они, који су ма и најкраће време ишли том мучном стазом), израз и стил снажан, а језик тако чист и леп, да може служити као углед многим будућим нараштајима.¹

Милићевић је дао до сада стотину књига испод свога пера,

књига написаних најчистијим српским језиком и стилем, па да ништа друго не уради заслужан би био признања и благодарности и наше и многих будућих покољења, код којих ће, без сумње, престати ова мода германског и страног стила и израза, те ће, читајући Вука, Даничића и Милићевића, моћи учити како се српски пише, учити се богаству и обилности наших, српских речи и израза, у чему се данас код многих људи, који се баве науком и књижевношћу, осећа велика оскудица, управо незнање језика.

Али заслуга велика, неоцењива Милићевићева поглавито је у садржини његових дела. Он нам, жртвујући своја лична задовољства и угодности и предавши се свом душом, искрено, не жалећи труда, тешком књижевном послу, отрже од заборава помен на оне велике, узорите претке наше, који нам

крвљу племенита срца свога, животом својим дадоше овај комад слободне земље, Милићевић нам сачува, дакле, од заборавана најсјајније, најбурије, најузвишеније доба наше народне прошлости. Он се ничим боље, савесније и искреније није могао одужити заслужним, великим прецима нашим и он се достојно одужио педесетогодишњим, корисним радом, кроз који веје љубав према земљи, искрена благодарност према заслужним прецима. Овај рад његов неће пропасти, проћи ће многе године, ређаће се векови, а свако колено моћи ће с благодарношћу читати *Кнежевину Србију, Поменик* и друге радове Милићевићеве, да се одатле загрева најсветлијим временом наше историје, да се учи узвишености карактера и осећања великих људи из устанка, да се учи како се с љубављу, с племенитим пожртвовањем служи отаџбини. И тад ће будућа колена, будући нараштаји, кад престане ово доба млативо и гнило, са трулим моралом и спекулативним тежњама, читајући ове радове, помињати с благодарношћу име Милићевићево.

А данас неки, који нису ништа урадили, што вреди, који се ничим нису ни старима одужили, ни млађе своје задужили, као представници данашње наше пакости, ситничарства и кржља-

вог, бедног мораза, покушавају, да обале вредност рада Милићевићева, да поруше педесет година његова рада, а порушити, збрисати тај рад, значило би бацити застор на нову нашу историју, на то најузвишеније доба нашег народног живота. А одрицати вредност *Кнежевине Србије, Поменика* и њима сличних радова, значи одрицати важност изучавања најновије наше историје. Али то се не руши лако, јер вредност Милићевићева рада ни време вековима не може порушити, а камо ли ситна пакост данашњег колена, које ладно срцем, чак и не жели и не тражи да се згреје бар поменом на светлије дане, већ би радо било, да сачуване спомене наших најкарактернијих, најплеменитијих предака заклони и пред будућим коленима.

Бољи и честитији нараштаји од овог нашег умеће више и ценити користи овог великог и трудног рада Милићевићева, њихова боља, чистија срца моћи ће осетити и разумети га и одати му заслужну пошту; разумће тај драгоцен рад сви они, који буду загрејани искреном љубављу према земљи, као што је и он кроз пуних педесет година радио неуморно и с искреном љубављу према земљи и народу.

Летопис Матице Српске. — Књига 207. Свеска III за годину 1901.

Ова свеска Летописа одликује се својом одабраном и једром садржином радова наших одличних књижевника, те баш зато врло јако пада у очи неозбиљан, чак, ако би се тако у књижевности смело рећи, ваљарски посао г. Милана Недељковића, под насловом: *Наша савремена лепа књижевност*. Сем неразумевања ствари и незнања, г. Недељковић је у овом свом послу показао још и врло много неозбиљности. Код њега је Нушић на једном месту *признао име, са великим талентом*, а одмах после неколико реда исти Нушић долази у почетнике, који објашњавају и имају највише изгледа на успех. Па онда г. Недељковић од „двојице гради четворицу“, као што је учинио од Ђ. Ненадовића и Дим. Глигорића. Али, што је још најчудније помиње неке драме, које нису ни написане, а он већ о њима доноси свој суд. У књижевнике је потрпао готово све оне, за које се могао на брзу руку сетити да им је име ма где изишло у штампи. Све чак да му се опрости пре него оно накардно цитирање „Горског Вијенца“. То је бар могао *тачно преписати*, а не измишљати којешта. Толико би тачности с правом тражио наставник од ђачета ниже гимназије.

На ову расправу не бисмо ни обратили пажњу, да као што рекосмо, не стоји уз онако лепе остале радове наших одабраних књижевника у Летопису, већ да је изишла међу радовима себи равној.

Француска библиографија о Србима и Хрватима.

— Париски полумесечни часопис, *La Quinzaine*, донео је у своме 151. броју од 1. фебруара, тек. год., стр. 436., из пера познатог српског пријатеља г. С. Tondini de Quarenghi, следећи приказ на „Француску библиографију о Србима и Хрватима“, од Николе С. Петровића: „Српска Краљевска Академија учинила је велику услугу историским студијама штампањем *Огледа француске библиографије о Србима и Хрватима*. Овај лепи рад, који заслужује места у свима јавним библиотекама, израђен је са колико интелигенције са толико исто брижљивости. Предговор и белешке су на српском језику, али нам се обећава у скоро издање општије употребе, где ће бити штампане на француском. Међутим, и овако, како је, дело је за историчаре и политичаре право благо. Г. Петровић каже својим саплеменицима, да све што је изишло и што излази о њима на францускоме језику, има у толико више значајности за њих, „кад

се има на уму оно одлично место, које заузима француски народ у колу културних нација, његова улога и утицај на развитак човечанства и цивилизације у опште“. — Читајући предговор, човек може аплодирати само оној љубави г. Петровића за своју нацију, и, допштам себи додати још, ширини његових погледа и аспирација. Срби и Хрвати су за њега један народ, и он је предузео да што боље упозна цео свет оним неоспорним услугама, које су Срби учинили целом западном хришћанству, када грудима својих синова образоваху брану противу мусломанске најезде; — Србија је тада прибавила Европи то задовољство да на тенане култивира уметности и науке и да пише своју историју у прози и у стиховима, док је српски народ писао своју крвљу својом. — Број списа, који је овде забележен, достиже 1819, и све што је искуство до данас показало да би се што боље и корисније одговорило библиографској сврси, писац је корисно употребио, са одашом, коју је инспирисала племенита намера“. — О истој књизи изразно се похвално и г. Auguste Meulemans, директор *Revue diplomatique* (1901., бр. 16, стр. 8), а било је још говора и у неколиким политичким швајцарским и француским ли-

стовима, међу којима спомињемо приказ г. Charles Sceitz-a, професора историје на женевском универзитету, у *La Suisse* од 1. јануара тек. год. — Овде још бележимо, ради потпуности, да је о напред поменутој књизи донео оцену и калуђер Л. Пру (L. Petit), у ово годишњој фебруарској свесци *Echos d'Orient* (Види ту оцену, у изводу, у *Летопису Матице Српске*, књ. 207, 1901, св. III, стр. 130—131), који је учинио састављачу и неколико нетачних примедаба. Њихову неумесност и нетачност, показаше француско издање, које сада припрема писац.

Црногорска химна у францускоме преводу. — Познату песму Кнеза Николе „Онамо 'намо“, која се сматра као црногорска народна химна, превела је недавно на француски М-ше Auguste Meulemans, жена бив. француског консула на Цетињу. Тај је превод угледао света у врло лепом издању, које је приредио познати париски издавач музикалија William Salabert, који је још изврсно успео да удели музику према познатој, српској мелодији те песме. Овај француски превод посвећен је Кнезу-Песнику, који је одликовао и преводиоца и издавача. М-ше Meulemans превела је још неколико наших народних жен-

ских песама и једну уметничку песму одушевљенога а данас покојнога Српског књижевника Јована Сундечића.

О балканским жељезницама. — Г. Charles Loiseau, општао је из *Revue de Paris* свој чланак *Les chemins de fer du Balkan occidental* (Paris, Chaix, 1901, 8°, 13 стр.), где је реч о пројектованој жељезници Сарајево - Митровица и о нашој тичкој жељезници.

О јадранској равнотежи. — Наше уредништво примило је на приказ од Г. Charles Loiseau а његов последњи спис: *L'Equilibre adriatique, l'Etatie et la qu-*

estion d' Orient, који је угледао света пре десетак дана, трошком париеке академске књижаре *Repin et Cie*. Ми ћемо се у скоро опширије задржати на овој интересној књизи одличнога српског пријатеља, који никада не пропусти прилику а да не манифестује своје велике симпатије према нашем народу и да се не заузме у француској штампи за праведне аспирације српскога народа. Књига стаје дин. 3,50 у злату, и ми је најтоплије препоручујемо нашим читаоцима. Најлакше и најјевтиније ју је набавити преко књижаре Мите Стајића у Београду.

